

BORFOGYASZTÓI ÉS BORTURISZTIKAI FELMÉRÉS MONORON WINE CONSUMER AND WINE TOURISM SURVEY IN MONOR

Bazsik István¹, Koncz Gábor²

¹egyetemi hallgató, ²egyetemi docens

^{1,2}Magyar Agrár- és Élettudományi Egyetem, Fenntartható Fejlesztés és Gazdálkodás Intézet
E-mail: ¹ibazsik@hsz.hu, ²koncz.gabor@uni-mate.hu

Összefoglalás

Monor a magyar bortermelés nagy hagyományokkal bíró területe, amely kis ültetvény méretével, de európai léptékben is jelentős, több mint 900 pincés pincefalujával különleges adottságokkal bír. A kutatás rávilágít, hogy a Monori járáson kívül nem ismert a monori pincefalu, méretéről, létezéséről sem tud a válaszadók többsége. A megkérdezettek, 46,7%-a tudott helyes választ megjelölni arra, hogy mi az OEM megjelölés, és a minta mindössze 36,4% tudta, hogy van Monori OEM. Összesen 280 fő válaszolt arra a kérdésre, hogy ha részt vett monori borrendezvényen, akkor mennyire volt elégedett. A válaszok súlyozott átlaga 7,51 volt 10-es Likert-skálán, tehát az elégedettség magas szintű. A monori bornak rendszeres fogyasztója kizárólag a Monori járásban van. Ez kiemelten jelzi, hogy a rövid ellátási láncú értékesítés nélkül a helyi termelés nem létezhetne. Emellett Budapest és környéke lehet expanziós célpont. A válaszadók 85%-a a monori borral szemben komolyabb fenntartással nincs, azt többnyire jónak értékeli. A megkérdezettek 33,1%-a 500 és 1000 Ft közötti árat fizetne egy palack borért, közel 40%-a 1000-1500 Ft közötti összeget sem sajnálna erre a célra. Ez alapján a megkérdezettek többsége, a monori palackozott borért többet fizetne, mint a korrigált országos átlagár. Egy liternyi palackozott bor és a folyóbor iránti fizetésihajlandóságot összevetve 2-2,6-szeres árat lehet elérni, amely belátható, hogy extraprofitot eredményez a palackozott termék értékesítése esetén. A válaszadók több mint 85%-a venne Monori bort, a palackozott és a folyó borra leadott preferencia szavazatok számosságát vizsgálva, a palackozott bort 1,5-szer többet vennék meg, mint a folyóbort. Szín alapján a fehér borok támogatottsága minden korosztályban a legmagasabb. A Z generációnál idősebb korosztályokban, ezt követi a vörös, majd a rozé.

Abstract

Monor is an area of Hungarian wine production with a long tradition, its plantation size is small, but on the European scale cellar village of more than 900 cellars it's an area with special features. The research reveals that the cellar village of Monor is not known outside the Monor district, and most of the respondents do not know about its size or existence. Of those surveyed, 46.7% were able to mark the correct answer as to what the OEM mark was, and only 36.4% of the sample knew they had a Monor OEM. A total of 280 people answered the question of how satisfied they were when they attended a wine event in Monor. The weighted average of the responses was 7.51 on a Likert scale of 10, so satisfaction was high. The regular consumer of Monori wine is only in the Monori district. This is a strong indication that without short supply chain sales, local production could not exist. In addition, Budapest and its suburb can be an expansion target. Eighty-five percent of respondents have no serious reservations about Monor wine, mostly rating it as good. 33.1% of the respondents would pay a price between 500 and 1000 HUF for a bottle of wine, almost 40% would not regret an amount between 1000-1500 HUF for this purpose. On this basis, the majority of respondents would pay more for bottled wine in Monor than the average price. Comparing the willingness to pay for a liter of bottled wine and tank wine, a price of 2-2.6 times can be achieved, which can be seen to result in an

extra profit when selling the bottled product. More than 85% of respondents would buy Monor wine, considering the multiplicity of preference votes cast for bottled and tank wine, 1.5 times more would buy bottled wine than tank wine. Based on color, popularity of white wine is highest in all ages. In generations older than Generation Z, this is followed by red and then rosé.

Kulcsszavak: *borturizmus, monori pincefalu, borfogyasztói attitűdök, kínálatbővítés, stratégia*

JEL besorolás: *Q13*

LCC: *S560-571.5*

Bevezetés

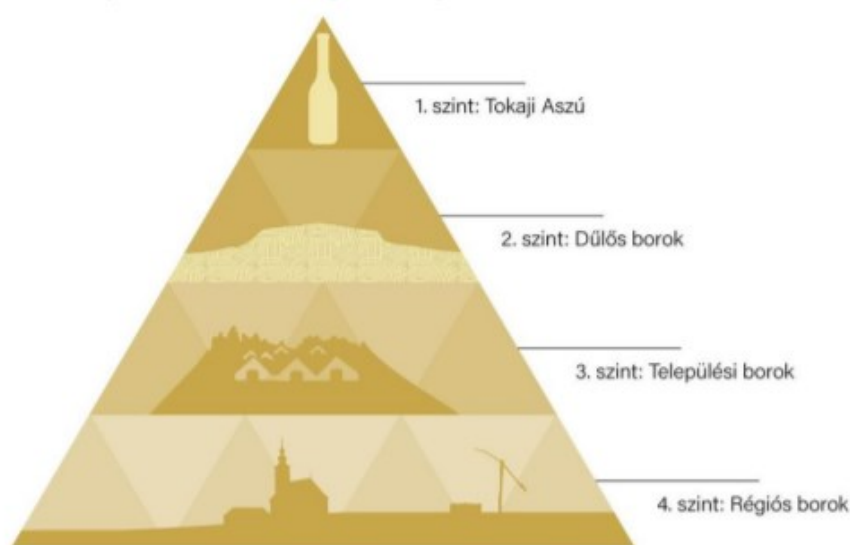
A világon közel 80 országban foglalkoznak bortermeléssel, de mind a borszőlőtermesztés, mind a bortermelés esetében igaz, hogy a rangsorban az első 15 helyen álló ország a termelés több mint 90%-át adja (LOOSE–NELGEN, 2017). Magyarország ebben a rangsorban az előkelő 14. hellyel büszkélkedhet. A termelési centrumok mellett a piacnak több kiemelt turisztikai szereplője is van. Hazánkban ilyen többek közt Tokaj, Eger és Balatonfelvidék (JÁRDÁNY–GYŐRI, 2020). Ebben a környezetben szükséges Monornak, a monori bornak, és a helyi pincefalunak megtalálni a helyét, szerepét, lehetőségeit. A hegyközség a magyar bortermelés nagy hagyományokkal bíró területe, amely aránylag kis ültetvényterületével, de európai léptékben is jelentősnek tekinthető több mint 900 pincét magában foglaló pincefalujával különleges adottságokkal bír. Ahhoz, hogy ez a jelentős helyi érték fennmaradjon, illetve élő, prosperáló gazdasági tényező legyen, szükséges lenne rendszeresen vizsgálni olyan alapvető kérdéseket, mint a potenciális vendégkör fogyasztói és turisztikai szokásai, attitűdjei, valamint ismerete a helyi termékekről, értékekről (GETZ–BROWN, 2006). Ennek egy, szerény lépéseként került sor a monori bor, és a pincefalu ismertségének, elismertségének, illetve az alapvető fogyasztói igényeknek a felmérésére.

Az EU által elfogadott földrajzi jelzések száma (OFJ) 6, OEM megjelölést 31-et engedélyeztek Magyarország részére. Magyar vonatkozásban a követelmények kialakítására jellemző, hogy több esetben jogszabályilag és minőségileg minimális követelmények kerültek rögzítésre, amely magával vonja, hogy az eredetvédelem nem minden esetben tölti be azt a szándékolt funkcióját, miszerint az adott termék magasabb színvonalat és így pénzben kifejezhető értéket jelentsen (POPOVICS, 2009). Ugyanakkor egyes kutatások rámutatnak, hogy a földrajzi árujelzők elméletileg és gyakorlatilag is lehetővé teszik a termelők részére felár elérését, magasabb minőségi feltételek teljesítése esetén, ennél fogva alkalmas eszközök a hagyományos, minőségi termékek piacon maradásának biztosítására, azok potenciálisan magasabb előállítási költségei ellenére is (BENEDEK, 2013). A két állítás közti disszonanciát feloldja az a tény, hogy a középső ársávban a földrajzi árujelzők 25-40%-a esetében szignifikáns felár nem mutatható ki. E tény viszont nem az eredetmegjelöléssel szemben, hanem a vonatkozó nevek használatának hasznával kapcsolatban vet fel kérdéseket. Ha ez szándékosan az alacsony árú termékekre irányuló értékesítést segíti, mint például a Duna-Tisza közti OFJ esetében, úgy ez lehet pozitív, de amikor nem ez a cél, a névhasználat költségeinek megtérülése kérdéses (GÁL, 2020; JÁRDÁNY, 2021).

Az eredetvédelem alapvető célja, hogy a földrajzi árujelzők használata a termelők jövedelem növekedésével járjon (PROFETA et al., 2010). Ezt azonban kevés „releváns gazdasági adatokat tartalmazó tanulmány” vizsgálja, és támasztja alá tudományos tényekkel. A hozzáadott érték vonatkozásában született 111 fellelhető tanulmány közül, amely a fizetési határhajlandósággal foglalkozik, elenyésző azok száma amelyek valóban a felárak kérdését vizsgálják, és nem található adat arra vonatkozóan, hogy a fogyasztók fizetnek-e és milyen körben magasabb árat az oltalom alatt álló termékekért (TÖRÖK–MARÓ, 2020). A jelenlegi szabályozás a latin

rendszer felé orientálja hazánkat, így a borvidékek elsődlegesen szakigazgatási egységet jelentenek, de a borreformot megelőző germán rendszerből visszamaradt módon területi egységeket is jelenthetnek (RADÓCZNÉ KOCSIS–GYÖRE, 2006). Ez a dualitás az eredetvédelmi értékek kárára van, hisz a borvidékek és egyes körzetei közt nem egzakt módon történt meg a lehatárolás (GÁL–KISS, 2012).

Nem csak a borra hanem általánosságban igaz, hogy a magyarországi eredetvédelmi rendszer helyzete, az eredetvédelmi rendszer rossz kommunikálhatóságában is megmutatkozik. A vonatkozó kutatás azt állapította meg, hogy a fogyasztók a földrajzi árujelzők többségével, és az eredetvédelmi kategóriákkal kapcsolatban is csekély tudással rendelkeznek, csak a klasszikus „nagy neveket” ismerik tömegesen (pl.: szegedi szalámi, kalocsai paprika, makói hagyma, tokaji bor) (SZAKÁLY et al., 2010). Egyes kutatások rámutatnak, hogy magyar viszonylatban a több generációra visszatekintő, hagyományosan nagy ismertségű és régóta értéként említett származási helyű termékek esetében érzékelhető az, hogy a fogyasztók markáns szerepet tulajdonítanak a jelzett ténynek (POPOVICS–PALLÓNÉ KISÉRDI, 2004). Ezt az összetett, kissé eklektikus helyzetet tükrözi a bor oldaláról a Magyar Turisztikai Ügynökség által megalkotott magyar bor kommunikációs értékpiramisa is (1. ábra), amely struktúrájának alapja szakigazgatási egység, törzsében földrajzi lehatárolás mentén határozza meg a kommunikációs értékeket, és a piramis tetején, egy termék, az évszázados múltú Tokaji Aszú áll (MÁTÉ, 2019).

1. ábra: A magyar bor kommunikációs értékpiramisa

Forrás: <https://mtu.gov.hu/cikkek/bor-es-gasztrmarketing>

A magyarországi borfogyasztási szokásokról a korábbi kutatási eredmények alapján megállapítható, hogy az aktív korú népesség körülbelül 85%-a valamilyen rendszerességgel fogyaszt bort. Szinte minden háztartás vásárol bort rendszeresen, a beszerzés több mint 85%-ban a kiskereskedelmi bolthálózatokon keresztül történik (GfK, 2016). A fiatalok körében a rozé bor a legkedveltebb, az idősebbek a száraz fehér-, valamint a vörösbort preferálják. Több felmérés (GfK Hungária Piackutató Intézet, Agrárgazdasági Kutatóintézet, Központi Statisztikai Hivatal) szerint a vásárlók kifejezetten árérzékenyek, emellett a származási hely motiválja döntéseiket. A magyar fogyasztók túlnyomó többségében 94% a magyar borokat keresik (SZOLNOKI–TOTTH, 2017). Ezek után következik a választási rangsorban a szőlőfajta, a régió, a földrajzi árujelző. Az 1000 Ft-ig terjedő árkategóriába sorolható borokat a fogyasztók hat-tizede keresi, az 5000 Ft-nál drágábbakat viszont alig 10%-uk (TOTTH–

SZOLNOKI, 2019). A hazai adatok szerint az elfogyasztott mennyiséggel súlyozottan a bor íze szerint a száraz és a féledes bor fogyasztása 27-28%-ot tesz ki, a félszáraz és édes boroké 22-23%-ot, azaz jelentős eltérés az íz kategóriák között nem fedezhető fel (SZOLNOKI-TOTTH, 2017).

Anyag és módszertan

Ahhoz, hogy a bevezetőben említett helyi érték fennmaradjon, illetve élő, prosperáló gazdasági tényező legyen, szükséges rendszeresen vizsgálni olyan alapvető kérdéseket, mint a potenciális vendégkör fogyasztói és turisztikai szokásai, attitűdjei, valamint ismerete a helyi termékekről, értékekről. Ennek első, szerény lépéseként került vizsgálat alá a monori bor, és a pincefalu ismertsége, elismertsége, illetve az alapvető fogyasztói igények.

A kutatási célok a következők:

- C1 Potenciális vendégkör fogyasztói és turisztikai szokásainak vizsgálata.
- C2 Potenciális vendégkör ismeretének felmérése a helyi termékekről, értékekről.
- C3 Potenciális vendégkör fogyasztói attitűdjéről képet kapni.

Kutatási hipotéziseink:

- H1 A monori bor ismertsége a Monori járás, illetve Budapest és agglomerációja kivételével alacsony szintű a kérdőíves vizsgálat adatai alapján.
- H2 A monori bor minősége a fogyasztók megítélése szerint jó, azért a magyar átlaghoz hasonló árat hajlandóak fizetni.
- H3 Az OEM megjelöléssel, illetve annak monori vonatkozásával kapcsolatban a fogyasztók többsége nem rendelkezik megfelelő ismeretekkel, ezért a Monori OEM megjelölés pénzben kifejezhető hozzáadott értéke az országos vizsgálatok általános tapasztalataival szemben jelenleg kérdéses.
- H4 A palackozott borok iránti érdeklődés és fizetési hajlandóság nagyobb, mint a folyóboroké, így a termelőknek ebbe az irányba érdemes fejleszteni.
- H5 Ahhoz, hogy a generációk közti ízlésbeli különbségek következményeként fellépő igényváltozást a termelők lekövethessék, meg kell tartani a fehér bortermelést és emellett a rozé borok készítésére érdemes hosszútávon koncentrálni.

A vizsgálat során primer adatgyűjtés került végrehajtásra 2020 februárja és júliusa között 20 pontos kérdőívvel a 18-79 éves célcsoportra vonatkozóan. A kérdőívet online, illetve kézi úton lehetett kitölteni. A gyűjtött minta nagysága 505 fő. Amennyiben külön megjegyzésként nem kerül rögzítésre, akkor az ábrák és táblázatok esetében ennek megfelelően a minta nagysága,

n=505 fő.

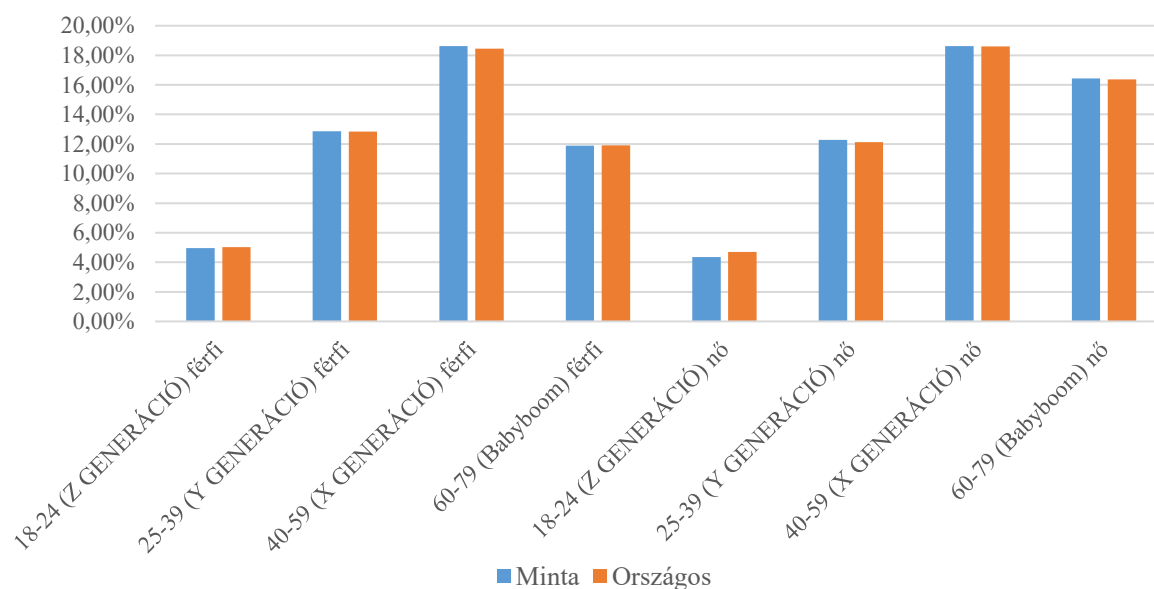
Az online kérdőív válaszadóinak kiválasztására önkényes mintavétellel került sor, amelynek során a személyes Facebook ismerősök, az egyetemi közösségi oldalakon keresztül elérhető, illetve a személyes e-mail címlista alapján megszólítható személyek (127fő) adtak választ. Ezt követően célirányos, rétegzett mintavételezéssel igyekeztünk a kemény változók szerinti reprezentativitást biztosítani. Ennek során célzottan kerültek megkeresésre nem és korcsoport szerint azok a személyek (378 fő), akik a reprezentatív minta kialakítása szempontjából szükségesnek vélhetők.

A felhasznált szekunder adatok forrásai az AKI, a GfK és a KSH adatszolgáltatásai voltak. A primer adatok elemzését SPSS programmal hajtottuk végre, a reprezentativitási vizsgálatok során a nemi arányok esetében egyszerű összevetést a korcsoportok esetében két mintás T próbát, egyéb összevetések megállapítások esetében kereszttábla elemzést és khi négyzet-próbát alkalmaztunk az egyes minták közti szignifikáns eltérések vizsgálata érdekében. A reprezentativitást két kemény változó mentén vizsgáltuk, ezek a nem és a korcsoport. A nullhipotézis mind nem, mind korcsoport esetében a következő:

$$H_0: \mu_{\text{országos arány}} = \mu_{\text{mintaarány}}$$

A nemek aránya országosan 48,91% férfi és 51,09% nő. Ha $\alpha=5\%$ a konfidencia intervallum férfiak esetében 46,41 és 51,41%, nők esetében 48,59 és 53,59% közé esik. A minta értékei 47,91% férfi és 52,09% nő. Ezek alapján a minta, komolyabb hipotézisvizsgálatok nélkül belátható módon nemi jelleg arányokra vonatkozóan reprezentatívnek tekinthető

A korcsoportok esetében a mintákról SPSS programmal végrehajtott vizsgálattal megállapítható, hogy a minták normál eloszlásúak, illetve kétmintás T-próba alapján megállapítható az is, hogy az országos adatok alapján számított arányok és a gyűjtött minta arányai – 5%-os konfidencia intervallum mellett – nem térnek el szignifikánsan egymástól így korcsoportok alapján a gyűjtött minta reprezentatívnek tekinthető (2. ábra).

2. ábra: Korcsoportok nemi jelleg szerinti bontásban

Forrás: Saját kutatás alapján saját szerkesztés (2020)

A válaszadók körében túlréprezentált a Monori járás (46,7%), emellett Budapest és 20 km-es körzete volt a vizsgálatba vontak 17,4%-ának lakhelye, amit a Dunántúl (15,8%), a Duna-Tisza köze (12,7%), majd a Tiszántúl (7,3%) követett. Ennek megfelelően területi alapon nem reprezentatív a minta. Ez indokolta tette, hogy ott, ahol területi szinten releváns eltérés mutatkozik, a későbbiekben a területi bontású eredmény kerüljön vizsgálat alá.

A fizetési hajlandóság vizsgálata során nehézséget okozott a bor országos átlagos kiskereskedelmi árának meghatározása, mivel a KSH a „kommersz” 1,5-2 literes palackozott asztali borok kereskedelmi árát gyűjti, az AKI pedig a lédig áru nagykereskedelmi értékesítési árait közli (AKI, 2019). Jelen esetben a termelői folyóbor, vagy a palackozott borok országos

átlagára lenne az ideális összevetés alapja. Ennek hiányában a GfK 2016. évi kutatási közleményében publikált palackozott borok fogyasztói átlagárát vettük alapul, amely 556;- Ft volt, és ezt a KSH fogyasztói árindexének „szeszes italok, dohányárúk” kategóriája 2017., 2018., 2019-es adataival korrigálva kiszámítottuk a korrigált átlagárát amely 665;- Ft lett. A továbbiakban ahol fizetési hajlandóság és fogyasztói átlagár összevetése történt, ott a korrigált átlagárhoz viszonyítottan kerültek vizsgálat alá adatok.

Eredmények

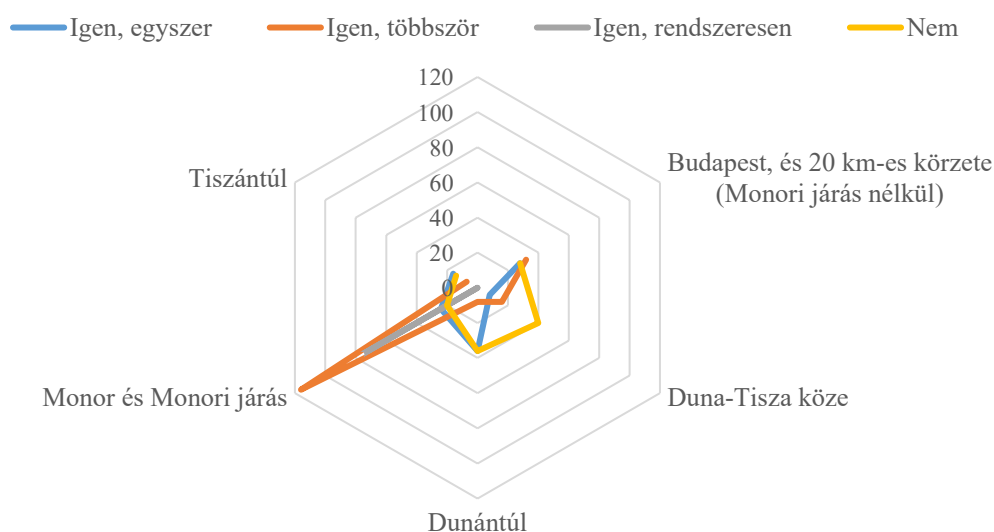
Általános információk és turisztika

A „Van-e Monoron hegyközség, pincefalu?” és az „Ön szerint Monoron hány borospince van?” kérdések azt igyekeztek feltárni, hogy ezek a helyi értékek mennyire ismertek. Megállapítható, hogy a Monori járáson kívül nem ismert az az információ, hogy Monoron Európa egyik legnagyobb pince állományú (950 db) egybefüggő, működő pincefaluja van.

A megkérdezettek közül 280 fő válaszolt arra a kérdésre, hogy „ha részt vett monori borrendezvényen, akkor mennyire volt elégedett”. A válaszadók 65,7%-a 8-as, vagy annál magasabb szintre értékelte a rendezvényt, az értékelés súlyozott átlaga magas, 7,51-es értéket ért el. Eszerint a megszervezésre kerülő események kulturált, tartalmas kikapcsolódást nyújtanak az érdeklődők részre. Ami kiváló alapot biztosít a turisztikai fejlesztések továbbvitelére. Fentiek alapján célszerű, hogy a borturizmus szempontjából kiemelkedő helyi értékek információvá konvertálása és felhasználása megtörténjen. A helyi szőlő és borgazdálkodásnak az elsősorban rövid ellátási láncra épülő helyi és környékbeli turisztikai és kereskedelmi térből ki kell, törnie.

A monori bor ismertsége

A monori bornak rendszeres fogyasztója (76 fő) kizárólag a Monori járásban van, ami a helyi válaszadók 32,2%-át teszi ki (3. ábra). Ez kiemelten jelzi, hogy a rövid ellátási láncú értékesítés nélkül a helyi termelés nem létezhetne, tehát a „patrióta” lakosság, mint célközönség igényeit mind fogyasztóként, mind a helyi rendezvények vendégeként prioritásnak érdemes tekinteni.

3. ábra: Fogyasztott-e már monori bort?

Forrás: Saját kutatás alapján saját szerkesztés (2020)

Az egyszeri és a többszöri fogyasztók összességét vizsgálva a Monori járás kivételével, kizárólag Budapest és környékén lépte túl az igen válaszok megoszlása jelentős mértékben a nemlegeseket. Monoron a válaszadók 91,5%-a míg a Budapest és környékiek 68,1%-a, válaszolt igennel. A monori bor ismertségét tekintve kiemelendő, hogy a helyi fogyasztóibázis nagyon erős, emellett Budapest és környéke esetében a bor fogyasztói ismertsége megfelelő alapot adhat ahhoz, hogy rendszeres fogyasztókat toborozzon magának, az expanzióra érdemes koncentrálni.

Az egyszeri fogyasztók esetében az összesített értékhez hasonló területi szám adatok azt jelzik, hogy a monori borral ugyan már találkoztak a hazai fogyasztók, de ez nem elegendő ahhoz, hogy visszatérően fogyasszák is azt, tehát az országos fogyasztói bázis kialakítása jelenleg nem reális cél. A fentiek alapján azon hipotézis, miszerint „a monori bor ismertsége a Monori járás, illetve Budapest és agglomerációja kivételével alacsony szintű a kérdőíves vizsgálat adatai alapján” megalapozott.

A monori bor minősége, fizetési hajlandóság

A válaszadók közel 53%-a jónak minősítette a monori bort, további 24,5% közepesnek, kiválóan viszont kevesebb, mint 8% értékelte azt. Ez alapján a megkérdezettek 85%-a az egyéni ízlése szerinti minősítés mellett, a monori borral szemben komolyabb fenntartással nincs, azt többnyire jónak értékeli. A generációk többségének megítélése szerint a monori bor egyértelműen jó, a legkritikusabb korosztály vele szemben az Y generáció. Az ő esetükben észlelhető a vélemények egyenletesebb eloszlása, de itt is a jó kategória az első. Mélyebb vizsgálatot igényelne annak megállapítása, hogy ez a korosztály összességében is kritikusabb-e, avagy a helyben termelt borok az általuk támasztott igényekkel találkoznak-e kevésbé. Kiemelendő, hogy a két fiatalabb generáció közül a Z generáció 8,51%-a, az Y generációnak pedig 7,09%-a adott rossz minősítést ez az 5% körüli átlaghoz mérten magas érték. Lakhely szerinti a Duna-Tisza köziek és a Tiszántúliak adtak túlnyomó többségében „nem tudom megítélni” választ, ez alapján ezeken a vidékeken az ismertség alacsonyabb szintű. A megkérdezettek 33,1%-a 500 és 1000 Ft közötti árat adna egy palack borért, és közel 40%-uk ennél is többet, azaz 1000-1500 Ft közötti összeget sem sajnálna erre a célra. A folyóborra feltett hasonló tartalmú kérdésre a válaszok több mint fele 500-1000 Ft közé tette a fizetési hajlandóságát 1 liter borra vonatkozólag (1. táblázat).

1. táblázat: Ön hány Ft-ot adna egy üveg (0,75 l) monori borért?

Válaszok	Darab	Megoszlás %	Göngyöltett %
Kevesebb, mint 500;-Ft -ot	24	4,8	4,8
501-1000 Ft között	167	33,1	37,9
1001-1500Ft között	200	39,6	77,5
1501-2000Ft között	64	12,7	90,2
Több mint 2000 Ft-ot	8	1,6	91,8
Nem fizetnék érte	30	5,9	97,7
Nem válaszolt	12	2,4	100
Összesen	505	100	

Forrás: Saját kutatás alapján saját szerkesztés (2020)

A generációs bontású adatok tekintetében szignifikáns eltérés az elvárt értékektől a Z generáció részéről keletkezett, ahol a monori bor elutasíthatósága (nem fizetnék érte) illetve az 500 Ft alatti fizetési hajlandóság magasabb volt, mint az a keresztábra adatai alapján elvárható lett volna ($\chi^2=79,511$; $df=18$, $p=0,000$). Tehát a megkérdezettek többsége, a monori palackozott borért

többet fizetne, mint a korrigált átlagár. A fentiek alapján azon hipotézis, amely szerint a monori bor minősége a fogyasztók megítélése szerint jó, azért a magyar átlaghoz hasonló árat hajlandóak fizetni, részben helytálló. A fogyasztók a monori bort többségében jónak ítélik, a fizetési hajlandóságuk viszont pozitívabb, mint az a hipotézisben rögzítésre került, hiszen a palackozott borért, a leginkább 1000-1500 Ft között fizetnének.

Az OEM megjelölés országos és helyi ismertsége

A megkérdezettek 72,7%-a fogyasztott már legalább egyszer monori bort, és 50,4% többször, vagy rendszeresen tette ezt, így feltételezhető, hogy a többség valamiféle alapvető ismerettel rendelkezik a helyi borról (2. táblázat).

2. Fogyasztott-e már monori bort?

Válaszok	darab	Megoszlás %	Göngyölített %
Igen, egyszer	112	22,20	22,2
Igen, rendszeresen	76	15,00	37,2
Igen, többször	179	35,40	72,7
Nem	138	27,30	100
Összesen	505	100	

Forrás: Saját kutatás alapján saját szerkesztés (2020)

Ebből következően érdemes azt megvizsgálni, hogy a termelők által elsődlegesen marketing céllal jelentős munka és pénzbefektetés árán megszerzett Monori OEM megjelöléssel, illetve a megjelölés általános tartalmával kapcsolatban milyen ismeretekkel rendelkeznek a fogyasztók. A megkérdezettek, kétharmada arra a kérdésre, hogy „tudja-e mi az OEM megjelölés” arra utaló választ adott, hogy tudni vélték a helyes választ, azonban közülük többen mégsem válaszoltak helyesen, így a teljes minta kevesebb, mint fele, azaz 46,7% tudott pontos és helyes választ megjelölni (3. táblázat). Ez alapján az OEM minősítés ugyan ismerős az emberek számára, de annak tartalmával korlátozottan vannak tisztában.

3. táblázat: Tudja-e mi az OEM megjelölés?

Válaszok	darab	Megoszlás %	Göngyölített %
Oltalom alatt álló Eredetmegjelölés	236	46,7	46,7
Oltalmazott Eredeti Minőség	64	12,7	59,4
Országos Elismertségű Minta	4	0,8	60,2
Országosan Elismert Minőség	32	6,3	66,5
Nem tudom	169	33,5	100
Összesen	505	100	

Forrás: Saját kutatás alapján saját szerkesztés (2020)

A Monori OEM megjelölést az Európai Bizottság 2018-ban ismerte el, így az fiatalnak számít. Az eredetmegjelölést az indokolta a Monori OEM termékleírása szerint, hogy az itt termelt borok esetében „az ökológiai környezet – a termőhely fekvésének, a talaj különleges viszonyának köszönhetően – jelentős hatással van az ott termelt szőlőből készült borok jellemzőire, amelyek sem a Duna Borrégió szomszédos területein, sem más borvidéken nem reprodukálhatók. Ez a tipikusság elsősorban az íz- és zamatgazdag, alacsony savtartalmú, alkoholban gazdag borokban nyilvánul meg. A borok a talajadottságokból adódóan magasabb ásványi anyag tartalmúak, minerális jegyeket hordoznak.” Az idézett tulajdonságok kiemelkedő termékjellemzők, amelyek ismerete esetén a fogyasztó minőségi többletet párosíthat a termék

mellé, amely jellemzően a fizetési hajlandóságot is motiválja. De vajon a fogyasztó tudja-e, hogy van ilyen OEM megjelölés (4. táblázat)?

4. táblázat: Van-e Monori OEM megjelölésű bor?

Válaszok	darab	Megoszlás%	Göngyöltett %
Igen	184	36,4	36,4
Nem	12	2,4	38,8
Nem tudom	309	61,2	100
Összesen	505	100	

Forrás: Saját kutatás alapján saját szerkesztés (2020)

A válaszadók, mindössze 36,4%-a tudta, hogy van Monori OEM. A területi bontású keresztábra adatai alapján megállapítható ($\chi^2=77,758$; $df=16$, $p=0,000$), hogy az eredetjelző ismertsége a Monori járásban magas, itt a válaszadók 52,5%-a tudta, a helyes választ. A Tiszántúliak mindössze 10,8%-a rendelkezett a megfelelő információval, a Budapest és környékiek, illetve a Duna-Tisza közök körülbelül 18%-a, és a Dunántúliak átlagot megközelítő 35%-a tudta hogy létezik a Monori OEM megjelölés. Tehát a Monori OEM megjelölést a Monori járás válaszadóinak többsége ismerte, a többi régióban különböző mértékben, de lényegesen kevesebben ismerték e tényt. Mindezek alapján azon hipotézis, miszerint az OEM megjelöléssel, illetve annak monori vonatkozásával kapcsolatban a fogyasztók többsége nem rendelkezik megfelelő ismeretekkel, ezért a Monori OEM megjelölés pénzben kifejezhető hozzáadott értéke az országos vizsgálatok általános tapasztalataival szemben jelenleg kérdéses, helytálló azzal a kitételrel, hogy ez alól a Monori járás kivételt jelent. A járásban a megkérdezettek több, mint 50%-a tudta a megfelelő választ, valószínűsíthetően az aktualitást jelentő helyi OEM elnyerése és a hozzá kapcsolódó, kisebb kampány miatt és ezt az információt, megjegyezte, tudja, ebből adódóan vélelmezhető, hogy értéként tekint rá.

Palackozott, vagy folyó bort?

A megkérdezettek közül 493 fő adott értékelhető választ az „Ön venne saját fogyasztásra monori bort?” kérdésre és 85%-uk igennel válaszolt (5. táblázat), tehát az érdeklődés, a nyitottság tetten érhető.

5. táblázat: Ön venne saját fogyasztásra monori bort?

Korcsoport	igen, folyó bort	igen, palackozott bort	igen, folyó és palackozott bort is	nem	Összesen
18-24 (Z GENERÁCIÓ)	2	16	16	13	47
25-39 (Y GENERÁCIÓ)	16	48	47	16	127
40-59 (X GENERÁCIÓ)	24	74	52	38	182
60-79 (Babyboom)	22	61	41	19	137
Összesen	64	199	156	74	493

Forrás: Saját kutatás alapján saját szerkesztés (2020)

A folyó bort 220 a palackozott bort pedig 345 esetben jelölték meg, mint elfogadott kiszerelet, így a palackozott bort 1,5-szer többen vennék meg, mint a folyóbort. A fogyasztók 31,6%-a mindkét kiszerelet formát szívesen vásárolná. Generáció szerinti bontásban a válaszok alapján a baby boom és az X generáció esetében magas azok aránya, akik kizárólag a palackozott bort

vennék meg, viszont folyóbort legkisebb arányban a Z generáció tagjai vásárolnának, illetve ebben a korcsoportban a legnagyobb a monori bor elutasítottsága.

A magasabb hozzáadott értéket, a többletbevételt, a szélesebb fogyasztói kört, és a fiatal generáció fogyasztói attitűdjeit figyelembe véve érdemes a palackozás irányába nyitni. A fizetési hajlandóság más szempontok alapján vizsgálat tárgyát képezte a „A monori bor minősége, fizetési hajlandóság” fejezet alatt és ott megállapításra került, hogy: A folyóborra vonatkozó kérdésre a válaszok több mint fele 500-1000 Ft közé tette a fizetési hajlandóságát 1 liter borra vonatkozólag. A palackozott borért (0,75l), a legtöbben 1000-1500 Ft között fizetnének. Ez utóbbi megállapítás egy liternyi palackozott borra vetítve 1333-2000 Ft összeget jelent, amely a folyó és palackozott bor ársávját összehasonlítva 2-2,6-szeres, árat jelent literenként. A fentiek alapján azon hipotézis, miszerint „a palackozott borok iránti érdeklődés és fizetési hajlandóság nagyobb, mint a folyóboroké, így a termelőknek ebbe az irányba érdemes fejleszteni” megalapozott.

Változóban az ízlés

A bor cukortartalmának preferencia vizsgálata során SZOLNOKI et al. 2017-es súlyozott borfogyasztási megállapításait részben alátámasztó eredmények születtek. A borfogyasztók körében a félszáraz és az édes borok kedvelőinek 20%-ot kissé meghaladó aránya és a kutatás során mért eredmények hasonlóak. A Száraz bort preferálók esetében azonban jelen vizsgálat 44,2%-ot mért a 2017-es 27-28%-kal szemben, és a félédes borok támogatottságánál is szignifikáns eltérés érzékelhető, hisz mindössze 13,6% mutatható ki (6. táblázat).

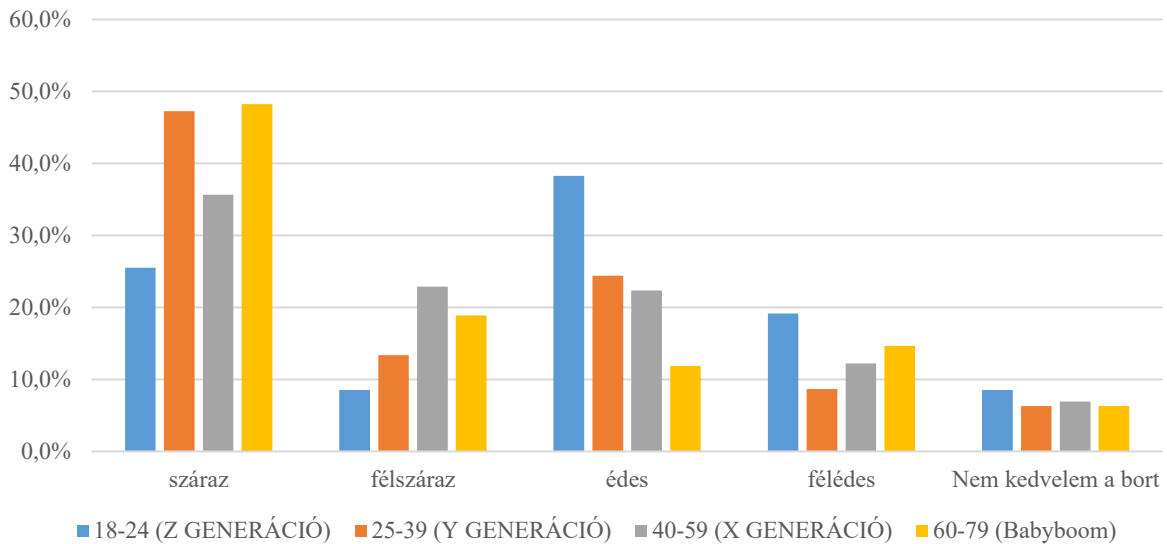
6. táblázat: Milyen cukor tartalmú bort kedvel leginkább

Típus	Mennyiség (fő)	Megoszlás %	Halmazott %	Fogyasztók %
Száraz	208	41,2	41,2	44,2
Félszáraz	91	18	59,2	19,3
Félédes	64	12,7	71,9	13,6
Édes	108	21,4	93,3	22,9
Nem kedveli	34	6,7	100	n.é.*
Összesen	505	100		100,0

**Nem értelmezhető*

Forrás: Saját kutatás alapján saját szerkesztés (2020)

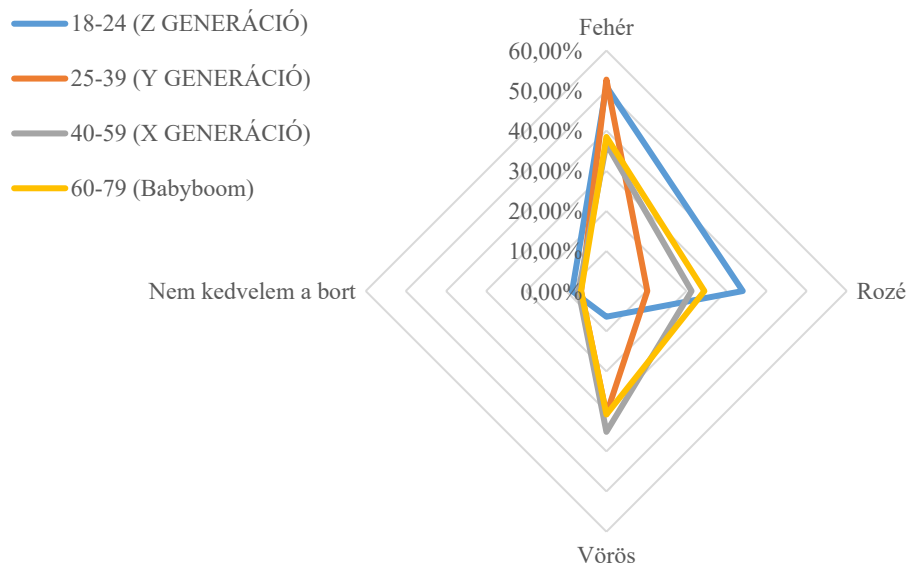
Az idézett kutatási eredményektől ezen adatok ugyan eltérnek, de érdekes módon alátámasztják azt a termelők között jelenleg általánosan hangoztatott preconcepciót, amely szerint száraz bort kell alapborként termelni „mert az fogy jobban”, és emellett érdemes kínálni legalább egy magasabb cukortartalmú bort is. Az édesebb borokra vonatkozóan kiemelendő, hogy a nők, szinte pontosan kétszer nagyobb számban (115 fő) kedvelik a félédes és édes bort, mint a férfiak (57 fő). Ez arra világít rá, hogy a házaspárok számára a borfogyasztással egybekötött programok esetében érdemes a száraz és félédes/édes kombinációt kistermelőként is fenntartani a termékpalettán. A generációk szerinti bontásban megjelenített adatok esetében a korábbi kutatások által rögzített azon tény, hogy a kor előre haladtával egyre csökken az édes borokat kedvelők aránya megerősíthető (4. ábra).

4. ábra: Borpreferencia cukortartalom alapján, korcsoportonként

Forrás: Saját kutatás alapján saját szerkesztés (2020)

A szín alapján felállított preferencia sorrend esetében a fehér borok támogatottsága minden korosztályban a legmagasabb. A 25. éves és az idősebb korosztályokban, ezt követi a vörös, majd a rozé. A fehér és a rozé támogatottsága jellemzően egymás javára változik, de az 58 és 63% közötti sávban mozog együttesen. A Z generáció esetében azonban jelentősen eltérő adatok jelentek meg. A vörösbor rendkívül alacsony, 6,38%-os arányban került a legkedveltebb típushoz, a fehér 51,06% a rozé 34,04%-ot kapott ugyanezen kérdésre (5. ábra).

5. ábra: Bortípusok preferenciája generációnként

Forrás: Saját kutatás alapján saját szerkesztés (2020)

A vizsgálat arra mutat rá, hogy a többi korosztályban közel azonos, 30,7-35,1% közötti a vörösbor elsődlegesen támogatók köre, tehát a kor előrehaladtával nincs szignifikáns változás, de még enyhe ilyen irányú tendencia sem fedezhető fel. Ezek alapján, a fogyasztói szokások változása a Z generáció esetében bizonyítható, így az a hipotézis, miszerint „ahhoz hogy a generációk közti ízlésbeli különbségek következményeként fellépő igényváltozást a termelők

lekövethessék, meg kell tartani a fehér bortermelést és emellett a rozé borok készítésére érdemes hosszútávon koncentrálni” a kérdőíves kutatás válaszai alapján megalapozott.

Következtetések

A borturizmus szempontjából a kiemelkedő helyi értékek információvá konvertálása és felhasználása alapvető fontosságú ahhoz, hogy a helyi szőlő és borgazdálkodás kitörhessen a rövid ellátási láncra épülő turisztikai és kereskedelmi térből. Javasolt, a közel ezer pincét számláló Európai szinten is jelentős épített és természeti értéket képező monori pincefalu, mint fő marketingelem megjelenítése önálló jelmonddal, intenzív marketing kampánnyal. A borrendezvényeken résztvevők skálás értékelése alapján a jelenlegi programok minősége és a látogatók elégedettsége magas (a tízes skálán 7,51-es átlag). Így a rendezvények és azok színvonalának jövőbeni fenntartása hasznos.

A Monori bor helyi fogyasztói bázisa erős, ezt érdemes megtartani, a budapesti piac közelsége, és a fogyasztói attitűdök alapján az esetleges piaci expanziót ebbe az irányba érdemes megtenni. A monori termelőknek jelenleg a rövid ellátási láncú értékesítéssel, a prémium termékellátással, illetve a rétegigényeket kiszolgáló termékek (pl. bio bor) termelésével van esélyük a piaconmaradásra. Ezen szükséges változtatni.

A fogyasztók a monori bort jónak értékelik, a palackozott borokért az országos átlagárnál és a folyó borokénál jóval magasabb árat hajlandóak megfizetni. Ezért érdemes a palackozást megoldani. A fiatal generáció borfogyasztási szokásaira tekintettel a rozé borok termelésére érdemes nagyobb hangsúlyt fektetni, az ahhoz szükséges reduktív technológiai kapacitás bővítése kifizetődő lehet.

Tekintettel a Monori OEM ismertségére, és elismertségére az OEM minősítéshez fűződő brand építési elképzeléseket felül kell vizsgálni. Az OEM minősítést javasolt másodlagos brandépítő tényezőként kezelni. A monori OEM értékét a nagyobb szakmai borversenyeken elért arany, ezüst, minősítésekkel lehet elsősorban szakmai körökben megteremteni, és ez alapozhatja meg a köztudatban is a Monori bor egyenlő magas minőség tudatalatti kapcsolatát.

Irodalomjegyzék

1. AKI (2019): Agrárpiaci jelentések. Zöldség, Gyümölcs és Bor. XXIII. évfolyam, 5. szám.
2. Benedek A. (2013): Egy speciális védjegy, a Nemzeti Parki Termék védjegy lehetséges szerepe fogyasztói felmérés eredményei alapján. = *Gazdálkodás* 57(4), pp. 376-388.
3. Gál P. (2020): A borárakat meghatározó tényezők Magyarországon, különös tekintettel a földrajzi árujelzőkre. PhD értekezés, Budapesti Corvinus Egyetem, 245 p.
4. Gál P. – Kiss A. (2012): Élelmiszerbiztonság, ellenőrzés, eredetvédelem. Eszterházy Károly Főiskola, Eger.
5. Getz, D. – Brown, G. (2006): Critical success factors for wine tourism regions: a demand analysis. = *Tourism Management* 27(1), pp. 146-158.
6. Járdány K. (2021): A Duna Borrégió szőlészeti és borászati helyzetének vizsgálata a magyar szőlő-bor ágazatban. = *Studia Mundi Economica* 8(1), pp. 49-64. DOI: 10.18531/Studia.Mundi.2021.08.01.49-64
7. Járdány K. – Győri (2020): Egy kiaknázatlan lehetőség – Borturizmus Soltvadkerten. In: Bujdosó, Zoltán; Dinya, László; Csernák, József (szerk.) XVII. Nemzetközi

- Tudományos Napok: Környezeti, gazdasági és társadalmi kihívások 2020 után. Gyöngyös, Károly Róbert Nonprofit Kft., pp. 535-542.
8. Loose, S. – Nelgen, S. (2021): State of the German and International Wine Markets. = German Journal of Agricultural Economics (Online) 70 (5), pp. 87-102. DOI: 10.30430/70.2021.5.87-102
 9. Máté A. (2019): Bormarketing, Borkereskedelem; PTE KPVK, Szekszárd.
 10. Popovics A. (2009): A földrajzi helyhez kapcsolódó és a hagyományos magyar termékek lehetséges szerepe az élelmiszerfogyasztói magatartásban; Doktori (PhD) értekezés; Gödöllő
 11. Popovics A. – Pallóné Kisérdei I. (2004): A hagyományos magyar élelmiszerek ismertsége a fogyasztók körében. = Élelmiszervizsgálati Közlemények 50, pp. 28-36.
 12. Profeta, A. – Balling, R. – Schoene V. – Wirsig, A. (2010): Protected Geographical Indications and Designations of Origin: An Overview of the Status Quo and the Development of the Use of Regulation (EC) 510/06 in Europe, With Special Consideration of the German Situation. = Journal of International Food & Agribusiness Marketing 22 (1-2), pp. 179-198. DOI: 10.1080/08974430903007783
 13. Szakály Z. – Pallóné Kisérdei I. – Nábrádi A. (szerk.) (2010): Marketing a hagyományos és tájjellegű élelmiszerek piacán. Kaposvár, ISBN 978-963-9821-14-9
 14. Radóczné Kocsis T. – Györe D. (2006): A borpiac helyzete és kilátásai. Agrárgazdasági Tanulmányok 2006/6, 160 p.
 15. Szolnoki G. – Totth G. (2017): A magyar borpiac és a borfogyasztói szokások elemzése. HNT, szakmai prezentáció.
 16. Totth G. – Szolnoki G. (2019): A magyarországi borfogyasztói szokások és a borpiac elemzése. = Gazdálkodás 63 (1), pp. 22-39. DOI: 10.22004/ag.econ.284793
 17. Török Á. – Maró Z. M. (2020): A földrajzi árujelzők gazdaságtana – az empirikus bizonyítékok. = Közgazdasági Szemle 67 (3), pp. 263-288.

Internetes adat- és információforrások:

1. Központi Statisztikai Hivatal: www.ksh.hu
2. GfK sajtóközlemény: cdn2.hubspot.net/hubfs/2405078/cms-pdfs/fileadmin/user_upload/country_one_pager/hu/documents/20160914_gfk_borfogyasztas.pdf
3. Monori oltalom alatt álló eredetmegjelölés: https://boraszat.kormany.hu/download/c/0c/60000/MONOR_termekleiras.pdf

**A KÖZLEKEDÉSI INFRASTRUKTÚRA VÁLTOZÁSAINAK HATÁSA AZ IPOLY-
VÖLGYÉNEK TÁRSADALMI KAPCSOLATRENDSZERÉRE**
IMPACT OF CHANGES IN TRANSPORT INFRASTRUCTURE ON THE SOCIAL
INFRASTRUCTURE SYSTEM OF THE IPOLY VALLEY

Feketéné Benkó Kata

PhD hallgató

Magyar Agrár- és Élettudományi Egyetem, Gazdaság- és Regionális Tudományok Doktori
Iskola

E-mail: dr.feketene.benko.kata@phd.uni-szie.hu

Összefoglalás

A közlekedés egyidős az emberiséggel, a társadalom, technika és közlekedés fejlődése párhuzamosan, egymásra hatva változott. A közlekedés alapvető feladata a helyváltogatás, avamint gazdasági összekötő kapocs, és közvetítő. Sokáig a közlekedés a kommunikáció egyik csatornája is volt, így nem kérdőjelezhető meg a fontossága. Napjainkban megfigyelhető igazán, hogy annak ellenére, hogy a virtuális tér a kommunikáció szinte minden területét ki tudja pótolni, mégsem tudja a személyes megjelenést, személyes kapcsolatokat helyettesíteni. Ezek hiányában az egymás közötti viszonyok megváltoznak, hiányossá válnak.

A települési külső kapcsolatokat a közlekedési folyosók teszik lehetővé, a folyók által elválasztott területeken a hidakkal összekötött településpárok között a legnagyobb az interakciók száma, amely kihat a társadalmi, ezen belül családi, rokoni kapcsolatokra, de helyi, kereskedelmi és gazdasági körzeteket hoz létre.

Addig, amíg a legtöbb belföldi infrastruktúra fejlesztés során nem feltétlenül szükséges alaposan indokolni és vizsgálni egy új híd építését, addig a határfolyón létesítendő átívelő szerkezetet számos indokkal kell alátámasztani – részben azért, mert ahol egykor híd állt, a társadalom igénye megvan a kapcsolat visszaállítására, de az ehhez szükséges erőforrások nem állnak megfelelő mértékben rendelkezésre. Az egyik legegyszerűbb és leginkább kézfogható a települések között található közúti összeköttetés illetve hiánya miatt jelentős mértékben növekvő többlet út mérőszámmal mutatható ki, a közúthálózati hiány mérőszámával. A mutatószám csupán az utazási többletszükségletet mutatja, nem utal más, esetleg figyelembe vételre számot tartó tényezőre, így önmagában egy nyers adat. A hálózati hiány mutatót az Ipoly folyó esetén történelmi léptékben szükséges vizsgálni: hogyan alakult mintegy egy évszázad alatt ez a szám az egyes települések között.

Abstract

Transport is as old as humanity, and the development of society, technology and transport has changed in parallel and interdependence. The basic task of transport is to change location, as an economic link, and to act as a mediator. For a long time, transport was also a channel of communication, so its importance cannot be questioned. Today, it can be observed that, despite the fact that virtual space can replace almost all areas of communication, it cannot replace personal appearance and personal relationships. In the absence of these, the relations between them change, become incomplete.

Urban external links are made possible by transport corridors, with the largest number of interactions between pairs of settlements connected by bridges in areas separated by rivers,

which affect social, including family, kinship relationships, but create local, commercial and economic districts.

As long as most domestic infrastructure developments do not necessarily require a thorough justification and investigation for the construction of a new bridge, the cross-border structure needs to be supported for a number of reasons – partly because, where a bridge once stood, society needs to restore connectivity, but the resources needed to do so are not adequately available. One of the simplest and most tangible is the significant increase in the number of additional roads due to the lack or lack of road links between municipalities, as a measure of road network shortages. The indicator only shows the additional need for travel, does not refer to any other factor that may be taken into account, so it is a raw data in itself. In the case of the Ipoly River, it is necessary to examine the network deficit indicator on a historical scale: how this number has evolved between municipalities in about a century.

Kulcsszavak: közlekedés, fenntartható közlekedésfejlesztés, Ipoly folyó, határ, közlekedéstörténet, híd

JEL besorolás: R10, R40

LCC: HE323-328

Bevezetés

Az országhatárok történelmi visszatekintésben is gyakran változtak, szinte folyamatosan módosultak, ahogy hazánk területe is folyamatosan változott. Utolsó jelentős határmódosítást a 20. század hozott, amikor Magyarország egyetlen eredeti határa sem maradt meg, az ország területe – jogilag – apróra zsugorodott. Mindezzel együtt határtérséggé váló területeken indult meg a leszakadás a megváltozott körülmények miatt, amelyekben nem csak a térség külső elérhetősége és szolgáltatáshiányos volta mélyíti tovább a lemaradást, hanem a terület belső közlekedési viszonyai konzerválják azt.

Jelenleg lehetőség látszik arra, hogy a természetesen fejlődött térségi kapcsolatok helyre álljanak, azonban ezek inkább lokális jelentőséggel bírnak, csak néhány esetben lehet – legfeljebb – mezoregionális szintű hatást igazolni. A településközi kapcsolatok helyreállítása társadalmi-gazdasági kérdés, és a határtérség tekintetében nincs különbség az osztrák – magyar határ határátlépési pontjainak sűrűségét igazoló helyi igények, valamint a szlovák-magyar határ esetében, vagy bármely határszakasz esetében.

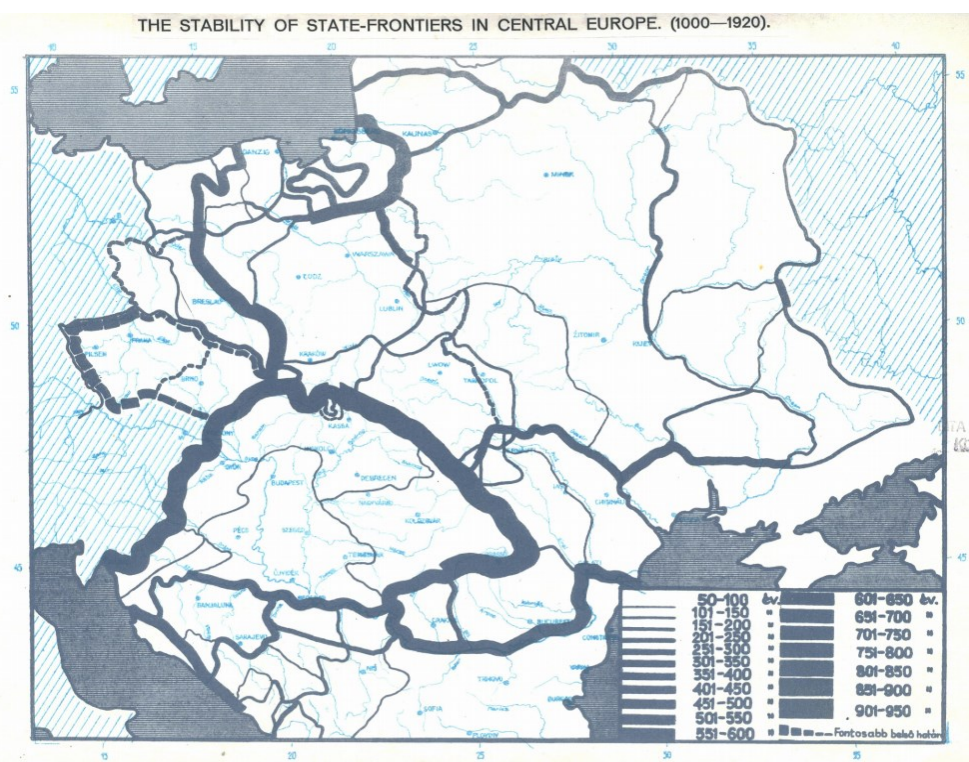
Az országok, vagy nemzetállamok kialakulása hosszú múltra tekint vissza, folyamatos és folytonos háborúk alakították a határokat: kezdetben a jobb életlehetőségek miatt az erősebbek leigázták a gyengébbeket, ekkor még nem voltak állandó és kialakult államok, vándorló csoportok keresték helyüket. Azonban ezeknek a csoportoknak is volt belső szabályrendszerük, amelyhez a csoport tagjai tartották magukat. Később, a középkor időszakában kialakultak az államok, amelyek a letelepedett népcsoportok sikeres területfoglalásából alakultak ki.

Közös a vándorló és letelepedett csoportokban, hogy a csoportokhoz tartozó tagok, később lakosság önként vállalja azokat a szabályokat, amelyek a csoporthoz való tartozás feltételei, ezzel elkezdődik egyfajta alkotmányozás, az államszervezetek kialakulása. A Larousse Enciklopédia (Dévai, 1991) szerint az állam az emberek meghatározott földterületen élő csoportjának közös kormányzattal rendelkező közössége, amely rendelkezik belső és külső szuverenitással. Társadalmi szervezetének önállóságának korlátját a többi állam határozza meg. Az állam feladata az adott társadalmi és gazdasági rend kialakítása, fenntartása, külső védelem biztosítása, társadalom szervezése, irányítása és vezetése. Georg Jellinek, német államjogász megfogalmazása kitűnően illusztrálja az állam alkotórészeit, amelyből egy ország szuverenitása

is levezethető: a három fő alkotórész a szervezett emberi csoport, amely egy meghatározott földrészletet elfoglalt, és ezen működőképes hatalmi szervezetet hozott létre. Ahhoz azonban, hogy ezen ismérvek alapján jogosultsága legyen, szükséges, hogy más államok is elfogadják, azaz az államnak a nemzetközi jog alanyává kell válnia.

Fentiek alapján, és a cikk szempontjából két fontos ismérvet szükséges kiemelni: a határok meglétét, amely elválasztja az államot más államoktól, és a más államok általi elfogadottságot, vagy elismerést feltételezi – azaz szomszédsági viszonyai határozzák meg.

Magyarország Nemzeti Atlasza vizsgálja az államhatárok tartósságát Közép-Európában, megállapítása szerint igazolható a tétel, miszerint a Kárpát-medencében a természetes akadályvonalaknak, földrajzi határoknak az államterületek fejlődésére és a politikai határok kialakulására jelentős hatása van. Európában két határ bizonyult tartósnak, ebből az egyiket a Közép-Európában található Kárpátok vonulata jelenti (1. ábra). Az is látható a térképen, hogy a történelem folyamán az Ipoly folyó, mint természetföldrajzi akadály nem volt államhatárként meghatározott, egészen 1947-ig. Számos térkép ábrázolja, kutatás született arról, hogy a legstabilabb államhatár, mint a „Nagymagyarország” és az 1947-es párizsi békeszerződés hatására létrejött „Kismagyarország” területe között igen nagy különbségek vannak, olyan új államhatárokkal, amelyek a történelem során korábban nem voltak határok.

1. ábra: Államhatárok tartóssága Közép-Európában

Forrás: Rónai, (1945)

Jelenlegi államhatárainkkal kapcsolatban kritikai elem, hogy a „Trianoni határok” nem vették figyelembe a kulturális, lakossági kapcsolatokat, így néprajzi és történelmi értelemben vett egységeket daraboltak ketté. Az egyik ilyen darab az Ipoly folyó medencéje, amely történelme során területi egységként fejlődött, szoros kapcsolatokat kialakítva. Legszorosabb kapcsolatok a közvetlenül a folyó két partján található települések között alakultak ki, azonban ez járult hozzá a távolabb található falvak és városok összeköttetéseihez is. A völgyben a legkedvezőbb feltételeket nyújtó vonalon alakult ki a főközlekedési útvonal, az egykori 2-es főút. A vízrajzi

hálózatok – mint helyi energiák – meghatározzák a települések elhelyezkedését, azonban a településközi kapcsolatokat a településeket összekötő – közlekedési – infrastruktúra hálózatosodása határozza meg. Az úthálózat és a településközi kapcsolatok fejlődése egymást segítve, kiegészítve, erősítve jelennek meg.

Az Ipoly folyó szélsőséges vízjárású, kisvíz idején alig csörgedezik benne víz, de tangernyi méretűnek látszó vízborítottságot tud produkálni a csapadékosabb időszak során. Minderre vezethető vissza az a legenda, hogy a trianoni határbizottság területbejárása során a folyó éppen áradás alatt állt, így a nagy vízfelület alapján nyilvánították hajózható folyóvá, és ez teremtette meg a lehetőségét annak, hogy határfolyó legyen.

A nagy vízborítottság a mezőgazdaság számára kedvező is lehet, azonban a napi kapcsolattartás akadályát képezheti, mégis már a korai időszakban megvolt az igény a folyó átjárhatóságának biztosítására, a szomszédsági kapcsolatok építésére. Ennek érdekében a legkorábbi időkben gázlókat használtak a közlekedők, majd megjelentek az első hidak. A helyben rendelkezésre álló építőanyagok közül sokáig a fa használata volt elsődleges: könnyen kialakítható szerkezeteket lehetett létrehozni, amelyeket ha az áradás elmosott, gyorsan és könnyen újra lehetett építeni, így az 1950-es évekig minden falunak megvolt a maga hídjá, de ahol a szükség úgy hozta, akár több híd biztosította az átkelési lehetőséget. (Tóth, 2007)

Települések közötti kapcsolatok társadalmi igénye

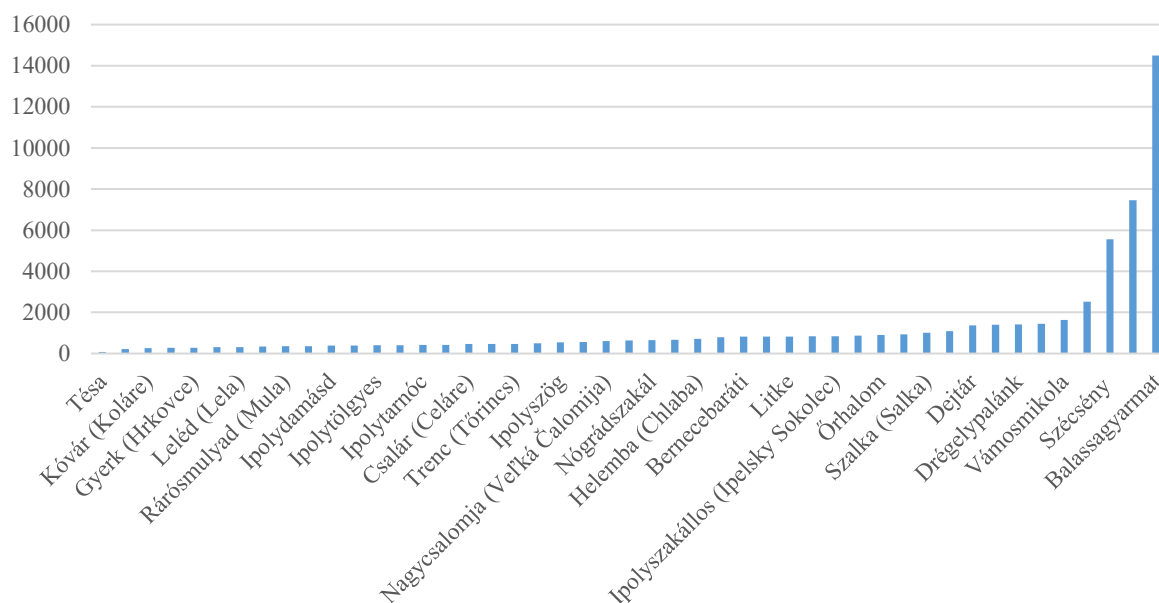
A közlekedés alapvető tulajdonsága a helyváltoztatás vonatkozásában az, hogy eredménye nem kézzelfogható, de társadalmi-gazdasági szempontból vizsgálva része a nemzetgazdaság infrastruktúrájának, ami a társadalmi élet szerveződését is meghatározza. Gazdasági szerepét többek között a munkaerő áramlásban, foglalkoztatás bővítésben és a területi kiegyenlítéshez való hozzájárulásban lehet tetten érni (Nagy, 2018).

A hátrányos helyzetben lévő terület felzárkóztatása, mutatóinak javítása két tényezőtől függ: a térség külső megközelíthetősége, valamint a belső közlekedési rendszere. A települések a földrajzi térben léteznek, egymással különböző intenzitású kapcsolatban állnak, és ezt a kapcsolatot a közlekedéssel alapozzák meg. Napjainkban ugyan egyre nagyobb jelentőségű a virtuális tér használata, azonban várhatóan hosszú ideig nem tudja azt teljes mértékben pótolni. Jelenleg, a világvárvány idején bizonyosodott be igazán, hogy az ember társas természete a személyes kapcsolatokra épül, és nem csupán a mentális egészségre van rossz hatással, ha a személyes interakciók elmaradnak (Miller, 2020.).

Ha elfogadott a tézis, hogy az utak az ember mozgásának lenyomatai, akkor a közúthálózat a motorizált mozgásának lenyomata. Történelmi visszatekintésben a mai Magyarország területén a rómaiak korában is volt néhány jól karbantartott út, amelyek nyoma máig megtalálható, mégis először a 18. században kezdtek hazánkban hosszabb útszakaszokat kiépíteni, amikor a technika és a tudomány elérte a megfelelő szintet. A 19. század végén azonban mindössze 700 km kiépített út létezett Magyarországon, a többi még nem rendelkezett szilárd burkolattal. A korabeli térképeket vizsgálva jól látszik, hogy a szomszédos falvakat földutak kötötték össze, mindegyik falut szinte mindegyik szomszédjával. A falvak közötti kapcsolatokban ezen az alacsony, földúti színvonalon érvényesült az egyensúly: a legrövidebb földutak jelentették általában az időben is legrövidebb utat, és nem volt ez máshogy az Ipoly mentén található települések között sem. (Csonka, 2012)

Az Ipoly völgyét jellemzően az elaprózódott településhálózat jellemzi, törpe- és aprófalvakkal, de középvárosnál nagyobb település sem található. A szlovák NUTS 2 régiók között az érintett

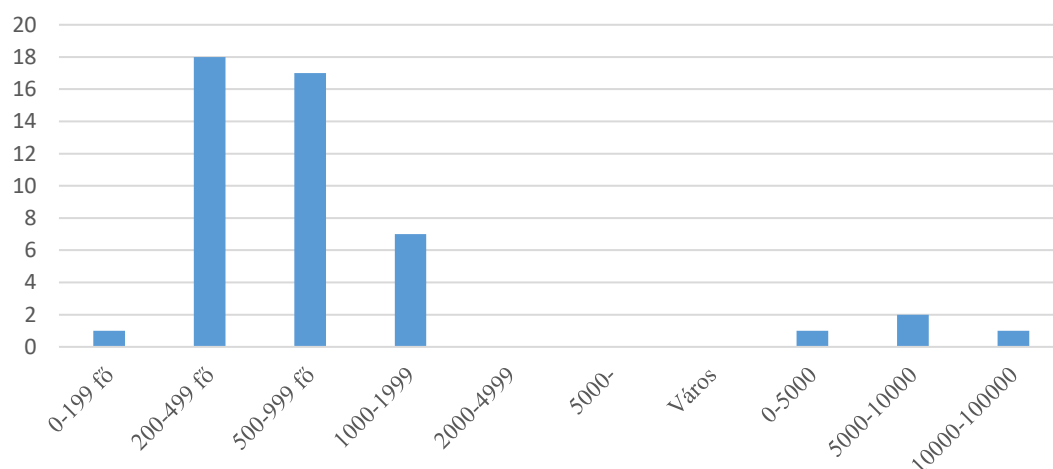
Közép-Szlovákiában a legtöbb város található, de területi eloszlása szerint a nagyobb városok északon helyezkednek el, és a régió déli területén van a legtöbb apró település; a besztercebányai kerületben a 200-499 fős települések jellemzőek. A térségben az ennél kisebb falvak száma is kimagasló, ami az Ipoly mentén a torkolatig kíséri a folyót ezekkel a jellemzőkkel. (Horváth, 2004) Az Észak-Magyarországi régió belül Nógrád megyében is kimagasló a kis- és törpefalvak száma és aránya, a városiasodást a legfeljebb középvárosi szintű népességszámmal jellemezhető városok határozzák meg, ahogy a folyó alsó folyásánál a már a Közép-Magyarországi régióban található Pest megyei településeknél is. A legkisebb település a Pest megyében található Tésa, 80 fő lélekszámmal, a legnagyobb pedig Balassagyarmat, 14 496 fővel, az egyes települések közötti népességszámmegoszlást a 2. ábra szemlélteti.

2. ábra: Ipoly-parti települések lakosságának megoszlása

Forrás: saját szerkesztés (2021)

Közigazgatási besorolás szerint összesen 4 – ebből 2 nógrád, 1 pest megyei – városi jogállású település található, Szécsény, Balassagyarmat és Ipolyság, és Szob, a többi település község.

3. ábra: Településkategóriák népességszám szerint

Forrás: saját szerkesztés (2021)

A népességszám alapján kialakított településkategória szerinti megoszlásban kiemelkedik a 200-999 fő közötti települések száma, a teljes településállomány 73%-a, és ebben a 73%-nyi településállományban lakik a lakosság 32%-a. Ezzel szemben a városok aránya 8,5%, amelyben a lakosság 51%-a lakik. Az ezer főt el nem érő településeken az érintett területen lakók 33%-a él. Az adottságok nem kedveznek a forgalmas főközlekedési útvonalak kialakításának, a domborzat a nagy kiterjedésű ipari létesítmények megtelepedésének gátja. A közlekedés kedvezőtlen adottságai hozzájárultak az egészséges vidéki környezet megtartásához, ugyanakkor a helyben élők lehetőségei korlátozottak. A települések között hiányzó kapcsolatok a két parton álló falvakat egymástól elszigetelték, noha a nem államhatárral záródó hasonló nagyságú településeknél általában – a közlekedési igényeknek megfelelően – található hidak.

A megközelíthetőség, átjárhatóság a helyi fejlődéshez, vagy talán a marginalizálódás tüneteinek enyhítéséhez járulhat hozzá, amelynek egyik – napjaink legfontosabbnak tűnő – feltétele a közúti elérhetőség. A településközi kapcsolatok vizsgálata általában a települések közötti alafölé rendeltségi viszony alakulását modellezi, különböző – leginkább gazdasági, kereskedelmi kapcsolatokra alapuló – vonzásokörzetek meghatározásával. Ilyen az 1920-as években az amerikai W. J. Reilly által meghatározott „kereskedelmi vonzástörvény”, ami a térbeli távolsággal és a központok tömegével számol, vagy Christaller a települések népességszámára építi a kapcsolatrendszer modelljét. A vonzásokörzet vizsgálatok nem tartalmazzák a társadalmi igényekre épülő közlekedési igényeket, amelyek sok esetben nem mérhető mutatókkal.

Az Ipoly folyó által elválasztott, közvetlen szomszédos települések közötti közúti kapcsolatok vizsgálata történt meg két szempont alapján. Az egyik szempont a közvetlen összeköttetés vagy annak hiánya, azaz a közúti hálózati hiány mutató, ami a települések légvonalban mért és közúti távolságának hányadosa. Minél nagyobb ez a szám, annál nagyobb a hiány, azaz a természetben közel található települések közúti – legalább a személygépjárművel való biztonságos, kiszámítható – járhatósága jelentős kerülővel lehetséges csak. A településközi kapcsolatok alakulásában természetesen ez is csak egy igen nyers mutató, alapvetően a mikroregionális kapcsolatok meglétének biztosítására alkalmas: a szomszédos, rokoni, baráti kapcsolatok ápolását hivatott sok esetben biztosítani. A közúthálózati hiány feltérképezése nagyon fontos mutató, azonban nem világít rá a települések közötti gravitációs vonzásra, azaz lehet, hogy két kistelepülés között hiányzik a mindennapi rokoni kapcsolatok ápolását elősegítő infrastruktúra hálózat, de az érintett települések között a szálak lazábbak, mindkét település erősebben kötődik egy harmadik központhoz.

Mindezek alapján az Ipoly két partján, egymással szemben található települések közötti úthálózati hiány számítás alapját az képezte, hogy a történelmi térképeken melyik települések között volt híd. A hídhelyek sok esetben változtak, de alapvetően a településpárok állandók voltak. A folyó kanyarulataiból adódóan előfordul, hogy egy település két, a folyó túlsó partján található településsel is közvetlen összeköttetésben volt. A közúthálózati sajátosságok a kísérő területen kis mértékben változtak, a de a fő útvonalak az Ipolyon állandók voltak.

A közúthálózati hiány rangsorolása mellett szükséges lehet további mutatók, jellemzők feltárására, mivel az Ipoly folyó máig az egyik legszélsőségesebb vízjárással jellemezhető folyónk, ami a csapadékosabb időjárás esetén igen nagy területet tud vízborítottsággal ellátni, így a fejlesztési döntésekhez más szempontok figyelembevétele is szükséges. A vízborítottság néhány deciméter mélységű, ami arra elég, hogy gépjárművel ne lehessen átjárni, és a közlekedést gátolja – ahhoz azonban kevés, hogy a jelenlegi műszaki előírásoknak megfelelő hidak építése településpáronként indokolt legyen. Éppen ezért szükséges vizsgálni a közúthálózati hiány mutató mellett az egyedi sajátosságokat, amelyek röviden bemutatásra kerülnek. A vizsgálódás az érintett településen lakók individuális tereinek megismerésén túl a

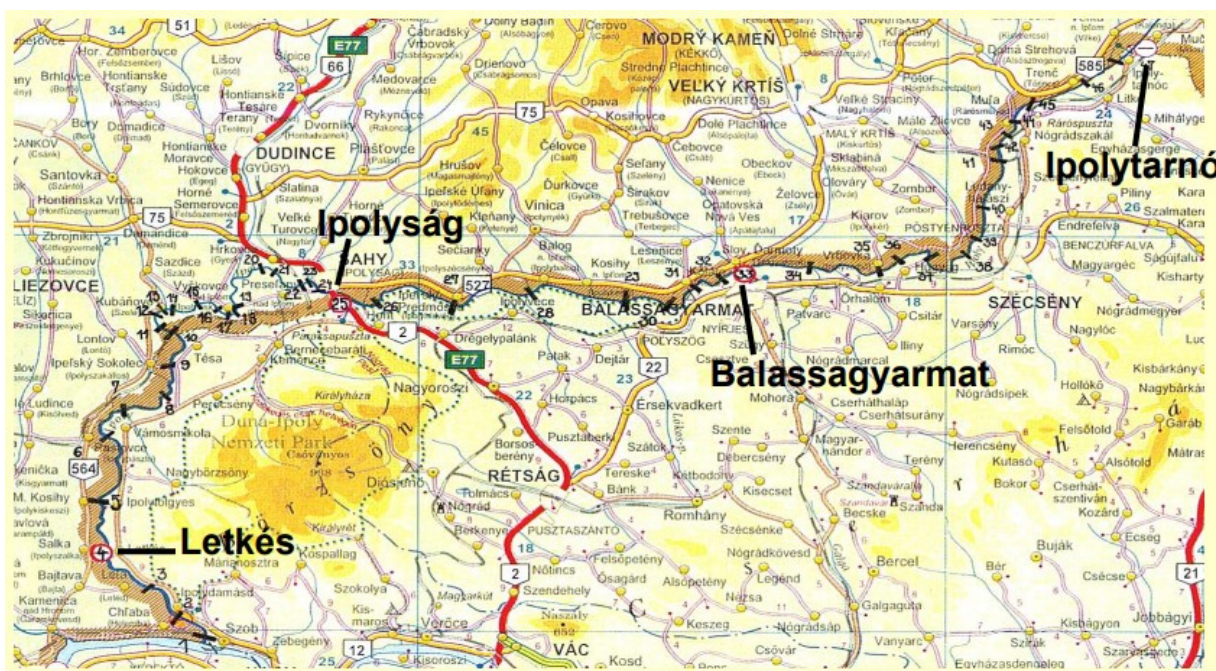
telephelyelméletek gyakorlati megvalósulására is alapoz, így többek között a centrum és „periféria” vagy város és vidék kapcsolatára, amelyet az államhatár megvonása jelentősen torzított. Mindezek alapján a mutatók alaposabb vizsgálata szükséges egy-egy helyen az összeköttetés indokoltásának feltárása érdekében, mivel a településhálózati adottságok jelentősen eltérnek, illetve a folyószakasz jellemzők miatt a híd építése is eltérő feltételekkel bír.

A folyó jelenlegi szakaszjellemzőit tekintve szerint három fő szakaszra lehet osztani, a forrástól lényegében a határfolyóvá válásig - a Közép-Duna-völgyi Vízügyi Igazgatóság Vízirajzi Osztálya szerint Losoncig – tartó szakaszon vízrajzi szempontból „felsőszakasz jelleggel” megállapítható, hogy az érintett 88-kmes szakaszon 17 híd szolgálja ma is a közlekedők igényeit. Az átlagos híd-sűrűség itt 5 folyókilométer/ híd. Az elmúlt évtizedekben ez nem változott, a történelmileg alakult, fejlődött tendenciáknak megfelelően helyezkednek el a hidak. A folyó „elválasztó jellege” nem szembetűnő az átjárhatóság miatt, illetve „egyszerű” nemzeti vízként funkcionál.

A középső szakasz Ipolyságig tart – ezen a szakaszon végig határfolyó az Ipoly, majd az alsó szakasz egy része – Ipolyság és Ipolyszakállos között 31 km hosszban – nem, majd Ipolyszakállostól a Duna torkolatáig újra az államhatárt jelöli ki.

Az Ipoly hídjellemzői 1945-ig

Az Ipolytarnóc – Szob közötti szakaszon, ahol jelenleg határfolyó az Ipoly, az 1945-ös adatokat megelőzően, tehát „természetesen kialakult állapotban” összesen 47 híd volt, ezek nyoma legtöbb helyen a mai napig látható (Sitku, 2007), azonban a határfolyó szakaszon az elmúlt évtizedig mindösszesen 3 közúti átkelőhelyen lehetett közlekedni – Balassagyarmat, Ipolyszalka-Letkés, Helemba – Ipolydamásd –, illetve további 2 vasúti híd állt. Az Európai Unió csatlakozás lehetőségeit kihasználva megindult építkezések hatására lassan, de kezd újra élővé válni a határtérség a hídállomány növekedésének hatására:

4. ábra: Az Ipolyon állt egykori hidak helyei

Forrás: Sitku (2007.)

Fentiek alapján a határszakasz jellemzőkkel rendelkező Középső- és Alsó-Ipoly- szakasz átjárhatóságának egykori hídsűrűsége 2,6 km, azaz átlagosan 3 km-enként található volt egy híd, bár szükséges megemlíteni, hogy ezeknek a hidaknak túlnyomó többsége a helyi lakosság szükségleteit kiszolgáló fahíd volt. A kor technikai feltételeinek és közlekedési igényeinek megfelelő állandó szerkezetek, amelyen leginkább gyalog, esetleg lovaskocsival közlekedtek, és amelyek egy-egy nagyobb áradást követően gyorsan újra építhetők voltak. A kiemelt közlekedési igények alapján néhány helyen erősebb, masszívabb szerkezetű hidakat emeltek, ezek közül legkorábban Ipolyságnál épült korszerű, a kor legmagasabb technikai tudását tükröző kőhíd, a források szerint 1266-ban. A híd a török megszállás alatt elpusztult, azonban 1769-ben újjáépítették.

Poltárnál szintén található egy – a források szerint török korban épült – kőhíd, amely sokáig szolgálta a főút forgalmát, azonban 1992-ben új vasbeton hidat létesítettek a kőhídhoz közel, a közlekedők igényei szerint az egykori híd megóvása érdekében, értékmentés gyanánt.

Nógrádszakál – Rárós esetében 1791-ben készült el a boltozott híd, amelyet később elbontottak, és helyette acélhidat emeltek. 1894-ben Hugyagnál és Pösténypusztánál acél szerkezetűre építettek át két hidat, mivel a 2. számú Budapest – Kassa útvonalon kiemelkedő forgalom volt, ami igényelte a korszerű, szilárd és erős szerkezetet – de ezen az útvonalon állt a nógrádszakáli híd is. Balassagyarmaton 1900-ban, Letkésnél 1903-ban épült acélszerkezetű híd. (Tóth, 2007) A történelmileg kialakult hidak azonban nagyon sokáig összekötő szerepet az Ipoly mentén található települések között és regionális kapcsolatok kis részeiként egyaránt szolgáltak.

Az Ipolyság környékén található mintegy 30 km-es nem határvízként funkcionáló Ipoly-szakasz és ráeső hídszám – 6 db – kiemelésével a 30 km-re 5 km/híd esik, ami akkor nyer értelmet, ha a jelenlegi meglévő állapot bemutatásra kerül: a jelenlegi 124,3 km Ipoly szakaszon Szobnál vasúton, illetve Letkésnél közúton lehet átkelni az Ipoly folyón a Börzsöny lábánál, szárazföldi közúti átkelőhely Hont – Parassapuszta, így az Ipoly átkelési pontjainak számbavételénél nem szükséges figyelembe venni, a 2-es út határmetszésénél található a pont, ahol az Ipoly kilép határszakasz jellegéből. A folyásiránnyal szemben haladva Balassagyarmaton található határátlépési pont. Újjáépített híd a 2007-2013 közötti Európai Unió költségvetési ciklus keretében megvalósult Szécsény – Pösténypuszta valamint Nógrádszakál – Rárós közötti híd, így jelenleg összesen 4 helyen lehetséges átlépni az országhatárt. Ez 30 km-enkénti átlagos hídsűrűséget eredményez. Fentiek alapján elmondható, hogy ahol az Ipoly nem határfolyó, a hídsűrűség nagy, határfolyó szakaszokon viszont ritka.

Az infrastruktúra megsemmisítése nem csupán a közlekedést akadályozta meg, hanem további kedvezőtlen fejlődési irányokat indukált: egyik pillanatról a másikra váltak települések zsáktelepüléssé. Természetesen több közülük nem a klasszikus zsáktelepülés, mivel csak a közúthálózat szakadt meg, viszont a vasút az Ipoly folyóval párhuzamosan fut, így az országhatáron belül maradt településekkel a kapcsolat megmaradt, viszont a folyó túlpartjával teljesen megszűnt. Ez vezetett ahhoz, hogy a két part települései a fizikai közelség ellenére elkezdtek távolodni, megszűntek a közösségi kapcsolatok. A Középső-Ipoly mentén kimagasló azon települések aránya, ahol a határtelepüléssé válás egyben periféria helyzetet teremtett, a fejlődést akadályozva vagy hátráltatva. Mindez az 1940-50-es évek közlekedésfejlesztési stratégiájának is eredménye, amikor a határtérség közúthálózat fejlesztése elmaradt, noha ebben az időszakban még két sajátosos gazdálkodási forma jelen volt.

Az ősi gazdálkodási forma, a szélsőséges vízjárású folyók mentén kialakult fokgazdálkodás nyomai a mai napig láthatók a folyó mellett található vizimalmok maradványaiban. Ezek a vizimalmok egyrészt energiát termeltek a folyóból, másrészt a búzát nem lehetett messzire

szállítani gazdaságosan, így volt olyan település, amelyiknek több malma is volt – többek között ilyen volt Szécsény.

A fokgazdálkodás másik előnye volt a vízjárás ingadozásának mérséklése és az árterületek vízháztartásának kiegyenlítése, amely a mezőgazdaság számára igen kedvező lehetőségeket teremtett.

Az államhatár meghúzása a magyar-szlovák határszakaszon is életre keltette a kettős birtokosság intézményét, azaz a tulajdonosok egy rövid ideig – mindössze néhány évig – a határon túlra szakadt birtokukra annak művelése céljából átjárhattak. A II. világháború után tehát a még megmaradt kapcsolatok miatt a hidak – helyi igények alapján – helyreállításra kerültek, de a térséget elkerülte az országot jellemző helyreállítási

A közúthálózati hiány mutató

Az egymással szomszédos települések között a lakosság kapcsolatot tart. Optimálisan a legrövidebb járható úton közlekednek - ha nincs valamilyen akadály, ez a légvonalban mért távolsághoz közelítő hossz. Abban az esetben, ha akadály merül fel, akkor az akadály leküzdését a legrövidebb kerülő úton oldja meg a lakosság; számos esetben ezeken a kerülő utakon a kis forgalom miatt nincs is kiépített út, hanem a mezőgazdasági munkák során használt erősített földutak használatosak napjainkban is. A közúthálózat ezeken a területeken nem kiépült, igény szerint használatos, az Európai Unió belül is kimagasló az úthálózaton belül a burkolattal nem rendelkező úthálózat aránya. A legegyszerűbb kapcsolatok kialakítására, fenntartására alkalmas ugyan a földút-hálózat, de nem korszerű. (Csonka, 2012)

Az utak fejlesztésének szempontrendszer és prioritásai komplex vidékfejlesztési szemlélettel vizsgálható, hiszen egy útszakasz felújításából vagy szilárd burkolattal való ellátásával nem kizárólag a mezőgazdaság profitál, hanem újraélednek régóta nem használt faluközi kapcsolatok, és új szociális, társadalmi, igazgatási, ellátási lehetőségek nyílnak meg a mikrotérségben. Éppen ezért minden pozitív és negatív externáliával együtt nehezen mérhető esetleg számszerűsíthető egy-egy útszakasz felújításának hatása, és nem értékelhetők az útszakaszok önmagukban, hanem szerepüket a tervezett, kiépülő hálózatban elfoglalt pozíciójuk szerint is kell vizsgálnunk

A közúthálózati hiány mutató pedig a napjainkban alpinfrastruktúra elemnek minősülő, burkolattal rendelkező, a mindennapi – személy és teheráru szállítási igényeket kielégítő – közlekedés feltételeinek megfelelő közutak hálózati hiányát fejezi ki a két település közötti légvonalban mért távolság és a ténylegesen a közlekedést biztosító távolság hányadosaként. (Juhász, 2021) A közúthálózati hiány mutató képlete:

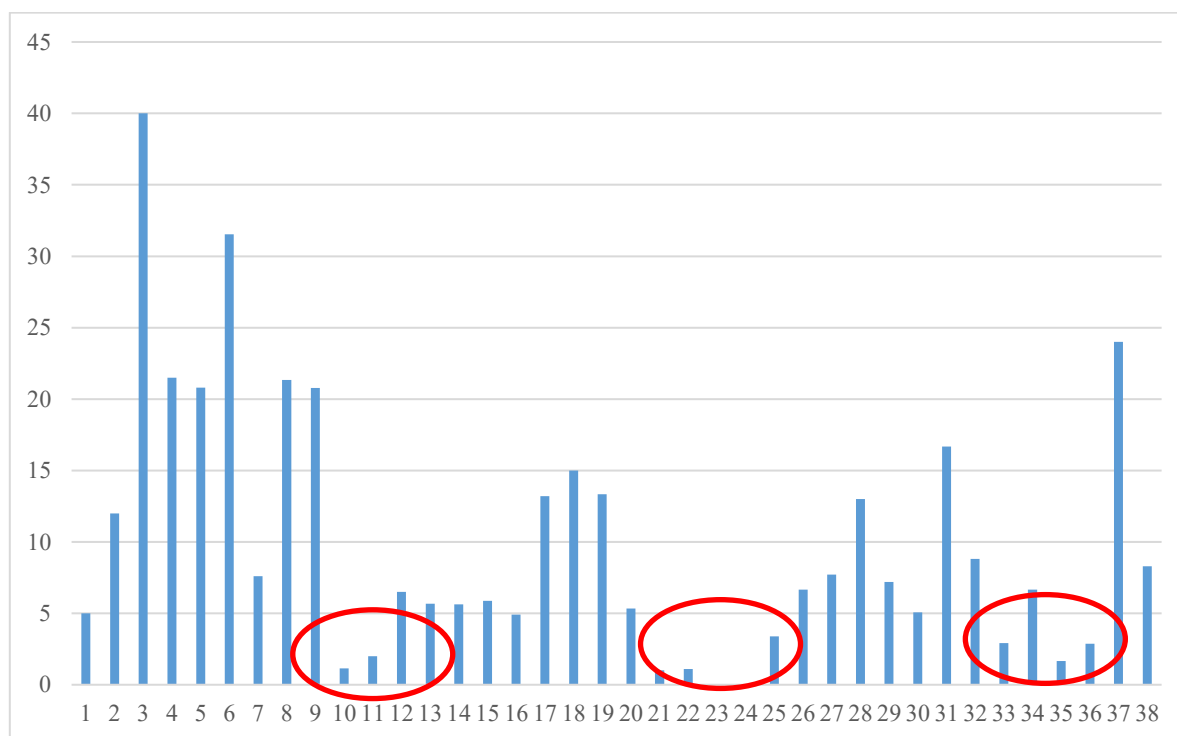
$$\text{Közúthálózati hiány} = \frac{\text{a két település közúton mért távolsága}}{\text{a két település légvonalban mért távolsága}}$$

Nem fejezi ki azt, hogy a települések között mennyire szoros, vagy mennyire lenne szoros a kapcsolat, és önmagában nem prognosztizál várható forgalmat sem. Az Ipoly folyó esetén ezt nem is lehet megtenni, mivel a jelenleg közlekedési lehetőség hiányában nem létező forgalom nagyságát nem lehet mérni, és jósolni is kevésbé. Az elmondható, hogy a közlekedésre a helyi igény markánsan megjelenik, de az nem, hogy a meglévő vagy megépítendő közúthálózatot a közvetlen szomszédos és a távolabbi települések mennyire fogják igénybe venni. A jelenlegi helyzetben sem elvárható, hogy a két néhány száz lelkes szomszédos település lakossága a kapcsolattartás céljából 40-50 km távolságot utazzon. A közúthálózati mutatót a történelmi

visszatekintés során az adott kornak megfelelő igényekre válaszoló hídszerkezet vizsgálatával történt függetlenül annak anyagától, az azon fő közlekedési eszközt használóktól, mivel az elmúlt néhány évtized motorizációja hívta életre a közút „létfontosságát”. Jelen tanulmányban azok között a települések közötti viszonyok feltárása történt meg, amelyek között egykor – a történelem folyamán hosszabb ideig – állt híd, azaz a közlekedés valamilyen módon közvetlenül biztosítva volt.

A hidak közül legnagyobb számban a fából készített szerkezetek biztosították a helyi lakosság számára a közlekedés lehetőségét, azonban a nagyon forgalmú útvonalakon kő-, majd vasbetonból készült hidak álltak. Az „eredeti” állapotot, a híd minőségét nem figyelembe véve, csak az átjárhatóság biztosítását vizsgálva a közúti hiányosság értéke „1” lenne, mivel a települések között a légvonal és a közúti elérhetőség – az földrajzi adottságok és a kor közlekedési lehetőségeinek való megfelelés függvényében – közel azonos lenne. Az „eredeti” állapot az I. világháborúig stabil, ezt követően az 1950-es években kialakult új határookra tekintettel vizsgált a közúthálózati hiány, amelyet a 5. ábra szemléltet. A diagram kék oszlopai a közúthálózati hiányt jelzik, kiugróan magas értékekkel bír a középső-szakasz felső szakaszrészre – Ipolytarnóc és Szécsény között.

A 2010-es évekig, amikor Magyarország Európai Unió csatlakozása során jelentős forrásokkal rendelkezett a területi kiegyenlítődés érdekében a felzárkózásra, az úthálózati hiány mutató az 5-6. ábrán látható módon alakul: az Ipoly-völgy középső szakaszán az úthálózati hiányosság mutató igen magas értéket mutat, ami azt jelenti, hogy a szomszédos településeken élőknek 20-40 km-es utat kellett megtenni annak érdekében, hogy az amúgy légvonalban mindössze pár száz méteres távolságot legyőzzék közúton. A diagramon jól látszanak azok a helyek, ahol a közúti átkelés biztosított, - 10-es számmal Balassagyarmat – valamint az Ipoly szlovák szakasza, továbbá az alsó szakaszon található letkési híd.

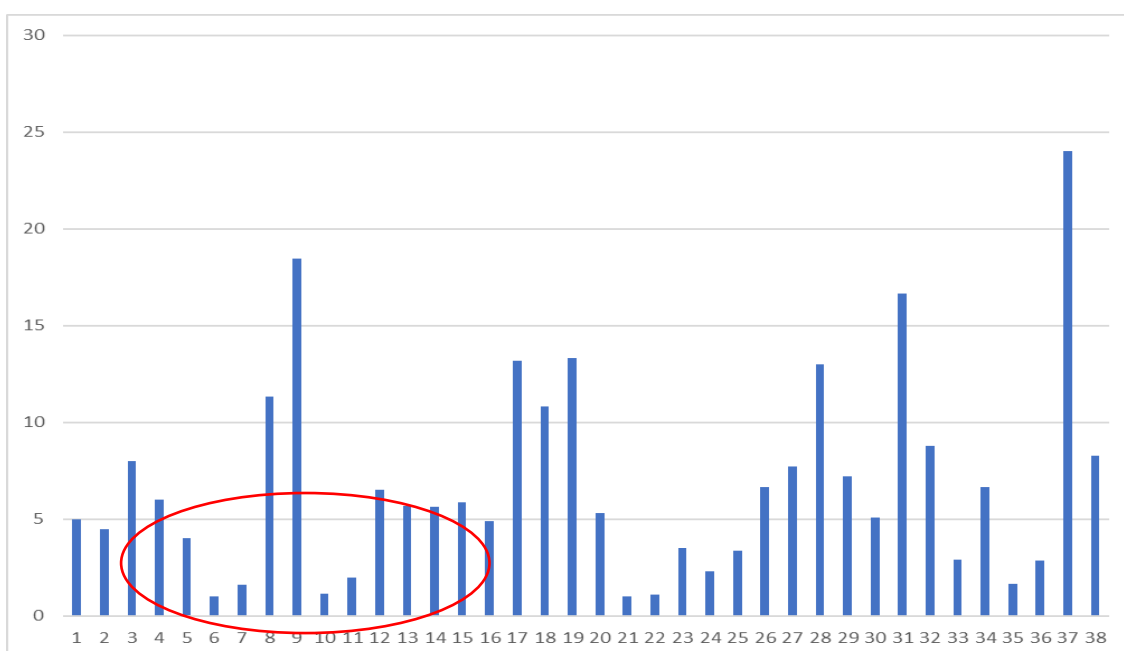

5. ábra: Közúthálózati hiány mutató az Ipoly-menti települések vonatkozásában az Európai Unió csatlakozást megelőzően

Forrás: saját szerkesztés (2021)

Igen jól beazonosíthatók azok a helyek, ahol közúti átjárhatóság biztosított. Az Európai Unió csatlakozást követően infrastruktúra építésre rendelkezésre álló források, valamint a jog adta lehetőségek hatására megindultak azok az építkezések, amelyek nagyobb részt a helyi lakosság szempontjából fontosak. Egy-egy híd megépítése közvetlen kimutatható gazdasági hasznot nem feltétlenül hoz, viszont jelentősen hozzájárul a perifériára szorult vidék népességmegtartó képességének javításával a lakosság elvándorlásának mérséklésében, illetve a dél-szlovák területeken lakó magyar lakosság megtartásában, a vidék felértékelődésében. Minderre tekintettel elsősorban – ahogyan egykoron is – a települések közötti kapcsolatok ápolásához járulnak hozzá az összeköttetések, amelyek végülis a vidék diverzifikációját segítik elő.

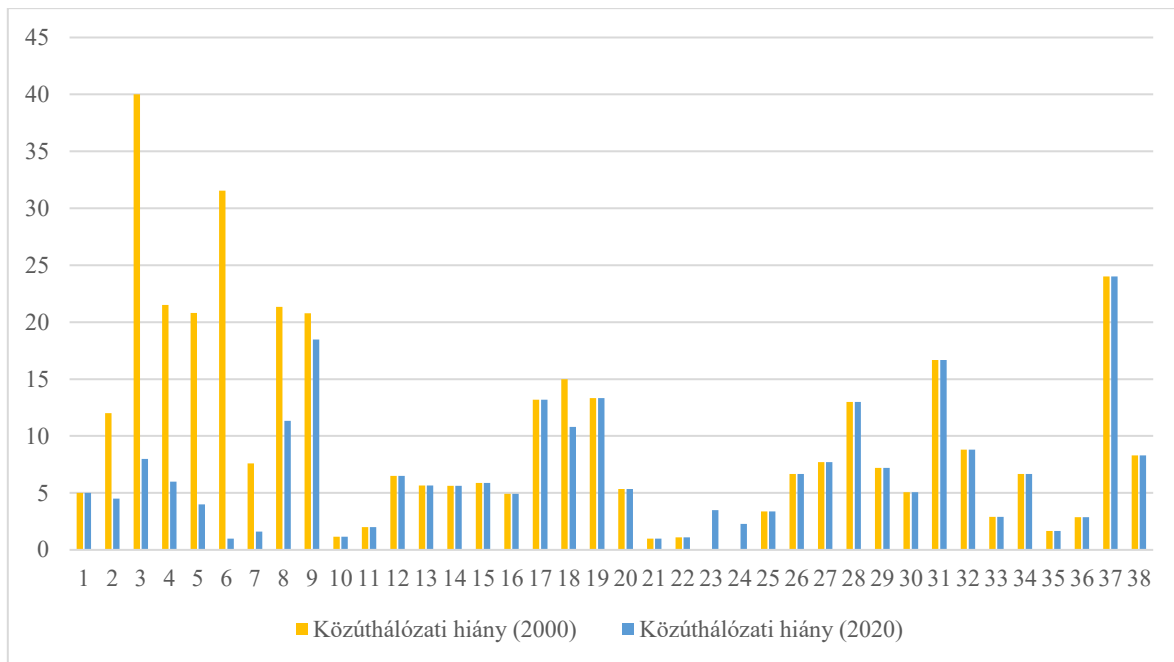
A 2007-2013-as költségvetési ciklus forrásaiból alulról jövő kezdeményezésként valósult meg a Szécsény (Pösténypuszta) – Kovacovce (Petovo) (Szécsénykovácsi (Petó)) valamint Nógrádszakál (Rárós) – Busince (Mula) (Bussa (Mulyad)) közötti közúti kapcsolat, amely az alábbiak szerint módosította a településpárok közötti elérhetőségét, amely az 5. ábrán látható.

6. ábra: Közúthálózati hiány értéke napjainkban, az egykori hídhelyek figyelembe vételével

Forrás: saját szerkesztés (2021)

A 7. ábrán a 2000. évi és 2020. évi állapotot összehasonlítva látszik az, hogy a hidak szerepe több település esetében módosították az elérhetőségi időket, illetve leolvasható, hogy érzékelhető különbségeket lokálisan jelentenek. Ritkán esik szó arról, hogy az infrastruktúra hálózat sajátosságára tekintettel egy esetleges útzár esetén a hidak megléte az elkerülést segíti elő. Nem kizárólag katasztrófa helyzet – árvíz, baleset – esetén van jelentősége, hanem olyan lehetőségeket rejt magában, ami a turisztikai szolgáltatások perspektíváit nyitja ki: esetleges kerékpáros verseny, ami útlezárással járhat, futó- vagy egyéb szabadidő eltöltési lehetőség.

7. ábra: Az Ipoly mentén a településpárok közúthálózati hiány mutató változása 2000 bázisúvra vonatkoztatva

Forrás: saját kutatás alapján saját szerkesztés (2021)

A 7. ábra 1-10 oszlopai tartalmazzák a 2007-2013. európai uniós költségvetési ciklus forrásaiból megépült két híd eredményeit, jól látható, hogy a megépült létesítmények a közlekedési távolság csökkenéséhez jelentősen járultak hozzá. Megjegyzendő, hogy a fejlesztés során előtérbe került jogos szakmai megfontolások alapján az egykor is kiemelt jelentőségű, nagy forgalmú hidak helyreállítása. Az érintett, egykori főútvonal újra járhatóvá tétele napjainkban is helyben a településpárok számára jelenthet segítséget, de még akkor is hordoz regionális jelentőséget, ha az elmúlt évtizedekben kényszerűségből az új határokhoz való igazodás miatt a kapcsolatrendszer átalakult. Feltételezhető, hogy ha rendelkezésre állnak azok az elemek, amelyek természetesen alakultak ki az évszázadok folyamán, a korábbi kapcsolatok is – a természetes eltérésekkel – újra helyre állhatnak.

Megjegyzendő, hogy ezen a szakaszon az Ipoly mellett található több olyan település, amely a különféle szempontok szerint meghatározott kormányzati felzárkózó települések közé tartozik; illetve Szécsény járás mutatói alapján bekerült a 33 leghátrányosabb térség közé.

A „Felzárkózó települések” hosszú távú programjának megalapozásáról szóló 1404/2019. (VII. 5.) Korm. határozatban a Ipoly mentén található Nógrádszakál település kedvezményezett, valamint szintén a járásban található, de nem közvetlenül Ipoly-parti település, Rimóc. A Magyarország egyes területei közötti gazdasági egyenlőtlenség csökkentése érdekében szükséges fejlesztési programcsomagról szóló 1403/2019. (VII. 5.) Korm. határozatban Szécsény található az Ipoly partján, a szécsényi járásban Varsány, Nógrád megyében más járásokban Bárna Buják Diósjenő Érsekvadkert Kazár. A „Felzárkózó települések” és a gazdaságélénkítő program folytatása érdekében teendő további intézkedésekről szóló 1186/2020. (IV. 28.) Korm. határozat szerint Ludányhalászi került bevonásra, Karancslapujtó Karancskeszti pedig közvetlen szomszédos települések az Ipoly folyó vízgyűjtőjéhez tartozó Dobroda-patak partján helyezkednek el. A kormányhatározat szerint bevonni javasolt további települések között található Litke, az Ipoly partján, valamint Karancsság, Mátraverebély,

Ságújfalu. Az Új Roma Stratégiával (2019–2030) összefüggő feladatok meghatározásáról szóló 1426/2019. (VII. 26.) Korm. határozat Ipoly-parti települést nem nevez meg.

A 2014–2020. évek közötti határ menti közúti infrastruktúra-fejlesztésekről szóló 1007/2016. (I. 18.) Kormányhatározat 5 Ipoly híd megépítését tartalmazza: Ipolydamásd – Helemba, Drégelypalánk – Ipolyhídvég, Balassagyarmat – Kóvár, Órhalom – Ipolyvarbó és Hugyag – Szécsénykovácsi között, illetve a Kormányhatározat felsorolását megfordítva a folyásiránnyal megegyezően a további hálózati hiányok felszámolása történik meg.

Következtetések

Az Ipoly völgyében található, zömében kis települések lakossága számára a kapcsolattartás feltételét jelenti az elérhetőség, az átjárhatóság. Átmeneti jelleggel a legtöbb településen ezt megoldották, de a folyó kiszámíthatatlan vízjárása, az árvizek sodrása az egyszerű szerkezeteket elmossa, illetve azokon a közlekedés korlátozott és nem biztonságos, viszont egyértelműen utal arra, hogy a lakosságnak igénye van a személyes kapcsolattartásra.

A megépítés előtt álló, hiányzó közúti kapcsolatok az elérhetőségi időt jelentősen csökkentik, valamint a megtett utat, ami hozzájárul az élénkebb kapcsolattartáshoz és a rövidebb utazások a károsanyag-kibocsátást mérsékelik. A vidék sokszínűségének fenntartásában kulcsszerepet kap az elérhetőség és átjárhatóság biztosítása.

Napjainkban is komoly viták folynak az Ipoly hidak építése kapcsán, amelyek közül hangsúlyos szerepet kap sok esetben a létjogosultságot megkérdőjelező felvetések, de ezen túlmenően az is, hogy a rendelkezésre álló forrásokból hol szükséges először visszaállítani a közúti átjárhatóságot. Hangsúlyozandó, hogy nem az a kérdés, hogy hol szükséges, hanem az, hogy milyen sorrendben, illetve milyen jelenlegi és várható igényekkel. A sorrendiség több tényező vizsgálatától is függ, azonban a közúthálózati hiány mutató további tényezőkkel való finomítása rá tud mutatni a logikai sorrendre.

Tekintettel arra, hogy az Ipoly hidak a határszakaszon minden esetben külterületen találhatóak – ami nem csak azért alakult így, mert határfolyó, hanem a korábbi áradásokra tekintettel az épületek az ártértől minél messzebb épültek, a települések így alakultak ki – a külterületi utak fejlesztésének szempontrendszerével és prioritásainak komplex vidékfejlesztési szemléletével kell vizsgálni, hiszen egy útszakasz meglétéből itt sem kizárólag a mezőgazdaság profitál, hanem és annál sokkal fontosabb, hogy újraélednek régóta nem használt faluközi kapcsolatok. A megváltozott körülmények mentén új szociális, társadalmi, igazgatási, ellátási lehetőségek nyílnak meg a térségben. A pozitív és negatív externáliák vizsgálatával együtt nehezen mérhető, esetleg számszerűsíthető egy-egy útszakasz kiépítésének, felújításának, határközi kapcsolat újjáépítésének hatása, nem értékelhetők az útszakaszok önmagukban, hanem szerepüket a tervezett, kiépülő hálózatban elfoglalt pozíciójuk szerint is kell vizsgálni.

A belföldi közúti közlekedés fejlesztései során kiemelt figyelmet szentel a mindenkori politika az autópályák építésének, a főúthálózat fejlesztésének, addig az attól távolabb eső, vidékies jellegű térség elmarad, a szükséges karbantartás, fenntartás sem minden esetben az elvárható mértékű. A határtérség úthálózatát tekintve az elmaradás ettől jóval nagyobb mértékű, mivel az már a múlt század közlekedés fejlesztései során elmaradt. A közúthálózat fejlesztés hiányából is adódóan tovább folytatódik az itt található falvak nagy részének elöregedési és fogyási folyamata, itt is érzékelhető, hogy egyre több falu kell egy-egy intézmény vagy szolgáltatás gazdaságos fenntartásához és hol a személyzet, hol a jármű, hol pedig az igénybevevők kénytelenek a falvak között utazni – esetenként nagy kerülőkkel, ami felveti a rövidítő utak

kiépítését. Ha a szerveződő falvak között azonban természeti gát akadályozza a közlekedést, akkor ott nem tud kialakulni jó együttműködés. A térségnek lehetőséget nyújthat a jobb munkahelykínálat, a tömegközlekedés-szervezés, az idegenforgalomba vagy termelőláncba bekapcsolódás esetleg egy jobban fejlődő település növekvő vonzereje, ami felveti fel egy-egy településközi út kapcsolat helyreállítását és a híd visszapépítését, az életkörülmények, a népeségmegtartó erő javításával. Ha belföldi forgalomban nagy számban használnak településközi forgalomra önkormányzati utakat, száraz időben földutakat is, és – az erdészet hallgatólagos hozzájárulásával – még kiépített erdészeti utakat is, méginkább szükség van a települések között visszaépített egykori kapcsolatokra, amelyek nem csak időmegtakarítást jelentenek, hanem a felhasznált benzin a családok számára pénz, a környezet irányába – jelentős – károsanyag-kibocsátás megtakarítást jelentenek, a települések érdekében viszont a vidék felértékelődését, a lehetőségek palettájának mind szélesebbre nyitását.

Irodalomjegyzék

1. Dévai M. (1991). Magyar Laorusse Enciklopédia. Budapest: Akadémiai Kiadó ISBN 963 05 5856 4.
2. Horváth Gy. (2004). Dél-Szlovákia - A Kárpát Medence régiói 2. Budapest - Pécs: Magyar Tudományos Akadémia Regionális Kutatások Központja - Dialóg Campus Kiadó ISBN 963 9052 33 7
3. Nagy, Z. (2018). Közlekedésföldrajz. Budapest: Akadémiai Kiadó ISBN: 978 963 454 304 6, DOI: 10.1556/9789634543046
4. Rónai A. (szerk) . (1945). Közép - Európa Atlasz. Balatonfüred: Államtudományi Intézet.
5. Tóth, E. D. (2007). Hidak Nógrád megyében. Salgótarján - Eger: Közlekedésfejlesztési Koordinációs Központ, ISBN 978 963 06 3051 1.
6. Arcanum, A. K. (2021. február 2.). Magyar Királyság (1819–1869) - Második katonai felmérés. Österreichisches Staatsarchiv, Ausztria. Forrás: <https://mapire.eu/hu/map/secondsurvey-hungary/?layers=5&bbox=2129097.427959444%2C6110993.211521397%2C2201827.2603727896%2C6133924.320006951>
7. Arcanum, A. K. (Szerk.). Habsburg Birodalom - Kataszteri térképek (XIX. század). Letöltés dátuma: 2021. 02 02, forrás: <https://mapire.eu/hu/map/cadastral/?layers=3%2C4&bbox=2166265.9887731713%2C6123795.516895306%2C2175357.2178248395%2C6126661.905456>
8. Bakó G. (2021. február 2.). Távérzékelési technológiák és térinformatika online, a szolgáltatók és felhasználók online folyóirata 2013/1. Forrás: ISSN 2062-8617: <https://www.rsgis.hu/RS&GIS-2013-1-3.html>
9. Czigler, L. (2017.). A fockgazdálkodás visszaállításáért. Országépítő - Építészet-Környezet-Társadalom, 45-49. pp.
10. Csonka B. (2012. május 31). A mezőgazdasági utak tényfeltáró elemzése - Tanulmány. Budapest: Földmérési és Távérzékelési Intézet.
11. Európai útvonaltervező. (2021. 02 16). Forrás: www.utvonalterv.net
12. Google Earth. (2021. 02. 16.). Forrás: www.googleearth.hu
13. Juhász M. (2021. február 18.). Galvani vita: amire egy új Duna-híd való, abban az albertfalvai a jobb. Forrás: 444.hu: <https://444.hu/2021/02/18/galvani-vita-amire-egy-uj-duna-hid-valo-abban-az-albertfalvai-a-jobb>
14. Miller, G. (2020. március 24.). A társas távolságtartás véd a fertőzés ellen, de fel kell készülnünk emberi hatásaira. Forrás: Magyar Tudományos Akadémia:

https://mta.hu/mta_hirei/a-tarsas-tavolsagtartas-ved-a-fertozes-ellen-de-fel-kell-keszulnunk-emberi-hatasaira-110477

15. Sitku, L. (2007. október 8.). Hidak a magyar-szlovák határon - Új Ipoly-hidak megvalósításának lehetősége. Beszámoló a 3. Hídműhely Szimpóziumról, Eger.

Hivatkozott jogszabályok

1. „Felzárkózó települések” hosszú távú programjának megalapozásáról szóló 1404/2019. (VII. 5.) Korm. határozat
2. Magyarország egyes területei közötti gazdasági egyenlőtlenség csökkentése érdekében szükséges fejlesztési programcsomagról szóló 1403/2019. (VII. 5.) Korm. határozat
3. A „Felzárkózó települések” és a gazdaságélénkítő program folytatása érdekében teendő további intézkedésekről szóló 1186/2020. (IV. 28.) Korm. határozat
4. Az Új Roma Stratégiával (2019–2030) összefüggő feladatok meghatározásáról szóló 1426/2019. (VII. 26.) Korm. határozat

**A HAJDÚ-BIHAR MEGYEI SZÁNTÓFÖLDI NÖVÉNYTERMESZTÉSSEL
FOGLALKOZÓ TÁRSAS VÁLLALKOZÁSOK JÖVEDELMEZŐSÉGÉNEK
MEGÍTÉLÉSE KÜLÖNÖS TEKINTETTEL A HAJDÚBÖSZÖRMÉNYI
GAZDÁLKODÓKRA**

**THE PROFITABILITY ANALYSES OF CROP PRODUCTION ENTERPRISES IN
HAJDÚ-BIHAR COUNTY, ESPECIALLY IN HAJDÚBÖSZÖRMÉNY**

Erdős Adél Dorottya¹, Szöllösi László²

¹PhD hallgató, ²egyetemi docens

¹Debreceni Egyetem, Gazdaságtudományi Kar, Ihrig Károly Gazdálkodás- és Szervezéstudományok Doktori Iskola

²Debreceni Egyetem, Gazdaságtudományi Kar, Gazdálkodástudományi Intézet, Üzemtani és Vállalati Tervezés Tanszék

E-mail: erdos.adel.dorottya@econ.unideb.hu¹, szollosi.laszlo@econ.unideb.hu²

Összefoglalás

Magyarországon a mezőgazdaság az alapanyagtermelés tekintetében kimagasló szereppel bír. Az agráriumon belül a legnagyobb arányt képviselő növénytermesztési ágazatot a támogatáspolitikai is kiemelten kezeli. Hazánkban számos olyan megye található, ahol kimagasló feltételek (jó talajminőség, kedvező időjárási körülmények, magas aranykorona értékű szántó) állnak rendelkezésre a növénytermelésre. Az egyik legjelentősebb megyének Hajdú-Bihar tekinthető, ahol 325 ezer hektár szántóterület található. A hajdúböszörményi vállalkozások e terület mintegy 8%-át használják. Kutatómunkánk során szekunder adatokat dolgoztunk fel a KSH (agráriumot jellemző országos és megyei adatok) és az EMIS adatbázisából (társas vállalkozások beszámolóinak adatai). A vizsgált 853 magyarországi vállalkozáson belül különös figyelmet fordítottunk a Hajdú-Bihar megyei és hajdúböszörményi gazdaságokra. A működési ROS, ROE és a ROI értékei alapján megállapítottuk, hogy mind a megyei, mind a hajdúböszörményi üzemek jövedelmezően termeltek, viszont eltérő üzemmérettel rendelkeztek. A hajdúböszörményi társas vállalkozások a működési ROS tekintetében (12,57%) kedvezőbb helyzetben voltak az országos (5,30%) és a megyei (8,90%) átlagértékekhez viszonyítva. Mindez a magasabb befektetett eszközértékkel és -arányal magyarázható a 2015-2019-es időszakra vonatkozóan. E mögött korszerűbb technológia feltételezhető.

Abstract

In Hungary agriculture has a prominent role in terms of raw material production. Crop production representing the highest proportion of it and support policy prioritizes it also. In our country there are many counties, where outstanding conditions (good soil quality, favourable weather conditions, arable land with a high golden crown value) are for producing crop. One of the most significant county is Hajdú-Bihar, where 325 thousand hectares arable land are. 8 percent of this area is used by enterprises in Hajdúböszörmény. During our research secondary data were used from HCSO (national and county data specific to agriculture) and EMIS database (report details of enterprises). In the examined 853 Hungarian enterprises farms of Hajdú-Bihar County and of Hajdúböszörmény were payed special attention. Based on value of operating ROS, ROE and ROI both farms of county and Hajdúböszörmény produce profitable, however their farm size were different. The enterprises in Hajdúböszörmény had favourable situation based on operating ROS (12,57%) compared to national (5,30%) and county (8,90%)

average values. All of this can be explained by the higher fixed assets value and rate for the period 2015-2019. Behind this more advanced technology are presumed.

Kulcsszavak: szántóföldi növénytermesztés, társas vállalkozások, jövedelmezőség, EMIS adatbázis

JEL besorolás: M11, Q12

LCC: S560-571.5

Bevezetés

A magyar mezőgazdaság részaránya a bruttó hozzáadott értéken belül 3,6%-ról 4,1%-ra változott 2009 és 2019 között. A szántóföldi növénytermesztés az agrárium meghatározó részét jelenti, ugyanis az agrárium teljes kibocsátási értékének döntő részét (57%) ez adja (KSH, 2020a). Szabó (2019) arra hívta fel a figyelmet, hogy a növénytermesztés az állattenyésztésnél nagyobb mértékben támogatott, ugyanis a SAPS a gabonafélék és az ipari növények termelését helyezte előtérbe, szemben az állati termékek előállításával. Így ezen vállalkozások számára a nagyobb jövedelem elérését a kevesebb foglalkoztatotti létszám (gépesítettség) is biztosította (Szabó, 2019).

Napjainkban a mezőgazdasági vállalkozások egyik kulcsfontosságú témájává a versenyképes termelés megvalósítása vált. Szöllősi – Molnár (2017) szerint ahhoz, hogy ez létrejöhessen egy adott gazdaság tekintetében, üzemi szinten hatékonynak és jövedelmezőnek kell lennie. Ebből kifolyólag e két tényező a versenyképesség befolyásoló tényezőinek tekintendő. A hatékonyság fogalmát Nábrádi et al. (2008) a következőképpen definiálta: „Gazdasági értelemben a hatékonyság a gazdálkodás eredményességének kifejeződése.”

A hazánkban mintegy 4,3 millió hektáron gazdálkodó szervezetek meghatározó szerepet töltenek be az alapanyag-előállítás tekintetében. Ezen belül kiemelendők a Hajdú-Bihar megyei társas vállalkozások, amelyek országos viszonylatban is kimagasló minőségű szántófölden termelnek. Ezenkívül ebben a térségben az időjárási körülmények is kedvező feltételeket teremt a magasabb hozamok eléréséhez. E megyén belül a hajdúböszörményi gazdálkodók a megyei szántóterület mintegy 8%-án (25 ezer hektáron) végzik tevékenységüket (TAKARNET, 2020). Ebből kifolyólag esett a választás a Hajdúböszörményben főtevékenységként gabonaféle (kivéve: rizs), hüvelyes növény, olajos mag termesztéssel foglalkozó társas vállalkozások jövedelmezőségének vizsgálatára országos, illetve Hajdú-Bihar megyei viszonylatban. Fenyves et al. (2020) hasonló jellegű kutatást végzett a V4 országaira vonatkozóan és arra a megállapításra jutottak – beleértve a magyarországi üzemeket is –, hogy a jövedelmezőbb vállalkozások általánosságban véve tökeerősebbek, így adósság-problémájuk kevésbé adódik.

A tanulmány célkitűzése a hajdúböszörményi szántóföldi növénytermesztéssel foglalkozó társas vállalkozások jövedelmezőségének vizsgálata országos és megyei adatok függvényében.

Anyag és módszertan

A kutatómunkánk során szekunder adatokat gyűjtöttünk a KSH és az EMIS adatbázisokat felhasználva. A KSH adatbázisából feldolgoztuk a mezőgazdaságra jellemző Hajdú-Bihar megyei és országos adatokat (pl. termésátlagok, felvásárlási és ráfordítási árszínvonal-változások, agrárrolló tekintetében). A nemzetközi EMIS adatbázisból a szántóföldi növénytermesztéssel, ezen belül a TEÁOR szerint gabonaféle (kivéve: rizs), hüvelyes növény, olajos mag termesztéssel (főtevékenységként) foglalkozó magyarországi vállalkozások közzétett beszámolóinak adatait használtuk fel. A feldolgozás során csak azokat a cégeket

vettük figyelembe, amelyek a 2015-2019-es időszak során hiánytalanul rendelkeztek adatokkal. Mindemellett kutatásunk során több szempont szerint is szűrtük az adatbázist: legalább 20%-os befektetett eszközaránnyal kellett rendelkezniük, illetve ezzel együtt a kiugró értékeket is kiszűrtük. A vizsgált minta elemszáma a szűrést követően 853. A rendelkezésre álló EMIS adatokhoz hozzárendeltük külön adatbázisokból a székhelyet és így megyei bontásba osztottuk szét a vállalkozásokat. Ezen belül különös figyelmet fordítottunk a Hajdú-Bihar megyei és a hajdúböszörményi vállalkozások jövedelmezőségének vizsgálatára. Hajdú-Bihar megyei gazdaságok száma 69, ezen belül 4 hajdúböszörményi üzem található meg. Utóbbi cégek teljesítményét elhelyeztük országos és megyei összehasonlításban is. A begyűjtött adatokat leíró statisztikai módszerekkel (átlag, szórás, relatív szórás, minimum és maximum értékek, osztályközös gyakoriság) dolgoztuk fel. Ezenkívül korreláció-elemzéssel megvizsgáltuk, hogy a kalkulált hatékonysági mutatók a mérlegfőösszeggel, valamint az értékesítés nettó árbevételével milyen kapcsolatot mutat.

A jövedelmezőségi mutatók számítása során a működésre helyeztük a hangsúlyt, azaz az üzemi üzleti tevékenységet határoztuk meg eredménykategóriaként. A kalkulált jövedelmezőségi mutatók a következők: árbevétel arányos üzemi eredmény (működési ROS), saját tőke működési hozama (ROE) és befektetett eszközarányos jövedelmezőség (ROI). Bareith et al. (2014) és Fenyves et al. (2019) alapján alkalmaztuk a működési ROS-t, amely megmutatja, hogy egységnyi árbevételre mekkora üzemi eredmény jut. A ROE mutatót Pechrova (2015) és Fenyves et al. (2019) is jelentős pénzügyi mutatóként használta, amely kifejezi, hogy egységnyi saját tőkével mekkora üzemi eredmény érhető el. A befektetett eszközarányos jövedelmezőség a befektetett eszközök jövedelemtermelő-képességét fejezi ki (Szöllösi – Szűcs, 2015).

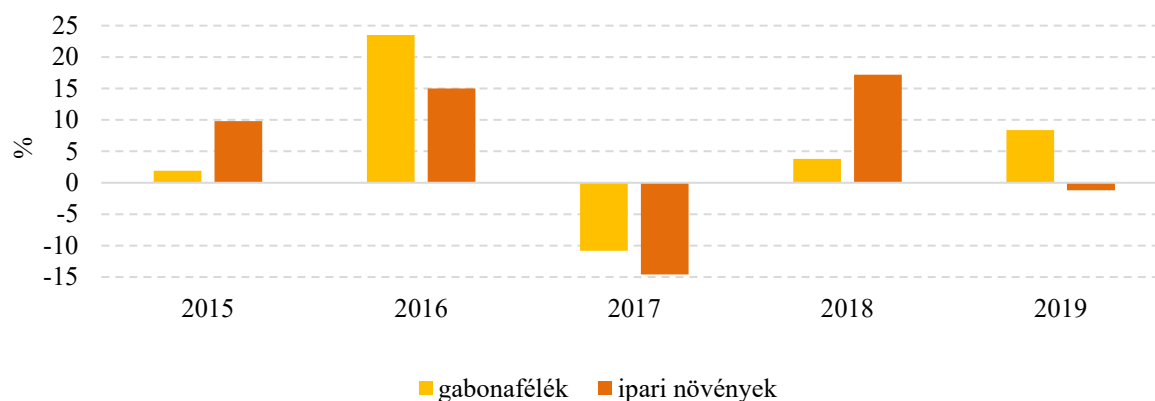
A vállalkozások ROE mutatóinak értékelése során tovább szűkítettük a mintát, kizárva azokat a cégeket, amelyek negatív saját tőke értékkel rendelkeztek, mivel esetükben a ROE mutató torzítást mutat veszteséges működés mellett. Ez a kizárás 9 vállalkozást érintett, amelyből egy Hajdú-Bihar megyei. Így a szektor vállalkozásainak saját tőke arányos jövedelmezőségének megítéléséhez felhasznált minta elemszáma 844 volt, ebből a Hajdú-Bihar megyei cégek száma 68.

Eredmények

A jövedelemtermelő-képességet befolyásoló tényezők

A mezőgazdasági vállalkozások esetében különösen figyelembe kell venni azokat a tényezőket, amelyek a jövedelemtermelő-képességet kedvező irányba befolyásolják, mert a független tényezők (pl. időjárási viszonyok: aszály, jégeső) így is jelentős hatást tudnak gyakorolni. Alapvetően azt az elvet szükséges követni, hogy a ráfordításokat olyan mértékben növeljük (termelési költség növelése), hogy a bevételek ennek eredményeképpen is nagyobb arányban növekedjenek. Így a többlet ráfordítások hatékonyságára helyeztük a hangsúlyt. Amíg a termelési költségre döntően felhasznált ráfordítások mennyisége és azok árai, addig a termelési értékre többnyire a termésmennyiség és a felvásárlási árak hatnak. Utóbbi értékét a támogatások is befolyásolják. (Apáti et al., 2018b). Ebben az alfejezetben az egyes termények felvásárlási árindexének és a főbb ráfordítások árszínvonalának alakulása mellett, a termésátlagok megyei és országos átlagértékét, valamint a szántóföldek piaci árát befolyásoló tényezőit is vizsgáljuk.

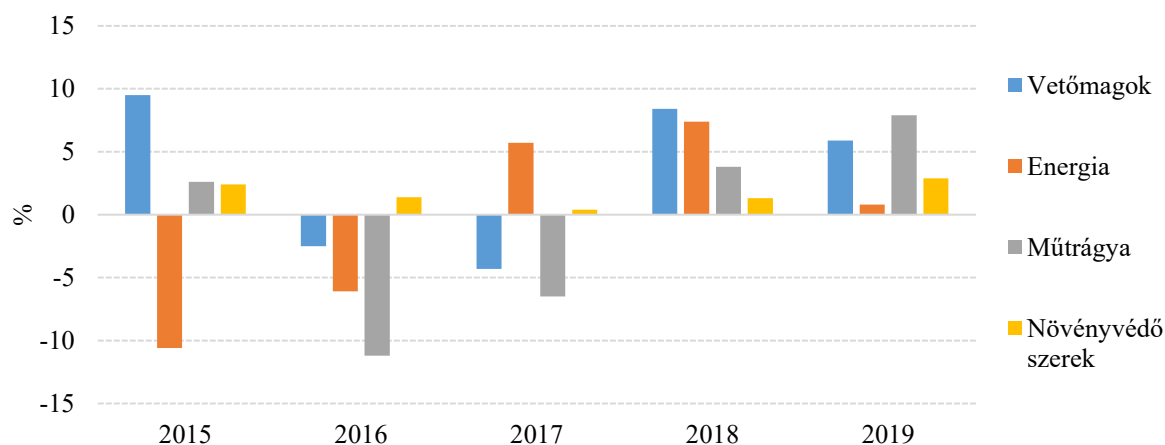
A gabonafélék és ipari növények termelői árszínvonalának változását az 1. ábra szemlélteti. Megfigyelhető, hogy a gabonafélék értékesítési árai 2016-ban, míg az ipari növények felvásárlási árai 2018-ban növekedtek az előző évhez viszonyítva a legnagyobb mértékben. 2017-ben mind a gabonafélék, mind az ipari növények termelői árai csökkentek.

1. ábra: A gabonafélék és ipari növények termelői árindexe (előző év=100%)

Forrás: KSH, 2020b

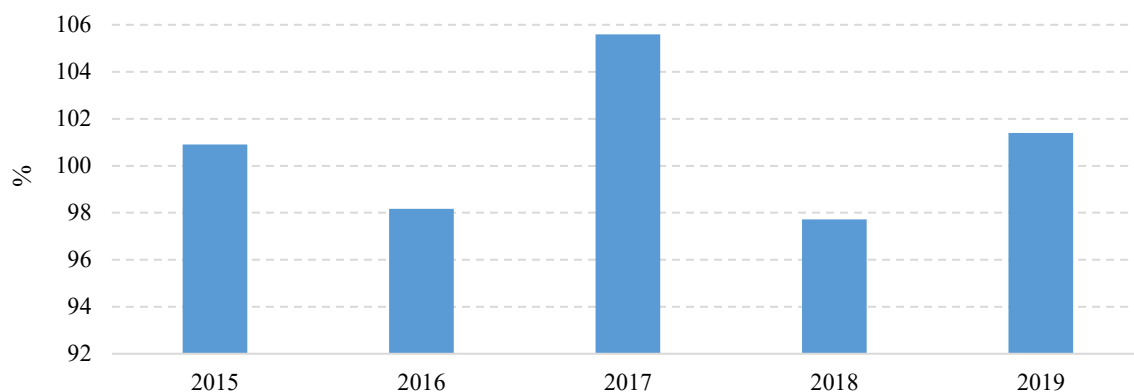
Ami a ráfordítások árait illeti, a legnagyobb mértékben a vetőmagok árai növekedtek a vizsgált időszak alatt. 2015-ben 9,5%-kal, majd 2018-ban 5,9%-kal emelkedtek. Ennek háttérében a forint árfolyamának változásai állhattak, amely az importtermékek árát megnövelte. A következő kiemelendő ráfordítás az energia, amelyek árai 2017-ben 5,7%-kal, majd 2018-ban 7,4%-kal növekedtek. A harmadik jelentős ráfordítástétel a növénytermesztési ágazatban a műtrágya. A KSH (2020b) adatai szerint, amíg 2015-ről 2016-ra átlagosan 11%-kal és 2016-ról 2017-re 7%-kal csökkent a műtrágya ára, addig 2018-ban 3,8%-kal, 2019-ben pedig 7,9%-kal lettek magasabbak az előző évekhez viszonyítva. Utóbbi háttérében a szakértők nagymértékben befolyásoló tényezőnek tartották a földgáz árának növekedését, amely főleg a nitrogénműtrágyák áralakulását befolyásolta. A foszfor- és káliumműtrágyák áraira többnyire a kőolaj és villamos energia árak hatottak. Az energiaárak átlagosan 6-8%-kal növekedtek 2017-2018 között. Ezenkívül kiemelendő tényezők még a forint árfolyamának alakulása, a termékek iránti kereslet növekedése, továbbá a szállítási körülmények is (Apáti et al., 2018a) (2. ábra).

2. ábra: A főbb ráfordítások árindexei (előző év=100%)

Forrás: KSH, 2020b

A termelői és ráfordítási árindexek alapján meghatározhatóvá válik az agrárrolló értéke. Amíg 2016-ban és 2018-ban a ráfordítások árai nagyobb mértékben nőttek, mint a felvásárlási árak, addig 2017-ben és 2019-ben az ellenkezője volt tapasztalható. A vállalkozások számára az utóbbi eset a kedvező (3. ábra).

3. ábra: Az agrárrolló alakulása (előző év=100%)

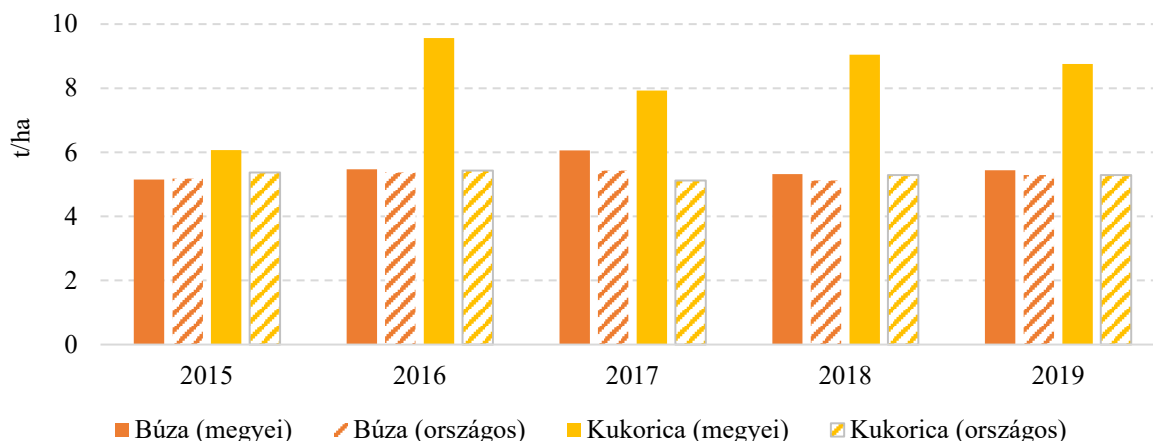
Forrás: KSH, 2020b

A KSH 2019-es adatai szerint a hazánkban kisebb arányban működő társas vállalkozások a rendelkezésre álló 4,3 millió hektár szántóterület mintegy 38%-át használják. A 2016-ban történt Gazdaságszerkezeti Összeírás (GSZÖ) szerint a gazdasági szervezetek száma 2010 óta folyamatosan növekedett, míg az egyéni gazdaságok száma a 2000-es évektől kezdődően jelentősen csökkent (543 ezerrel kevesebb) (KSH, 2020).

Hazánk a szántóföldi növénytermesztéshez kiváló adottsággal rendelkezik. Hajdú-Bihar megyében közel 325 ezer hektár szántóföld található (országos viszonylatban negyedik a rangsorban) (KSH, 2020b). Az egyes megyékben a szántóföldek minősége és azok piaci árai között jelentős eltérések tapasztalhatók. Annak ellenére, hogy Tolna és Békés megye rendelkezik a legkedvezőbb hektáronkénti átlagos aranykorona értékkel, mégsem csak ezekben a megyékben vannak a legmagasabb egy hektárra jutó szántóföldi árak. Az elemzések szerint Hajdú-Bihar megyében is elérhetővé válik a Tolna és Békés megyében tapasztalható szántóföldi árak, annak ellenére, hogy az aranykorona értéke átlagosan alacsonyabbnak tekinthető Hajdú-Bihar megyében. Itt a szántók átlagára 1,8 millió Ft/ha volt 2017-ben (Vinogradov – Takácsné György, 2019). Egy évvel később Hajdú-Bihar megyében már közel 2,1 millió Ft-ba került egy hektár szántóterület, amely országos viszonylatban a legnagyobb növekedést (~20%) eredményezte (KSH, 2020a). Mindemellett olyan egyéb tényezők is befolyásolják a piaci árakat, mint például a „terület mérete, fekvése, megközelíthetősége, öntözhetősége”. „Közismert, hogy például löszháton, Debrecen, Hajdúszoboszló, Hajdúböszörmény és Ebes környékén található a magas minőségű termőhelyek. E termőhelyek magas minőségét a talajok jó termőképességén túl a kedvező időjárási viszonyok is meghatározzák, ezen ökológiai tényezők együttese jobb minőségű és nagyobb mennyiségű termést eredményez.” (Vinogradov – Takácsné György, 2019).

A megyei és az országos termelési potenciál összehasonlításának alapját a termésátlagok adják. A 4. ábra jól szemlélteti, hogy a kukorica Hajdú-Bihar megyei termésátlagai meghaladják az országos átlagokét a vizsgált időszak alatt. Amennyiben a 2015-2019-es időszakot összevontan vizsgáljuk, akkor Hajdú-Bihar megyében 56%-kal magasabb, (8,3 t/ha) volt a kukorica átlagos fajlagos terméshozama, mint Magyarországon (5,3 t/ha). Ez összhangban van Vinogradov – Takácsné György (2019) megállapításaival, miszerint ebben a megyében kiváló talajadottságok vannak a magasabb terméshozam eléréséhez. Ezenkívül hozzá kell tenni, hogy kukoricát Hajdú-Bihar megyében természetek a legnagyobb területen, valamint itt is takarították be országos viszonylatban a legnagyobb mennyiséget 2017-ben és 2018-ban (KSH, 2018; 2019). Mindemellett az időjárási viszonyok is nagymértékben hozzájárulnak a kedvező termésátlagokhoz. A búza esetében nem tapasztalható ilyen mértékű különbség, a Hajdú-Bihar

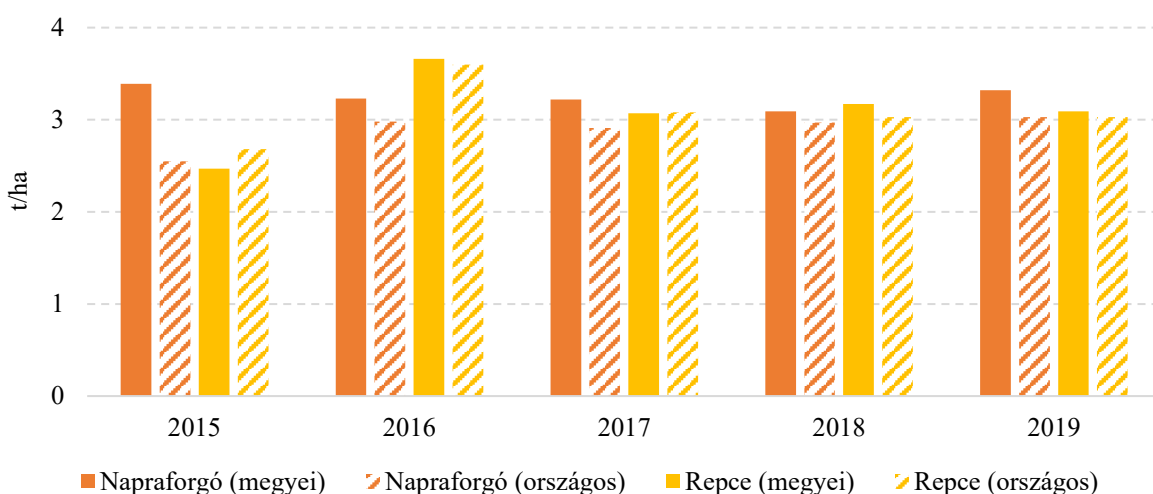
megyei társas vállalkozások mindössze 4%-kal tudtak átlagosan magasabb fajlagos hozamot (5,5 t/ha) elérni az országos átlaghoz (5,3 t/ha) képest (4. ábra).

4. ábra: A búza és a kukorica termésátlaga Hajdú-Bihar megyei és országos viszonylatban

Forrás: KSH, 2020b

Megvizsgálva a 2015 és 2019 közötti időszakot a vizsgált Hajdú-Bihar megyei társas vállalkozások átlagosan 13%-kal tudtak magasabb termésátlagot elérni napraforgóból (5. ábra). Ezzel szemben a repce megyei és országos termésátlaga hasonlóan alakult a vizsgált időszak alatt.

5. ábra: A napraforgó és a repce termésátlaga Hajdú-Bihar megyei és országos viszonylatban

Forrás: KSH, 2020b

A vizsgált társas vállalkozások üzemméretének alakulása

Ahhoz, hogy a vállalkozások jövedelmezőségét megfelelően értékeljük, vizsgáltuk az üzemméret alakulását is. Mivel a szántóterület nagysága nem állt rendelkezésünkre, ezért az üzemméretet a mérlegfőösszeg és az értékesítés nettó árbevétele alapján értékeltük.

A 2004. évi XXXIV. törvény szerint a gazdasági szervezetek méretei a következők lehetnek: mikro-, kis-, és középvállalkozás. Ezen üzemmegakategoriák besorolását a törvény euróban határozza meg. A 2015-2019-es időszakra vonatkozó MNB átlag euroárfolyam (314,94 HUF/EUR) alapján határoztuk meg az egyes kategóriák közötti intervallumokat. Mikrovállalkozásnak tekintjük azokat, amelyek 630 millió Ft-nál alacsonyabb mérlegfőösszeggel és értékesítés nettó árbevételével jellemezhetők. Kisvállalkozás tekintetében 3,15 milliárd Ft a felső értékhatár mind a mérlegfőösszeg, mind az értékesítés nettó árbevétele esetében. A középvállalkozások maximum 13,5 milliárd Ft vagyonnal vagy 15,7 milliárd Ft árbevételével rendelkeznek. E fölötti értékek esetében már nagyvállalatról beszélhetünk, azonban a vizsgált gazdaságok között nem található ilyen. Így az osztályközös megoszlás szemléltetésénél ezt a kategóriát nem jelöltük külön.

Országos viszonylatban a legalacsonyabb vagyonnal (630 millió Ft alatti) rendelkezők aránya közel 52%. Ez az arány hasonló Hajdú-Bihar megyében és ezen belül Hajdúböszörményben is. A kisvállalkozások aránya hazai szinten mintegy 43%, megyei viszonylatban 36%. Hajdúböszörményben egy vállalkozás tartozik ebbe a kategóriába. A legmagasabb vagyonnal rendelkezők a vizsgált üzemek közel 6%-át jelentik országos viszonylatban, ez az arány Hajdú-Bihar megyében magasabb (mintegy 10%). Ezen belül egy hajdúböszörményi cég is a középkategóriába sorolható be. Ezenkívül megállapítható, hogy a hajdúböszörményi üzemek átlagosan közel kétszer akkora vagyonnal rendelkeznek a megyei és országos átlagértékekhez viszonyítva (1. táblázat).

1. táblázat: A vállalkozások méretének alakulása mérlegfőösszeg alapján (2015-2019 időszak átlagában)

KKV kategória	Mérlegfőösszeg (millió Ft)	Magyarország		Hajdú-Bihar megye		Hajdúböszörmény	
		Vállalkozások száma (db)	Megoszlás (%)	Vállalkozások száma (db)	Megoszlás (%)	Vállalkozások száma (db)	Megoszlás (%)
Mikro	0-629,9	442	51,82	37	53,62	2	50,00
Kis	630-999,9	161	18,87	15	21,74	1	25,00
	1000-1499,9	103	12,08	5	7,25	0	0,00
	1500-1999,9	57	6,68	2	2,90	0	0,00
	2000-3149,9	42	4,92	3	4,35	0	0,00
Közép	3150<=	48	5,63	7	10,14	1	25,00
Összesen		853	100,00	69	100,00	4	100,00
Átlag (millió Ft)		997	-	1 064	-	1 955	-
Relatív szórás (%)		122,26	-	122,59	-	141,85	-

Forrás: EMIS adatok alapján saját számítás, 2020

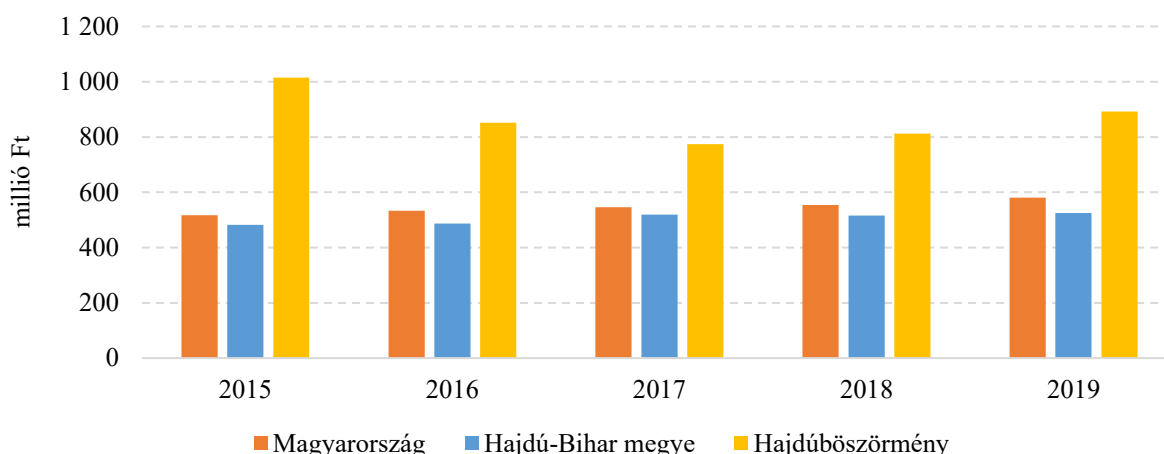
Megvizsgálva az értékesítés nettó árbevételének alakulását a 2015-2019-es időszak átlagában, megállapítható, hogy hazai szinten és ezen belül a hajdúböszörményi vállalkozások esetében is a vizsgált üzemek 75%-a mikrovállalkozásnak tekinthető, azaz 630 millió Ft alatti értékkel rendelkezik. Hajdú-Bihar megyében ez az arány magasabb (81%). A hajdúböszörményi társas vállalkozások közül egy üzem a kisvállalkozások méretkategóriáján belül a legfelső osztályközbe sorolható be, ahol országos viszonylatban mindössze 21 cég, megyei viszonylatban 3 cég van (2. táblázat). Megemlítendő, hogy Hajdú-Bihar megyében nem található közép kategóriájú vállalkozás.

2. táblázat: A vállalkozások méretének alakulása értékesítés nettó árbevétele alapján (2015-2019 időszak átlagában)

KKV kategória	Értékesítés nettó árbevétele (millió Ft)	Magyarország		Hajdú-Bihar megye		Hajdúböszörmény	
		Vállalkozások száma (db)	Megoszlás (%)	Vállalkozások száma (db)	Megoszlás (%)	Vállalkozások száma (db)	Megoszlás (%)
Mikro	0-629,9	636	74,56	56	81,16	3	75,00
Kis	630-999,9	103	12,08	5	7,25	0	0,00
	1000-1499,9	62	7,27	5	7,25	0	0,00
	1500-1999,9	20	2,34	0	0,00	0	0,00
	2000-3149,9	21	2,46	3	4,35	1	25,00
Közép	3150<=	11	1,29	0	0,00	0	0,00
Összesen		853	100,00	69	100,00	4	100,00
Átlag (millió Ft)		546	-	506	-	869	-
Relatív szórás (%)		118,48	-	93,19	-	114,17	-

Forrás: EMIS adatok alapján saját számítás, 2020

Az értékesítés nettó árbevételének alakulása látható a 6. ábrán 2015 és 2019 között. Kijelenthető, hogy a hajdúböszörményi gazdaságok átlagosan magasabb árbevételt tudtak elérni a megyei és az országos értékekhez képest. A vizsgált időszak átlagában 1,5-1,7-szeres árbevétellel rendelkeztek ezen gazdaságok.

6. ábra: Értékesítés nettó árbevételének alakulása 2015-2019 között

Forrás: EMIS adatok alapján saját számítás, 2020

A jövedelem és jövedelmezőség alakulása

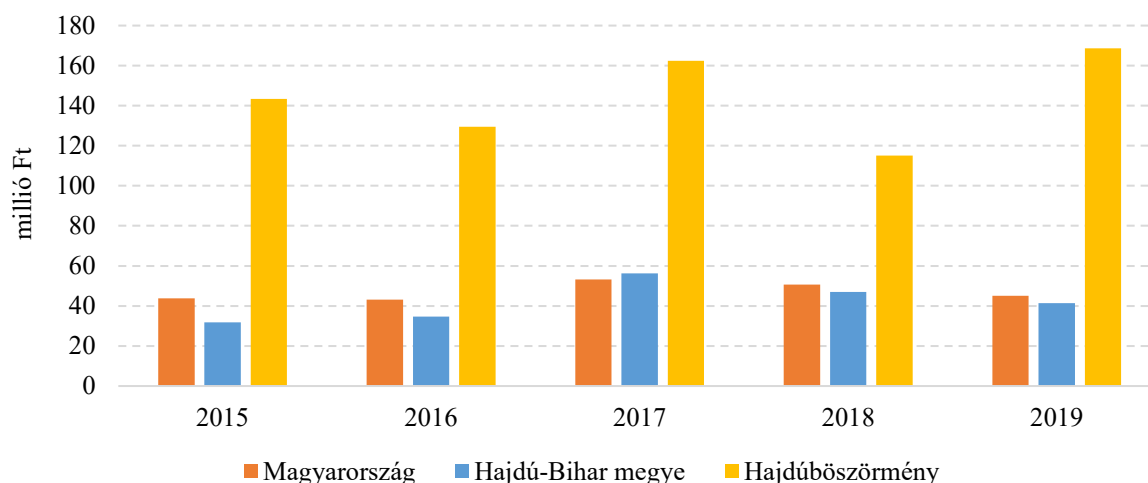
Amíg a vizsgált üzemek közel kétharmada 45 millió Ft alatti, addig közel 20%-a 75 millió Ft feletti üzemi üzleti tevékenység eredménnyel rendelkezett 2015-2019-es időszak átlagában. Hajdú-Bihar megyében ennél valamelyest magasabb (70%) azon vállalkozások aránya, amelyek 45 millió Ft alatti jövedelmet realizáltak az adott időszak alatt. Ezenkívül közel 15%-os megoszlást mutatnak azok a gazdaságok, amelyek a legmagasabb jövedelem elérését tudták realizálni (75 millió Ft feletti). A megyén belül, Hajdúböszörményben a vizsgált üzemek fele 30 és 60 millió Ft közötti üzemi üzleti tevékenység eredménnyel rendelkeztek. Ezenkívül megtalálható közöttük 15 millió Ft alatti és 75 millió Ft feletti gazdaság is. Utóbbi országos viszonylatban a felső 20%-ba tartozik (3. táblázat).

3. táblázat: A vállalkozások jövedelmének alakulása az üzemi üzleti tevékenység eredménye alapján (2015-2019 időszak átlagában)

Üzemi üzleti tevékenység eredménye (millió Ft)	Magyarország		Hajdú-Bihar megye		Hajdúböszörmény	
	Vállalkozások száma (db)	Megoszlás (%)	Vállalkozások száma (db)	Megoszlás (%)	Vállalkozások száma (db)	Megoszlás (%)
0-14,9	280	32,83	21	30,43	1	25,00
15-29,9	170	19,93	18	26,09	0	0,00
30-44,9	104	12,19	9	13,04	1	25,00
45-59,9	74	8,68	7	10,14	1	25,00
60-74,9	52	6,10	4	5,80	0	0,00
75<=	173	20,28	10	14,49	1	25,00
Összesen	853	100,00	69	100,00	4	100,00
Átlag (millió Ft)	47	-	42	-	144	-
Relatív szórás (%)	155,92	-	196,65	-	156,30	-

Forrás: EMIS adatok alapján saját számítás, 2020

A 7. ábra jól szemlélteti, hogy az egyes években a hajdúböszörményi gazdaságok átlagosan 3-3,5-szer magasabb jövedelmet tudtak elérni, amely egyrészt az üzemmérettel, másrészt a hatékonyabb költséggazdálkodással magyarázható. Ez utóbbi alátámasztásához a jövedelmezőségi mutatók összehasonlítása célszerű.

7. ábra: Üzemi üzleti tevékenység eredményének alakulása 2015-2019 között

Forrás: EMIS adatok alapján saját számítás, 2020

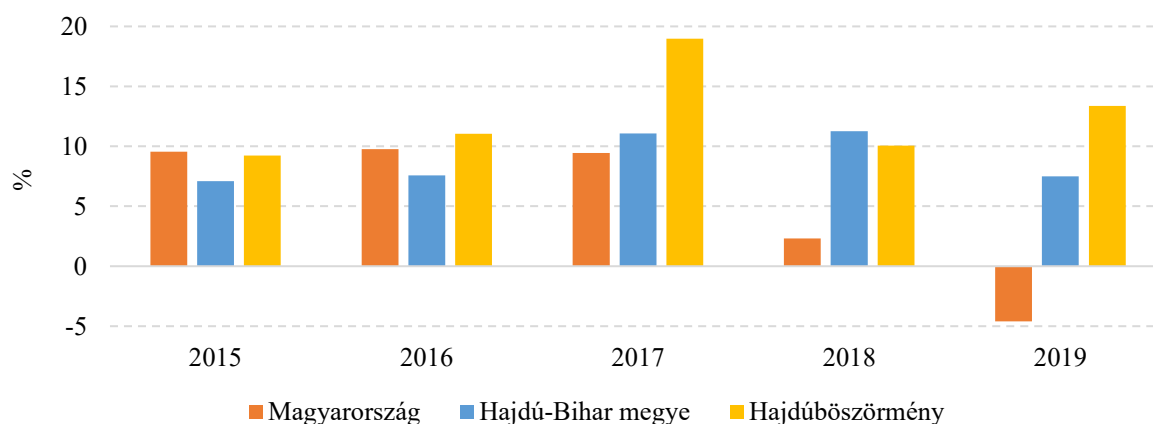
A működési ROS alapján való osztályközös megoszlást szemlélteti a 4. táblázat. Hazai viszonylatban a vizsgált társas vállalkozások mintegy kétharmada 0-15% közötti működési ROS értéket ért el 2015-2019-es időszak átlagában. Megyei szinten hasonló megállapítás fogalmazható meg. Amíg országos és megyei szinten az tapasztalható, hogy a legjövedelmezőbb gazdaságok átlagosan kisüzemek, addig Hajdúböszörményben középvállalkozásoknak tekinthetők. Ugyanakkor a korreláció-elemzés során a működési ROS és a mérlegfőösszeg ($r=0,040$; $p=0,243$), valamint a ROS és az árbevétel ($r=0,045$; $p=0,190$) között nem mutatható ki statisztikailag igazolható kapcsolat. A vizsgált hajdúböszörményi gazdaságok fele 0-10% közötti, illetve másik fele átlagosan 15%-nál magasabb működési ROS-t tudtak elérni.

4. táblázat: A működési ROS alakulása a vizsgált vállalkozások esetében (2015-2019 időszak átlagában)

Működési ROS (%)	Magyarország		Hajdú-Bihar megye		Hajdúböszörmény	
	Vállalkozások száma (db)	Megoszlás (%)	Vállalkozások száma (db)	Megoszlás (%)	Vállalkozások száma (db)	Megoszlás (%)
<0	106	12,43	8	11,59	0	0,00
0-4,9	187	21,92	17	24,64	1	25,00
5-9,9	218	25,56	20	28,99	1	25,00
10-14,9	132	15,47	8	11,59	0	0,00
15-19,9	90	10,55	7	10,14	1	25,00
20<=	120	14,07	9	13,04	1	25,00
Összesen	853	100,00	69	100,00	4	100,00
Átlag (%)	5,30	-	8,90	-	12,53	-
Relatív szórás (%)	1147,97	-	167,79	-	71,40	-

Forrás: EMIS adatok alapján saját számítás, 2020

A működési ROS éves értékeinek alakulását mutatja be a 8. ábra. Jól látható, hogy a hajdúböszörményi vállalkozások mind az országos, mind a megyei átlaghoz viszonyítva átlagosan költséghatékonyabban tudnak termelni, azaz viszonylag alacsonyabb költséggel tudtak magasabb jövedelmet realizálni. A 2019-ben országos viszonylatban elért negatív működési ROS értékének hátterében döntően a rendkívül alacsony jövedelemtermelőképeséggel rendelkező vállalkozások nagyobb aránya befolyásolta az egyszerű számtani átlag értékét.

8. ábra: A működési ROS alakulása 2015-2019 között

Forrás: EMIS adatok alapján saját számítás, 2020

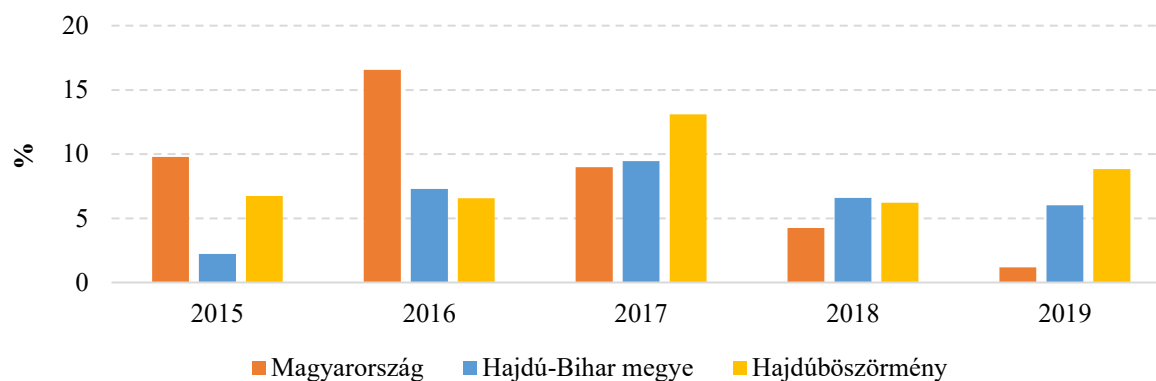
A vizsgált vállalkozások ROE szerinti megoszlását mutatja be az 5. táblázat. Hazai szinten az üzemek 70%-a 0-15%-os ROE értékkel rendelkezik. Megyei szinten ez az érték 76%. Ezzel szemben a hajdúböszörményi gazdaságok háromnegyede 5-15% közötti ROE értéket ért el. Ezenkívül a legjövedelmezőbb üzemek országos, megyei és hajdúböszörményi viszonylatban is átlagosan mikrovállalkozásoknak tekinthetők. Ugyanakkor országos viszonylatban a ROE mutató és a mérlegfőösszeg között ($r=-0,014$; $p=0,681$), valamint a ROE és az árbevétel között ($r=0,026$; $p=0,452$) nem mutatható ki statisztikailag összefüggés.

5. táblázat: A saját tőke működési hozamának alakulása a vizsgált vállalkozások esetében (2015-2019 időszak átlagában)

Saját tőke működési hozama (%)	Magyarország		Hajdú-Bihar megye		Hajdúböszörmény	
	Vállalkozások száma (db)	Megoszlás (%)	Vállalkozások száma (db)	Megoszlás (%)	Vállalkozások száma (db)	Megoszlás (%)
<0	105	12,44	8	11,76	0	0,00
0-4,9	229	27,13	24	35,29	1	25,00
5-9,9	235	27,84	17	25,00	2	50,00
10-14,9	139	16,47	11	16,18	1	25,00
15-19,9	62	7,35	4	5,88	0	0,00
20<	74	8,77	4	5,88	0	0,00
Összesen	844	100,00	68	100,00	4	100,00
Átlag (%)	8,15	-	6,31	-	8,29	-
Relatív szórás (%)	476,82	-	249,44	-	37,66	-

Forrás: EMIS adatok alapján saját számítás, 2020

Az egyes években elérhető ROE értékét mutatja be a 9. ábra. Hazai szinten a vizsgált vállalkozások 2016-ban rendelkeztek átlagosan legmagasabb egységnyi saját tőkével előállított jövedelemmel. Ennek háttérében a 9%-os támogatási összegek növekedése állhat, mely kedvezően befolyásolta a gazdaságok jövedelmezőségét, ellenben az ezt megelőző évben, amikor átlagosan 12%-kal csökkentek (Keszthelyi, 2017; Keszthelyi – Kis Csatári, 2018). 2017-től kezdődően azonban átlagosan alacsonyabb mértékben növekedtek a támogatások (5-7%-kal) (Keszthelyi – Kis Csatári, 2019; 2020).

9. ábra: A saját tőke működési hozamának alakulása 2015-2019 között

Forrás: EMIS adatok alapján saját számítás, 2020

A ROI értékeit megvizsgálva az állapítható meg, hogy a Hajdú-Bihar megyei, illetve ezen belül a hajdúböszörményi társas vállalkozások alacsonyabb befektetett eszközarányos jövedelmezőségi mutatóval rendelkeznek annak ellenére, hogy a hajdúböszörményi gazdálkodók átlagosan magasabb befektetett eszközarányal (55%) és befektetett eszközértékkel rendelkeznek (1 milliárd Ft), mint az országos átlagadatok (50% és 516 millió Ft). A magasabb befektetett eszközérték és annak aránya vélhetően az újabb és korszerűbb eszközökre vezethető vissza. Országos viszonylatban a vizsgált vállalkozások több mint fele 0-15%-os ROI értékkel rendelkezik, 22%-a pedig a legjövedelmezőbb kategóriába tartozik és kisvállalkozásnak tekinthető. Ezzel szemben a hajdúböszörményi gazdálkodók körében átlagosan közép méretűek a legjövedelmezőbbek (6. táblázat). Országos viszonylatban a ROI

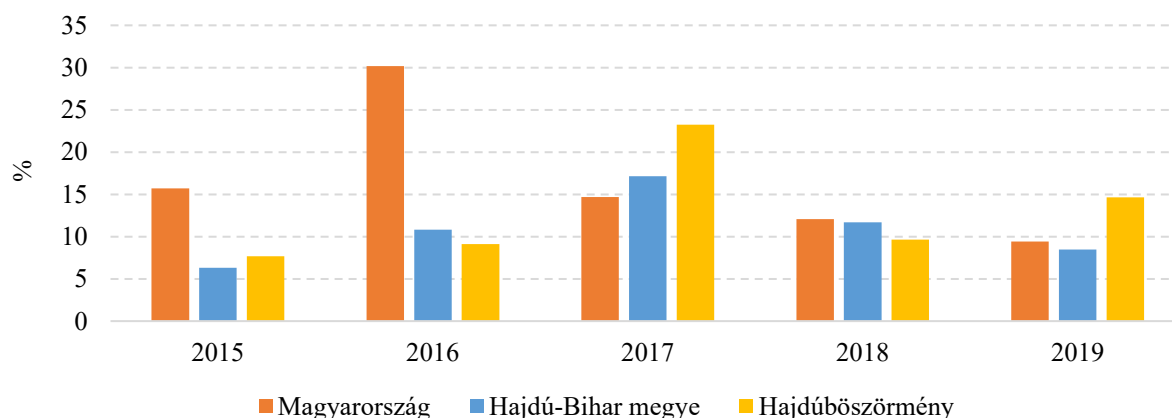
mutató és a mérlegfőösszeg között ($r=-0,023$; $p=0,494$), valamint a ROI és az árbevétel között ($r=-0,001$; $p=0,974$) nem mutatható ki szignifikáns összefüggés.

6. táblázat: A ROI alakulása a vizsgált vállalkozások esetében (2015-2019 időszak átlagában)

Befektetett eszközarányos jövedelmezőség (%)	Magyarország		Hajdú-Bihar megye		Hajdúböszörmény	
	Vállalkozások száma (db)	Megoszlás (%)	Vállalkozások száma (db)	Megoszlás (%)	Vállalkozások száma (db)	Megoszlás (%)
<0	104	12,19	8	11,59	0	0,0
0-4,9	149	17,47	7	10,14	0	0,0
5-9,9	177	20,75	24	34,78	2	50,0
10-14,9	141	16,53	13	18,84	0	0,0
15-19,9	97	11,37	6	8,70	2	50,0
20<=	185	21,69	11	15,94	0	0,0
Összesen	853	100,00	69	100,00	4	100,0
Átlag (%)	16,41	-	10,89	-	12,87	-
Relatív szórás (%)	510,83	-	211,56	-	46,22	-

Forrás: EMIS adatok alapján saját számítás, 2020

A ROI egyes évekre vonatkozó értékeit szemlélteti a 10. ábra. Ezen időszak alatt változóan alakultak a hajdúböszörményi üzemek befektetett eszközarányos jövedelmezőségi mutatója, mindössze 2017-ben és 2019-ben haladta meg a megyei és az országos átlagértékeket. Országos viszonylatban azonban kiemelkedő a 2016-os év, amikor a hazai vállalkozások átlagosan 30% körüli ROI értéket tudtak elérni. Ennek háttérében a támogatási szabályozások módosítása állhat. Az 1 200 hektár felett rendelkező üzemek nem kaphatták meg a területalapú támogatás összegét. Ebből kifolyólag a kis- és középvállalkozások tekintetében jelentősen növekedett a beruházási hajlandóság (61%-kal és 15%-kal). Ezzel szemben a nagy üzemméretű gazdaságok esetében 14%-kal csökkent (Keszthelyi – Kis Csatári, 2018).

10. ábra: ROI alakulása 2015-2019 között

Forrás: EMIS adatok alapján saját számítás, 2020

A természetes és ökonómiai hatékonyság szorosan összefügg, ugyanis az egységnyi területen elérhető terméshozam hatással van az adott vállalkozás (hatékonyságára) jövedelmezőségére, amit Nemessályi (2005) megállapítása is alátámaszt. Ezért megvizsgáltuk a főbb szántóföldi növények termésátlagai és a kalkulált jövedelmezőségi mutatók közötti kapcsolatot.

A Hajdú-Bihar megyei társas vállalkozások 2015-2019-es időszakokra vonatkozó megyei átlagos jövedelmezőségi mutatói valamint a megyei átlagos termésátlagok közötti korrelációelemzés eredményét mutatja be a 13. táblázat. Ez alapján a ROE és a búza termésátlaga között statisztikailag igazolható, erős pozitív irányú kapcsolat áll fenn. A működési ROS és a napraforgó termésátlaga között erős negatív irányú szignifikáns kapcsolatot mutattunk ki. A ROI és a búza termésátlaga közötti kapcsolat szintén igazolható statisztikailag, amely erős pozitív összefüggést mutat.

7. táblázat: Az egyes jövedelmezőségi mutatók és termésátlagok közötti kapcsolatok vizsgálata (Hajdú-Bihar megyei átlagadatok alapján) (n=69)

Jövedelmezőségi mutatók (%)	Termésátlag (t/ha)			
	Búza	Kukorica	Napraforgó	Repce
Működési ROS	0,542 (p=0,345)	0,233 (p=0,706)	-0,814* (p=0,094)	0,144 (p=0,817)
ROE	0,824* (p=0,086)	0,662 (p=0,224)	-0,581 (0,304)	0,773 (p=0,125)
ROI	0,911** (p=0,032)	0,327 (p=0,592)	-0,608 (p=0,276)	0,396 (p=0,510)

* $p < 0,1$; ** $p < 0,05$

Forrás: KSH és EMIS adatok alapján saját számítás, 2020

Következtetések

Összességében megállapítható, hogy mind a Hajdú-Bihar megyei, mind a hajdúböszörményi szántóföldi növénytermesztéssel foglalkozó társas vállalkozások – hasonlóan a magyarországi üzemekhez – jövedelmezően termelnek, azonban a vizsgált gazdaságok üzemméretei között eltérések voltak tapasztalhatók (Hajdúböszörményben 2 mikro-, 1 kis- és 1 középvállalkozás). Utóbbi jelentősen befolyásolta az átlagértékek kedvezőbb irányba történő elmozdulását. A hajdúböszörményi gazdaságok átlagos összes vagyona, átlagos értékesítési nettó árbevétele és átlagos üzemi tevékenységének eredménye is meghaladja nemcsak a megyei, de az országos átlagadatokot is. A jövedelmezőségi mutatók közül a működési ROS is ezt mutatja, azaz a hajdúböszörményi cégek átlagosan alacsonyabb költséggel magasabb jövedelmet tudnak elérni. Amíg az országos és megyei viszonylatban a legjövedelmezőbb vállalkozások kisméretűek, addig a hajdúböszörményi gazdaságok átlagosan közepes méretűeknek tekinthetőek. A ROE alapján a hajdúböszörményi üzemek átlagosan a hazai átlagértékhez hasonló érték el. Megyei szinten ez valamelyest alacsonyabbnak bizonyult. Az előző mutatókkal szemben a hajdúböszörményi cégek alacsonyabb ROI értéket mutatnak a vizsgált időszakban, amely mögött a magasabb befektetett eszközarány emelhető ki. Ez pedig arra utalhat, hogy újabb és korszerűbb eszközöket alkalmaznak a hajdúböszörményi üzemek, amely a költséghatékonyságon keresztül a működési ROS értékében is megmutatkozik.

A Hajdú-Bihar megyei termésátlagok és az egyes jövedelmezőségi mutatók között csak némely esetben lehetett szignifikáns összefüggést kimutatni. A búza termésátlaga mind a ROE, mind a ROI mutatóval statisztikailag is igazolható erős pozitív kapcsolatban áll. Ezzel szemben a működési ROS és a napraforgó termésátlaga között erős negatív szignifikáns kapcsolat mutatható ki. Ezek az eredmények azt is mutatják, hogy a termésátlagok mellett más tényezők (pl. termelői és ráfordítások árszínvonal-változásai, talajminőség, időjárási körülmények) is befolyásolják a jövedelemtermelőképeséget, amelyek kimutatása további statisztikai elemzéseket igényel.

Mindemellett úgy véljük, hogy a tanulmány elkészítéséhez felhasznált adatbázis és módszertan lehetővé teszi a vizsgálat kiterjesztését, akár az egyes megyei adatok összevetését, akár hazai, illetve nemzetközi összehasonlításokat is.

Köszönetnyilvánítás

„Az Innovációs és Technológiai Minisztérium ÚNKP-20-3 kódszámú Új Nemzeti Kiválóság Programjának a Nemzeti Kutatási, Fejlesztési és Innovációs Alapból finanszírozott szakmai támogatásával készült.”

Irodalomjegyzék

1. 2004. évi XXXIV. törvény: A kis- és középvállalkozásokról, fejlődésük támogatásáról. Letöltés: <https://net.jogtar.hu/jogszabaly?docid=a0400034.tv>
2. Apáti F. – Tóth-Kurmai V. – Kicska T. – Kovács E. – Dorogi D. (2018a): A műtrágya nemzetközi és hazai piaci tendenciái (2. rész). Zöldség-Gyümölcs Piac és Technológia. Vol. 22. No. 2. pp. 32-35.
3. Apáti F. – Nábrádi A. – Szöllősi L. – Szűcs I. (2018b): Üzemtan. Debreceni Egyetem. Debrecen. pp. 31-32. ISBN 978-963-490-139-6.
4. Bareith T. – Koroseczné Pavlin R. – Kövér Gy. (2014): Felszámolások vizsgálata a Nyugat-dunántúli régióban. E-CONOM. Vol. 3. No. 2. pp. 102-124. DOI: 10.17836/EC.2014.2.102
5. EMIS (2020): adatbázis. Letöltés: <https://www.emis.com/php/dashboard/index>
6. Fenyves V. – Nyul B. – Dajnoki K. – Bács Z. – Tömöri G. (2019): Profitability of Pharmaceutical Companies in the Visegrád Countries. Montenegrin Journal of Economics. Vol. 15. No. 4. pp. 99-111. DOI: 10.14254/1800-5845/2019.15-4.8
7. Fenyves V. – Pető K. – Szenderák J. – Harangi-Rákos M. (2020): Agricultural economics – Zemedelska Economica. Vol. 66. No. 4. pp. 160-167. DOI: 10.17221/285/2019-AGRICECON
8. Keszthelyi Sz. (2017): A Tesztüzemi Információs Rendszer eredményei 2015. Agrárgazdasági Kutató Intézet. p. 14. ISSN 2063-3149 DOI: 10.7896/ai1792
9. Keszthelyi Sz. – Kis Csatári E. (2018): A Tesztüzemi Információs Rendszer eredményei 2016. Agrárgazdasági Kutató Intézet. Budapest. p. 14. ISSN 2063-3149 DOI: 10.7896/ai1801
10. Keszthelyi Sz. – Kis Csatári E. (2019): A Tesztüzemi Információs Rendszer eredményei 2017. Agrárgazdasági Kutató Intézet. Budapest. p. 14. ISSN 2063-3149 DOI: 10.7896/ai1902
11. Keszthelyi Sz. – Kis Csatári E. (2020): A Tesztüzemi Információs Rendszer eredményei 2018. Agrárgazdasági Kutató Intézet. Budapest. p. 14. ISSN 2063-3149 DOI: 10.7896/ai2002
12. KSH (2018): Szántóföldi növények, 2017. Statisztikai tükör. 2018. február 9. Központi Statisztikai Hivatal. Budapest. 4 p.
13. KSH (2019): Főbb növénykultúrák terméseredményei, 2018. Statisztikai tükör. 2019. február 15. Központi Statisztikai Hivatal. Budapest. 5 p.
14. KSH (2020a): Helyzetkép a mezőgazdaságról, 2019. Központi Statisztikai Hivatal. Budapest. Letöltés: <https://www.ksh.hu/docs/hun/xftp/idoszaki/mezo/2019/index.html>

15. KSH (2020b): Központi Statisztikai Hivatal adatbázisa. Letöltés: <http://www.ksh.hu/mezogazdasag>
16. Nábrádi A. – Pető K. – Balogh V. – Szabó E. (2008): A hatékonyság mérésének módszertana. In: Hatékonyság a mezőgazdaságban (Szerk.: Szűcs I. – Farkasné Fekete M.). Agroinform Kiadó és Nyomda. Budapest. p. 23. ISBN 978-963-502-889-4
17. Nemessályi Zs. (2005): Jövedelem, jövedelmezőség, versenyképesség a hatékonyság rendszerében. In: A mezőgazdaság tőkeszükséglete és hatékonysága: Pfau Ernő professzor 70. születésnapja tiszteletére (Szerk.: Jávora A.). Debreceni Agrártudományi Centrum. Debrecen. p. 199. ISBN 963-472-896-0
18. Pechrova M.S. (2015): The profitability and technical efficiency of young farmers supported from Rural Development Programme. 33rd International Conference Mathematical Methods in Economics. 09-11 September 2015. Cheb, Czech Republic, Conference paper. pp. 618-623.
19. Szabó A. (2019): A mezőgazdaság nemzetgazdasági szerepe – Képviselői Információs Szolgálat. 2019/7. InfoTabló. Letöltés: https://www.parlament.hu/documents/10181/1789589/Infotablo_2019_7_mg_nemzetgazd_szerepe.pdf/9e2176c0-c76f-5475-9cb6-b42bbbd75ff1
20. 10181/1789589/Infotablo_2019_7_mg_nemzetgazd_szerepe.pdf/9e2176c0-c76f-5475-9cb6-b42bbbd75ff1
21. Szöllősi L. – Molnár Sz. (2017): A versenyképesség meghatározó tényezői I. – piaci igények. Baromfiágazat. Vol. 17. No. 3. pp. 4-11.
22. Szöllősi L. – Szűcs I. (2015): Az üzleti tervezés alapjai. Debreceni Egyetem. Debrecen. p. 107. ISBN 978-615-80290-7-0
23. TAKARNET (2020): Statisztikai adatok – Hajdúböszörmény. Letöltés: http://www.takarnet.hu/pls/tknet/hivatalok_p.kozseg_adat?kozsegkod=2287
24. Vinogradov Sz. – Takácsné György K. (2019): A szántóföld piaci árát befolyásoló tényezők. Agro Napló. Vol. 23. No. 12. pp. 44-47.

**GAZDASÁGFEJLESZTÉS A KÁRPÁT-MEDENCÉBEN A VAJDASÁGI
NÉPESEDÉSI FOLYAMATOK TÜKRÉBEN**
ECONOMIC DEVELOPMENT IN THE CARPATHIAN BASIN IN THE LIGHT OF
POPULATION TRENDS IN VOJVODINA

Juhász Bálint

PhD hallgató

Magyar Agrár- és Élettudományi Egyetem, Gazdaság- és Regionális Tudományi Doktori
Iskola

E-mail: ifj.juhasz.balint@gmail.com

Összefoglalás

Vajdaság, földrajzi és közigazgatási egység, Szerbia északi részén terül el, kedvező földrajzi fekvéssel rendelkezik. A területet intenzív népmozgások, a nemzeti arányok folyamatos változásai jellemezték. Mai területén 26 nemzetiség él, amelyek közül a magyar közösség a legszámottevőbb. A tartományi hivatalokban hat hivatalos nyelv van használatban. A nemzeti identitás megőrzésének vitathatatlan előfeltételei: az anyanyelv használatának lehetősége, az anyanyelvű oktatás megszervezése, az anyanyelvű tájékoztatás biztosítása és a népi hagyományok, kultúra megélése, továbbadása az új generációknak. Ugyanakkor, a mindennapokban a megélhetési kérdések is jelentős mértékben befolyásolják a szülőföldön való maradás, a nemzeti identitás megőrzésének esélyeit. Magyarország Kormánya 2016-ban, a külföldi nemzetrészek megmaradása érdekében indította el a Kárpát-medencei Gazdaságfejlesztési Programot, melynek keretében eddig mintegy 300 milliárd forint értékű fejlesztés valósult meg, mintegy 158,4 milliárd forint értékű támogatással, és ezzel mintegy 57 000 nyertes pályázat révén több ezer munkahely került létrehozásra a Vajdaság mellett Kárpátalján, Erdélyben, Felvidéken, Muravidéken és Drávaszögben. A kutatás elsősorban a vajdasági és más határon túli gazdaságfejlesztési programok eredményeire, valamint a népszámlálások hivatalos adataira támaszkodva kutatja a népesedési folyamatok és gazdaságfejlesztési programok közötti összefüggéseket.

Abstract

Vojvodina, a geographical and administrative unit, is located in the northern part of Serbia and has a favorable geographical location. The area was characterized by intensive population movements and constant changes in national proportions. Today, 26 nationalities live in its territory, of which the Hungarian minority community is the most significant. There are six official languages in use in the provincial offices. The indisputable preconditions for the preservation of national identity: the possibility of using the mother tongue, organizing mother tongue education, providing information in the mother tongue and living and passing on folk traditions and culture to new generations. At the same time, everyday living issues also significantly affect the chances of staying in the homeland and preserving national identity. In 2016, in order to preserve the foreign parts of the community, the Government of Hungary launched the Carpathian Basin Economic Development Program, in the framework of which about HUF 300 billion worth of development has been realized so far, with about HUF 158.4 billion worth of support thousands of jobs were created besides Vojvodina, in Transcarpathia, Transylvania, Felvidék, Muravidék and Drávaszög. The research focuses on the correlations between population processes and economic development programs, relying primarily on the results of Vojvodina and other cross-border economic development programs, as well as on official census data.

Kulcsszavak: népesedés, gazdaságfejlesztés, forráslehívó készség, Kárpát-medence

JEL besorolás: O21, O38, O43, R10, R11

LCC: HD72-88

Bevezetés

Vajdaság, földrajzi és közigazgatási egység, Szerbia északi részén terül el, a Pannon síkságon, Közép-Európában. Teljes területe 21 506 km². Kedvező földrajzi fekvéssel rendelkezik, két fontos európai közlekedési folyosó is áthalad rajta: a páneurópai VII. számú közlekedési folyosó, valamint a X. közlekedési folyosó, a Duna folyó, amely teljes hosszában hajózható a régióban. A Vajdaságról elmondható, hogy leképezi a teljes Kárpát-medencét, hiszen megtalálható itt a Dél-Alföld jótermő síkvidéke, sőt elmondható, hogy Európa egyik legkedvezőbb adottságú agrárvidéke, Szerbia „éléstára” (Probáld, 2007). Emellett átszelik legnagyobb folyóink: a Duna és a Tisza, de ugyanakkor a Tarcál- és Verseci-hegység, mint sziget-hegységek (Belanka, 2007) formabontó módon, a síkságból kiemelkedve jelzik a Kárpát hegyvonulatok közelségét, s a térségre jellemző módon több nemzetiség él egymás mellett. A magyar nemzetségen belül azonosítható népcsoportok is a mai napig megtalálhatóak a régióban (jászok, kunok, palócok, bukovinai székelyek stb.).

Amellett, hogy földrajzilag jól behatárolható és elkülöníthető területi egység, a Vajdaság közigazgatási egység is, folyamatosan változó, a régió szempontjából elvárt mértéktől jelentősen megkurtított hatáskörökkel. Közvetlen választások útján megválasztott 120 képviselőből álló tartományi parlamenttel és különböző, a központi közigazgatási szintről delegált felelősségi területeket ellátó tartományi kormányokkal rendelkezik. Területén 26 nemzetiség él (Vajdaság Autonóm Tartomány Európai Ügyek Alapja), amelyek közül, a szerbek mellett, a magyar közösség a legszámottevőbb, mindemellett 34 vallási közösség is jelen van a térségben (Gábrity Molnár, 2005 a). A népességarányok alapján 6 hivatalos nyelv van használatban a tartományi hivatalokban, a szerb mellett a magyar, a horvát, a szlovák, a román és a ruszin. A tartomány területén lévő önkormányzatokban elszigetelten, egy-egy település vagy járás szintjén használatban van a montenegrói (Kishegyes község), a cseh (Fehértemplom község), a macedón (Zichyfalva község, Almás és Ferenchalom települések), valamint a bolgár (Sándoregyháza település) nyelv is (forrás: Nemzeti Közösségi Titkárság, 2021). A fent leírtak miatt Vajdaságot, mint „mini Európai Uniót” is jellemzik. Itt találkozunk észak és dél, kelet és nyugat, századokra visszatekintve a keresztény és iszlám világ, ami jelentősen meghatározza történelmét, társadalmi és demográfiai jellemzőit, hagyományait, gasztronómiai sajátosságait. A területet intenzív népmozgások, a nemzeti arányok folyamatos változása jellemezték. A teljes történelmi áttekintés igénye nélkül, elegendő példaként említeni a balkáni térséget 500 évig, a régít 150 évig sújtó török hódoltság időszakát, melynek két fontos ütközete is vajdasági történelmi eseményként vehető számba. Az első a nándorfehérvári diadal (1456), amely során Hunyadi János vezetésével a végvár megvédte Magyarországot és Európát az oszmán fenyegetéstől. Ennek eredményeképpen az Oszmán Birodalom európai terjeszkedése közel hét évtizedre megtorpant, időt adva az európai hadszervezésnek, hogy átessen válságán. A másik a zentai csata (1697), mely során a Savoyai Jenő herceg vezette sereg 150 év szakadatlan török háború óta először mért megsemmisítő csapást a szultán vezette török főhaderőre. Ezzel a csatával ért véget a mintegy 15 évig tartó háború, az európai összefogás megdöntötte Magyarországon a török uralmat, és elkezdődtek a béketárgyalások a törökkel, amelyek az 1699-ben megkötött karlócai békéhez vezettek. Ezt követően a mai Vajdaság területén található puszták benépesítésére a XVIII. század második felében, annak végén került sor. A lakosság számának, a nemzeti arányok alakulásának másik fontos történelmi vonatkozása a Nagy Háborút lezáró Trianoni békediktátum, amely következtében a magyar közösség kisebbségi sorsra kényszerült.

A nemzeti identitás megőrzésének vitathatatlan előfeltételei: az anyanyelv használatának lehetősége, az anyanyelvű oktatás megszervezése, az anyanyelvű tájékoztatás biztosítása és a népi hagyományok, kultúra megélése, továbbadása az új generációknak. Ugyanakkor, a mindennapokban a megélhetési kérdések is jelentős mértékben befolyásolják a szülőföldön való maradás, a nemzeti identitás megőrzésének esélyeit. Történelmi, földrajzi és gazdasági sajátosságai egyedivé, s Szerbia többi régiójától jelentősen eltérővé teszik Vajdaságot. De amint a korábban leírtak előrevetítik, a tartományon belül is jelentős eltérések észlelhetők. A területi különbségek kialakulása egyidős az emberiséggel, a népcsoportok vándorlása, a lakosság koncentrálódása mindig valamilyen gazdasági, társadalmi, természeti tényezőtől fakadt. A világ, s vele együtt Európa, az Európai Unió országaira is igaz, hogy jelentős fejlettségbeli különbségek tapasztalhatóak országon belül és országok között is. Jól érzékelhető fejlettségbeli eltérést mutatnak a városi, illetve a rurális területek. A területi egyenlőtlenségek kialakulásának legfőbb oka, hogy a gazdasági-társadalmi folyamatok térben és időben folyamatosan újrarendeződnek, s ez a globalizálódással egyre csak fokozódik (Káposzta, 2014). „A területi egyenlőtlenség értelmezése, tartalma egyben az egyik legvitatottabb területfejlesztési kérdés. A területi kutatásokban és a területfejlesztési politikákban széles körben elterjedt az a nézet, hogy a területi egyenlőtlenségek csökkenése (a nivellálódás) egyértelműen pozitív kategória, míg ennek ellenpárja, a különbségek növekedése (a differenciálódás) negatív töltésű. Egyértelműen igazolható az is, hogy a területi kiegyenlítődésk mögött is meghúzódhatnak negatív jelenségek. Aligha kell hosszasan magyarázni pl. azt, hogy a területi fejlettségi különbségek csökkenhetnek oly módon, hogy a fejlett térségek "lefelé" nivellálódnak, depresszióba süllyednek. A depressziós visszaesés pedig aligha minősíthető pozitív, kívánatos jelenségnek, habár „formálisan” a területi különbségek csökkenését eredményezi. A két tendencia (tehát a kiegyenlítődésk, ill. a differenciálódás) megítélésekor abból kell kiindulni, hogy milyen a viszonyuk a társadalmi (s ezen belül a gazdasági) hatékonyság változásaihoz.” (Nemes Nagy, 1990) A területek, régiók közötti különbségek, egyenlőtlenségek jelentősége a versenyképességben rejlik. Mekkora egy-egy település, önkormányzat (közigazgatási egység) lakosság megtartó ereje? Tovább gondolva kérdést, felmerül: vajon milyen endogén erőforrásokkal rendelkeznek, milyen exogén erőforrásokat képes bevonni az adott területi egység a hozzá kötődő családok, gazdaságok és vállalkozások fejlődése, érvényesülése érdekében? Mára a versenyképesség releváns közgazdasági kifejezéssé vált a gazdaság- és regionális politikákban (Lengyel, 2003). Emellett a területi egyenlőtlenségek egyik legjelentősebb fokmérője. A gazdasági tevékenységek térbeli elhelyezkedése egyre inkább kihat, sőt döntően befolyásolja a piaci versenyben való sikeres helytállást. Egyre jobban felértékelődik a helyi szint, mint a kulcskompetenciáknak helyet adó tér, ahol a vállalatok tartós versenyelőnyei koncentrálódnak, és ahol a helyi szereplők összefogásukkal érvényre tudják juttatni terület- és gazdaságfejlesztési elképzeléseiket. A nemzetközi tapasztalatok alapján állíthatjuk, hogy jelentősen eltérő fejlődési pályák valószínűsíthetőek a lokális térségek kiinduló helyzete, adottságai függvényében. (Lukovics, 2008) Számos kutatás mutat rá, hogy a gazdasági tevékenység fókuszja az EU-n belül a vidéki térségekből és kisvárosokból a nagyvárosi és fővárosi agglomeráció irányába tolódik el. A regionális munkatermelékenység alakulásával párhuzamosan változik a regionális GDP termelés is. Régóta tapasztalható hatalmas különbségek jelentkeznek az EU tagállamok régiói között az egy főre jutó GDP tekintetében vásárlóerő-paritáson számolva. Tovább mélyül a szakadék a leszakadó és a fejlődő régiók között. (Popp, 2018) A társadalmi és gazdasági mutatók alrendszeri közti összefüggést, a népesség alakulása (munkavállalók aránya) és a területi- és gazdasági fejlődés, fejlettség egymásrataltságát számos kutatás vizsgálja. A népesedési folyamatok meghatározó információval szolgálnak egy-egy területi egység humán erőforrás kapacitásáról, amely meghatározzák az adott terület innovációs képességét (Káposzta-Lőrinc-Urbánné, 2020). A demográfia és gazdaságnövekedési adatok között első egyértelmű összefüggést nehéz

felfedezni, (pl. a legszegényebb fejlődő országok gyakran egyszerre produkálják a legmagasabb növekedési rátákat és legmagasabb népességnövekedést), de történelmi léptékben mégis egyértelmű a kapcsolat a népességszám és a gazdasági teljesítmény között (II. Világháború utáni Európa gazdasági fellendülése, Kína napjainkig tartó gazdasági expanziója). (Salamin, 2014) Az EU országai gazdasági növekedésének empirikus vizsgálata rámutatott, hogy nem önmagában a népességszám alakulása, hanem a korösszetétel befolyásolja szignifikánsan a gazdasági teljesítményt (Prskawetz-Fent-Barthel, 2007). A helyi szociális ellátórendszerek (oktatás és család) tudás, a helyi tudás (emberi tőke, humán erőforrás) és a vállalkozások (amelyek helyi adókat fizetnek) viszonyrendszerét ördögi körként írhatjuk le: a rendelkezésre álló források csökkenése nyomán kialakuló oktatási színvonal csökkenése és a családok működésének anomáliái kihatnak a humán erőforrás minőségének hanyatlására, ami lassítja a helyi gazdasági fejlődést, a vállalkozások szerény innovációs készségét és versenyképességét eredményezi, ami az elmaradt pénzügyi eredmények következtében kevesebb befizetett helyi adót, ennél fogva szerényebb lehetőséget jelent a szociális ellátórendszerek működtetésében, ami az oktatási színvonal további csökkenését eredményezi, jelentősebb szociális juttatás iránt támasztott igény mellett, amely ugyanakkor csökkenti a tanulási és munkavállalási kedvet (Bódi, 2010).

Anyag és módszer

A legutóbbi, 2011. évi népszámlálás adatai (forrás: Szerbiai Statisztikai Hivatal) alapján össz lakosainak száma 1 931 809, ami Szerbia lakosainak közel egyharmadát teszi ki, melyből 251 136 magyar nemzetiségű. A többségi nemzet mellett a magyar a legszámottevőbb nemzeti közösség, egyszersemind a legnépesebb nemzeti kisebbség. A Vajdasági Magyar Közösségek Terület- és Gazdaságfejlesztési Stratégiája kidolgozása nyomán, a Vajdasági Magyar Szövetség javaslatára a Magyarország Kormánya által támogatott program célja a magyar közösség szülőföldön való boldogulásának támogatása. A stratégia kidolgozása során fontos kérdésként merült fel a célterület meghatározása, vajon a teljes vajdasági terület, vagy azon belül a tömbmagyarság által lakott területek, esetleg ezek a területek magyarlakta településekkel kibővítve kerüljenek meghatározásra? A Vajdasági Gazdaságfejlesztési Program (VGP) immár 5 éve működik folyamatosan, a kezdetektől fogva az a célja, hogy minden magyarlakta területre eljusson, minél gyorsabban, minél több magyar emberhez eljusson függetlenül attól, hogy tömb- vagy szórvány területen élnek. Indulásakor olyan kritikák fogalmazódtak meg, miszerint a támogatási program későn került kidolgozásra, a vajdasági magyar közösség olyan mértékben megfogyatkozott, hogy nincs meg benne a szükséges életerő, nem képes élni a gazdaságfejlesztés által kínált lehetőségekkel. Magyarország Kormánya, a vajdasági minta alapján további gazdaságfejlesztési programok elindítása mellett döntött a többi határon túli magyar régióban is (Kárpátalján, Muravidéken, Drávaszögben, Felvidéken és Erdélyben). A tanulmány célja, hogy a fent leírt dilemmák kapcsán felmerülő kérdésekre keressen válaszokat:

- Érezhetőek-e a VGP megvalósításának eredményei a program teljes célterületén, minden magyarlakta vajdasági településen?
- Befolyásolja-e és milyen mértékben a közösség forráslehívó képességét az a körülmény, hogy tömb- vagy szórvány területen élnek tagjai?
- A vajdasági magyar közösségben végbement népesedési folyamatok ellehetlenítették-e a közösség tagjait abban a törekvésükben, hogy saját és közösségük fejlődésének szolgálatába állítsák a VGP által kínált lehetőségeket?

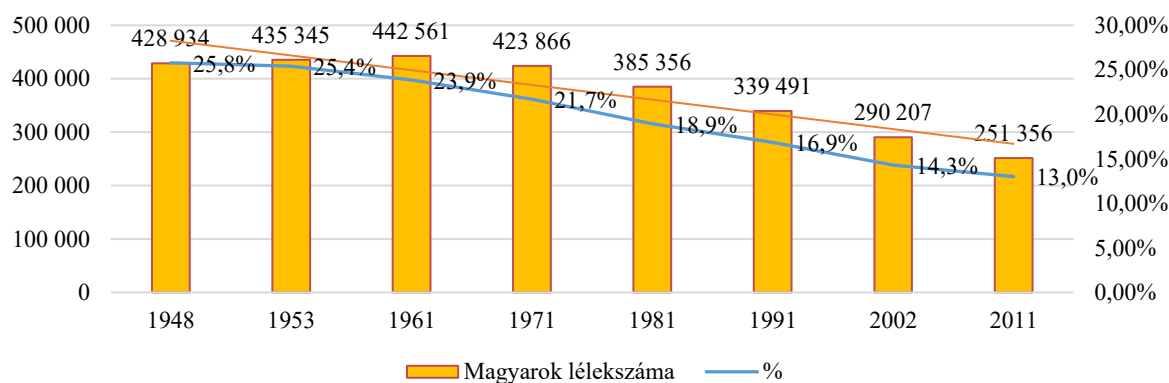
Módszertani szempontból a tanulmány elsősorban szakirodalmi feldolgozáson és statisztikai adatok vizsgálatán alapul. A vizsgálat elsősorban a vajdasági és más határon túli

gazdaságfejlesztési programok eredményeire, valamint a népszámlálások hivatalos adataira támaszkodik. A kutatás során a következő hipotézisek kerültek felállításra:

- A VGP 5 éves megvalósítása során eljutott minden magyar lakta önkormányzatba Vajdaságban, ami megvalósult fejlesztés (projekt) formájában igazolható.
- A tömb- és szórvány közösségek is kiemelkedő teljesítményekre képesek a fejlesztési forrás lehívása vonatkozásában.
- A vajdasági magyar közösség, függetlenül a népesedési folyamatok alakulásától, egy életerős közösség, rendelkezik fejlesztési elképzelésekkel és azok megvalósításához szükséges képességgel, a gazdaságfejlesztési lehetőségből valóságot kovácsolva állította azt a fejlődése szolgálatába.

Eredmények

A vajdasági magyar népesedési folyamatokat számos kutató vizsgálta az elmúlt évek során. A mai Vajdaság területén a XX. század elején 378 634 magyar ember élt (Gábrity Molnár, 2005 b). A hivatalos népszámlálási adatok tanúsága szerint a népszaporulat 1961-ig növekvő tendenciát mutatott (átélve a két nagy világegés időszakát), amikor a magyarok lélekszáma elérte 442 561 főt. Ezt követően a számuk folyamatosan csökken, az abszolút és a relatív értékek figyelembevételével is (1. ábra).

1. ábra: A vajdasági magyar népesség alakulása 1948–2011

Forrás: Szerbiai Statisztikai Hivatal, saját szerkesztés

A szociológusok előregedő, fogyatkozó közösségként határozzák meg a vajdasági magyar közösséget (Badis, 2017). A fogyás legfőbb okaiként a természetes fogyást (a halálozások száma meghaladja a születések számát), a migrációt (magyar családok anyaországba, külföldre költözése), valamint az asszimilációt (vegyes házasságokban a vallási, nyelvhasználati és oktatási kérdésekben jellemzően kedvezőtlenül alakulnak a folyamatok a magyar közösség szempontjából) nevezik meg. Gábrity Molnár (2005 b) további okokat fogalmaz meg, melyek között a gazdasági kérdést is fontos tényezőként határozza meg. De nem csak Vajdaság, hanem a tágabb értelemben vett régió, Közép- és Kelet-Európa is számos hasonló demográfiai és társadalmi-gazdasági sajátossággal bír, amelyek hatással vannak a népesség előregedésére és a generációk közötti kapcsolatokra. Ide tartoznak a kedvezőtlen halálozási tendenciák, különösen a férfiak túlzott halálozása egyes országokban (a várható élettartam rövidülése és nemek közötti arányának kedvezőtlen alakulása), a természetes népességcsökkenés és a nettó elvándorlás kombinációja. Ezekben az országokban a gyors demográfiai változás egybeesett a politikai, gazdasági és társadalmi átalakulásokkal (Botev, 2012).

A Vajdasági Magyar Szövetség felkérésére a közösség gazdasági megerősödését segítő stratégia kidolgozása 2012-ben vette kezdetét több tíz helyi szakember bevonásával, annak elfogadásáról és megvalósításának támogatásáról 2015-ben döntött Magyarország Kormánya. A vajdasági program Magyarország első, 2016-ban bevezetett határon túli gazdaságfejlesztési programja, amely a későbbiekben mintaként szolgált a hasonló külhoni programok megvalósításához. Magyarország Kormánya 2016-ban, a külhoni nemzetrezsek megmaradása érdekében indította el a Kárpát-medencei Gazdaságfejlesztési Programot, melynek keretében eddig mintegy 300 milliárd forint értékű fejlesztés valósult meg, mintegy 158,4 milliárd forint értékű támogatással, és ezzel mintegy 57 000 nyertes pályázat révén több ezer munkahely került létrehozásra Vajdaság mellett, Kárpátalján, Erdélyben, Felvidéken, Muravidéken és Drávaszögben.

A Program bevezetésének fő célkitűzése olyan fejlesztések támogatása volt, amelyek révén minél többen megtalálhatják számításaikat a szülőföldjükön, és ennek eredményeképpen jövőjüket a továbbiakban is a határon túli területeken tervezik, így annak végrehajtása helyben teremt egzisztenciát, és hozzájárul a nemzeti össztermék növeléséhez, helyben történik az adófizetés. A Program megvalósításában fokozatosan növekvő arányban vesznek részt magyarországi vállalkozások is, amelynek köszönhetően, nemcsak a határon túli magyar lakta területeken, hanem Magyarországon is hozzájárul a magyar vállalkozások versenyképességének növeléséhez és a munkahelyek megvédéséhez. A vajdasági programot a Prosperitási Alapítvány bonyolítja le, amely a legfrissebb adatok alapján eddig összesen 52 pályázati kiírást jelentetett meg 9 pályázati körben, mezőgazdaság, turizmus, falusi házvásárlás és vállalkozásfejlesztés kategóriákban. Az első és második fejlesztési ciklusban eddig összesen 16 158 pályázat érkezett be, melyből 14 163 támogatott. Összeadva a kis-, közepes- és nagyjértékű projektek számadatait, a projektek összértéke eddig több mint 43,6 milliárd dinár (371 millió euró). A megítélt vissza nem térítendő támogatás értéke közel 21 milliárd dinár (178 millió euró).

1. táblázat: A VGP megvalósítása során támogatott projektek főbb eloszlásai

Területszervezési egység	Összlakosság	Magyar lakosok száma	Magyar lakosok aránya	Támogatott projektek száma	Támogatás eloszlása (%)	Magyar lakos / projekt
Vajdaság	1 931 809	251 136	13,00%	14 163	100%	18
Nyugat-Bácska	188 087	17 576	9,34%	1 141	7,17%	15
Dél-Bánát	293 730	13 194	4,49%	273	1,54%	48
Dél-Bácska	615 371	47 850	7,78%	2 430	16,17%	20
Újvidék	341 625	13 272	3,88%	213	3,92%	62
Bács	14 405	958	6,65%	2	0,01%	479
Palánka	55 528	1 356	2,44%	13	0,05%	104
Petrőc	13 418	74	0,55%	0	0,00%	0
Belcsény	15 726	295	1,88%	2	0,01%	148
Óbecse	37 351	17 309	46,34%	1 404	7,78%	12
Verbász	42 092	2 464	5,85%	15	0,08%	164
Szenttamás	16 317	3 387	20,76%	183	0,83%	19
Temerin	28 287	7 460	26,37%	583	3,41%	13
Titel	15 738	822	5,22%	15	0,07%	55
Észak-Bánát	147 770	68 915	46,64%	4 738	30,41%	15
Észak-Bácska	186 906	76 262	40,80%	4 341	38,18%	18
Közép-Bánát	187 667	23 550	12,55%	1 181	6,26%	20
Szerémség	312 278	3 789	1,21%	59	0,27%	64
Ingyia	47 433	829	1,75%	29	0,14%	29
Úrög	10 866	762	7,01%	9	0,04%	85
Ruma	54 339	1 171	2,15%	18	0,07%	65
Szávaszentdemeter	79 940	696	0,87%	1	0,00%	696
Ópazova	65 792	131	0,20%	2	0,01%	66

Forrás: Népszámlálás (2011), Prosperitási Alapítvány (2021), saját szerkesztés

A Vajdaság Autonóm Tartomány közigazgatási szempontból körzetekre (okrug) oszlik (2. ábra), ezek pedig a következők: Észak-bácskai körzet, Nyugat-bácskai körzet, Dél-bácskai körzet, Észak-bánsági körzet, Közép-bánsági körzet, Dél-bánsági körzet és Szerémségi körzet. A körzetek községekre (opština) oszlanak. A szerbiai gyakorlatban a község fogalmán több településből álló területi egységet kell érteni, ami a korábbi magyarországi értelmezés szerinti járáshoz hasonlítható. A szerbiai Alkotmány 7. szakasza értelmében a községek olyan területi egységek, amelyekben megvalósul a helyi önkormányzás az alkotmányban, törvényben és községi statútumban meghatározott ügyekben (Nagy, 2007). A legtöbb magyar a Vajdaság északi részén 8 községben él (60,52%-a a teljes magyarságnak), ahol abszolút vagy relatív többséget alkot. Abszolút többségben Magyarkanizsa (85,13%), Zenta (79,09%), Ada (75,03%), Topolya (57,94%) és Kishegyes (53,91%) községben élnek. Relatív többséget Csóka (49,66%), Óbecse (46,34%) és Szabadka (35,65%) községben alkotnak. Jelentős számban élnek még Törökkanizsa (28,54%), Temerin (26,37%), Szenttamás (20,75%), Begaszentgyörgy (20,01%), Törökbecse (18,05%) és Magyarcsernye (17,70%) községben.

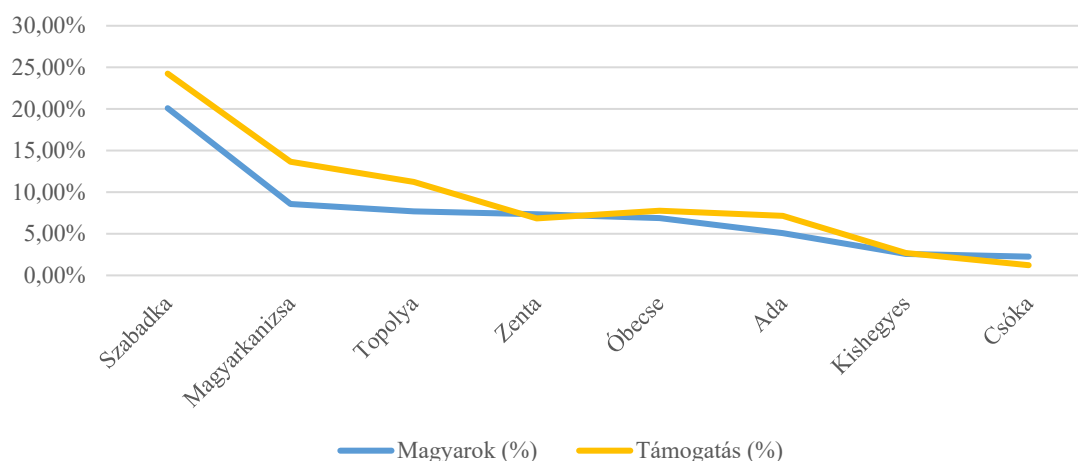
2. ábra: Vajdaság közigazgatási körzetei

Forrás: vmdok.org.rs, letöltve: 2021.01.30.

A programban eddig 180 településről nyertek támogatást, ami 45 vajdasági önkormányzattól 39-et fed le, amelyek területén él a vajdasági magyar közösség 99,7%-a, így elmondható, hogy a Vajdaság minden magyarok lakta részén történt fejlesztés. Kivételt képeznek Ópáva, Petróc, Zsablya, Karlóca, Pecsince és Sid önkormányzatai, amelyek területén a 2011. évi népszámlálás adatai alapján 781 magyar nemzetiségű lakos él, emellett ezen önkormányzatokban a magyar lakosság aránya nem éri el az 1%-ot az összlakossághoz viszonyítva, kivéve Karlócát, amely Szerbia egyik legkisebb önkormányzata, ahol ez az arány 2%. Az 1. táblázat jól mutatja, hogy minél magasabb egy adott önkormányzatban a magyar lakosság száma, annál több projekt valósult meg az adott önkormányzat területén. Legtöbb nyertes pályázat Szabadka (2 367), Magyarkanizsa (1 727) és Topolya (1 461) önkormányzatainak területéről került ki. Őket követi Óbecse, Zenta és Ada önkormányzata. A magyarországi, különböző méretű települések forráslelvő képességének vizsgálatához (Bódi F.-Fekete-Bódi M., 2010) hasonlóan jelen kutatásban a vajdasági tömb és szórvány települések ilyen készségét vizsgálja a jelen kutatás.

Ezen a ponton elkerülhetetlen a tömb- és a szórvány területek fogalmának meghatározása. Gábrity Molnár (2005 b) meghatározása szerint a szóránymagyarság fogalmán általában a határon túli magyarságnak azt a rétegét értjük, amely a többségi nemzetekhez képest településén, mikrorégiójában 30%-nál kisebb arányban él, hátrányos nyelvi-etnikai, vallási helyzetben, és a nemzettesttől elszigetelődve, leépült intézményrendszerrel, folyamatos veszélynek, felszámolódásnak van kitéve. Ebből kiindulva tömbmagyar önkormányzatnak

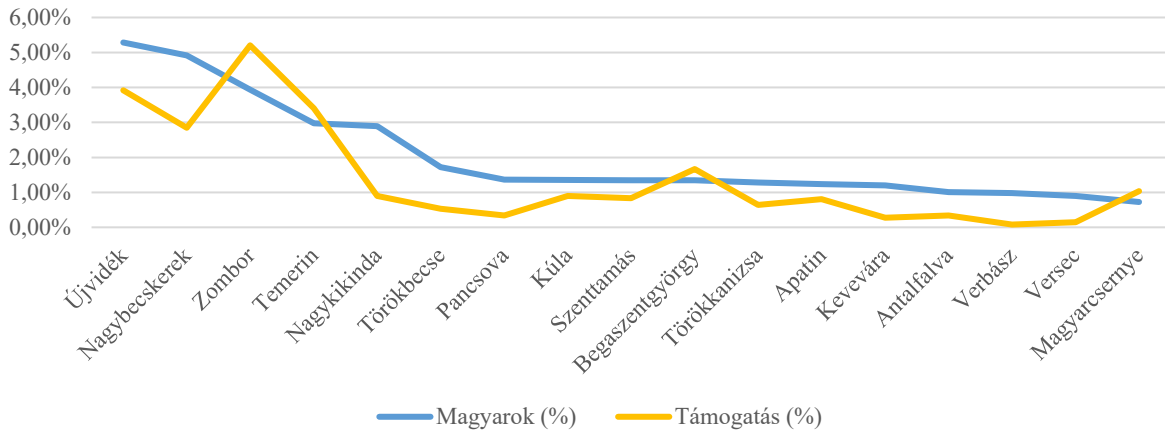
tekintjük azokat a vajdasági önkormányzatokat, amelyek területén a vajdasági magyar közösség abszolút vagy relatív többségben van, de lélekaránya eléri legalább a 30%-ot, a magyarság képviselői tevékeny részét képezik az önkormányzatnak (Szabadka, Topolya, Kishegyes, Ada, Zenta, Magyarkanizsa, Csóka, Óbecse). A többi önkormányzatot szórvány területként határozzuk meg. A mélyebb elemzés elvégzése érdekében új mutatószámot vezetünk be, amely azt mutatja meg, hogy az adott önkormányzat területén hány magyar lakosra jut egy sikeres pályázat. Ezt a mutatószámot az 1. számú táblázat utolsó oszlopa tartalmazza. Ennek alapján a VGP megvalósítása során a legsikeresebb önkormányzatok Magyarcsernye és Begaszentgyörgy, amelyek szórvány területnek számítanak. Ezen mutató alapján a tömb- és szórvány önkormányzatok egyaránt sikeresek a projektek kidolgozásában és megvalósításában. Ehhez jelentős mértékben hozzájárul a Prosperitási Alapítvány által bevezetett értékelési szempontrendszer, amely előnyben részesíti a szórvány területeken megvalósuló pályázatokat. Ugyanakkor meghatározunk ún. leszakadó területeket is, amelyek esetén legalább 100 magyar lélekre jut egy sikeres pályázat. Ezek az önkormányzatok: Versec, Fehértemplom, Bács, Palánka, Belcsény, Verbász és Szávaszentdemeter. Ezek közös jellemzője, hogy a magyarság lélekaránya legfeljebb 5% körül alakul, a magyarság intézményrendszere alacsony kiépítettségi fokon van, a helyi magyarság önállóan nem tudott az elmúlt ciklusokban önkormányzati képviselőt bejuttatni a képviselő testületbe, és távol esnek a vajdasági magyarság központjaitól. A projektek alacsony számára kihatással van ugyanakkor a magyar nyelv ismerete is, hiszen az a magyar állampolgárság egyszerűsített honosítási eljárásban történő megszerzésének előfeltétele, ami pedig a pályázás alapvető előfeltétele. A programban való részvétel sikerességéről, a helyi mikroközösségek forráslehívó képességéről még pontosabb képet kapunk, amennyiben az egyes területek vonatkozásában összehasonlítjuk a helyi magyarság arányát az összmagyarsághoz mérten, az adott területre jóváhagyott támogatás arányával a teljes támogatáshoz mérten.

3. ábra: A magyar lakosság és a támogatás arányának alakulása az összmagyar lakosság számához és az összes támogatáshoz mérten a tömb önkormányzatokban

Forrás: Népszámlálás (2011) és Prosperitási Alapítvány (2021), saját szerkesztés

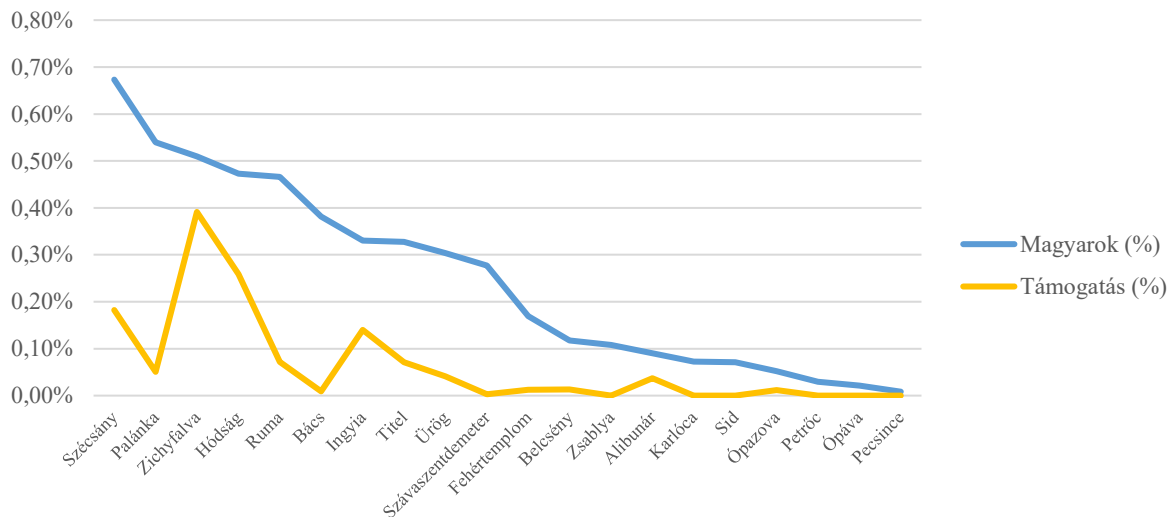
Ezen mutató alapján a tömb önkormányzatok közül Zenta és Csóka községek lakossága alulteljesített a rendelkezésre álló források lehívásának vonatkozásában a teljes magyar lakossághoz viszonyított magyar lakosok arányához mérten (3. ábra).

4. ábra: A magyar lakosság és a támogatás arányának alakulása az összmagyar lakosság számához és az összes támogatáshoz mérten a szórvány önkormányzatokban (1. csoport)

Forrás: Népszámlálás (2011) és Prosperitati Alapítvány (2021), saját szerkesztés

A szórvány önkormányzatok első csoportjában megállapíthatjuk, hogy Zombor, Temerin, Begaszentgyörgy és Magyarcsernye kiemelkedően teljesített a források lehívása vonatkozásában ugyanezen mutató alapján (4. ábra).

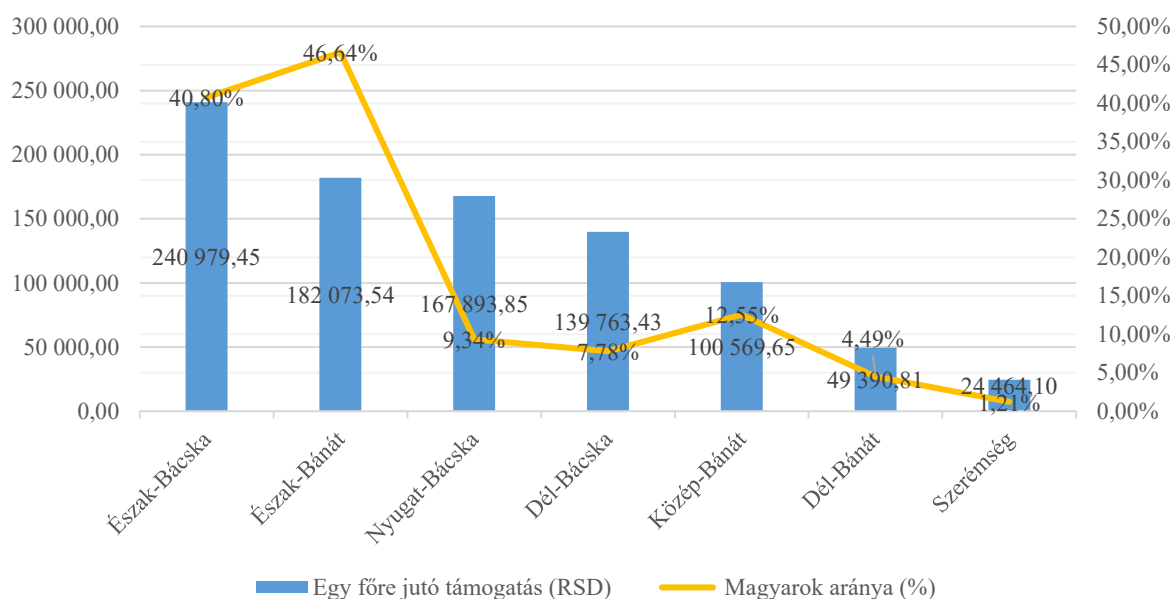

5. ábra: A magyar lakosság és a támogatás arányának alakulása az összmagyar lakosság számához és az összes támogatáshoz mérten a szórvány önkormányzatokban (2. csoport)

Forrás: Népszámlálás (2011) és Prosperitati Alapítvány (2021), saját szerkesztés

A szórvány önkormányzatok második csoportjába olyan járások tartoznak, ahol a magyarok aránya nem éri el az 1%-ot a teljes vajdasági magyar lakossághoz mérten, kevésbé jól szervezett kis közösségekről van szó, amelyek forráslehívó képessége jelentősen mérsékelt (5. ábra).

A forráslehívó képesség mérésére az egy főre jutó támogatás összege tökéletesen alkalmas. A vajdasági közigazgatási körzetekre kiszámított egy főre jutó támogatás vonatkozásában a legmagasabb értéket a tömbmagyarságot legnagyobb mértékben felölelő Észak-Bácska és Észak-Bánát mutatja.

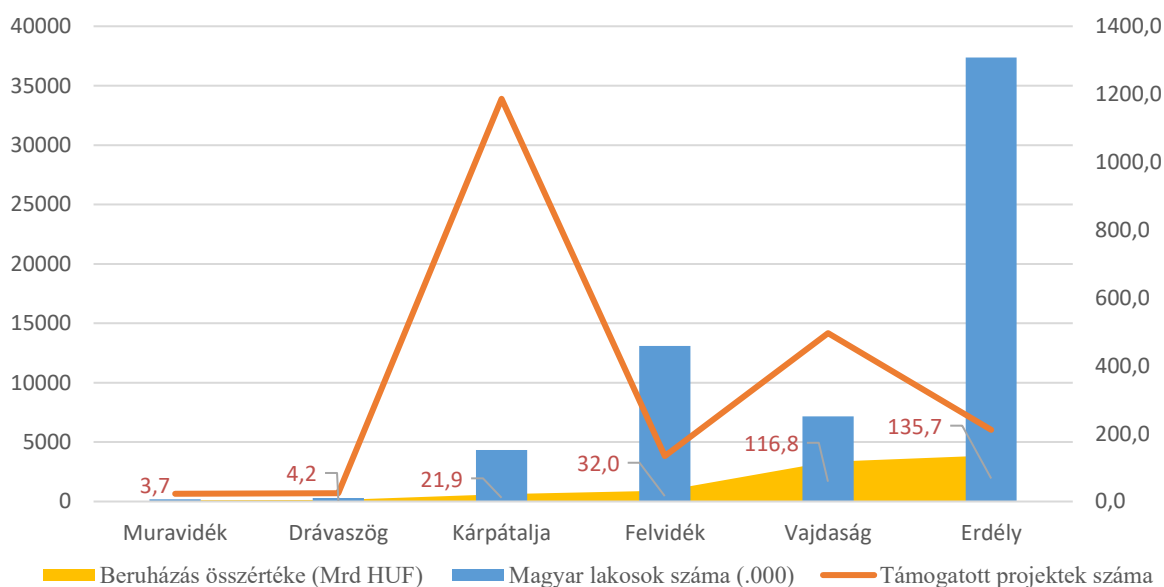
6. ábra: Az egy főre jutó támogatás összege (RSD)

Forrás: Népszámlálás (2011) és Prosperitati Alapítvány (2021), saját szerkesztés

Ugyanakkor Nyugat-Bácska és Dél-Bácska is átlagon felüli forráslehívó készséget mutat, Közép-Bánát pedig megközelíti azt. Dél-Bánát és Szerémség leszakadó értéket mutatnak, ami betudható a központoktól való nagy távolságnak, a magyar lakosság alacsony arányának, valamint az intézményi hálózat kiépítetlenségének (6. ábra).

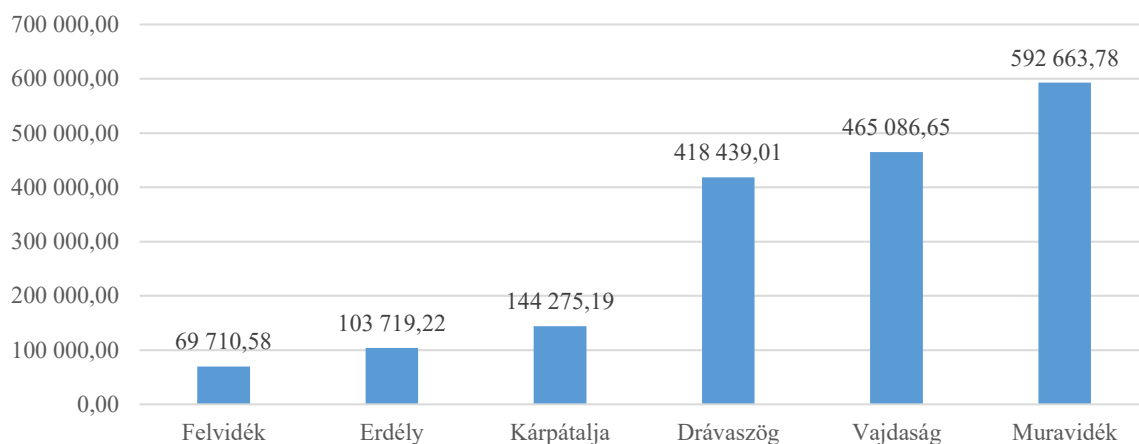
A Kárpátaljai Magyar Kulturális Szövetség a Kárpátaljai Magyar Vállalkozók Szövetségével együttműködve 2015-ben elkészítette a kárpátaljai magyar közösség gazdaságfejlesztési stratégiáját (Egán Ede Terv). Erre épül a kárpátaljai gazdaságfejlesztési program, melyet 2016-ban a magyar kormány részéről a Külgazdasági és Külügyminisztérium Vajdaság után másodikként indított el. A program helyszíni lebonyolításáért - ungvári székhellyel hivatalosan bejegyzett - az „Egán Ede” Kárpátaljai Gazdaságfejlesztési Központ” Jótékonyági Alapítvány felel, négy területi irodájával. A program kezdete óta mezőgazdaság-, turizmus-, vállalkozásfejlesztés, valamint földhivatali rendezés és földbérlet-támogatás kategóriákban kerültek meghirdetésre kisösszegű pályázati felhívások. Az erdélyi gazdaságfejlesztési program 2017-ben indult útjára. A program lebonyolítására 2017 áprilisában szakmai és egyházi szervezetek alapításában létrejött a Pro Economica Alapítvány. Az Alapítvány marosvásárhelyi székhellyel látja el a pályázati rendszer működtetésével kapcsolatos operatív feladatokat. Az erdélyi program alapját a helyi közösség igényei mentén a Romániai Magyar Közgazdász Társaság által elkészített gazdaságfejlesztési terv (Kós Károly Terv) adja. A program kezdetén Mezőség Maros megye területén mezőgazdasági eszközbeszerzés, vállalkozásfejlesztés, valamint földhivatali rendezés kategóriákban kerültek meghirdetésre kis összegű pályázati felhívások. A kis értékű pályázatok sikerét látva a korábbi pályázatok folytatásaként és területi kiterjesztéseként újabb mezőgazdasági eszközbeszerzést, tenyészállat vásárlást és vállalkozásfejlesztést célzó kis értékű pályázatok kerültek meghirdetésre. A felvidéki gazdaságfejlesztési program az európai uniós irányelvek mentén a kétoldalú kapcsolatok erősítése mellett irányozza elő a határ menti térség gazdasági felzárkóztatását. Prioritásai a Szlovákiai Magyar Közgazdász Társaság által elkészített, a dél-szlovákiai térség regionális gazdaságfejlesztési célkitűzéseit bemutató Baross Gábor Terv alapján kerültek meghatározásra. A program elindításával elsőként a mezőgazdasági termékek elsődleges termeléséhez kapcsolódó tevékenységet végző őstermelők, egyéni vállalkozók és vállalkozások

támogatására, fejlesztésének ösztönzésére, valamint az egyéni vállalkozók, illetve mikro-, kis- és középvállalkozások eszközbeszerzéseinek támogatására irányuló pályázati felhívások kerültek meghirdetésre. A horvátországi magyarság gazdaságfejlesztési stratégiáját a Horvátországi Magyarok Demokratikus Közössége készítette el a 2016–2020 közötti időszakra. A drávaszögi gazdaságfejlesztési program ennek alapján indult el 2017-ben. Célja olyan fejlesztések támogatása, melyek révén a szülőföldjükön találhatják meg számításaikat a Drávaszögben élők, és ennek eredményeképpen jövőjüket is ott tervezhetik. Alapvető célkitűzései a beolvadás megelőzése, az elvándorlás megállítása és az otthonmaradás gazdasági feltételeinek erősítése. Prioritásai a vidékfejlesztés, a mezőgazdasági vállalkozások, valamint a családi gazdaságok fejlesztése, támogatása, újak létrehozásának elősegítése. A program helyszíni lebonyolításért az eszéki székhelyű *Economica Hungarica* Alapítvány felel. A 2017-ben indult muravidéki gazdaságfejlesztési program úttörőnek számít, hiszen ez volt az első olyan projekt, amely uniós tagállamban valósul meg, így az állami támogatási szabályok betartásán túl az Európai Unió irányelveivel is össze kellett hangolni a támogatási rendszert. Célja olyan fejlesztések támogatása, melyek révén a szülőföldjükön találhatják meg számításaikat a Muravidéken élők, és ennek eredményeképpen jövőjüket is ott tervezhetik. A program helyszíni lebonyolításért a lendvai székhelyű Magyar Regionális Nemzetiségi Fejlesztési Intézet (*Profutura*) felel. A szlovén hatóságok támogatása és a program lebonyolításával kapcsolatban tanúsított pozitív hozzáállása nagymértékben hozzájárul a stratégia sikeres megvalósításához. A program megvalósítása Szlovéniának is érdeke, mivel a támogatások kihelyezése helyben teremt megélhetési és piacszerzési lehetőséget, valamint hozzájárul a nemzeti össztermék növeléséhez is. A támogatások felhasználása és az adófizetés is helyben történik. Ez azon helyi cégek számára is kedvező, akik később beszállítói, ezáltal részesei, nyertesei lesznek a meghirdetett pályázatoknak. A pályázatok fókuszpontjában a mezőgazdaság, turizmus, valamint vállalkozásfejlesztési kategóriák szerepeltek (Külgazdasági és Külügyminisztérium).

7. ábra: A Kárpát-medencei gazdaságfejlesztési programok sarokszámai

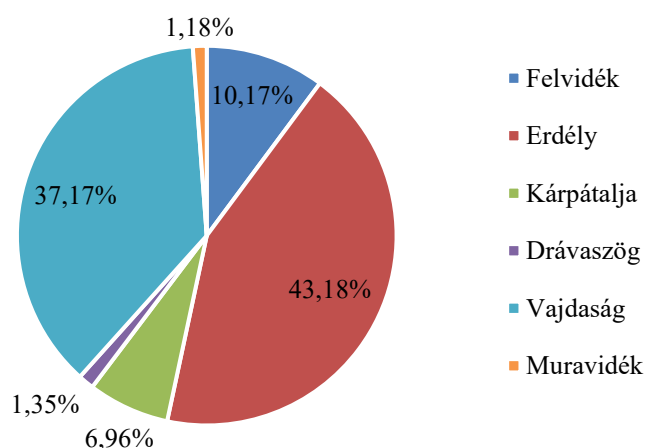
Forrás: Népszámlálások (2002, 2011), Külgazdasági és Külügyminisztérium, saját szerkesztés

8. ábra: Az egy főre jutó támogatás összege (HUF)

Forrás: Népszámlálások (2002, 2011), Külgazdasági és Külügyminisztérium, saját szerkesztés

A Kárpát-medencei gazdaságfejlesztési programok közül elsőként elinduló Vajdasági Gazdaságfejlesztési Program minden tekintetben úttörő a hasonló programok sorában. Elsőként döntött Magyarország Kormánya a támogatásáról, elsőként íródtak ki a megvalósítást célzó pályázatait, elsőként dolgozta ki, s valósította meg a kiemelt jelentőségű, nagyléptékű, kombinált finanszírozással megvalósuló konstrukcióit. A 7. ábra alapján a sarokszámok vonatkozásában elmondható, hogy a sokszor leírt, alig 250 000 főt elérő vajdasági magyar közösség tekintélyes, közel 117 milliárd forintnyi beruházást valósít meg, s ez a teljes, minden programot magába foglaló beruházási érték 37,17%-a, amelytől többet, csak a tőle ötször több lelket számláló erdélyi magyarság valósít meg (9. ábra). A vajdasági programban jelentősen több projekt valósul meg, mint az erdélyi vagy a felvidéki programban, ami a fejlesztési forrás egyenletesebb eloszlását eredményezi a közösségben, számbelileg több projektet csak Kárpátalja valósít meg, ami a nagyszámú, földhivatali rendezésre benyújtott pályázat miatt alakult. A vajdasági magyar közösség forráslelívő képessége is kimagasló, az egy főre jutó beruházási érték messze meghaladja a többi régióban tapasztalt értéket, kivételt képez a tőle 40-szer kisebb muravidéki közösség (8. ábra).

9. ábra: A Kárpát-medencei gazdaságfejlesztési programok beruházási értékének régiókénti eloszlása

Forrás: Külgazdasági és Külügyminisztérium (2021), saját szerkesztés

Következtetések

A megfogalmazott hipotézisek a vizsgálat eredményeképpen visszaigazolásra kerültek. A VGP 5 éves megvalósítása során valóban eljutott minden számottevő magyarlakta önkormányzatba a Vajdaságban, ami megvalósult fejlesztés (projekt) formájában igazolható. A programban eddig 180 településről nyertek támogatást, ami 45 vajdasági önkormányzattól 39-et fed le, amelyek területén él a vajdasági magyar közösség 99,7%-a, így elmondható, hogy Vajdaság minden magyarok lakta részén történt fejlesztés. A kutatás során használt mutatók alapján a legtöbb projekt és legmagasabb egy főre jutó támogatási érték valóban a tömbmagyarság által lakott területeken valósult meg, ugyanakkor több szórvány önkormányzat erőn felül teljesített a forrásle hívás vonatkozásában, tehát a tömb- és szórvány közösségek is kiemelkedő teljesítményekre képesek a fejlesztési forrás le hívása vonatkozásában. Az elmúlt évek tapasztalata, hogy a nyertes pályázatok elősegítik Vajdaság régiós szerepvállalásának erősödését, és egész Szerbia gazdaságának fejlődését. Összehasonlítva a többi Kárpát-medencei gazdaságfejlesztési programokkal a Vajdasági Gazdaságfejlesztési Program kimagasló beruházási értéket, projekt számot és egy főre jutó támogatási értéket valósított meg. A 14 136 támogatott projekt, a 667 új vállalkozás, 1110 új otthon és a több mint 5300 ha megvásárolt mezőgazdasági földterület is bizonyítja, hogy a vajdasági magyar közösség, függetlenül a népesedési folyamatok alakulásától, egy életerős közösség, rendelkezik fejlesztési elképzelésekkel és az azok megvalósításához szükséges képességgel, a gazdaságfejlesztési lehetőségből valóságot kovácsolva állította azt a fejlődése szolgálatába. A fent leírtak igazolják Pásztor István, a Vajdasági Magyar Szövetség elnökének, a stratégia kidolgozásának és gazdaságfejlesztési program kezdeményezőjének szavait: miszerint nem a lelkek száma, hanem a lelkek nagysága határozza meg egy közösség erejét.

Irodalomjegyzék

1. Alexia Prskawetz, Thomas Fent, Werner Barthel (2007): The Relationship Between Demographic Change and Economic Growth in the EU (Report for Tender VT/2005/035), Vienna Institute of Demography, Austrian Academy of Sciences, URL: <https://www.oeaw.ac.at/fileadmin/subsites/Institute/VID/PDF/Publications/Forschungsberichte/FB32.pdf> (letöltve: 2021.04.22).
2. Badis Róbert (2017): Demográfiai folyamatok és etno-kulturális reprodukció vizsgálata a vajdasági magyarok körében, Identitás Kisebbségkutató Műhely, Zenta
3. Belanka Csaba (2007) Mezőgazdaság. In: Nagy Imre (szerk.): Vajdaság., Dialóg Campus Kiadó, Pécs–Budapest, p. 256–259, ISBN 978 963 9052 33
4. Bódi Ferenc (2010): Népeségfogyás, a szegénység ördögi köre, A falu, 25:3, pp. 21-34
5. Bódi Ferenc, Fekete Attila, Bódi Mátyás (2010): A fejlesztési források abszorpciója az apró- kis-és középvárosok erőterében. In: Párbeszéd és együttműködés. Területfejlesztési szabadegyetem 2006-2010 (szerk.: Fábíán Attila), Dialóg Campus Kiadó, Sopron.
6. Gábrity Molnár Irén (2005 a) Vajdasági egyházak, vallásgyakorlási nehézségek. In: Gábrity Molnár Irén–Mirnics Zsuzsa (szerk.): Közérzeti barangoló., Magyarságkutató Tudományos Társaság, Szabadka
7. Gábrity Molnár Irén (2005 b): Mit értünk szórvány magyarság alatt Vajdaságban? Létünk XXXV (3), Újvidék, p. 19–31.
8. Káposzta József (2014): Területi különbségek kialakulásának főbb összefüggései, Gazdálkodás, 58(5), pp 399-414, DOI: 10.22004/ag.econ.206101, ISSN: 0046-5518

9. Káposzta József, Lőrinc Balázs, Urbánné Malomoski Mónika (2020): Térbeli összefüggések vizsgálata Paks és Kalocsa gravitációs zónájában, *Studia Mundi – Economica* 7:4, pp. 72-88, DOI: 10.18531/Studia.Mundi.2020.07.04.72-88
10. Lengyel Imre (2000): A regionális versenyképesség tényezői, különös tekintettel a Dél-Alföldre. In: Farkas B. - Lengyel I. (szerk.) 2000: Versenyképesség - regionális versenyképesség, SZTE Gazdaságtudományi Kar Közleményei. JATEPress (28), Szeged, 39-57. o
11. Lukovics Miklós (2008): Térségek versenyképességének mérése, JATEPress, Szeged
12. Nagy Imre (szerk.), 2007., Vajdaság, In: A Kárpát-medence régiói 7., MTA RKK és Dialóg Campus, Pécs-Budapest, p. 575, ISBN 978 963 9052 33 8
13. Nemes Nagy János (1990): Területi kiegyenlítődés és differenciálódás Magyarországon, *Földrajzi Értesítő* XXXIX. év f. 1990.1—4. füzet, pp 151—173. Nikolai Botev (2012): Population ageing in Central and Eastern Europe and its demographic and social context. *European Journal of Ageing* 9, pp 69–79, DOI: 10.1007/s10433-012-0217-9
14. Popp József, Harangi-Rákos Mónika, Szenderák János, Oláh Judit (2018): Regionális különbségek a főbb mezőgazdasági ágazatokban Magyarországon, *Journal of Central European Green Innovation* 6(3), pp 87-114, DOI: 10.22004/ag.econ.288837
15. Probáld Ferenc (2007) Szerbia. In: Probáld Ferenc–Szabó Pál (szerk.): Európa regionális földrajza. Társadalomföldrajz., ELTE Eötvös Kiadó, Budapest, 439–444.
16. Salamin Géza (2014): Demográfia – gazdaság – területi fejlődés (konferencia előadás), Központi Statisztikai Hivatal, URL: http://unipub.lib.uni-corvinus.hu/6395/1/Salamin_2014a.pdf (letöltve: 2021.04.22.)

Irodalomjegyzék

1. Szerbiai Statisztikai Hivatal, <https://www.stat.gov.rs/sr-latn/oblasti/popis/popis-2011/popisni-podaci-eksel-tabele/>, letöltve: 2021.01.30.
2. Nemzeti Közösségi Titkárság (teljes néven: Tartományi Oktatási, Jogalkotási, Közigazgatási és Nemzeti Kisebbségi – Nemzeti Közösségi Titkárság), http://www.puma.vojvodina.gov.rs/etext.php?ID_mat=180, letöltve: 2021.01.30.
3. Vajdaság Autonóm Tartomány Európai Ügyek Alapja, <https://vojvodinahouse.eu/srl/kancelarija-u-briselu/stranica/1/kantselarija-ap-vojvodine-u-briselu>, letöltve: 2021.01.30.

**A MEZŐGAZDASÁGI FÖLDHASZNÁLAT TÖRTÉNETI VÁLTOZÁSAI
MAGYARORSZÁGON**
HISTORICAL CHANGES IN AGRICULTURAL LAND USE IN HUNGARY

Káposzta József¹, Némediné Kollár Kitti²

¹egyetemi tanár, ²adjunktus

^{1,2} Magyar Agrár- és Élettudományi Egyetem, Fenntartható Fejlesztés és Gazdálkodás Intézet,
Vidék- és Területfejlesztési Tanszék
E-mail: kaposzta.jozsef@uni-mate.hu¹, nemedine.kollar.kitti@uni-mate.hu²

Összefoglalás

Magyarország olyan természeti adottságokkal (gazdaságföldrajzi, időjárás feltételek, biológiai alapok, termelési kultúrák) és humán erőforrásokkal rendelkezik, amelyek a legtöbb európai országgal szemben komparatív előnyt biztosítanak az agrártermelés számára. Mégis a mai magyar mezőgazdasággal kapcsolatban nem az a legfontosabb kérdés, hogy az „agrarium” húzóágazata-e a modernizációnak, hanem az, hogy hogyan tud alkalmazkodni a globális élelmiszeripari trendek változásainak. Az úgynevezett „fenntartható agrárfejlődés” modellje, adaptálva a magyarországi viszonyokhoz mind a hazai adottságok, mind az Európai Unió szempontjából perspektivikus lehetőség. E modellben ötvözhetők a környezetbarát mezőgazdálkodás viszonyai, a nyugat-európai ráfordítás-igényes rendszer egyes részei (főként a kertészeti kultúrák esetén), az észak-amerikai extenzív technológia néhány eleme (elsősorban a szántóföldi növénytermesztésben) s a fentiek keretében szolgáló hazai mezőgazdasági hagyományok. Mindezen tényezők jobb megértéséhez a hazai földhasználati rendszerek történeti áttekintésével igyekszik tanulmányunk betekintést adni arra, hogyan is jutott el a hazai földhasználat a rendszerváltás időszakához.

Abstract

Hungary is home to natural facilities (economic geography, weather conditions, biological bases, production culture) and human resources, which provide a comparative advantage for the agricultural production over most of the European countries. In relation to the present-day Hungarian agriculture the most important question is not whether the „agriculture” serves as an engine of the modernization, but how it can adapt to the changes of the global food industry trends. The model of the so-called „sustainable agricultural development” being adapted to the Hungarian conditions, is a perspectival opportunity for both Hungarian qualities and the way of the European Union. This model combines the relations of the environmentally friendly agriculture, parts of the Western European cost intensive system (mostly in case of gardening culture), a few pieces from the North American extensive technology (primarily in the arable crop production) and the national agricultural traditions, which serve as a frame for the above mentioned. Our study tries to give an insight on how the Hungarian leasehold evolved to the age of the regime change, with the help of showing the history of the Hungarian leasehold systems.

Kulcsszavak: földhasználat, termelési szerkezet átalakulása, földosztás, privatizáció

JEL besorolás: R10, R11

LCC: HD72-88

Bevezetés

A nemzetközi szinten is meghatározó teljesítményt produkáló hazai mezőgazdasági ágazat a rendszerváltás után jelentős átalakuláson esett át. Az 1990-es évek elején a termelés és az állatállomány drasztikus csökkenése, a tulajdonviszonyok rendezetlensége, az agrárpénzügyi helyzet megoldatlansága, az integrációs lánc széttöredezettsége, illetve kiépítetlensége, a termelési kedv hanyatlása, az értékesítés körüli kiszolgáltatottság, az érdekérvényesítés szinte teljes hiánya, a vidéki munkanélküliség mérete stb. drámai módon sürgették a stabilizációt, az érintettek és a kormányzat együttes cselekvését. Az agrármodernizációs stratégiának ezért nemcsak a tervezett EU integrációs csatlakozás, hanem az újjáépítés és a társadalompolitika szempontjai miatt is számba kellett vennie a magyar mezőgazdaság tényleges lehetőségeit és távlati céljait, nem feledkezve meg arról sem, hogy a belföldi élelmiszer-ellátás biztonsága minden ország, így Magyarország számára is stratégiai kérdés.

Paradoxonnak tűnik, de a magyar mezőgazdaság az elmúlt évtizedekben - ha eltérő tulajdoni szerkezetben is, de - sok tekintetben hasonló modellt követett, mint a nyugat-európai agrárgazdaságok. Ez a modell igen intenzív, sok ipari eredetű anyagot használ fel, nagy a ráfordítási igénye, s nem kis mértékben környezetszennyező. A '70-es évek elején ez a modell még valóban kiemelt bennünket agrárteljesítményben a környező országok közül, ennek azonban részben konjunkturális, részben olyan keresleti-piaci okai voltak, amelyek a KGST összeomlása után gyökeresen megváltoztak. Az agrárgazdaság lendülete már a '80-as évek közepén megtört, mind közgazdaságilag, mind környezetvédelmi szempontból zsákutcába került, bár az elvonási rendszer is megakadályozta, hogy a létrejövő potenciális forrásokat az ágazat gazdasági és környezetvédelmi korszerűsítésre használhassa. A válság elmélyülése azonban egyértelműen a '90-es évek ideologikus alapú, átgondolatlan intézkedéseire vezethető vissza. Az agrármodernizációnak mégsem a korábbi állapot helyreállításának útjait kell keresnie, többek között azért sem, mert jelenlegi helyzetünkben és a korábbi agrárszerkezetben a nagy ráfordítási igény miatt (energiaárak, importárak) sokkal nagyobb lenne az agrárrolló, mint eddig bármikor. A gazdaságos export nehézségei nemcsak a valóban létező protekcionista korlátok, hanem a magas importtartalom miatt is fokozódnának. Mindezek alapján tanulmányunkban igyekszünk áttekinteni az a közel 200 évet, ami a jelenlegi ágazati kérdésekben is még nyomot hagyva, meghatározó irányokat produkáltak.

Történelmi irányok kapcsolatrendszere

A magyarországi polgári fejlődés elindításában az 1848-as jobbágyfelszabadításnak volt meghatározó szerepe és jelentősége, mivel felszámolták a parasztok a földesúrtól való feudális jogi függését és minden, a földesúrnak járó szolgáltatást. Ez a törvény hosszú időre meghatározó érvényűvé vált, mivel az 1867-es kiegyezés utáni időszakban is döntő kereteket szabott és mozdulatlanságot eredményezett az agrárfejlődésnek és a birtokstruktúrának. A korszak egészére jellemző (az ország 28,1 millió hektárjából 21,2 millió hektárt magában foglaló 1895. évi mezőgazdasági összeírás szerint), hogy a birtokmegosztás meghatározó tényezője döntően a törpe- és kisgazdaságok voltak (CZETTLER, 1932, 1. táblázat).

A táblázat számadatai egyértelműen mutatják az aránytalanságot, mely szerint a gazdaságok több mint 50%-a törpegazdaság, tulajdonosaik száma meghaladja az 1.200.000 főt, de az összterületnek csak mintegy 6%-án gazdálkodnak. Ehhez az aránytalansághoz illeszkedett az agrártársadalom szerkezeti felépítettsége is, mivel a közel 11 millió agrárlakosból, közel 8 millió volt törpebirtokos és bérlő, mezőgazdasági munkás és uradalmi cseléd, azaz az agrárlakosság mintegy 70%-a, míg az ország összes lakosságának 42%-a (SZENDRŐ, 1990).

A századforduló időszakában, Nyugat-Európától eltérően a mezőgazdaság termelési színvonala megrekedt hazánkban. A termés hozamok továbbra is alacsonyok voltak, a modern gépek és eljárások alkalmazása váratott magára (CZETTLER, 1936). A mezőgazdaságban hatalmas nyílt és rejtett munkanélküliség uralkodott. A paraszti lakosság jelentős része kívül rekedt a belső piacon, szinte csak tengette életét. A nagyüzemek viszonylag fejlettebb gazdálkodása és az átlagos paraszti üzemek termelése között hatalmas szakadék tátongott. A túltermelés kezdeti szakaszának következtében a kiviteli lehetőségek összezsugorodtak (GUNST, 1970).

Az 1890-es évektől kibontakozó agrárszocialista mozgalmak időszakában a mezőgazdasági földhasználat vetésszerkezete szinte állandónak mondható és változásokat csak az I. világháború utáni terület elcsatolások okoztak. Az I. világháború kitörésével a nyersanyag- és munkaerőhiány miatt már korán visszaesett a mezőgazdasági termelés. A háború utolsó éveiben a mezőgazdasági termelés a korábbi szint öt-hat tizedére csökkent, ami élelmiszerhiányhoz vezetett.

1. táblázat: A földbirtok megoszlása Magyarországon 1895-ben

(1 kataszteri hold=0,575 hektár)

Megnevezés (méret szerint)	Gazdaságok összesen	száma %-ban	Gazdaságok kh	területe %-ban
Törpegazdaságok				
1 kh alatt	526.949	23,6	232.011	0,6
1-5 kh	716.769	30,0	1.923.157	5,2
Kisgazdaságok				
5-10 kh	458.535	19,2	3.317.079	9,0
10-20 kh	385.381	16,1	5.396.130	14,6
20-50 kh	205.181	8,6	6.012.080	16,3
50-100 kh	36.032	1,5	2.411.657	6,6
Középgazdaságok				
100-200 kh	10.275	0,4	1.403.452	3,8
200-500 kh	6.448	0,3	2.021.432	5,5
500-1.000 kh	3.144	0,1	2.238.905	6,1
Nagygazdaságok				
1.000 kh felett	3.768	0,2	11.901.380	32,3
ÖSSZESEN:	2.388.482	100,0	38.857.283	100,0

Forrás: A magyar korona országainak mezőgazdasági statisztikája. 1900. XIV. kötet. Magyar Királyi Központi Statisztikai Hivatal, Budapest. 1900.

Az 1919. évi forradalom bár felvette programjába a földreformot, de végrehajtására megkésve került sor. A 288 ha-nál nagyobb birtokok felosztásáról hozott törvény gyakorlatilag nem valósulhatott meg (GULYÁS, 1985). A Tanácsköztársaság azonban a földreform végrehajtása helyett a nagy- és középbirtokok, sőt a gazdagparaszti birtokok egy részének szocializálását valósította meg, az agrárproletariátus szövetkezeteit hozva létre rajtuk (NYILAS, 1976). Az, hogy az I. világháborúból Magyarország vesztésként került ki, hosszú időre meghatározta gazdaságának fejlődési viszonyait.

A trianoni békeszerződés következtében a földterületek, a korábbi terület 32,7%-ára, míg a lakosság létszáma a korábbi létszám 42%-ára csökkent. Ez a tény lényeges változásokat eredményezett a művelési ágakban és a vetésterület szerkezetében (2. táblázat). A gabonával bevetett területek aránya korábbi 50,9%-ról, 55,4%-ra emelkedett a termőterületek

elcsatolásának következtében. A békeszerződés utáni helyzet meghatározó jelentőséggel bírt a mezőgazdaság fejlődésére Magyarországon.

2. táblázat: A vetésterület szerkezetének változása az I. világháború után (%)

növény	1910-ben 100%-nak véve	1920 után maradt terület (%)
kukorica	100	35
cukorrépa	100	42
vöröshere	100	37
kender	100	23
rozs	100	63
takarmányrépa	100	66
dohány	100	83

Forrás: KSH Statisztikai Évkönyvek, 1991-1995, KSH Kiadvány Budapest.

Csakúgy, mint más kelet-európai országokban, Magyarországon is földreformokkal próbáltak változtatni az egészségtelen birtokmegoszláson. Ennek következtében jelent meg 1920 augusztusában a Nagyatádi-féle földtörvény. E törvény a földhöz juttatás céljára szükséges ingatlant elsősorban szabad kézből történő vásárlás, árverés, valamint elővásárlási jog alapján kívánta biztosítani (CZETTLER, 1923). Földjuttatásban elsősorban hadirokkantakat, hadiözvegyeket és felnőtt hadiárvékat, továbbá föld nélküli mezőgazdasági munkásokat, törpe- vagy kisbirtokosokat kívántak részesíteni. A földreform céljaira 733.700 hektárt használtak fel.

A földreformmal mesterségesen felduzzasztották a félproletárok és törpebirtokosok amúgy is magas számát, mivel egy igénylőre átlagosan 1,0 hektár földterület jutott. A nagybirtok aránya továbbra is döntő nagyságú volt, mivel bár arányaiban csökkent, mégis 1935-ben az összes földterület 29%-a az 575 hektárnál nagyobb földtulajdonosok kezében volt, míg az 58 hektáron felüli birtokosok kezén az összes földterület 48%-a volt. Ezzel szemben a 2,9 hektáros, illetve az azon aluli birtokosok kezén a földterületnek csak 10%-a volt és a 11,5 hektáron aluliaké volt a földterület 35%-a. Ezek a szám adatok akkor tükrözik a tényleges helyzet súlyosságát, ha figyelembe vesszük azt a tényt, hogy az összes mezőgazdasági népesség 42%-a egyáltalán nem rendelkezett földtulajdonnal (SZENDRŐ, 1990).

3. táblázat: A földbirtokmegoszlás 1935-ben (%)

csoport (kataszteri hold)	létszám (%)	terület (%)	átlagterület (kataszteri hold)
0-5	72,5	10,1	1,38
5-10	12,5	9,2	7,23
10-20	8,8	12,6	14,05
20-50	4,5	13,5	29,39
50-100	0,9	6,5	67,99
100-200	0,4	5,0	139,01
200-1.000	0,3	13,2	408,46
1.000 felett	0,1	29,9	4.307,20
összesen	100,0	100,0	9,84

Forrás: KSH Statisztikai Évkönyvek, 1991-1995, KSH Kiadvány Budapest.

Az I. világháborút követően kialakult viszonylagos konszolidáció és birtokpolitika meghozta jótékony hatását. A fejlődés egyik mozgatórugója a gyáripár fejlődése volt, amely magával hozta a mezőgazdaságban felhasznált gépek széleskörű terjesztését. Az ipari fejlődés következtében nőtt a belső piac felvevőképessége, de eközben nőtt a dolgozó parasztság nyomora. A mezőgazdaság tőkés átalakításának ezen kezdeti szakaszát segítette a javuló hitelviszony, valamint az értékesítési lehetőségek bővülése. Megjelent a birtokokra jegyezhető jelzálogkölcson, melynek hatására lehetőség nyílt a mezőgazdasági termelés gépesítése és a műtrágya-felhasználás növelésére. Ezek hatására a terméseredmények emelkedése volt megfigyelhető.

Kiemelkedő volt a növekedés a gabona ágazatban (búza, árpa), a cukorrépa és a burgonyatermesztésben, ahol a terméseredmények növekedése meghaladta a 25-30%-ot, de átlagban minden ágazatban megfigyelhető 6-10%-os termésvnövekedés. Ezzel ellentétben az állattenyésztés nem regisztrálható fejlődést, mivel mind a szarvasmarha-állományban, mind a sertés- és juhállományban, mind a loállományban visszaesés mutatkozott.

A világválság következtében kialakult áresés, az agrárálló nagyarányú kinyílása súlyos helyzetbe hozta a mezőgazdasági termelőket. Amíg 1928-ban az ipar körébe tartozó áruk árindexe a mezőgazdasági termékek árindexénél (1913-hoz viszonyítva) még csak 6%-kal volt magasabb, 1930-ban már 47%-kal, 1933-ban 70%-kal. A mezőgazdaságnak a nemzeti jövedelemhez való hozzájárulása 1933-ban az 1928. évinek csak 40%-a volt. A válság következtében megnöttek az adóterhek is, amely ebben az időszakban a nemzeti jövedelem 32 %-át tette ki. Ennek következtében egy szűkülő belső piac jelentkezett. Magyarország földbirtokait 1935-ben két nagy csoportra lehetett osztani, úgymint szabadforgalmú földbirtok és korlátozott forgalmú földbirtok. A szabad forgalmú földbirtokok, melyek magántulajdonban voltak, adták a földterület döntő hányadát, míg a korlátozott forgalmú földbirtokok képezték a területek több mint 27%-át (KERÉK, 1939).

Erősen növekedett a munkanélküliség, ami leszorította a béreket és egyre gyakoribbak voltak a szegény parasztság vagyonának árverezései. A válságból való kilábalás megvalósítása - csakúgy mint az egész világon- az állami beavatkozás megerősödését vonta maga után. Az 1934-1937-es időszakban az állam mellett már egyre több egyesülés játszott szerepet a bel-, illetve külkereskedelemben és a szövetkezetek is egyre nagyobb szerepet kaptak az exportörök által létrehozott szervezetekben is (SZENDRŐ, 1990). A monopóliumok a kivitel egyre jelentősebb részét összpontosították és ezeken belül a kivitel tetemes részét a szövetkezetek bonyolították le. A szövetkezetek az államhatalom támogatásával kereskedelmi forgalmukat jelentősen megnövelték (Hangya szövetkezet). Mindezeket mérlegelve megállapítható, hogy a két világháború közötti időszakban tovább folytatódott a birtokrendszer elaprózódása, melynek következtében az 1930-as években az agrárlakosság 40%-a semmiféle földtulajdonnal nem rendelkezett. Az 5 kh-on aluli törpebirtokosok, bérlők és mezőgazdasági munkások lélekszáma meghaladta az 1,4 milliót, vagyis a szigorú értelemben vett agrárproletárok 3,04 milliónyian voltak (IHRIG, 1941, BEREND-RÁNKI 1972).

A II. világháború után Európa gazdasági, politika térképe meghatározó változáson ment át. Politikai alapon szétválasztották Európát és kialakult a két világrend a kapitalista és a szocialista. A II. világháború után elindult az 1945-1947-es földbirtokreform. Megalakult az Országos Földbirtokrendező Tanács és középfokú szervként a 25 megyei földbirtokrendező tanács. Községi földigénylő bizottság az ország 3.300 községéből, 3.165-ben alakult. Ezzel kezdetét vette a kisajátítás, mely szerint minden 100 kh-nál nagyobb úri birtokot egészében ki kell sajátítani. Ebben a folyamatban a földminőséget nem vették figyelembe. A kisajátítással a föld egyharmada tulajdonost cserélt és azokon a területeken, ahol nem volt kellő mennyiségű

földterület, egyre nagyobb lett a feszültség és egyre gyakoribbak voltak a törvénysértések (PETŐ-SZAKÁCS, 1985). A rendeletek szerint a juttatott föld minimuma 3 kh, maximuma 15 kh lehetett. Az adatok szerint 1,9 millió ha-t osztottak fel körülbelül 660.000 igénylő között. Az átlagos juttatás 5,1 kh volt, mely persze társadalmi csoportonként és vidékenként is változott (4. táblázat).

4. táblázat: Az 1945. évi földreform során juttatásban részesültek adatai

Megnevezés	számuk	kapott terület (ha)	átlag (ha)
Gazdasági cselédek	109.875	530.726	4,9
Mezőgazdasági munkások	261.088	741.455	2,9
Törpebirtokosok	213.930	477.335	2,3
Kisbirtokosok	32.865	82.367	2,6
Iparosok és kisiparosok	22.164	30.998	1,4
Képesített gazdák	1.256	8.372	6,7
Erdészeti alkalmazottak	1.164	4.027	3,5
ÖSSZESEN	642.342	1.875.290	3,0

Forrás: Mezőgazdasági Adattár I. kötet, KSH, Bp. 1965.

A jogosultság, illetve a sorrend megállapítása után a bizottságok döntöttek arról, hogy ki, hol, melyik földet kapja. Általánosan elfogadott módszer lett a sorshúzás. A rendelet szerint a juttatottnak a földért megváltási árat kellett fizetni, amely a végleges változatban kb. 5 éves haszonbérletnek megfelelő megváltási ár lett. A proletárok 20 évi, a törpe- és kisbirtokosok 10 évi részletfizetési kedvezményt kaptak. A földreform során az ország területének 1/3-át kitevő nagybirtokot teljesen, míg a gazdagparaszti birtokok 1/3-át, összesen 5,6 millió holdat számoltak fel, melynek 40%-át nem osztották ki a kisüzemi művelésre való alkalmatlansága miatt (BERETTYÁN, 1990). Ez a földosztás annyiban tért el a más országokban megvalósult gyakorlattól, hogy míg máshol elsősorban olyanok részesültek földterületekből, akik már rendelkeztek birtokkal, amíg Magyarországon a személyek számára juttatott terület csaknem egésze az agrárnincstelének kezébe került.

A földreformot követő időszakot mind általánosságban, mind pedig a gazdaságpolitika szempontjából cikcakkpolitika jellemezte. Ebben az időszakban (1948-1956), viszonylag rövid ideig tartó, a stabilitást mindig nélkülöző és ismételten megtörő, egymásnak is ellentmondó, politikai-gazdaságpolitikai-agrárpolitikai periódusok váltogatták egymást. Ennek legfőbb jellemzői a parasztság egyes rétegeinek egymásra uszítása, a kuláklisák készítése, a kötelező és erősen progresszív beszolgáltatási rendszer kiteljesedése, az adóterhek általános növelése és az ezzel járó erőszakos szövetkezetszervezés és földrendezés volt. A parasztság földtől való megfosztásának következményeként 1953-ra egymillió kataszteri hold szántóterület maradt parlagon (PETŐ-SZAKÁCS, 1985).

Az ezt követő két év (1955 márciusáig) gazdaságpolitikáját bár ellentmondásosnak tekinthető, mégis a végbement változtatások miatt véleményem szerint pozitívan értékelhető. A politikai-ideológiai-személyi csatározások közepette végbement érvényesülés során ugyanis több olyan gazdasági változás is bekövetkezett, amely jelentősen befolyásolta a teljesítőképességének határára jutó mezőgazdaságot. Többek között mérsékelték a begyűjtési és adóterheket, elengedték a felgyülemlett hátralékokat és lehetőség nyílt az erőszakosan szervezett szövetkezetek feloszlásának, illetve az ebből való kilépéseknek. Megvalósulni látszott az egyéni gazdálkodás bővítése és kiterjesztése. Ezt követően (1955 márciusától) a személyi változások következtében megindult a visszarendezés és az 1951-1953-as agrár- és szövetkezetpolitikai vonalvezetés folytatódott. Ennek következtében a parasztság kilépése a

szövetkezetekből tömegessé vált és ősszel már egyénileg fogtak hozzá az őszi munkák végzéséhez. Országos méretűvé vált a begyűjtések és az adófizetések megtagadása és a parasztek illegálisan kezdték egymás között szétosztani a szövetkezet földtulajdonát. A parasztság meghatározó tömegeiben erre az időre (1956) általánossá vált a zűrzavar a földtulajdoni és használati helyzetet tekintve, eluralkodott az egzisztenciális bizonytalanság (ORBÁN, 1972).

1948-1953

Megalkották a haszonbérletekről szóló kormányrendeletet, melynek értelmében igénybe vették a 25 kh-nál nagyobb bérleteket, illetve azokat amelyek a saját tulajdonban lévőkkel együtt nagyobbak voltak 40 kh-nál. Az így kisajátított bérleteket döntően földbérelő-szövetkezeteknek, vagy földműves-szövetkezeteknek, vagy a földműves-szövetkezetek kereteiben működő földbérelőcsoportoknak juttatták, amelyek később tszcs-vé alakultak. Az idő teltevel egyre erőteljesebbé váltak az erőszakos szövetkezetesítések. A szövetkezetek földtulajdoni és földhasználati viszonyaiban annyi változás történt, hogy a földtulajdonnal rendelkező parasztek szövetkezetbe lépése következtében az 1950. évi csaknem 60%-ról, 1953 közepéig 34%-ra csökkent a használatukban lévő állami tulajdonú földek, s 66%-ra növekedett a termelőszövetkezeti tagok által bevitt földek aránya. A szövetkezetek számbéli gyarapodásával együtt járt a gazdasági eredmények romlása. Ebben az időszakban (1951-1953) a területegységre számítva, a szövetkezetek közös gazdaságai fele annyi termelési értéket állítottak elő, mint az egyéni és egyéb gazdaságok, melynek következtében a megélhetési problémák előtérbe kerülése sújtotta a parasztekot. A vizsgált időszakban (1949-1953) több mint 1 millió hektár földet „ajánlottak” fel a parasztek és más gazdálkodók az államnak. Lényegesen csökkent a mezőgazdasági terület és 1953 nyarára az egész mezőgazdaság, de különösen a szövetkezeti szektor súlyos válságba került. Kézszelfoghatóvá vált a változás szükségesszerűsége.

1953-1955

Nagy Imre miniszterelnökké való megválasztásával (1953. június) új szakasz kezdődött mind az agrárpolitikában, mind az agrárszektor reálfolyamataiban. Növekedett a mezőgazdaság állami támogatása, meggyorsult a gépesítés, nőtt a műtrágya-felhasználás, kiterjedt a talajjavítások területe, vetőmag akciókat szerveztek a parasztek számára, a gyárak mezőgazdasági kézzszerszámokat és fogatos eszközöket kezdtek gyártani. Mindezek a műszaki-technikai javítások mellett azonban lényegesebbek voltak azok az enyhítések, amelyek a parasztság terhein könnyítettek és lehetővé tették a szövetkezetek feloszlását. Többek között (DONÁT, 1977):

- törölték a terménybeszolgáltatási hátralékokat, az adókat és a hiteltartozásokat
- csökkentették a terménybeszolgáltatási kötelezettséget (kb. 10-24 %-kal) és megreformálták a begyűjtési rendszert
- javították a szerződéses termelés feltételein és kedvezőbbé tették a termelői árakat.

A szövetkezetekből kilépő gazdáknak, akik földjeiket korábban felajánlották, állami tartalékföldről kártalanítást kaptak, megszüntették a kuláklisztákat, előtérbe helyezték az önkéntes földcsereket és a tagosításokat az önkéntességre bízták és megengedték a termelőszövetkezetekből való kilépéseket és a szövetkezetek feloszlását. Az egyéni gazdálkodást választók, mintegy 350.000 hektár földterületet kaptak vissza kártalanításként. A gazdálkodók számának növekedésében az iparból vissza vándorolt parasztság is nagy szerepet játszott. A vizsgált időszak alatt mintegy 21%-kal emelkedett az egyéni gazdaságok száma. Az állami gazdaságok területében a folyamatos növekedés volt megfigyelhető. Az 1949. évi 90.000

hektárról, 1954 végére 900.000 hektárra növekedett a földterület. Ennek érdekessége, hogy ez a szám egészen 1989-ig szinte változatlan maradt, mivel 1989-ben az állami gazdaságok földterülete 905.200 hektár volt. A foglalkoztatottak száma is viszonylagos állandóságot mutat, mivel 1954-ben 200.000, 1989-ben 126.000 ember dolgozott az állami gazdaságokban. Részesedésük az ország mezőgazdasági területéből 1954-ben 10, 1989-ben 11% volt.

1955-1956

Miután Nagy Imrét eltávolították a vezetésből, azonnal megindult a visszarendeződés időszaka és ezzel kezdetét vette a második szövetkezetszervezési kampány (HEGEDŰS, 1982). Ennek módszerei kísértetiesen hasonlóak voltak az 1951-1952-ben alkalmazottakhoz. Ennek hatására egyéni gazdaságok száma csökkenésnek, míg a termelőszövetkezetek száma növekedésnek indult. A visszarendeződés nagy ellentétet indított el. A terhek folyamatos növekedése és az ismételten elindított erőszakos szövetkeztesítés egyre nagyobb ellenállásra ösztönözte a parasztságot. A parasztság egyre kevésbé tett eleget beszolgáltatási kötelezettségének és egyre nagyobb intenzitással bontakoztak ki a termelőszövetkezetekből való kilépések. A kampány megtorpant és a parasztság úgy jutott el 1956 őszéhez, hogy forradalmát már jóval előbb elkezdte.

1957-1962

Ebben az időszakban is, - épp úgy mint általában - a hazai mezőgazdaság földtulajdoni és földhasználati viszonyait azok a politikai események, folyamatok és fordulatok alakították, amelyek meghatározói voltak a társadalmi viszonyok változásainak és természetesen nem voltak problémamentesek. A földhasználati viszonyok átalakítása miatt több olyan lépést kellett megoldani, amely a forradalmi események hatására változtak. Többek között a termelőszövetkezetekből kilépő mintegy 200.000 parasztgazda földigényét kellett kielégíteni, amely több mint 1 millió kataszteri hold földterületet érintett. Lehetővé vált a kártalanítás nélkül elvett földek részbeni visszaadása, amely újabb 165.000 parasztgazdát és 500.000 kataszteri hold nagyságú földterületet érintett.

A mezőgazdasági szövetkezetek számában és dolgozóinak összetételében jelentős változások álltak be, mivel a szövetkezetekből elsősorban a földtulajdonnal rendelkező (és közülük is a 7 kat. holdnál nagyobb tulajdonnal rendelkezők) parasztgazdák léptek ki, melynek hatására a nagyobb földterülettel rendelkező termelőszövetkezetbe lépett családok aránya 28%-ról 16%-ra csökkent. Az összes termelőszövetkezeti család 45-47%-a 1957 közepén földnélküli agrárproletár volt. Ennek következményeként a termelőszövetkezetek által használt földterületben az állami tulajdonú földek domináltak. A mezőgazdasági területének 75-77%-a, míg a szántóterület 71%-a állami föld volt. E periódusban az egyéni gazdaságok léte, struktúrája, szociális helyzete és bővülése érdemel figyelmet, ugyanis mintegy 1,3 millió egyéni gazdaságot tartottak nyilván, melyek az ország mezőgazdasági területének 52%-án, szántóterületének 71%-án gazdálkodtak.

Az egyéni gazdaságok legfőbb szépséghibája a struktúrában rejlett, mivel nagyfokú elaprózottságával Európa legszétaprózottabb, leginkább kisüzemű mezőgazdaságát hozták létre. A 400 négyszögölnél (0,14 hektárnál) nagyobb területtel rendelkező parasztgazdák között is nagy különbségek voltak. További hibája volt az egyéni gazdaságoknak, hogy alacsony színvonalú volt a felszereltségük és tárgyi feltételeik nem tették lehetővé, hogy folyamatos termeléssel, elfogadható minőségű árut tudjanak termelni. A mezőgazdasági kollektivizálás példátlan méretű politikai kampányának hatására a termelőszövetkezetek száma folyamatosan növekedett. A szektor aránya a mezőgazdasági területben az 1958 decemberi 8,5%-ról, 1959

márciusára 22%-ra, míg a szántóterületben 28%-ra nőtt. E folyamat hatására 1960 júniusára a szövetkezeti szektor elérte, hogy a mezőgazdasági területből 45 %-ot birtokolt. A további kollektivizálás miatt 1961-ben mintegy 2 millió kat. holddal növekedett a szövetkezetek területe és ezzel a szektor elérte a 58%-os részesedést a mezőgazdasági terület használatából (SALAMON, 1989). Erre az időszakra gyakorlatilag befejeződött a mezőgazdaság szocialista kollektivizálása.

1963-1970

Az 1961 végére befejezettek tekintett kollektivizálástól számított időszakot követően jelentős fordulatot hozott az 1967-es év, mivel megszületett az a földtörvény, amely a szövetkezeti földtulajdon létrehozását szentesítette. Folyamatossá vált a területek koncentrációja és egyre több szövetkezet, illetve állami gazdaság olvadt össze ebben az időszakban. Azt mondhatjuk, hogy szinte általánossá vált az a nézet, mely szerint a nagyobb méretű gazdaságokban tágabb tere nyílik a korszerű technika alkalmazásának, az új tudományos eredmények, valamint a korszerű üzemi és munkaszervezési eljárások bevezetésének, a munkaerő ésszerűbb felhasználásának és a termelési szerkezet célszerűbb alakításának. Az időszak további jellemzője, hogy beindult a szakemberképzés (technikusi, üzemmérnöki, mérnöki), melynek hatása a gazdálkodás eredményességében is kimutatható. Az egyesülések következtében fokozatosan kialakultak a nagyüzemi gazdálkodásra alkalmas táblaméretek (DONÁT, 1977).

A gazdaságirányítás 1966-1968. évi általános reformját a mezőgazdaság irányításában megelőzte néhány alapvető intézkedés. Ilyen volt például, hogy a tsz-ek nem kaptak termelési és felvásárlási irányszámokat, megszűnt az előzetes tervkészítés és a hatósági beavatkozás. A reform gazdasági önállóságot, az állam és a szövetkezetek kapcsolatainak lazítását, a szövetkezeti jelleg következetesebb érvényesítésének tiszteletben tartását és a vállalati gazdálkodás kibontakozásának lehetőségeit ígérte a mezőgazdasági szövetkezeteknek, de nem szerepelt a reformban a földhasználati és tulajdonviszonyok rendezésének kérdése. Első lépésként emelkedett a mezőgazdasági árszínvonal, majd később a termelőszövetkezetek hiteleinek elengedésével újabb lehetőségeket nyitott meg az állam.

A termelőszövetkezetek 1967-ben több mint 8 millió kat. hold területen gazdálkodtak. A becslést adatok alapján e földek 37%-a volt a szövetkezeti tagok, 21%-a a tagok háztársának, idős családtagjának, 22%-a az államnak és 20%-a a szövetkezettel tagságban nem állóknak volt a tulajdona. A termelőszövetkezeten belüli földmagántulajdon lényegében korlátozott magántulajdont jelentett és abban nyilvánult meg, hogy a termelőszövetkezet földjáraadékat fizetett a földek tulajdonosainak (TAR, 1967, 1968). Mivel hogy a szövetkezetek földtulajdont nem szerezhettek, az elvándorlások, halálozás, stb. miatt egyre inkább kezdett a földhasználat és a földtulajdon szétválni. Nem kellett sokáig várni arra, hogy az Országgyűlés elfogadja az új földtörvényt (1967. évi földtörvény), melynek értelmében megteremtődött a szövetkezeti földtulajdon (BÉKÉSI et al. 1968, IHRIG, 1968).

1971-1975

Tovább folytatódott a területek koncentrációja és a szövetkezetek összeolvasztása. Az időszak további fontosságát az is mutatja, hogy megjelentek a termelési rendszerek, beindult a táblásítás, a kézimunka-igényes kultúrák elsősorban a háztáji termelésre maradtak és intenzívvé vált a mezőgazdasági termelés. Ennek hatására 1975-re 1.500 hektáronál nagyobb volt a közös gazdaságok 84%-a és a használatukban lévő földterület a termelőszövetkezetek összes földterületének 95%-át tette ki. A szövetkezeti szektor egy különleges sajátosságokkal rendelkező része sem kerülhetett el a koncentráció szelét. Ezekből az egyszerűbb

szövetkezetekből alakultak ki mezőgazdasági szakszövetkezetek és az áfészek keretein belül működő mezőgazdasági társulások. Az egyszerűbb szövetkezetek az ország mezőgazdasági területének mintegy a 4-5%-át hasznosították, de jelentőségük messze túlnőtt ezen. Nagy szerepet töltek be az ország gyümölcs- és szőlőtermelésében, az egyes kisállatok tartásában és helyenként a sertések, juhok és a szarvasmarha tenyésztésben is. Centralizációjuk következtében az 1970. évi 225 szakszövetkezetből, 1977-re már csak 98 működött és átlagos földterületük 1.244 hektárról, 2.348 hektárra nőtt (NAGY, 1979).

1976-1989

Ebben az időszakban is tovább folytatódott a mezőgazdaságban a vállalati koncentráció. Az MSZMP XI. Kongresszusának Programnyilatkozata (1975) a földet nemzeti kincsnek deklarálta. Ennek megfelelően megszüntette az állami tulajdonban lévő földek eladását és helyette bevezette a meghatározott időre szóló bérbe, illetve használatba adást. A diktátum a szövetkezetek használatában lévő földalpra az oszthatatlan szövetkezeti tulajdonná való fokozatos átalakítást és a földek forgalmának befagyasztását írta elő. Ennek értelmében a magántulajdonban, illetve személyi tulajdonban lévő földek, telkek adásvételének hatékony állami ellenőrzését követelte meg, megakadályozva ezzel a vagyonfelhalmozást és a spekulációkat (VÁRKONYI, 1989). Magyarország nemzeti vagyonának mintegy 20-25%-át, a természeti erőforrásoknak pedig mintegy 40%-át a földvagyont teszik ki. Az összes földterület 88,57%-a termőterület, 69,69%-a pedig mezőgazdaságilag művelt terület, amely a szűkebb értelemben vett mezőgazdasági termelést szolgálja. A művelési ágak között az idők folyamán megfigyelhető átrendeződés és ezzel együtt a mezőgazdasági terület csökkenése.

Az elmúlt 50 évben számos olyan intézkedés született, mely jogtalan tulajdonelvonás formájában a lakosság szinte valamennyi rétegét érintette. A rendszerváltást követően az Országgyűlés elismerte a sérelmet és erkölcsi kötelességének tekintette, hogy az állam által az állampolgárok tulajdonában okozott károkért részleges kárpótlást nyújtson. A földtulajdoni viszonyokat és a mezőgazdasági birtokviszonyokat átstrukturáló rendelkezések láttak napvilágot azzal, hogy a Parlament megalkotta a kárpótlási törvényt. Az 1980-as években már megoldásra érett, de az akkori politika által meg nem engedett földtulajdon reform az 1991-es és 1992-es kárpótlási törvényekkel rohamléptű változásokba csapott át, azok minden következményével együtt.

Termőföldet nyilvános licitálással vehetnek az adott településen azok, akik ott élnek, vagy ott dolgoznak, vagy ott volt sérelmet szenvedett tulajdonuk. Tehát egy akkora kör, amely rendkívül szélsőséges keresletkoncentrációra vezethet a helyben lakók és a mezőgazdaságból élők rovására. Nyilvánvaló ugyanis, hogy az árverések a kedvező fekvésű helyekre koncentrálnak, megszüntetve így a helyi lakosság esélyegyenlőségét, a tulajdon elaprózódását váltva ki, s azt is, hogy a kevésbé frekvenciált helyeken irreálisan kicsi legyen a földkereslet. A termőföldre vonatkozóan - tekintettel arra, hogy a termőföld nem szaporítható, mással nem pótolható termelési eszköz - a többi tulajdoni tárgyhoz képest a legtöbb országban speciális szabályozás van hatályban. Magyarországon az új földjogi szabályozást ezen kívül az is determinálta, hogy az elmúlt 40 évben lényegében kizárólag állami, szövetkezeti földtulajdonlás és használat után újra meg kellett teremteni a piacgazdaságnak megfelelő föld-magántulajdoni viszonyokat. Az Országgyűlés ezért alkotta meg 1994. áprilisában az 1994. évi LV. törvényt a termőföldről és ezzel lezárta a rendszerváltásig tartó földhasználati és tulajdoni rendszer átalakulásait.

Következtetések, összegzés

A mezőgazdasági termelés fejlődéséhez elengedhetetlen a földtulajdon stabilizálása, a földkoncentráció elősegítése, a korszerű üzemi struktúrák kialakítása. A jelenlegi birtokstruktúra szétaprózott. A rendszerváltás utáni időszakban a 1,5 millió egyéni gazdaságból mindössze 440 gazdálkodott 500 ha-nál nagyobb területen, a gazdaságok 99%-ának területe 50 ha-nál kisebb volt. A föld, illetve az agrártőke tulajdonrendezése során igen nagy arányban (sőt jelentős részben) városi lakosok jutottak tulajdonhoz. Reális volt a veszély, hogy az agrárstruktúra polarizálódik: egyfelől létrejönnek a tömeges árutermelést folytató, exportorientált kommercializált óriásgazdaságok, másfelől a jelentős részben autark, legfeljebb csak a lokális kapcsolatokra koncentráló, korszerűtlen törpeüzemek.

Mivel az EU-agrárstruktúra az önálló tulajdoni egzisztenciával rendelkező szereplőkre épül, ezért is volt fontos, hogy a rendszerváltás utáni időszakban a családi gazdaságokra alapozódó tulajdoni struktúra alakuljon ki. Ugyanakkor az unióban működő, részben szövetkezeti vonásokkal rendelkező szervezetek is életképesnek bizonyultak, így ezen irány is lehetőséget biztosíthat a hazai rendszer átalakulásának folyamatában. Az EU alapvető törekvése volt mindig is, hogy elégséges számú gazdálkodó maradjon a mezőgazdaságban a környezet, a tájak hagyományos képe, a falusi társadalom megőrzése végett, így megállapítható, hogy

- a mezőgazdaság üzemi méreteinek, gazdálkodási típusának fejlesztése - országonként differenciáltan ugyan, de - mindenütt szervesen összefonódik a vidékfejlesztési, környezetvédelmi, településpolitikai és szociális célokkal is,
- a kialakult jelenlegi szerkezet a stratégiai célként az európai normákkal harmonizáló, magántulajdonon alapuló, elsősorban középzemmi formák (családi gazdaságok, csoportos gazdaságok) irányára hat, így ez megfelelő a nemzetközi trendeknek,
- illetve a kialakult tulajdonviszonyok - a megszerzett tulajdon tiszteletben tartása mellett - olyan új, modern üzemi struktúrák kialakítását szolgálják, amelyek a mezőgazdaság életképes rendszerének kialakítása révén képesek elfogadható jövedelmet biztosítani a mezőgazdasági termelők számára.

Mindezen történeti összefüggések jól mutatják, hogy a hazai földhasználati rendszer átalakulása olyan szerves folyamatokon ment át, amik együttesen elősegítették Magyarországon egy EU kompatibilis rendszer megalakulását, amiben a kiscgazdaságok mellett ma már a termelés biztonságos alapjait megteremtő, koordináló és integráló nagyüzem is helyet kap.

Irodalomjegyzék

1. BÉKÉSI F.-MOLNÁR I.-SERES I.-TAR I. (1968): Új törvény a földekről. Kossuth Könyvkiadó, Budapest. 1968.
2. BEREND T. I.-RÁNKI GY. (1972): A magyar gazdaság száz éve. Kossuth Könyvkiadó-Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest. 1972.
3. BERETTYÁN J. (1990): Az 1945-1947. évi földreform. AKII kiadvány, kézirat, Budapest.
4. CZETTLER J (1923): Agrárkérdés és katolicizmus. Uo. Budapest, 1923.
5. CZETTLER J. (1932): Mezőgazdasági szociálpolitika. Uo. Budapest, 1932.
6. CZETTLER J. (1936): Földbirtokpolitika Uo. Budapest, 1936.
7. DONÁT F. (1977): Reform és forradalom. Akadémiai Kiadó, Budapest. 1977.
8. GULYÁS P. (1985): Mezőgazdasági szövetkezetek Magyarországon. Statisztikai Kiadó Vállalat, Budapest. 1985.
9. GUNST P. (1970): A mezőgazdasági termelés története Magyarországon (1920-1938). Mezőgazdasági Kiadó, Budapest. 1970.

10. HEGEDŰS A. (1982): A történelem és a hatalom ígérétében. Kossuth Könyvkiadó, Budapest. 1982.
11. IHRIG K. (1941): Agárgazdaságtan. Gergely Könyvkereskedés, Budapest, 1941.
12. IHRIG K. (1968): A termelőszövetkezetek tagsűrűségének gazdasági következményei. Akadémiai Kiadó, 1968. Budapest.
13. KERÉK M. (1939): A magyar földkérdés. Budapest. 1939.
14. NAGY L. (1979): A magyarországi földreform, a szövetkezeti földtulajdon és a földhasználat. A Termelőszövetkezetek Országos Tanácsa kiadványa, Budapest. 1979.
15. NYILAS J. (1976): Korunk agrárgazdasága. I.-II. kötet. Mezőgazdasági Kiadó, Budapest. 1976.
16. ORBÁN S. (1972): Két agrárforradalom Magyarországon. Akadémiai Kiadó, Budapest.
17. PETŐ I.-SZAKÁCS S. (1985): A hazai gazdaság négy évtizedének története 1945-1985. I. kötet, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest. 1985.
18. SALAMON K. (1989): A harmadik út kísérlete. Eötvös Kiadó, Budapest. 1989.
19. SZENDRŐ L. (1990): A földtulajdon és használati viszonyok alakulásának történeti áttekintése. AKII kiadvány, Budapest. 1990.
20. TAR I. (1967): A földtulajdonról és a földhasználatról. Kossuth Könyvkiadó, Budapest. 1967.
21. TAR I. (1968): A kívülállóknak földjeinek megváltásáról. Kossuth Könyvkiadó, Budapest. 1968.
22. VÁRKONYI E. (1989): Akié a föld.... Akadémiai Kiadó, Budapest. 1989.

A KUNHEGYESI JÁRÁS TÁRSADALMI SAJÁTÓSÁGAI SOCIAL PARTICULARITIES OF KUNHEGYESI DISTRICT

Kárász Katalin¹, Lipcsei József²

^{1,2}PhD hallgató

^{1,2}Magyar Agrár- és Élettudományi Egyetem, Gazdaság- és Regionális Tudományok Doktori Iskola

E-mail: karasz.kata@gmail.com¹, lipcseijozsef@citromail.hu²

Összefoglalás

A Kunhegyesi járás az Észak-Alföldi régió leghátrányosabb helyzetű járása. Jelen tanulmány célja a járás népesedési folyamatainak megértése, amelyre a jövőben a járás településeinek társadalmi felzárkózás szempontú összehasonlító elemzése épül majd. A járás lakossága 2011 óta apad, az országos átlagokhoz képest a jövedelemszint és az adófizetők aránya alacsony, rosszabbak az egészségügyi mutatók és magasabb a korai halálozás aránya. Háromból két gyermek hátrányos helyzetű, miközben a fiatalok túlnyomó többsége végzettség megszerzése nélkül lemorzsolódik a középfokú oktatásból. A romák magas aránya önmagában nem magyarázhatja a romló gazdasági-társadalmi adatokat, meggyőződésünk, hogy a gazdasági teljesítménynek nincs etnikai specifikuma, oka inkább a társadalmi mobilitási lehetőségeknek az elmúlt két évtizedben bekövetkező jelentős beszűkülésében keresendő. Az ország számos más, magas roma lakosság-arányú járásához hasonlóan itt is jellemző a nem-roma népesség még nagyobb arányú elvándorlása, és a romák korábbi gyermekvállalási hajlandósága, magasabb fertilitása, melynek következtében e térségek elszlömösödnek, amivel a társadalmi mobilitási esélyek tovább szűkülnek. A felzárkóztató programoknak, gazdaságélénkítő beruházásoknak és a helyi roma képviselő aktív szerepvállalásának köszönhetően a járásban megindultak reménykeltő változások, például az iskolai végzettség és foglalkoztatottság növekedése, vagy a veszélyeztetett gyermekek számának csökkenése tekintetében. Kérdés, hogy az eddigi eredmények mennyire fenntarthatók, illetve vajon lehet-e számítani arra, hogy a térség idővel önfenntartó társadalmi felzárkózási pályára állhat-e. A kutatás jövőbeni irányai reményeink szerint árnyaltabb választ fognak tudni adni erre a kérdésre.

Abstract

The Kunhegyesi District is the most disadvantaged district in the Northern Great Plain Region. The aim of this study is to understand the population processes, which serves as a basis for a social comparative analysis of the District's settlements in the future. Population in the District has been steadily decreasing since 2011 besides lower income levels, poorer health indicators and a higher proportion of premature mortality. Two out of three children are disadvantaged, while the vast majority of young people drops out of secondary school without any qualification. The higher-than-average proportion of Roma population alone does not explain worsening economic output, we are convinced that economic performance has nothing to do with ethnic origin. Reasons are rather to be found in the deterioration of social mobility of the past two decades. Similarly to areas with a higher proportion of Roma population, the District also undergoes an exodus of non-Roma besides a higher fertility rate and earlier desire for child-bearing of the Roma, resulting in ghettoization, thereby further diminishing chances of social mobility. Thanks to social inclusion and recovery programs, as well as the commitment of local Roma stakeholders, promising changes are coming true with an increase in qualification and employment levels and a decrease in the number of disadvantaged children, we wonder whether

development is sustainable in the long run, and also, whether the District has a potential to independently self-sustain social development. We're hopeful to find more answers in further researches.

Kulcsszavak: társadalmi felzárkózás, hátrányos helyzet, elvándorlás, szociális ellátás, gyermekszegénység

JEL besorolás: A14, D63, J11

LCC: HB848-3697, HN1-995, HT401-485

Bevezetés

A vidéki társadalom sajátosságaiból eredő problémákra számos szakirodalmi forrás (pl. Molnár és Bogárdi, 2016 vagy Ritter, 2018) felhívja a figyelmet. A hátrányos helyzet kiváltó okai, vagy éppen indikátorai is lehetnek a társadalmi problémák, melyek gyakran az érintett térségek gazdaságfejlesztési lehetőségeit is lekorlátozzák (ld. erről Jedynak et al., 2017 vagy Ritter, 2014). A szociális gondok feltárását és kezelését ezen területek fejlesztésének kiinduló pontjaként tekintjük, amelyet a szakirodalom is alátámaszt (ld. pl. Kirby, 2006; Patrick 1997).

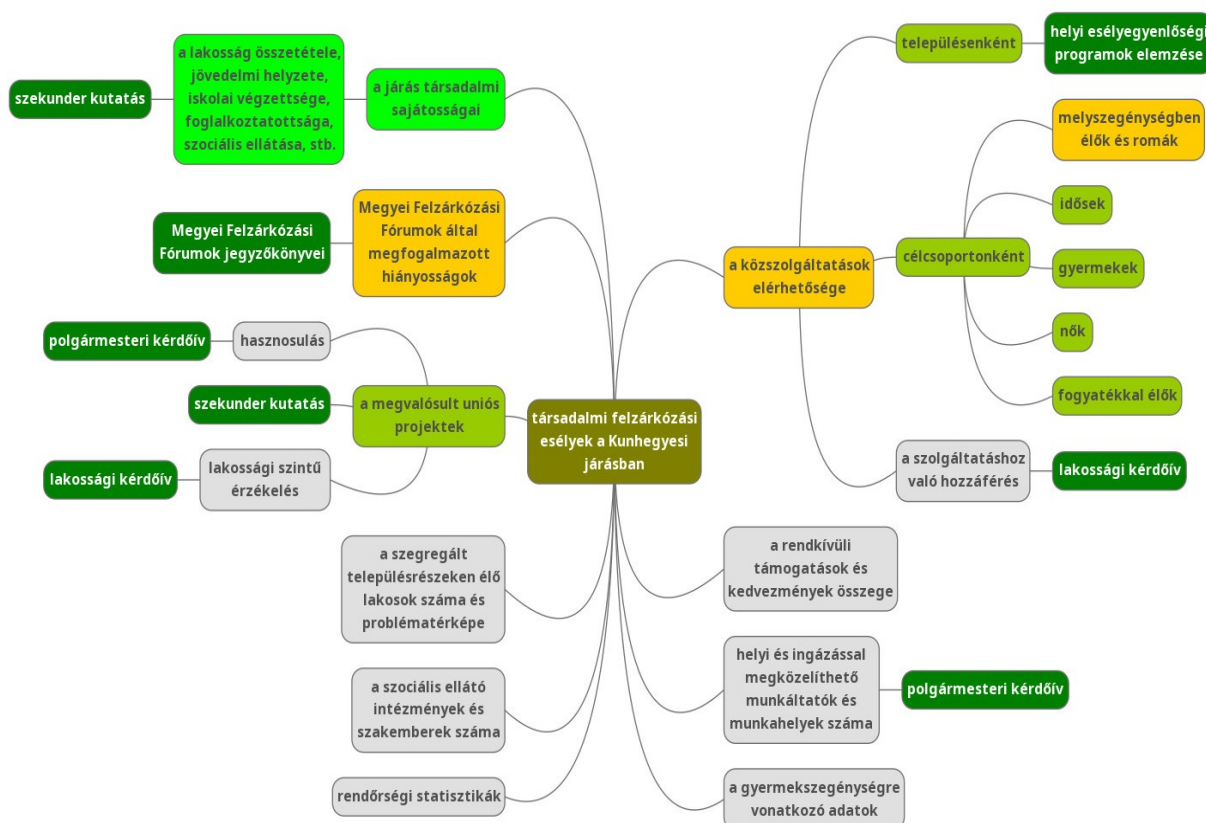
A Kunhegyesi járás az Észak-Alföldi régió leghátrányosabb helyzetű járása. Jelen tanulmány célja a járás népességi folyamatainak megértése és elemzése, amelyre a jövőben a járás településeinek társadalmi felzárkózás szempontú összehasonlító elemzése épül majd. Kiemelt célcsoport a romák és mélyszegénységben élők, a többi kiemelt sérülékeny csoport (fogyatékkal élők, idősek, nők és gyermekek) mellett. Távlati cél a társadalmi felzárkózás esélyeit, illetve a lecsúszás veszélyét felbecsülni településenkénti összehasonlításban, Jász-Nagykun-Szolnok megyei és országos kitekintéssel. A felzárkózási lehetőségek szűkösségének vagy bőségének, a társadalmi mobilitási lehetőségek nehézségének vagy gördülékenységének megítélése közösségről-közösségre, háztartásról-háztartásra és egyénről-egyénné időben is változik. Megélése mindenképp szubjektív, a cikkben szereplő mutatók alapján azonban célként szerepel kiszámolni a mobilitási esélyeket abszolút és relatív mobilitási mérések módszerével (erről ld. Huszár és Záhonyi, 2018), illetve a módszer kritikáját is figyelembe véve (ld. Harcsa, 2018), kiegészítve saját primer kérdőíves felmérés eredményeivel. A tervezett kutatás a következő adatokra támaszkodik majd:

- A Kunhegyesi járás lakosságának összetétele és népesedési folyamatai, különös tekintettel a települések külterületein és szegregált településrészein élő roma és nem-roma lakosok számának változásaira; a lakosság jövedelmi és vagyoni helyzetének időbeli változásai; iskolai végzettségre és foglalkoztatásra vonatkozó adatok és trendek; az igénybe vett rendkívüli támogatások és kedvezmények összesítése, valamint a gyermekekre és gyermekszegénységre vonatkozó adatok; a roma lakosság arányának és a járás társadalmi-gazdasági helyzetének összefüggései (amelynek összefoglaló elemzése a jelen tanulmány témája);
- Rendőrségi statisztikák;
- A lehívott és megvalósult, a társadalmi felzárkózást előmozdítani hivatott uniós finanszírozású projektek darabszáma, összegszerűsége, hasznosulása és szubjektív érzékelhetősége az egyén és a közösség szintjén;
- A helyben elérhető szociális ellátó intézmények és szakemberek, és a települések közszolgáltatásokkal való ellátottsága.

Ez utóbbival cél a járásban elérhető közszolgáltatások grafikus feltérképezése is, a meglévő szolgáltatások lakossági elérhetőségének vizsgálata, és a szolgáltatáshiányok feltárása. A kutatás elkészítésével lehetőség nyílik a helyi szintű szolgáltatás-elérési problémák felszínre kerülésére, különös tekintettel a romák és mélyszegénységben élők, az idősek, gyermekek és

fogyatékkal élők csoportjaira, továbbá segítséget adhat a jövőbeni fejlesztési célok pontosabb meghatározásához.

A társadalmi felzárkózás települési szintű esélyeit összehasonlítóan elemző átfogó kutatás része tehát a jelen tanulmány, amely a Kunhegyesi járás lakossági összetételét és népesedési folyamatait összegzi és elemzi. A kutatás logikáját az 1. ábra szemlélteti, melyben a sárgával jelölt elemeket a jelen tanulmányban dolgozzuk fel:

1. ábra: A tervezett kutatás logikai áttekintése

Forrás: Saját szerkesztés, 2021

Anyag és Módszertan

A Kunhegyesi járás az Észak-Alföldi régió leghátrányosabb helyzetű járása, amelyet országos szinten is a legszegényebb járásközött tartjuk számon. A kedvezményezett járásközött besorolásáról szóló 290/2014. (XI. 26.) Kormányrendelet alapján az ország 5. legrosszabb mutatókkal rendelkező járása, komplex programmal fejlesztendő. A járás hét települése közül kettő, Tiszabő és Tiszabura, amelyek számos hazai és uniós felzárkóztató programnak, valamint civil szervezetnek és vallási segélyszervezeteknek is céltelepülései, számos indikátor tekintetében országosan is sereghajtók. A forrásanyagokban fellelhető statisztikai adatok alapján összegezzük a járás lakossági összetételének jellemzőit és népesedési folyamatait, a jövedelmi helyzetet, az iskolai végzettséget, valamint foglalkoztatottsági és munkanélküliségi adatait. Rendelkezésre állnak továbbá a lakosság által igénybe vett rendkívüli támogatások és kedvezmények adatai, pl. a rendszeres szociális segélyt, álláskereső támogatást, szociális tűzifa programban való részvételt, gyermekvédelmi és lakhatási támogatást igénylők, stb. száma is. Fontos információval szolgál továbbá a helyben elérhető vagy ingázva megközelíthető foglalkoztatók által kínált munkahelyek számának változása, különös tekintettel a gazdaságfejlesztési céllal, külső források bevonásával az utóbbi években létesített

gazdasági szervezetekre, szövetkezetekre és társadalmi vállalkozásokra. Végül pedig komplex módon elemezzük a gyermekekre, gyermekszegénységre vonatkozó települési adatokat, hiszen ezek önmagukban nem beszédesek, pl. az egy háztartásban élő gyermekek száma csak egy adat, ami nem feltétlen utal a társadalmi helyzetre, azonban együtt vizsgálva a hátrányos helyzetű, sajátos nevelési igényű, szocializációs hátrányokkal küzdő, veszélyeztetett, családból kiemelt, stb. gyermekek korcsoportonkénti arányával, sokkal árnyaltabb képet ad a felzárkózás lehetőségeinek megítéléséhez.

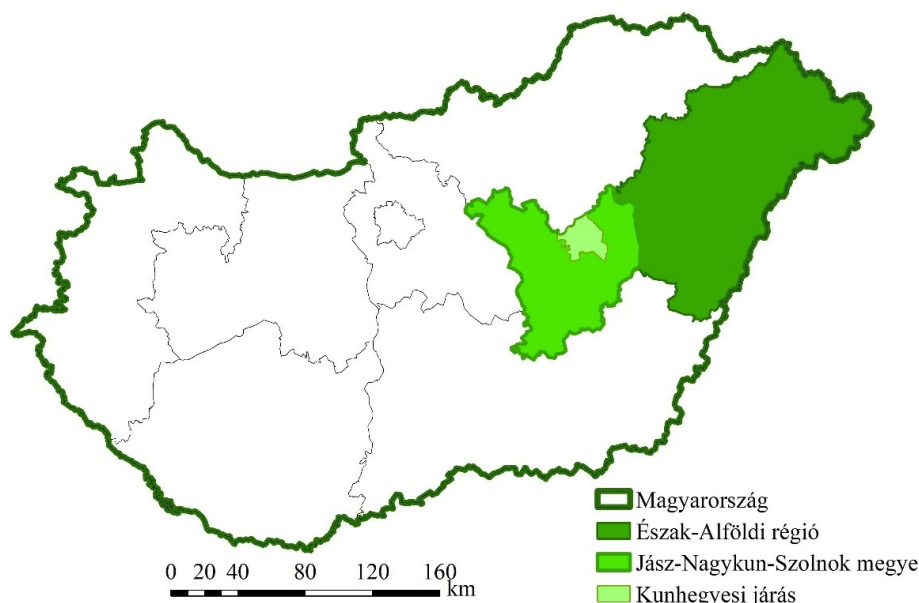
Az egyenlő bánásmódról és az esélyegyenlőség előmozdításáról szóló (2003. évi CXXV.) törvény értelmében minden önkormányzatnak rendelkeznie kell öt évre szóló, és kétévente felülvizsgált helyi esélyegyenlőségi programmal (HEP). A HEP-ek szekunder vizsgálata és elemzése – bár a készítőik szubjektív véleménye és látásmódja befolyásolhatja a társadalmi probléma vagy hiányosság súlyosságának megítélését – az egyik legfontosabb forrás a közszolgáltatások összegyűjtéséhez és a hiányosságok feltérképezéséhez.

A HEP-ek mellett a járás települési polgármestereinek kiküldött, és a hétből öt hivatal által megválaszolt online kérdőíves felmérés primer adatainak elemzése nagyban hozzájárult a rendelkezésre álló adatok árnyalásához. A kérdőív, amelynek kitöltésére 2020 első negyedévében volt lehetőség, több nagy területre fókuszált, így a települések infrastruktúra- és szolgáltatás-hiányaira, az uniós és hazai források hasznosulására, a romáknak és mélyszegénységben élőknek a becslésen alapuló arányára, a lakáshelyzetre, és a felhasznált uniós forrásokra.

A HEP-ek és a kérdőívek eredményei mellett rendelkezésünkre álltak a rendszeres időközönként megrendezésre kerülő Megyei Felzárkózási Fórumok jegyzőkönyvei is (MFF, 2020). A fórumok a Magyar Nemzeti Társadalmi Felzárkózási Stratégia (MNTFS, 2011) „Semmit rólunk nélkülünk” alapelve értelmében a megyei és helyi szintű együttműködés egyeztetési terepe, amelyre 2018 decembere és 2020 októbere között négy alkalommal került sor. A fórumokon az MNTFS célcsoportjai mentén szervezett megyei munkacsoportok képviselői, civil szervezeti vezetők és intézményvezetők tolmácsolásában, a helyi szintű közszolgáltatás-elérési problémák specifikumai kerültek felszínre.

Eredmények

A Kunhegyesi járás az Észak-Alföldi régióban, Jász-Nagykun-Szolnok megyében, a Tiszától keletre és a Tisza-tótól délre a Nagykunság területén található (2. ábra). Járasközpontja 2013 óta Kunhegyes város 7 660 lakossal, a legkisebb település Tomajmonostora 746 fővel (forrás: KSH). Kunhegyes a járás déli sarkában található, a hozzá tartozó településektől 10-23 km távolságra. A járás hét településének össznépessége 2018-ban 19 612 fő volt, népsűrűsége 42 fő/km², területe 464,58 km². Két város – Kunhegyes és Abádszalók, – és öt község – Tiszabura, Tiszabő, Tiszaroff, Tiszagyenda és Tomajmonostora – tartozik hozzá, és a kedvezményezett járásokról szóló 290/2014. (XI. 26.) Kormányrendelet alapján komplex programmal fejlesztendő.

2. ábra: A Kunhegyesi járás elhelyezkedése

Forrás: Saját szerkesztés, 2021

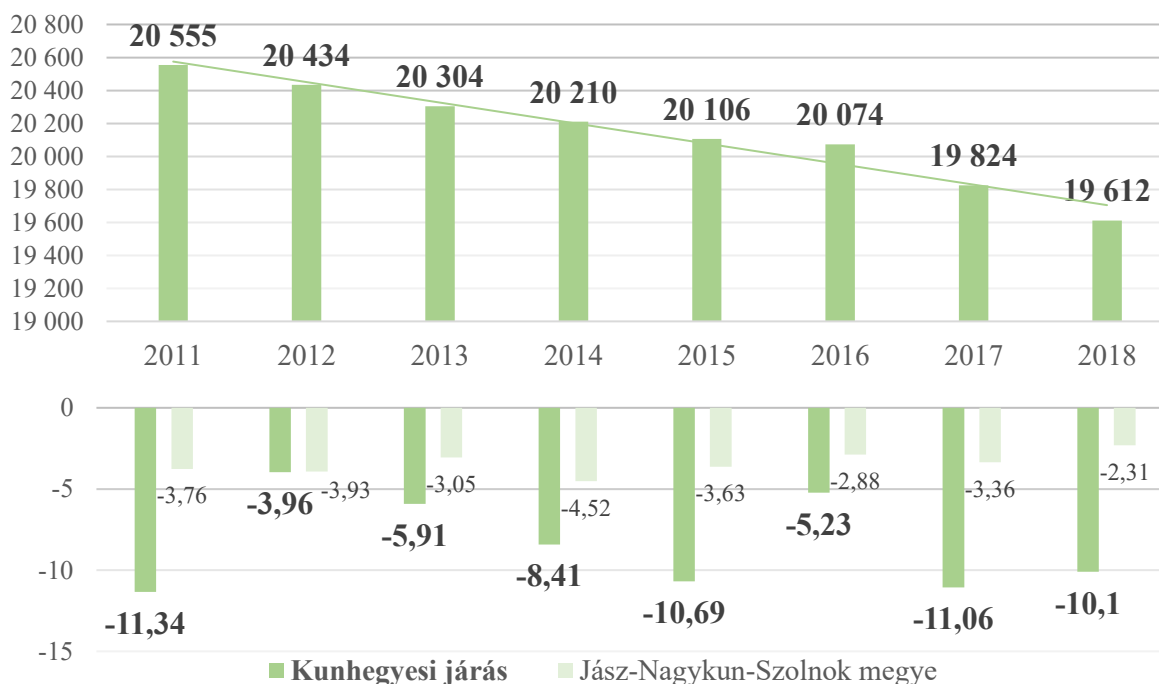
A Kunhegyesi járásban az egy főre jutó nettó éves jövedelem 628 695 Ft volt 2018-ban, amellyel a járás a legszegényebb járásnak számít Jász-Nagykun-Szolnok megyében (1. táblázat).

1. táblázat: Egy főre jutó nettó éves jövedelem (2018, Ft/év)

Jász-Nagykun-Szolnok megye, járások	Egy főre jutó nettó éves jövedelem (Ft)
Szolnoki járás	1 109 526
Jászberényi járás	1 062 913
Törökszentmiklósi járás	873 218
Mezőtúri járás	858 698
Karcagi járás	823 765
Jászapáti járás	811 034
Kunszentmártoni járás	805 885
Tiszafüredi járás	798 111
Kunhegyesi járás	628 695

Forrás: KSH, TeIR adatai alapján saját szerkesztés, 2021

A felzárkózási programok összegzése alapján a járás összlakossága 2011 óta folyamatosan csökken. A vándorlási mérlege, vagyis az újonnan betelepülők és az elköltözők folyamatosan negatív különbséget mutat. A csökkenő lakosságszám (ld. 3. ábra) mellett a járásban az országos átlagnál magasabb az átlagos gyermekszám, de közben szinte minimális az elsődleges munkaerőpiacon kínált állás.

3. ábra: A Kunhegyesi járás lakónépessége (fő), és vándorlási egyenlege (%) területi kitekintésben, 2011-2018

Forrás: KSH, TeIR adatai alapján saját szerkesztés, 2021

Súlyos probléma a kábítószer-fogyasztás és más szenvedélybetegségek, és sajnos magas a kapcsolati és családon belüli erőszak előfordulásának az esélye is (MFF jegyzőkönyvek, 2020). Utóbbi, feltételezhetően a pandémiás korlátozások hatására, azóta minden bizonnyal még magasabb lehet.

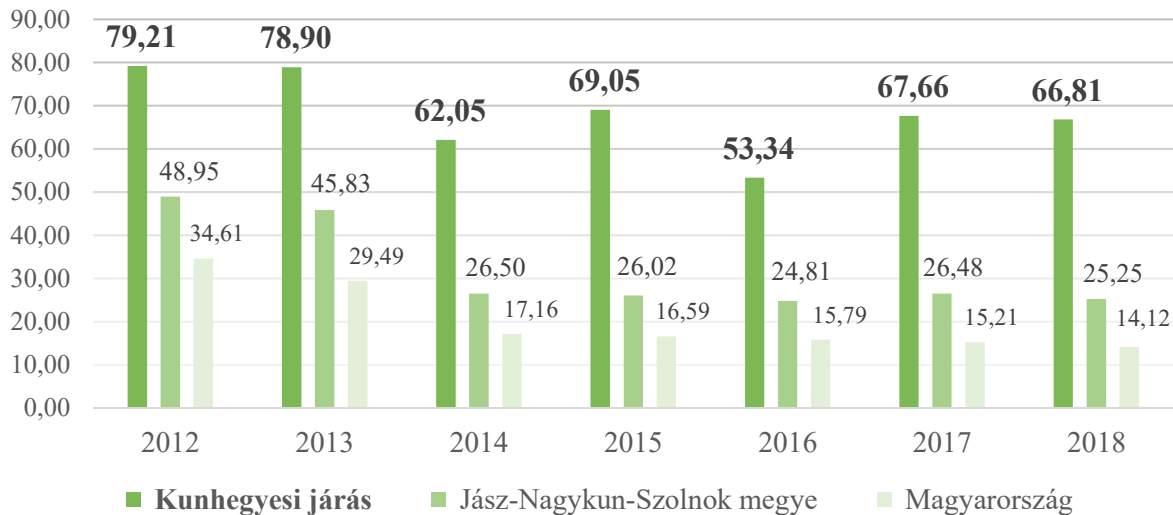
A 0-2 éves gyermekek (csecsemők) aránya 2012 és 2017 között folyamatosan nőtt, azóta némileg csökkent 4,1%-os arányig 2018-ban. Egy bölcsődei férőhelyre jelenleg 15 kisgyermek jut, azonban a férőhelyek száma (55 fő) így is meghaladta az igényt (52 fő) (forrás: KSH TeIR). Az igény minden bizonnyal magasabb, mint a jelenleg igénybe vett férőhely, ennek oka, hogy nem minden településen elérhető bölcsődei szolgáltatás (MFF jegyzőkönyvek, 2020). Amennyiben az igény a közeljövőben számottevően növekedni fog, a kapacitás nem lesz elegendő. Az uniós finanszírozású TOP-os programoknak (Terület- és Településfejlesztési Operatív Program) köszönhetően négy településen bővült vagy épült bölcsőde: Kunhegyesen, Tiszabón, Tiszaburán és Tomajmonostorán. A bölcsődék számának bővülése, különösképp a hátrányos helyzetű településeken, nemcsak a gyermekek korai szocializációját, gondozását és egészséges táplálkozását biztosítja, hanem kedvező hatással van a nők munkaerőpiacra vagy képzésbe való visszatérésére szülés után.

Az óvodai férőhelyek száma 2013-ban volt a legmagasabb, 1 003 hellyel, 2016-ban 929 férőhely volt a legalacsonyabb, majd újra nőni kezdett, és 2018-ban 959 3-5 éves kisgyermek számára nyújtott ellátási lehetőséget (Forrás: KSH TeIR). Az óvodai kapacitás némileg meghaladja az igénybe vett férőhelyek számát.

A járásban 11 általános iskolai feladat-ellátási hely van, az általános iskolai tanulók száma a KSH adatai alapján 2018-ban 2 025 fő volt. Az eltérést az általános iskolás korú gyerekek száma és az általános iskolai tanulók száma között két tényező adja: egyrészt a 6 évesen az iskolába – érettség hiányában – nem beiratott gyerekek száma, valamint nagyobb részt az, hogy az

általános iskolai korú, de több-évfolyamos gimnáziumba járó gyerekek nem kerültek feltüntetésre a statisztikában. Mindezzel együtt az általános iskolai feladatellátási helyek átlagos létszáma jelentősen alulmúlja az átlagokat: egy helyre 184 fő jutott 2018-ban.

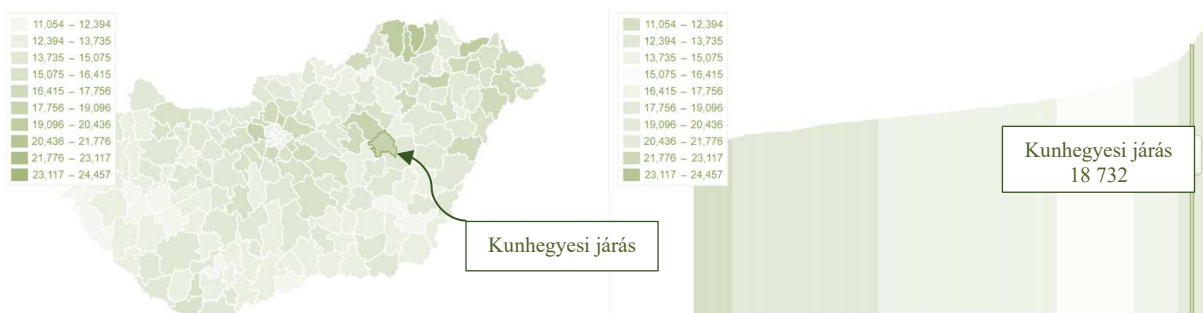
A hátrányos helyzetű általános iskolai tanulók aránya riasztóan magas, közel 67% (4. ábra), amely a megye és régió legmagasabb adata; a megyei átlag duplája, és az országos átlag mintegy ötszöröse.

4. ábra: A hátrányos helyzetű általános iskolai korú gyermekek aránya a Kunhegyesi járásban, területi összehasonlításban, 2012-2018 (%)

Forrás: KSH, TeIR adatai alapján saját szerkesztés, 2021

Az állandó népességben belül a 0-14 éves korú lakosságcsoporthoz aránya jelentősen magasabb, mint a megyei, regionális vagy országos átlag (5. ábra). E tekintetben Tiszabő pedig magasan vezet az ország valamennyi, szám szerint 3 155 települése között. Az ország 175 járásából mindössze a három leghátrányosabb Borsod-Abaúj-Zemplén megyei járás produkál némileg magasabb arányt. A Kunhegyesi járásban a népességben belül a 60 évnél idősebbek aránya ugyanakkor elmarad az átlagostól (21,8%).

5. ábra: A 0-14 éves korú állandó népesség aránya a Kunhegyesi járásban, 2018 (%)

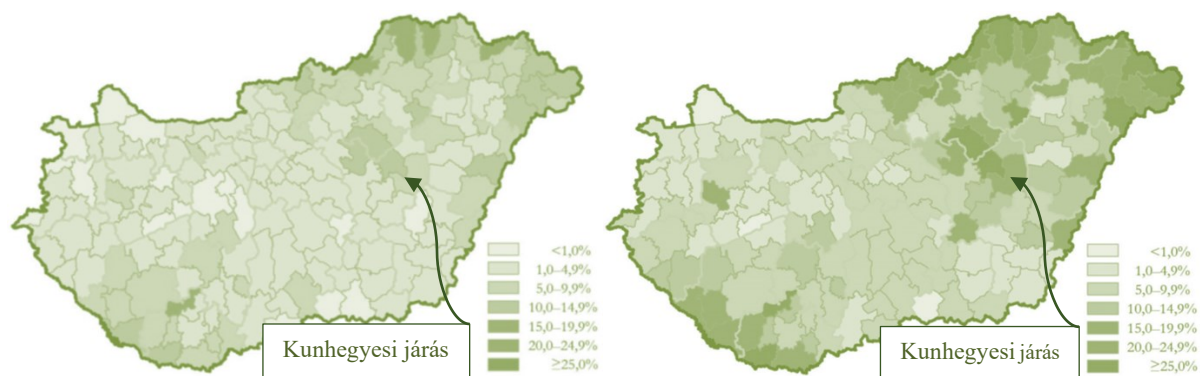
Forrás: KSH TeIR adatai alapján saját szerkesztés, 2021

Ezek az adatok önmagukban elvileg a lakosság kedvező összetételére utalhatnak, vagyis a Kunhegyesi járás lakossága meglehetősen fiatalnak, sőt, fiatalodónak tekinthető. Az összképet azonban árnyalni szükséges, mert a járásban országosan a legalacsonyabb a születéskor várható élettartam, az egyik legmagasabb a hátrányos helyzetű gyermekek aránya, és országosan a

legalacsonyabb az adófizetők száma az aktív népesség arányában. Érdekes foglalkozni azzal is, hogy az országos átlagnál jóval alacsonyabb az átlagos képzettségi szint. A középiskolai tanulmányokat a megyében folytató fiatalok száma jelentős csökkenéssel megy keresztül; az elmúlt 10 év alatt itt mintegy 5 000 fővel csökkent az ilyen jellegű oktatásban részt vevők száma (pl. a 15-17 éves korcsoportba tartozó fiatalok mindössze 17%-a jár nappali tagozatra középiskolába), melynek fő okát a Megyei Felzárkózási Fórum tagjai egyhangúlag a tankötelezettségnek a 2011-es köznevelési törvény szerinti, tizenhat éves korra történő leszállításában jelölték meg. Mindamelllett, hogy az átlagos értéket jóval meghaladó a háztartásonkénti gyermekszám, a hátrányos helyzetű gyermekek kiugróan magas aránya azt sejteti, hogy ezeknek a gyermeknek számottevő része nem az ideális körülmények közé születik. Mindezek fényében nem csoda, hogy sokan elhagyják a térséget egy jobb élet reményében, és folyamatosan csökken a lakosság szám.

Jász-Nagykun-Szolnok megye elhelyezkedéséből adódóan az egyik olyan megye, ahol a tanyás térség még jellemző településtípus, és hasonlóan a falusias térségekhez, évtizedekig a tanyasi lakosság is a cigánysághoz hasonlítható pejoratív jelentést kapott, az akkori fejlesztési politikai irányzatoknak megfelelően (Enyedi – Tamási, 2001). A mai napig érezteti ez a hatását, bár az utóbbi években lassan a vidék – egy modern megközelítésen – reneszánszát kezdi élni (ld. pl. Gonda et al., 2020). Ez egy újfajta minőséghez párosul, amikor a vidéket újra felfedezők azok a magasan képzett szakemberek, akik menekülnek a nagyvárosi zsúfoltság elől a vidék élhető és egészséges környezetébe, de nem mezőgazdasággal foglalkoznak, hanem távmunka keretében látják el napi teendőiket (ld. részletesen Ritter, 2017). Természetesen ahhoz, hogy a térség vonzó legyen a kikötözők számára, illetve a népesség megtartásában erősödni tudjon, a szükséges infrastruktúra megfelelő minőségben való biztosítása elengedhetetlen.

A rendszeresen ülésező Megyei Felzárkózási Fórumokon rendre felmerül a kérdés, hogy van-e összefüggés a csökkenő lakosság szám, a felzárkóztató programok ellenére romló gazdasági és társadalmi folyamatok, illetve a lakosság etnikai összetétele között. A kérdéskört érzékenysége ellenére a fórum tagjai, köztük roma civil szervezetek vezetői, roma nemzetiségi politikában aktív vezetők és roma polgármesterek számos alkalommal bátran megvitatták. A járásban a roma népesség aránya a 2011-es népszámlálási adatok alapján 17,93%, a megye legmagasabbja. A járás hét településéből legalább három roma többségű, kettő szinte tisztán romák által lakott. A tízévenként megszervezett népszámlálások önmeghatározás alapján rögzítik a magukat romának/cigánynak vallók számát. Annak ellenére azonban, hogy a Setét Jenő roma polgárjogi aktivista vezetésével az Ide tartozunk! Roma Közösségi Hálózat szervezésében a 2011-es népszámlálást megelőzően megvalósult Sokszínű Magyarország kampánynak köszönhetően – amelyben roma kérdezőbiztosok a roma identitás felvállalására ösztönözték a roma lakosságot, – a 2001-es 190 ezerhez képest 2011-ben több mint 310 ezren vallották magukat romának, a valós adatok a 2011-esnél is minden bizonnyal szignifikánsan magasabbak (Malkovich, 2011). Ezért is valószínűsítjük, hogy jóval pontosabb adatokkal szolgál az 1984-87-es CIKOBÍ (Cigányügyi Koordinációs Bizottság) felmérés módszertanán alapuló összegzés, amelyet a Debreceni Egyetem (DE) Társadalomföldrajzi és Területfejlesztési Tanszékének munkatársai 2010-13-ra frissítve is elkészítettek, és amely a hivatalos statisztikai adatokon túl alapvetően a települési és roma nemzetiségi önkormányzatok megkérdezésén alapult (ld. részletesen: Pénzes et al. 2018). A 6. ábra kiválóan szemlélteti a változást a roma, illetve az életmód, életvitel, antropológiai jelleg és az együttélés tapasztalatai alapján a nem-roma lakosság által cigánynak tekintett népességnek a teljes lakónépességhez viszonyított arányában három évtized alatt, amelyben egyes Borsod-Abaúj-Zemplén, Szabolcs-Szatmár-Bereg és Baranya megyei járások mellett a legmagasabb arányú kategóriába tartozik a Kunhegyesi járás is.

6. ábra: A roma népesség arányának járási szintű összehasonlítása a CIKOBÍ-felmérés (1984-87), illetve a DE felmérése (2010-13) alapján

Forrás: Pénzes et al. (2018) alapján saját szerkesztés, 2021

A romák magas aránya önmagában nem magyarázhatja a romló gazdasági-társadalmi adatokat, meggyőződésünk, hogy a gazdasági teljesítménynek nincs etnikai specifikuma. A magyar társadalom a rendszerváltás időszakában, még nemzetközi összehasonlításban is a nyitottabb és könnyebben átjárható, fluidabb társadalmi osztályokkal rendelkező társadalmak közé tartozott, a 2000-es évek kutatásai viszont arra világítanak rá, hogy ezek átjárhatósága a szomszédos országok között is Magyarországon lett a legnehézkesebb (Bukodi et al., 2017). Magyarul, aki szegénynek születik, annak Kelet-Európai összehasonlításban is Magyarországon van a legkevesebb esélye változtatni gazdasági-társadalmi helyzetén. Az utóbbi évtizedekben nemcsak a különböző társadalmi rétegek közötti jövedelmi és vagyoni egyenlőtlenségek növekedtek, de a társadalom szerkezete is polarizálódott, és az esélykiegyenlítő kormányzati intézkedések ellenére az esélyegyenlőség mértéke tovább csökkent (Huszár-Záhonyi, 2018).

Az Észak-Alföldi régió egymástól nagy távolságokra található településekből álló településszerkezetének is köszönhetően, valamint egyes roma közösségekben a generációkon keresztül átörökített mintáknak, a kulturális háttérnek, a hagyományos családfelfogásnak és nemi szerepeknek feltételezhetően már inkább lehet szerepe a társadalmi mobilitás összességében kedvezőtlen irányú alakulásában. Míg korábban a roma lakosság jellemzően vidéken koncentrált, az elmúlt három évtizedben sokan beköltöztek a nagyvárosokba, elsősorban Budapestre, valamint a foglalkoztatási mágnesként működő nagyvárosokba. Ennek ellenére a roma lakosság népességen belüli aránya még mindig a kistelepüléseken a legmagasabb, amihez ráadásul olyan területi hátrány is társul, ami a Kunhegyesi járás egyes településein kimondottan szembetűnő: azokban a hátrányos helyzetű járásokban nőtt a legnagyobb mértékben a cigányság aránya, ahol az már a CIKOBÍ-felmérés idején is kimagasló volt. A Kunhegyesi járást az elmúlt évtizedek különböző felmérései rendre a legmagasabb roma lakosságú járások között hozták (2. táblázat).

2. táblázat: A legmagasabb romanéesség-arányú járások és a romák aránya Magyarországon, a különböző felmérések időpontjában (%)

#	CIKOBI, 1984-87		DE, 2010-13		Népszámlálás, 1990		Népszámlálás, 2011	
	járás	%	járás	%	járás	%	járás	%
1.	Edelényi	17,2	Encsi	39,0	Encsi	11,1	Encsi	23,2
2.	Ózdi	17,0	Ózdi	37,8	Kunhegyesi	10,0	Szikszói	19,6
3.	Encsi	16,6	Sellyei	35,1	Záhonyi	9,3	Edelényi	18,1
4.	Cigándi	15,1	Hevesi	34,7	Vásárosnaményi	9,2	Kunhegyesi	17,9
5.	Sásdi	15,0	Edelényi	33,7	Edelényi	9,0	Cigándi	16,5
6.	Sellyei	14,9	Bátonyterenyei	32,5	Nyírbátori	8,3	Sellyei	16,1
7.	Fehérgyarmati	13,3	Cigándi	32,4	Ózdi	8,0	Hevesi	14,8
8.	Kunhegyesi	13,3	Mezőcsáti	30,3	Fehérgyarmati	7,5	Gönci	14,0
9.	Mátészalkai	13,3	Nyírbátori	29,0	Gönci	7,4	Szécsényi	13,7
10.	Szécsényi	13,2	Sásdi	27,9	Szerencsi	7,3	Vásárosnaményi	13,3

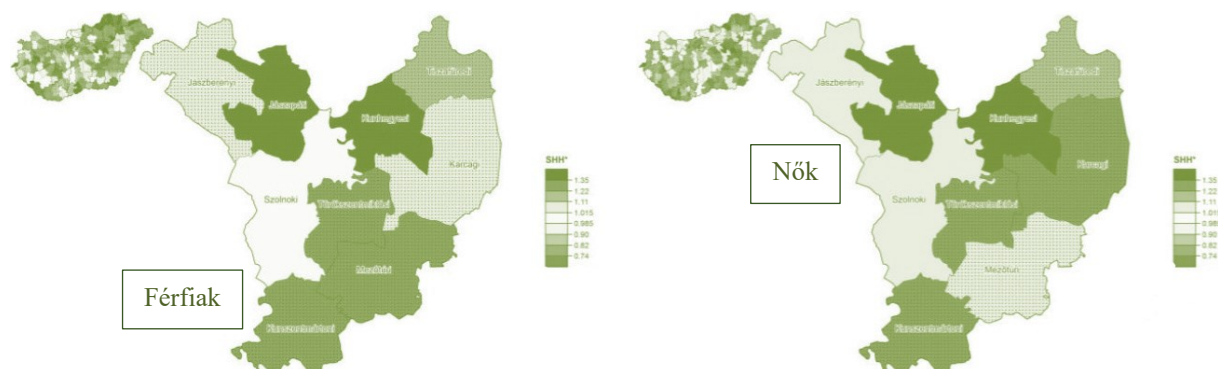
Forrás: Pénzes et al. alapján saját szerkesztés, 2018

Az ország számos más, magas roma lakosság arányú járásához hasonlóan itt is jellemző – az összesített negatív vándorlási mérleg mellett – a nem-roma népesség még nagyobb arányú elvándorlása, a helyben maradó nem-roma lakosság előregedése, későbbi gyermekvállalása és alacsony fertilitása, a cigányság korábbi gyermekvállalási hajlandósága és magas fertilitása mellett. Ennek következtében megindult e térségek „elcigányosodása”, és a roma többségű, vagy szinte tisztán roma összetételű településrészek és települések kialakulása, mint például Tiszabó, Tiszabura vagy Tiszaroff is. Nem csoda hát, hogy az ilyen magas roma lakosság-összetételű járásokban, így a Kunhegyesi járásban is, érezhetően szűkösebb a társadalmi mobilitási esélye.

A KSH adatai alapján a legfeljebb általános iskola 8. osztályát végzett hétéves és idősebbek aránya 35%, ami a járások közötti „versenyben” országosan a legmagasabb adat. A fejlesztési elképzelések során itt sürgős beavatkozás szükséges az arány szignifikáns csökkentése érdekében. A rendszeres munkajövedelemmel nem rendelkező aktív korúak aránya szintén kedvezőtlen képet mutat, 25,43%-kal nagyon magas arányt képvisel. A foglalkoztatott nélküli háztartások aránya is tükrözi a negatív folyamatokat, a háztartások felében (50,26%) egyáltalán nincsen foglalkoztatott, ez megyei és régiós kitekintésben is a legmagasabb érték. A legfeljebb 8 általános iskolát végzett regisztrált munkanélküliek aránya szintén kiemelkedően magas, ami részben a lakosság képzettségi adatait tükrözi, részben az elhelyezkedési lehetőségek hiányát. Ez az a réteg, amelynek a kilátásai igencsak rosszak, elhelyezkedésükre nagyon kicsi az esély, és az életkörülményeik konzerválhatják a jövő generációi számára is az ellehetetlenülést. Vizsgálni szükséges, hogy számukra milyen lehetőségek adódnak akár a képzésre, akár az alacsony presztízsű foglalkoztatási ágakban munkahelyteremtésre. Ezt célozzák a Máltai Szeretetszolgálat döntően hazai forrásból felzárkóztató programjai a járás két településén is (ld. Kiss et al., 2013). Közülük sokan az építőiparban végeznek időszakos munkát, vagy a mezőgazdaságban idényjellegű munkát vállalva jutnak rendszertelen bevételhez. Ugyanakkor azt is fontos látni, hogy a mezőgazdasági foglalkoztatás sajátosságai, és az agráriumból történő munkaerő-kiáramlás és munkanélküliség is szorosan összefügg a területi egyenlőtlenségekkel (ld. erről Ritter, 2008).

A fiatal munkanélküliek, azaz a 25 év alatti regisztrált munkanélküliek aránya a térségben kiemelkedően magas, a fiatalok elhelyezkedése itt is kimondottan nehéz.

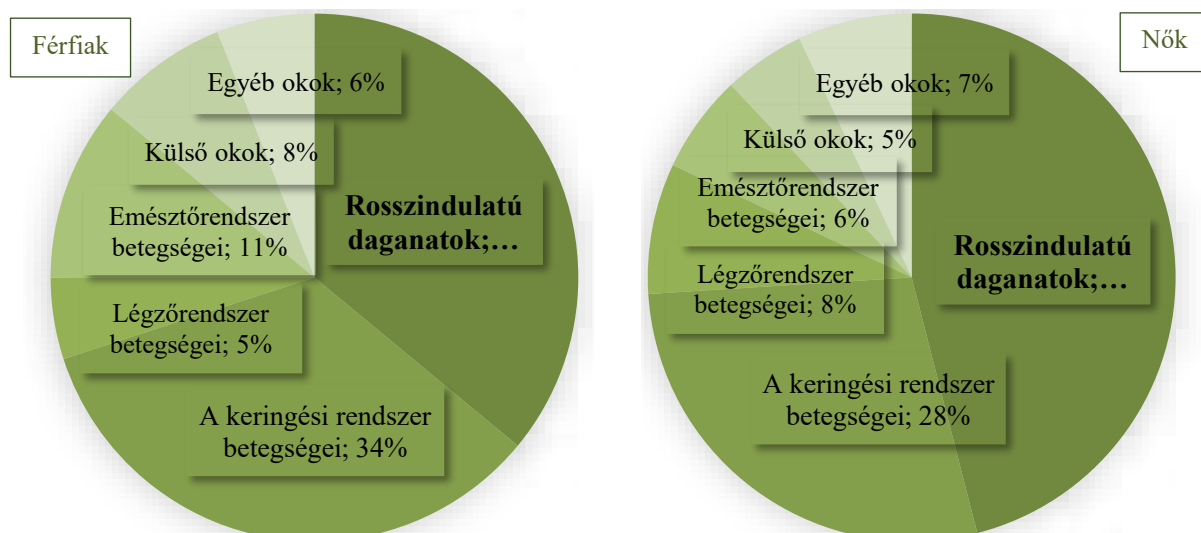
A Kunhegyesi járásban is, ahogy a hátrányos helyzetű térségekben általánosan tapasztalható, alacsonyabb a születéskor várható élettartam, és magasabb a korai halálozás mind a férfiak, mind a nők körében (7. ábra).

7. ábra: Összes halálok miatti korai (25-65 év közötti) halálozás férfiak és nők körében Jász-Nagykun-Szolnok megye járásaiban, 2013-2017

Forrás: NEKIR, 2019 alapján saját szerkesztés

A megyében a legrosszabb egészségügyi mutatókat a Kunhegyesi járás „produkálja” a Jászapáti járással szorosan a nyomában. A leggyakoribb halálokok között első a keringési rendszer betegségei okozta halálozás, amely köztudottan egyike a megelőzhető halálokoknak (8. ábra). A keringési rendszer betegségei közül az általuk okozott betegség- és halálozási teher alapján kiemelt figyelmet érdemelnek a magas vérnyomás, az ischaemiás szívbetegségek (ISzB), ezen belül is a heveny szívizominfarktus, valamint a cerebro-vaszkuláris betegségek, illetve az agyvérzés. Az érrendszerek károsodásával járó betegségek kialakulásához számos tényező járul hozzá, pl. a magas vérnyomás, cukorbetegség, zsírsanyagcsere zavarok, elhízás, stressz, dohányzás, mozgásszegény életmód.

8. ábra: A 25-64 éves férfiak és nők (korai) haláloki struktúrája Jász-Nagykun-Szolnok megyében, 2013-2017 (%)

Forrás: NEKIR, 2019 alapján saját szerkesztés

A különböző ellátásokban részesülők lakossági csoportok vizsgálata elengedhetetlen annak érdekében, hogy képet kapjunk a Kunhegyesi járás lakosságának állapotáról. A szociális ellátások terén 2018-ban rendszeres szociális segélyben 451 fő, házi segítségnyújtásban 221 fő, szociális étkeztetésben 600 fő részesült. Családsegítő szolgáltatásban 4 242 fő vett részt, gyermekjóléti szolgáltatás által 580-an jutottak közvetlen szolgáltatáshoz. Idősek nappali ellátásában 67 fő részesült, így az intézmények kihasználtsága 73,6%-os volt, és az időskorúak otthonában 70 fő kapott ellátást, az intézmények így közel 97,2%-os kapacitással működtek (Forrás: TeIR Települési adatgyűjtő).

Míg az idősek számára juttatott támogatások mögött optimális esetben egy ledolgozott élet áll, addig a rendszeres gyermekvédelmi kedvezményben részesülők helyzete sokkal szomorúbb képet mutat. Azok a gyerekek jogosultak rendszeres gyermekvédelmi támogatásra, ahol a gondozó családban az egy főre jutó havi jövedelem összege nem haladja meg a gyermekek védelméről és a gyámügyi igazgatásról szóló 1997. évi XXXI. törvényben előírtakat. A rendszeres gyermekvédelmi kedvezményre való jogosultság megállapításának célja annak igazolása, hogy a gyermek szociális helyzete alapján jogosult az ingyenes vagy kedvezményes intézményi gyermekétkeztetésnek, és – ha a törvényben foglalt feltételeknek megfelel – a szünidei gyermekétkeztetésnek, vagy a természetbeni támogatásnak, továbbá a külön jogszabályban meghatározott egyéb kedvezményeknek az igénybevitelére. Bár a számuk évről évre csökken, azonban 2019-ben még mindig havonta átlagosan 3 163 fő részesült a kedvezményben, ami a teljes lakosság csaknem 16%-a, kiemelkedő adatokkal Tiszaburán (1 096 fő) és Tiszabón (917 fő).

Ezzel részben összefügg a családsegítő szolgáltatást igénybe vevők száma, mely szociális és mentálhigiénés problémák, illetve egyéb, krízishelyzet miatt segítségre szoruló személyek és családok számára az ilyen helyzethez vezető okok megelőzése, a krízishelyzet megszüntetése, valamint az életvezetési képesség megőrzése céljából nyújtott szolgáltatás. Sajnos ez a szám elég magas a megyében, a megyék közötti összehasonlítás alapján is, a Kunhegyesi járásban pedig kiugróan magas. Szintén a családok és gyerekek helyzetét tükrözi a gyermekjóléti szolgálat által gondozott kiskorúak száma. A szolgálat a gyermek érdekeit védő speciális személyes szolgáltatás, amely a szociális munka módszereinek és eszközeinek felhasználásával segíti elő a gyermek testi és lelki egészségét, családban történő nevelkedését, a gyermek veszélyeztetettségének megelőzését, vagy a kialakult helyzet megszüntetését, illetve a családból kiemelt gyermek visszahelyezését. A szolgáltatás legfontosabb feladatai között a tanácsadás, tájékoztatás, hivatalos ügyek intézésében való segítségnyújtás, valamint a gyermek veszélyeztetettségét jelző rendszer működtetése, családgondozás és utógondozás, szabadidős programok szervezése szerepel.

Következtetések

Jelen tanulmány a Kunhegyesi járást ezúttal népesedési szempontból elemzi, és azt vizsgálja, hogy az elmúlt egy-másfél évtizedben milyen tendenciák jellemzik a lakosság összetételét, vándorlási szokásait, valamint gazdasági és társadalmi helyzetét. A Tisza keleti oldalán, és a 4-es főúttól északra elterülő vidék évtizedek óta komoly nehézségekkel sújtott térség. Ha nem lennének kiemelt állami programok, amelyek legalább a minimális esélyét kínálják a felzárkózásnak, illetve a leszakadás lassításának, akkor az itt élő több tízezer ember számára csekély jövőkép mutatkozna. A megyében az itt élő közösségeknek van a leginkább szükségük arra, hogy megfelelő szakemberek álljanak folyamatosan a rendelkezésükre, és segítsék a fejlesztési programok sikeres megvalósítását. A programok sikerének biztosítását a Magyar Máltai Szeretetszolgálat ún. diagnózis-alapú beavatkozási módszertannal dolgozó, Jelenlét címet viselő programja mintaprojektként fel is vállalta, előbb saját, majd kormányzati források

felhasználásával a Kunhegyesi járás két településén is. A felzárkóztató programoknak, gazdaságélénkítő beruházásoknak és a helyi roma képviselő aktív szerepvállalásának köszönhetően a Kunhegyesi járásban megindultak reménykeltő változások, például az iskolai végzettség növekedése és a veszélyeztetett gyermekek számának csökkenése tekintetében, kérdés, hogy az eddigi eredmények mennyire fenntarthatók, illetve vajon lehet-e számítani arra, hogy a térség idővel önfenntartó társadalmi felzárkózási pályára állhat-e. A kutatás jövőbeni irányai reményeink szerint árnyaltabb választ fognak tudni adni erre a kérdésre.

Irodalomjegyzék

1. Bukodi, E. – Paskov, M. – Nolan, B. (2017): Intergenerational Class Mobility in Europe: A New Account and an Old Story. INET Oxford Working Papers No. 03., Institute for New Economic Thinking at the Oxford Martin School
2. Domokos V. (2010): Szegény- és cigánytelepek, városi szegregátumok területi elhelyezkedésének és infrastrukturális állapotának elemzése különböző közoktatási, egészségügyi, településfejlesztési adatforrások egybevetésével, Budapest: ECOTREND Bt.
3. Dövényi Z. (ed.)(2010): Cadastre of the small regions of Hungary. Budapest: Research Institute of Geography of the Hungarian Academy of Sciences.
4. Enyedi Gy. – Tamási P. (2001): Szegénység Magyarországon. INFO-Társadalomtudomány 54. pp. 3-6.
5. Gonda V. J. - Péli L. - Nagyné M. M. (2020): Generációváltás problematikája a tanyasi életformában – fiatalok az élet peremén (a)vagy az „elveszett paradicsomban”. Studia Mundi - Economica 7. (4) pp. 47-59. DOI: 10.18531/Studia.Mundi.2020.07.01.26-36
6. Harcsa I. (2018): Vita, hozzászólás: Módszertani tanulságok a társadalmi percepciók mérése kapcsán. Reflexiók Huszár Ákos és Záhonyi Márta, „A szubjektív mobilitás változása Magyarországon” című írásához. Demográfia 61. (1) pp. 91-98. DOI: 10.21543/Dem.61.1.4
7. Havasi É. (2001): A szegénység fogalma és mérhetősége. INFO-Társadalomtudomány 54. pp. 7-16.
8. Huszár Á. – Záhonyi M. (2018): A szubjektív mobilitás változása Magyarországon. Demográfia 61. (1) pp. 5-27. DOI: 10.21543/Dem.61.1.1
9. Idetartozunk Egyesület (2019): A kezdetek: 2011. Az identitáspolitiká. <https://idetartozunk.org/kik-vagyunk/>
10. Jedynak W. – Káposzta J. – Kinal J. (Szerk.) (2017): Changes as a social process. Rzeszów: University of Rzeszów
11. Kiss D. – Lantos Sz. – Marozsán Cs. – Németh N. (2013): Jelenlét – A roma integrációt szolgáló fejlesztések megalapozása, szociális munka kirekesztett közösségekben, szegregátumokban. Budapest: Magyar Máltai Szeretetszolgálat
12. KSH (2012): A gyermekvállalás társadalmi-gazdasági háttérének területi jellemzői. Budapest: KSH
13. KSH (2017): Jász-Nagykun-Szolnok megyei évkönyv, 2017. Budapest: KSH
14. KSH (2010): A születéskor várható élettartam területi különbségei. Statisztikai Tükör IV. (115) <https://www.ksh.hu/docs/hun/xftp/stattukor/varhatoelet10.pdf> (Letöltve: 2021.02.07.)
15. Molnár M. – Bogárdi T. (2016): Investigating provincial Hungary: Social Recovery or Recession? pp. 93-104. In: Jedynak, W. - Kinal, J. (Eds.) Society – Modernity – Change: Selected issues from Central Europe. Krakow: University of Rzeszów

16. Péntes J. – Tátrai P. – Pásztor I. (2018): A roma népesség területi megoszlásának változása Magyarországon az elmúlt évtizedekben. *Területi Statisztika* 58. (1) pp. 3-26. DOI: 10.15196/TS580101
17. Matkovich I. (2011): Népszámlálási kampány romákkal – Fontosabb az eredménynél. *Magyar Narancs* 42. (10.20.)
https://magyarnarancs.hu/belpol/nepszamlalasi_kampany_romakkal_-_fontosabb_az_eredmenynel-77142
18. MFF (2020): Megyei Felzárkózási Fórum jegyzőkönyvek – informális anyag. Szolnok: Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Önkormányzat
19. NEKIR (2019): Népegészségügyi Elemzési Központ Információs Rendszer. Budapest: Nemzeti Népegészségügyi Központ
20. Ritter K. (2008): A helyi fejlesztés esélyei – agrárfoglalkoztatási válság és területi egyenlőtlenségek Magyarországon. *Területi Statisztika* 48. (5) pp. 554-572.
21. Ritter K. (2014): Possibilities of local economic development (LED) in lagging rural areas. *Acta Carolus Robertus* 4. (1) pp. 101-108.
22. Ritter K. (2017): Vidékgazdasági tanulmányok. Gödöllő: Szent István Egyetemi Kiadó
23. Ritter, K. (2018): Special features and problems of rural society in Hungary. *Studia Mundi – Economica* (1) pp. 98-112. DOI: 10.18531/Studia.Mundi.2018.05.01.98-112

Jogsabályok:

1. 1672/2015. (IX. 22.) Korm. határozat a Magyar Nemzeti Társadalmi Felzárkózási Stratégia II. végrehajtásának a 2015-2017. évekre szóló kormányzati intézkedési tervéről
2. 290/2014. (XI. 26.) Kormányrendelet A kedvezményezett eljárások besorolásáról
3. 2011. évi CXCV. törvény a nemzeti köznevelésről. 45/(3) 27. A gyermekek, a tanulók kötelességei és jogai, a tankötelezettség
4. 1997. évi XXXI. törvény A gyermekek védelméről és a gyámügyi igazgatásról

**A MAGYARORSZÁGON REGISZTRÁLT BŰNCSELEKMÉNYEK
VÁLTOZÁSÁNAK ALAKULÁSA A COVID-19 JÁRVÁNY IDŐSZAKÁBAN**
CHANGES IN THE NUMBER OF CRIMES REGISTERED IN HUNGARY DURING THE
COVID-19 PERIOD

Sólyomfi Andrea Hanna

PhD hallgató

Magyar Agrár és Élettudományi Egyetem, Gazdaság- és Regionális Tudományi Doktori
Iskola

e-mail: hanna.solyomfi@gmail.com

Összefoglalás

A 2019-ben, Kínában kitört járvány 2020 januárban kezdett nemzetközi szinten elterjedni a világban. A WHO 2020. január 30-án vészhelyzetet hirdetett, a járvány egyik gócpontja pedig 2020. márciusára áthelyeződött az Európai Unió területére. 2020. március 14-ét követően egymás után jelentették be az európai országok kormányai a korlátozó intézkedéseket. A legtipikusabb korlátozó intézkedés a kijárási tilalom volt, de az utazási korlátozások is mindennaposá váltak. Magyarországot sem kerülte el a pandémia, amelynek hatására a kormány kijárási korlátozást léptetett életbe. Az akkor életbe léptetett rendelkezések alapján mindenki köteles más emberekkel a szociális érintkezést a lehető legkisebb mértékűre korlátozni, és a másik embertől lehetőség szerint legalább 1,5 méter távolságot tartani. Vendéglátó üzletben – az ott foglalkoztatottak kivételével – tartózkodni tilos volt. A lakóhely, a tartózkodási hely, illetve a magánlakás elhagyására csak a rendeletben meghatározott alapos indokkal kerülhetett sor. A rendelet szerinti korlátozó intézkedések betartását a rendőrség ellenőrizte, a katonai rendészet és a rendvédelmi feladatokat ellátó szervek hivatásos állományának szolgálati jogviszonyáról szóló törvény szerinti bármely szerv bevonásával. A COVID19 koronavírus járvány számtalan ponton érinti a biztonság különböző vetületeit. Ilyen területek a gazdasági és szociális biztonság, az ellátásbiztonság, az egészségügyi ellátórendszer biztonsága. Emellett természetesen számtalan egyéb terület is érintett lehet a járvány hatásaival. Ezek közül a jelen tanulmány a kriminológia területét elemezi, Magyarország fókusszal. A vizsgálódás középpontjába a 2020-ban regisztrált bűncselekmények számának alakulása áll. Célja pedig annak elemzése, hogy a koronavírus járvány gazdasági és társadalmi hatásai megjelennek-e a hazai bűnügyi statisztikákban, és ha igen, akkor milyen területekre fókuszálva.

Abstract

The epidemic that erupted in China in 2019 began to spread internationally in the world in January 2020. On January 30, 2020, the WHO declared an emergency. One of the focal points of the epidemic was relocated to the European Union by March 2020. After 14 March 2020, successive European governments announced restrictive measures. The most typical restrictive measure was a curfew, but travel restrictions have also become commonplace. The pandemic did not escape Hungary either, as a result of which the government imposed a curfew. Under the provisions then in force, everyone is obliged to keep social contact with other people to a minimum and to keep at least 1.5 meters away from the other person. It was forbidden to stay in a catering shop, except for those employed there. Leaving the place of residence, domicile or private residence could only take place for good reasons specified in the decree. Compliance with the restrictive measures under the decree was monitored by the police, involving any body under the Act on the Employment of Military Police and the Professional Staff of Bodies Performing Law Enforcement Duties. The COVID19 coronavirus epidemic affects various

aspects of security at countless points. Such areas are economic and social security, security of supply, security of the health care system. In addition, of course, countless other areas may be affected by the effects of the epidemic. Of these, the present study analyzes the field of criminology, with a focus on Hungary. The focus of the investigation is on the development of the number of crimes registered in 2020. Its aim is to analyze whether the economic and social effects of the coronavirus epidemic appear in domestic crime statistics and, if so, in which areas.

Kulcsszavak: *Covid19, biztonság, bűncselekmény, kriminálstatisztika, biztonsági hatások*

JEL besorolás: *K14*

LCC: *KB3790-4855*

Bevezetés

Mint az közismert, a 2019-ben, Kínában kitört járvány 2020 januárban kezdett nemzetközi szinten elterjedni a világban. Az utóbb COVID-19-nek nevezett koronavírus által okozott járvány terjedésének megfékezése, illetve korlátozása érdekében a kormányok az ezt követő hónapokban szinte kivétel nélkül korlátozó intézkedéseket vezettek be. A WHO 2020. január 30-án vészhelyzetet hirdetett (WHO, 2020), a járvány egyik gócpontja pedig 2020. márciusára helyeződött át az Európai Unió területére. Különösen Olaszország szenvedett súlyos csapást a járvány első hullámában. Ebben az időszakban, különösen 2020. március 14-ét követően, egymás után jelentették be az európai országok kormányai a korlátozó intézkedéseket. A legtipikusabb korlátozó intézkedés a kijárási tilalom volt, de az utazási korlátozások is mindennaposá váltak. Természetesen Magyarországot sem kerülte el a pandémia, amelynek hatására a kormány a 71/2020. (III. 27.) rendeletével kijárási korlátozást léptetett életbe. Az akkor életbe léptetett rendelkezések alapján mindenki köteles más emberekkel a szociális érintkezést – a közös háztartásban élők kivételével – a lehető legkisebb mértékűre korlátozni, és a másik embertől lehetőség szerint legalább 1,5 méter távolságot tartani. Vendéglátó üzletben – az ott foglalkoztatottak kivételével – tartózkodni tilos volt. A lakóhely, a tartózkodási hely, illetve a magánlakás elhagyására csak a rendeletben meghatározott alapos indokkal kerülhetett sor. A rendelet szerinti korlátozó intézkedések betartását a rendőrség ellenőrizte, a katonai rendészet és a rendvédelmi feladatokat ellátó szervek hivatásos állományának szolgálati jogviszonyáról szóló törvény szerinti bármely szerv bevonásával. Az ezt követő egy évben a korlátozó intézkedések jellege és szigora változatos képet mutatott, de az kijelenthető, hogy bizonyos területeken a különböző korlátozások folyamatosan fennálltak. Ilyen, tipikus terület a turizmus és a vendéglátóipar. A korlátozó intézkedésekre jó példa a veszélyhelyzet idején alkalmazandó védelmi intézkedések második üteméről szóló 484/2020. (XI. 10.) Korm. rendelet szabályozása. A szabályozás nyomán este 8 óra és reggel 5 óra között kijárási tilalom lépett életbe. A kijárási tilalom alóli mentesülés egyik esete a munkavégzés, amelyet azonban igazolni lett szükséges.

Minden gyülekezés tilossá vált. Az éttermek vendéget nem fogadhattak, vendégnek ott csak az étel elvitele céljából lehetett tartózkodni. Az ebben a rendeletben nem említett szolgáltatók és szolgáltatások (például fodrászok, masszőrök, személyi edzők) a szokott rendben működhettek a kijárási tilalom szabályai mellett. A szállodák turistákat nem, csak üzleti, gazdasági vagy oktatási célból érkezett vendégeket fogadhattak. Mindennemű rendezvény megtartása tilossá vált, ideértve a kulturális eseményeket, valamint a karácsonyi vásárokat is. A sportmérkőzéseket zárt kapuk mögött kellett megtartani. A szabályozás a harmadik hullám során a védelmi intézkedések ideiglenes szigorításáról szóló 104/2021. (III. 5.) Korm. rendelet tovább szigorodott. Ekkor további üzletek és szolgáltatások kerültek korlátozásra, ideértve lényegében a teljes szépségipart és a kiskereskedelmi üzletek jelentős részét. Az emberek mobilitása, érintkezési lehetőségei – igaz időszakonként különböző mértékben –

Magyarországon is korlátozás alá kerültek. Emellett jelentős egyéb társadalmi és gazdasági hatása is volt a COVID-19 koronavírus járványnak. Ezen a területen kiemelhető a munkanélküliségi ráta alakulása. 2021. januárban a munkanélküliek átlagos létszáma 238 ezer fő volt, ezzel a munkanélküliségi ráta 5,0%-on állt meg. 2020 decemberéhez képest a munkanélküliek száma 38 ezer fővel, a munkanélküliségi ráta 0,8 százalékponttal nőtt, míg 2020 januárjához képest a munkanélküliek száma 54 ezer fővel, a munkanélküliségi ráta 1,1 százalékponttal volt magasabb. A gazdasági visszaesés mértékére jó mutató, hogy a súlyos, globális zavarokra tekintettel, az eurorendszer szakértőinek 2020. júniusi makrogazdasági előrejelzése a világ reál-GDP-jének (kivéve az euroövezetet) 4,0%-os zsugorodásával számoltak 2020-ra vonatkozóan. E visszaesés üteme gyorsabb, és mértéke nagyobb, mint a gazdasági világválságé (EKB, 2020). A gazdasági hatásokat vizsgáló elemzések szerint a járvány miatti zárás és a gazdasági leállás Magyarországon is jelentős károkat okozott: 2020 második negyedében a bruttó hazai termék (GDP) 13,6 százalékkal csökkent éves összevetésben. Júliusban az infláció 3,8, míg az indirekt adóktól szűrt maginfláció 4,1 százalék volt a Magyar Nemzeti Bank adatai szerint, ami európai összehasonlításban is kiemelkedő (Hunyadi, Molnár, 2020). A kialakult járványügyi helyzet tehát közvetlenül és negatívan hatott a gazdasági mutatókra, ebben az értelemben tehát párhuzam állítható a 2008-as világválságot követő folyamatokkal.

A COVID-19 koronavírus járvány biztonsági hatásai

A COVID-19 koronavírus járvány számtalan ponton érinti a biztonság különböző vetületeit. Ilyen területek a gazdasági és szociális biztonság, az ellátásbiztonság, az egészségügyi ellátórendszer biztonsága. Emellett természetesen számtalan egyéb terület is érintett lehet a járvány hatásaival. Ezek közül a jelen tanulmány kriminológia területét elemzné, Magyarország fókusszal. A vizsgálódás középpontjába a 2020-ban regisztrált bűncselekmények számának alakulása áll, célja pedig annak elemzése, hogy a koronavírus járvány gazdasági és társadalmi hatásai megjelennek-e a hazai bűnügyi statisztikákban, és ha igen, akkor milyen területekre fókuszálva. A bevezetőben két terület került részletesebben is kiemelésre: egyfelől a turizmus és vendéglátás, másfelől pedig a munkanélküliségi rátának és a gazdasági visszaesésnek az alakulása. Ez a két kiemelés nem véletlenül történt, hanem azért, mert lakmuspapírt jelenthetnek a változások, vagy épp azok hiánya, illetve az összefüggések felismerésére. A turizmus és vendéglátás esetében elmondható, hogy a területet olyan speciális bűncselekmények övezik, amelyek változása mindenképp várható lenne a korlátozó intézkedések hatására. Ilyen területek lehetnek a lopások (KSH, 2020), de a kábítószer-kereskedelem és a nemi erkölcs elleni bűncselekmények is. Másik oldalról viszont a gazdasági visszaesés általánosságban ugyancsak kihat a regisztrált bűncselekmények számának alakulására. Egyes vélekedések szerint ugyanis a gazdasági válságok következtében szükségzerű következményként várható a gazdasági bűncselekmények számának emelkedése (OKRI, 2011). Mindezt empirikus elemzések is alátámasztották a 2008-as gazdasági világválságot követően. A PricewaterhouseCoopers „Gazdasági bűnözés a gazdasági világválság idején Globális Gazdasági Bűnözés Felmérés Magyarországi jelentés 2009” elnevezésű elemzése is ilyennek tekinthető (PWC, 2009). Ráadásul a felmérésük az mutatta, „hogy a felderített visszaélések száma az elmúlt 12 hónapban sokkal gyorsabb ütemben növekedett Magyarországon, mint a közép- kelet-európai régióban, ugyanis Magyarországon a vállalatok 69%-a jelezte a visszaéléssel kapcsolatos esetek számának növekedését, szemben a Közép-Kelet-Európában jelzett 48%-kal. Emellett a bűncselekményekben érintett vállalatok többsége azt jelezte, hogy nőtt az ilyen cselekmények által okozott károk összege, továbbá ennek a munkavállalókra és a közhangulatra gyakorolt hatását Magyarországon jelentősebbnek ítélték meg, mint a régió többi országában. A fentieket összegezve tehát a várakozások szerint

a vizsgált időszakban, vagyis 2020-ban megváltozott a bűnügyi statisztika a regisztrált bűncselekmények tekintetében. Egyes területeken visszaesés, míg más területeken, például a gazdasági bűncselekmények esetében növekedés lenne várható a korábbi tapasztalatok alapján. Másik oldalról azonban olyan sajátos adottságok is jellemezték ezt az időszakot, melyre korábban nem volt példa és meglepő irányba módosíthatja a regisztrált bűncselekmények számának tényleges alakulását. Ilyen a közlekedés volumenének csökkenése a mozgás szabadságának korlátozásának következtében, a kijárási tilalom különböző formái, vagy épp az online megoldások előtérbe kerülése, amely maga után vonhatja a kibercselekmények számának megnövekedését is. Emellett természetesen Magyarországon is megerősítésre került a rendőrség utcai jelenléte. Ennek egyik oka a korlátozó intézkedések betartásának kikényszerítése és ellenőrzése, szükség esetén a szankcionálás. Ráadásul a rendőri jelenlét 2020. november 16-tól a Magyar Honvédség állományába tartozó katonákkal is megerősítésre került (GOV.HU, 2020).

A mobilitás a kriminológia fogalomrendszerében értelmezhető makrokörnyezeti hatásként értelmezhető (Barabás, 2020, pp 112-113.), míg a munkahely az egyik legfontosabb mikrokörnyezeti hatás (Barabás, 2020, pp 117.): "A munkának óriási jelentősége van, hiszen a munka a társadalmi élet alapja, anyagi biztonságot teremt. Minden javak forrása, ellenértéke a hétköznapi megélhetést is biztosítja." Összefoglalva tehát pusztán a biztonságot érintően negatív és pozitív hatások egyaránt jellemezhetők ezt az időszakot. Ezek egyes területeken a statisztikai adatok, és így a bűnözési mutatók romlását, máshol akár a javulását is okozhatták. A jelen értekezés célja tehát annak vizsgálata, hogy a változások mely területeket érinthetik leginkább.

Nemzetközi kitekintés

A COVID-19 koronavírus járvány bűnűldözésre gyakorolt, azonnali hatásait kutatta az Amerikai Egyesült Államokban Wesley G. Jennings és Nicholas M. Perez (Jennings, Perez, 2020). Közös tanulmányuk szerint, ahogy egyre többen maradnak otthon, a rendőröket áthelyezik a város lakottabb területeire, ami sebezhetőbbé teszi a vidéki területeket a bűnözéssel szemben (Felbab-Brown, 2020). A COVID-19 világjárvány által leginkább sújtott települések közül sokban drámaian megnőtt a hívások száma, azonban ezek közül kevesebb hívást kellett átirányítani a helyi rendőrségre. A korlátozó intézkedések végrehajtása során számos rendőrkapitányság általános bűnözés- és erőszakcsökkentésről számolt be (például a közlekedési szabálysértések és bűncselekmények számának alakulása tekintetében), néhány bűncselekmény alóli kivétellel (Hermann, Morse, Jackman, 2020). A járványhelyzethez kapcsolódó, fokozott személyi és pénzügyi stressz miatt azonban – sajnálatos módon – sok városban nőtt a bántalmazásról és a családon belüli erőszakra szóló jelentések száma (Kingkade, 2020). Tekintettel a családon belüli erőszak veszélyes jellegére, Wesley G. Jennings és Nicholas M. Perez szerint, ez a növekedés már komoly aggodalomra ad okot az Egyesült Államokban. Hasonló területeket emelt ki 2020.08.31-én Zoha Waseem és Julian Laufs (Waseem, Laufs, 2020). Ők azt várták, hogy a COVID-19 világjárvány valószínűleg több szempontból is hatással lesz a rendőrségre világszerte. Előre vetítették, hogy a világjárvány valószínűleg példátlan erőforrás-feszültségeket és munkaerőhiányt fog okozni, ezzel együtt pedig olyan konkrét bűncselekmények számának növekedését várták, mint a csalás, vagy épp a családon belüli erőszak. Érdekeség, hogy az INTERPOL 2020 novemberében más területekre is hangsúlyt fektetett. A szervezet felhívta a figyelmet például a kritikus infrastruktúrák védelmére, továbbá a börtönlázadások és a társadalmi engedetlenség különböző formáinak problémakörére is. Ettől függetlenül kiemelt problémaként jelöli a családon belüli és a gyermekek elleni erőszak veszélyét (INTERPOL, 2020). Az EUROPOL 2020 márciusában viszont a kibercselekmények, a csalás, az áruhamisítás és a szervezett bűnözés kapcsán

hívta fel a figyelmet (EUROPOL, 2020) a közelgő veszélyekre. Utóbbi, vagyis a maffia és a szervezet bűnözés működésére való hatások tekintetében is folyamatosak a vizsgálódások. Elmondható tehát, hogy a COVID-19 hatása meglehetősen széleskörű a lehetséges bűncselekmények tekintetében. Mindez – általánosságban – a gazdasági bűncselekmények számának és a családon belüli erőszak növekedésében érhető tetten, azonban feltételezhető, hogy területenként ennek hatásai igen eltérők lehetnek. Az ENSZ egyik szervezete, az UNODC egy rendkívül érdekes tanulmányt (UNODC, 2020) tett közzé a pandémia kriminálstatisztikai hatásait elemezve. Az általuk elemzett statisztikai adatok szerint Latin-Amerika egy részén, például Kolumbiában és Guatemalában a 2020 márciusi zárást követő két hónapban jelentősen csökkent az elkövetett gyilkosságok száma, majd az előző évi szintre emelkedett. Ugyanez a jelenség Európában, Olaszországban, Spanyolországban és Moldovában is megfigyelhető volt, akárcsak Dél-afrikai Köztársaságban és Kazahsztánban. A gazdasági bűncselekmények esetében ugyancsak jelentős visszaesést detektáltak ezekben a hónapokban az alacsony és a magas jövedelmű országok kapcsán egyaránt. A csökkenés mértékére ténylegesen az alkalmazott korlátozó intézkedések voltak hatással leginkább. A hosszú távú hatások azonban egyáltalán nem tűntek ilyen kedvezőek. A 2008-as gazdasági világválságot követő adatok elemzése alapján azt várták, hogy az átmeneti visszaesést követően a megszokott, vagy azt meghaladó szintre emelkedik a gazdasági bűncselekmények száma.

Kriminálstatisztika

Mielőtt a konkrét adatsorokat megvizsgálánánk érdemes különböző kriminálstatisztikai, módszertani kérdéseket megvizsgálni, illetve megválaszolni. A statisztikai adatsorok összehasonlítása, következtetések levonása szinte minden területen nehézségekbe ütközhet, de ez hatványozottan igaz a kriminálstatisztika területére. A zavaró tényezők alapvetően három problémakör köré csoportosíthatók. Ezek a területi, az időbeli és a nemzetközi összehasonlíthatóság problémái (Horváth, 2019). A területi összehasonlíthatóság a jelen vizsgálat szempontjából nem releváns, mivel Magyarország területére fognak vonatkozni az adatsorok. Ugyancsak nem releváns a nemzetközi összehasonlíthatóság problémaköre (bár külön alcím alatt megemlítésre került), mert egyfelől nem ez áll az értekezés központjában, másfelől az ott bemutatott adatsorok nem az egyes országok módszertanán, hanem egy független, egységes módszertan alapján kerültek bemutatásra. Végezetül nem releváns azért sem, mert bár az egyes országok saját büntető kódexek rendelkeznek, de az összehasonlítás alapvetően olyan bűncselekmények vizsgálatával történt, melynek bűncselekményi tényállásai között nagymértékű a hasonlóság (emberölés, csalás) és amelyek jellemzően materiális sértő (Belovics, Békés, Busch, Domokos, Gellér, Margitán, Molnár, Sinku, 2014) eredmény-bűncselekmények.

Relevánsak lehet viszont az időbeli összehasonlítás problémái. Az idő „múlásával” változhat a körösszetétel, a képzettségi szint, folyamatosan változnak a gazdasági körülmények, fejlődik a rendőrségi-nyomozási módszer, változnak a jogszabályok (Horváth, 2019). Esetünkben azonban az időbeli kockázatok is mérsékeltek. Egyfelől mindössze két év, 2019 és 2020 adatai kerülnek összehasonlításra, mivel a jelen értekezés célja a járványügyi helyzet közvetlen és azonnali hatásainak elemzése a regisztrált bűncselekmények alakulásában. Így nem kell számolni az időtényező hosszútávú, torzító hatásaival. A vizsgált időszakban nem született új büntetőkodeks, a jogi szabályozási keretek nagyrészt azonosak, változatlanok voltak. Jelentősen nem módosult az eljárásbeli gyakorlat sem. Az viszont nem kizárt, hogy a kialakult helyzet egyes esetekben mégis hathatott a mindenkori irányadó joggyakorlatra. A magyar adatsorok összehasonlítása kapcsán fontos még előzetesen kiemelni, hogy a könnyebb átláthatóság kedvéért kizárólag olyan bűncselekmények számadatai kerültek összehasonlításra, melyeknél a regisztrált esetszám mindkét évben elérte legalább a tíz esetszámot. Itt érdemes megjegyezni,

hogy ennek nyomán az adatsorok összehasonlításából kiesett például a terrorcselekmény, mivel 2019-ben mindössze négy ilyen esetet regisztrált a hatóság. Ez a szám 2020-ra 15-re emelkedett, ami a tényállás súlyossága kapcsán mindenképp figyelemre méltó és további elemzést igényelne a hosszabb távú idősorokkal való összehasonlítása. Hasonló, de fordított irányú jelenség a vesztegetés regisztrált esetszámának a változása. Míg 2019-ben 53 ilyen eset történt, addig 2020-ban mindösszesen 9. Ezek a jelenségek tehát az esetszámuk miatt esnek kívül a következő fejezetben tárgyaltak körén, de a bűncselekmény súlya, vagy a változás mértéke miatt

Eredmények

A Magyarországon regisztrált bűncselekménye száma tekintetében adatforrásként a BSR - Bűnügyi Statisztikai Rendszer | Ver: 1.23 alkalmazás 2021.03.30. napján elérhető, publikus adatai kerültek felhasználásra, melyet a Belügyminisztérium üzemeltet. Az adatsor pontos megnevezése „Regisztrált bűncselekmények száma az elkövetés helye szerint 2018. II. félévtől” volt, tehát az adatok az elkövetés helye szerint kerültek kiterítésre, de a jelen elemzéshez az elkövetés pontosabb helye irreleváns.

A jelen értekezésnek azonban terjedelmi okokból nem lehet célja minden lehetséges bűncselekményi tényállás részletező elemzése, hanem azokat a fókuszpontokat szeretné megtalálni, ahol a változás összefügghet a járványügyi helyzet miatt előállt társadalmi és szociológiai változásokkal. Az egyszerűbb áttekinthetőség érdekében a változás oszlopban kiemelésre került színekkel is, ahol a változás mértéke eléri vagy meghaladja a 20%-ot. A változás mértéke az egyszerűbb olvashatóság érdekében a kerekítve lett megadva, a pontos adatok az 1. számú táblázatból kiolvashatók. Ekkora eltérés ugyanis a nagyobb esetszámú bűncselekményeknél már túlmutat az évenkénti ingadozásokon és az eltérő mértékű látencian is. Emellett a bűncselekményeket a bevezetőben említett problémakörök köré csoportosítva mutatnám be a jobb áttekinthetőség kedvéért. Mielőtt azonban ezt megtenném, a kérdéskör vizsgálata során érdemes megvizsgálni azt is, hogy azon bűncselekményeknél, ahol a változás mértéke eléri vagy meghaladja a 20%-ot milyen eltérések mutathatók ki a főváros és a vidék statisztikai adataiban. A 1. táblázat adatai alapján kijelenthető, hogy jelentős eltérések mutatkoznak a budapesti és a vidéki folyamatok között. Budapest viszonylatában egyáltalán nem állítható, hogy az országos szinten jelentősen megemelkedett esetszámok szerint alakulnának a mutatók. Sőt, több esetben csökkenés, néhol jelentős csökkenés tapasztalható. A vidéki adatok – ezzel szemben – szinte minden területen jelentősen romlottak, és ez alól alig találni kivételt. Az például egyértelműen kijelenthető a súlyosabb bűncselekmények vizsgálata kapcsán, hogy az emberölések száma kifejezetten vidéken emelkedett jelentősen (de kisebb mértékben Budapesten is). Más, ugyancsak személy elleni, jelentős intenzitású bűncselekmények esetében a mutatók együtt mozogtak (például szexuális erőszak, szexuális kényszerítés, gyermekprostitúció kihasználása). Összességében elmondható, hogy a jelen tanulmánynak nem célja a területi eltérések ennél behatóbb vizsgálata, hanem a vizsgált jelenségek össztársadalmi hatásaira kíván fókuszálni.

1. táblázat: Regisztrált bűncselekmények számának változása területi bontás szerint

Regisztrált bűncselekmény*	Országos változás 2019-2020 (%)	Budapest változás 2019-2020 (%)	Vidék változás 2019-2020 (%)**
A bírósági végrehajtás akadályozása	125	167	120
A választás, a népszavazás, a népi kezdeményezés és az európai polgári kezdeményezés rendje elleni bűncselekmény	254	886	96
Bántalmazás hivatalos eljárásban	147	167	136
Bűnpártolás	253	144	279
Embercsempészés	286	90	310
Emberkereskedelem	168	117	179
Emberölés	144	106	155
Foglalkozás körében elkövetett veszélyeztetés	136	68	154
Gyermekprostitúció kihasználása	309	267	325
Hamis tanúzásra felhívás	124	63	153
Hivatali vesztegetés	208	221	205
Hivatali vesztegetés elfogadása	1110	700	1115
Hivatalos személy elleni erőszak	146	112	161
Információs rendszer felhasználásával elkövetett csalás	130	90	152
Információs rendszer vagy adat megsértése	141	121	148
Iparjogvédelmi jogok megsértése	156	95	242
Járművezetés bódult állapotban	122	81	145
Járművezetés tiltott átengedése	120	125	120
Kapcsolati erőszak	166	105	180
Kiskorú veszélyeztetése	124	104	127
Kiskorúval való kapcsolattartás akadályozása	124	50	167
Kitartottság	124	100	125
Környezetkárosítás	121	100	131
Kötelességzegés szolgálatban	161	400	140
Közérdekű üzem működésének megzavarása	157	92	206
Közokirat-hamisítás	150	106	167
Közúti veszélyeztetés	137	133	138
Lőfegyverrel vagy lőszerrel visszaélés	126	116	127
Pénzmosás	164	107	258
Szexuális erőszak	136	140	136
Szexuális kényszerítés	170	140	176
Szolgálati feladat alóli kibúvás	186	122	233
Tiltott adatszerzés	142	100	152
Zsarolás	145	94	167

Forrás: BSR, saját szerkesztés

Közlekedési bűncselekmények

Az alapfelvetések egyike volt, hogy a mozgás korlátozásával bevezetett korlátozások vélhetően csökkentik a közlekedési bűncselekmények számát. A statisztikai adatok ennek teljes egészében ellentmondanak. A közlekedés biztonsága elleni bűncselekmény 10%-al, a járművezetés bódult állapotban 20%-al, a járművezetés tiltott átengedése 20%-al, közúti baleset okozása 15%-al, a közúti veszélyeztetés esetszáma pedig 35%-al nőtt. A jelenség oka lehet, hogy a korlátozás alá nem eső időszakban a tömegközlekedés helyett az egyéni közlekedési eszközöket preferálják az emberek a járványügyi kockázatok mérlegelésével, vagyis időszakosan jelentős az utakon a zsúfoltság. Másik oldalról feltételezhetően a szociális érintkezések számának csökkenése, atipikussá válása és a társadalmat sújtó egyéb negatív tényezők olyan pszichoszociális kockázatot jelentenek a mindennapi közlekedés során is, amelyek végül megjelennek és nyomon követhetők a statisztikai adatok változásában is.

Turizmussal és vendéglátással összefüggő bűncselekmények

A területen nem tipizálhatók az előző pontban látható mértékben a bűncselekmények, de az elmondható, hogy a lopások, a kábítószerrel összefüggő bűncselekmények, a garázdaság, a kifosztás, a prostitúció, míg az elkövetői oldalon a természetkárosítás legalább részben összefüggésben van vele. A felsoroltak közül a várakozásoknak megfelelően a lopások és a kifosztások száma 10%-ot meghaladó mértékben csökkent. Viszont a prostitúcióval összefüggő bűncselekmények számában nincs egyhangú változás, a kerítés például jelentősen csökkent, míg a kitarottság nőtt. A kábítószerrel összefüggő bűncselekmények száma szinte teljesen változatlan maradt, ugyanez mondható el – magas esetszám mellett – a garázdaságról. A természetkárosítás viszont rendkívüli mértékben lecsökkent, amit az a sajnálatos tény ellensúlyoz, hogy az állatkínzások száma közel 20%-al nőtt.

Gazdasági bűncselekmények

A bevezetés során leírtakat részben alátámasztják a statisztikai adatok is, azonban a releváns tényállások kapcsán mindkét irányba jelentős eltéréseket lehet látni. Például a hivatali vesztegetés és annak elfogadása is jelentősen nőtt (utóbbi mintegy tízszeresére), a készpénz-helyettesítő fizetési eszköz hamisítása pedig még ennél is nagyobb mértékben. A pénzmosás 60%-al, a sikkasztás 10%-al nőtt. Mindeközben a hűtlen kezelés a felére, a hivatali visszaélések 80%-al, a költségvetési csalás 30%-al csökkent. A lopás és a csalás a már említett módon, vagyis 10%-ot meghaladó mértékben csökkent. A pénzhamisítások száma 40%-al csökkent, ami a vélhetően összefügg a készpénzforgalom egyidejű csökkenésével. Összességében kérdéses, hogy a bizonyos területeken javuló számok mögött valóban pozitív folyamatok állnak, vagy a gazdasági bűncselekményeket egyébként is jellemző időbeli eltolódás eredménye látszik amellet, hogy ezzel egyidejűleg az esetlegesen csökkent erőforrásokkal rendelkező hatósági munka eredményességének változását lekövető látencianövekedés tanúi is lehetünk.

Emberi élet, szabadság, testi épség elleni bűncselekmények

Igen sajnálatos, hogy a nemzetközi tapasztalatokkal részben összhangban a vizsgált időszakban 45%-kal nőtt a gyilkosságok száma, de a testi sértések száma is 5%-kal nőtt. Mindeközben az embercsempészség megháromszorozódott, az emberkereskedelem 70%-kal nőtt. A gyilkosságok számának növekménye mindenképp súlyos mutatója a társadalmat érintő negatív hatásoknak, de, mint az a következő alfejezetben látható lesz: általánosságban is jelentősen nőtt a szűkebb családon belüli erőszak száma. Az életellenes bűncselekmények számának növekedése vélhetően összefügg az összezárt személyek konfliktuskezelési problémáival, valamint a

gazdaságot érintő negatív hatások családon belül lecsapódó pszichoszociális következményeivel. Mindazonáltal az okok megértése és feltárása további vizsgálatot igényelne.

Családon belüli erőszak, kiskorúak és gyermekek sérelmére elkövetett bűncselekmények, nemi élet szabadsága elleni bűncselekmények

Nem kevésbé súlyos a helyzet a családon belüli megnyilvánuló erőszak és feszültségek tekintetében. A gyermekprostitúció kihasználása háromszorosára, a kapcsolati erőszak 65%-kal, a kiskorú veszélyeztetése, a kiskorúval való kapcsolattartás akadályozása 25%-kal nőtt egyetlen év alatt. A nemi élet szabadsága elleni erőszakos bűncselekmények száma ugyancsak meredek emelkedésbe kezdett. A szexuális erőszak 35%-kal, a szexuális kényszerítés 70%-kal növekedett ebben az időszakban. Összességében e két utóbbi alfejezetben tárgyalt terület kapcsán leírt folyamatok a leginkább figyelemreméltóbbak, és egyben ráirányítja a figyelmet a családon belüli és az emberek közötti szociális kapcsolatok terén megnyilvánuló negatív folyamatok súlyosságára.

Kiberbűncselekmények

Az információs rendszer felhasználásával elkövetett csalások száma 30%-kal, az információs rendszer vagy adat megsértése bűncselekmények száma 40%-kal nőtt 2020-ra. Mindeközben, ahogy már említettem, a készpénz-helyettesítő fizetési eszköz hamisítása tizenötszörösére nőtt. Ugyancsak jelentősen, 40%-al nőtt a tiltott adatszerzések száma, érdekes azonban, hogy a személyes adattal visszaélés eközben lényegében ugyanekkora mértékben csökkent. Az online térben tapasztalható expanzió összességében nem meglepő. A kereskedelem, a közigazgatás, az oktatás és a szolgáltatások jelentős részének online térbe helyeződése maga után vonta – a statisztikai adatok alapján – a kibertérrel összefüggő bűncselekmények számának szignifikáns megemelkedését. Mindazonáltal továbbra is elmondható, hogy a területen a látencia mindezek mellett is jelentős méretű lehet.

Következtetések

A statisztikai adatok alapján elmondható, hogy a néhány területen az előzetesen vártaknak megfelelően alakult a regisztrált bűncselekmények számának alakulása. Voltak azonban nem változó és azzal ellentétes folyamatok is. Az önmagában is egy érdekes tény, hogy milyen sok területen történt 20%-ot elérő, vagy meghaladó változás, köztük olyan bűncselekményi tényállások esetén is, amelynél az esetszám eleve magas volt. Ez önmagában is fontos jelzés, amelyből arra lehet következtetni, hogy a járványügyi helyzet, illetve az ezzel összefüggő kormányzati intézkedések rendkívüli mértékben kihatottak a állampolgárok mindennapi életére, és ezzel összefüggésben a kriminológia keretein belül értelmezett tetteikre. Az általánosságban elmondható, hogy a regisztrált bűncselekmények száma – az értekezés keretei között vizsgált körben – kismértékben csökkent. Az alapvetően pozitív mutatót jelentősen árnyalja, hogy a csökkenés gyakran a kisebb intenzitású bűncselekmények tekintetében volt jelentős (például a bélyeghamisítás, vagy épp a tiltott szerencsejáték szervezése 90%-al csökkent). Ezzel párhuzamosan sajnos olyan súlyos bűncselekmények esetében volt jelentősnek tekinthető emelkedés, mint a gyermekprostitúció, az emberölés, a terrorizmus, a párkapcsolati és a szexuális erőszak, valamint az emberkereskedelem. Külön tanulmányt kívánnak annak kibontása, hogy az otthonaikba bezárt emberek között megnyilvánuló konfliktus és feszültség – amely különösen a kiszolgáltatott helyzetben levő személyek, nők és gyermekek ellen, illetve sérelmére irányul – milyen okok mentén és folyamat eredményeként vezet ilyen mértékben erőszakos cselekedetekhez. Mindez azért lenne különösen fontos, mert

a folyamatok felismerése mellett hangsúlyt kell fektetni a prevenció és megelőzés témaköreire, azért, hogy az ilyen súlyos bűncselekmények bekövetkezte elkerülhető legyen. Ilyen sajnálatos folyamatok mellett lényegében másodlagos, de ugyancsak súlyos probléma a kibertérben megjelent bűncselekmények számának alakulása. Jól nyomon követhető, hogy a bűnelkövetők agilisan követték a különböző folyamatok online térbe helyeződését, és igyekeznek különböző módszerekkel haszonra szert tenni. A gazdasági bűncselekmények mindezek után csak harmadlagos problémaként jelennek meg. A terület speciális helyzete (nehéz és hosszadalmas felderíthetőség) miatt vélhetően erős késésben van a statisztika a valódi folyamatokhoz képest, miközben a látencia különösen magas. Itt mutatkozik meg talán leginkább az időbeliség problémája, ezért vélhetően később lehet majd pontosabb képet kapni a tényleges helyzetről. A fentiek miatt a jövőben érdemes lesz a témakört tovább kutatni és a kapott eredményeket tovább pontosítani. Mindez segítség lehet az áldozatsegítő programok pontosabb célzása érdekében, valamint a prevenció területén egyaránt, még akkor is, ha a speciális járványügyi helyzet – remélhetőleg – átmeneti lesz.

Irodalomjegyzék

1. Barabás (2020): Barabás A. Tünde: Alkalmazott kriminológia, Dialóg Campus, Budapest 2020, ISBN 978-963-531-240-5, pp 112-113., 117.
2. Belovics, Békés, Busch, Domokos, Gellér, Margitán, Molnár, Sinku (2014): Belovics Ervin, Békés Imre, Busch Béla, Domokos Andrea, Gellér Balázs, Margitán Éva, Molnár Gábor, Sinku Pál: Büntetőjog; Általános rész, HVG-ORAC Lap- és Könyvkiadó Kft., 2014
3. EKB (2020): Európai Központi Bank: Gazdasági jelentés pénzügyi és gazdasági áttekintés, 2020 <https://www.mnb.hu/letoltes/2020-issue-4-overview-to-pl-hu-mod.pdf> (Letöltve: 2021.03.26)
4. EUROPOL (2020): How criminals profit from the COVID-19 pandemic | Europol <https://www.europol.europa.eu/newsroom/news/how-criminals-profit-covid-19-pandemic> (Letöltve: 2021.03.26)
5. Felbab-Brown (2020): Felbab-Brown: How COVID-19 is changing law enforcement practices by police and by criminal groups. Brookings <https://www.brookings.edu/blog/order-from-chaos/2020/04/07/how-covid-19-is-changing-law-enforcement-practices-by-police-and-by-criminal-groups/> (Letöltve: 2021.03.26)
6. GOV.HU, (2020): Németh Szilárd: hétfőtől a katonák is segítik a rendőrök munkáját a közterületen (gov.hu) <https://koronavirus.gov.hu/cikkek/nemeth-szilard-hetfotol-katonak-segitik-rendorok-munkajat-kozteruleten> (Letöltve: 2021.03.30)
7. Hermann, Morse, Jackman (2020): Hermann, P., Morse, D., & Jackman, T.: Patrolling the beat while keeping a distance: Police officers face new rules, rhythms amid pandemic. The Washington Post. https://www.washingtonpost.com/local/public-safety/patrolling-the-beat-while-keeping-a-distance-police-officers-face-new-rules-rhythms-amid-pandemic/2020/03/27/334b3602-6afc-11ea-abef-020f086a3fab_story.html (Letöltve: 2021.03.26)
8. Horváth (2019): Dr. Horváth Eszter Ph.D, Igazságügyi Statisztika, Széchenyi István Egyetem, Győr, 2019, ISBN 978-615-5837-47-0, pp 23.
9. Hunyadi, Molnár (2020): Hunyadi Bulcsú, Molnár Csaba: A koronavírus-járvány gazdasági és társadalmi következményei Józsefvárosban, Friedrich-Ebert-Stiftung – Political Capital, Budapest, 2020, pp 7.
10. INTERPOL (2020): COVID-19 Pandemic - Guidelines for Law Enforcement – Interpol, 2020 <https://www.interpol.int/content/download/15793/file/COVID->

- 19%2520Guidelines%2520for%2520Law%2520Enforcement%2520-%2520second%2520edition%2520-%2520November%25202020.pdf (Letöltve: 2021.03.26)
11. Jennings, Perez (2020): Wesley G. Jennings, Nicholas M. Perez: The Immediate Impact of COVID-19 on Law Enforcement in the United States, Epub kiadás folyamatban, 2020. <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC7275851/> (Letöltve: 2021.03.26)
 12. Kingkade (2020): Kingkade, T.: Police see rise in domestic violence calls amid coronavirus lockdown. NBC News <https://www.nbcnews.com/news/us-news/police-see-rise-domestic-violence-calls-amid-coronavirus-lockdown-n1176151> (Letöltve: 2021.03.26)
 13. KSH (2020): KSH Területi Statisztika, Mátyás Szabolcs – Németh József – Ritecz György: A turizmusbiztonság társadalmi és gazdasági összefüggéseinek statisztikai vizsgálata, 2020/5, DOI: 10.15196/TS600503
 14. OKRI (2011): OKRI Szemle, Gál István László: A gazdasági válságok, a gazdasági bűnözés és a gazdasági büntetőjog egyes összefüggései 2011/11
 15. PWC (2009): PwC GECS 2009 <https://www.pwc.com/hu/en/publications/assets/pwc-globaleconomiccrimesurvey-hu2009-hu-ok.pdf> (Letöltve: 2021.03.26)
 16. UNODC (2020): Property Crime Brief 2020 https://www.unodc.org/documents/data-and-analysis/covid/Property_Crime_Brief_2020.pdf (Letöltve: 2021.03.26)
 17. Waseem, Laufs (2020): Zoha Waseem and Julian Laufs: Policing a Pandemic: Impact of COVID-19 on Law Enforcement Agencies, Department of Security and Crime Science, Jill Dando Institute, UCL Policing a Pandemic: Impact of COVID-19 on Law Enforcement Agencies (forensicmag.com) <https://www.forensicmag.com/567716-Policing-a-Pandemic-Impact-of-COVID-19-on-Law-Enforcement-Agencies/> (Letöltve: 2021.03.26)
 18. WHO (2020): Statement on the second meeting of the International Health Regulations (2005) Emergency Committee regarding the outbreak of novel coronavirus (2019-CoV) [https://www.who.int/news/item/30-01-2020-statement-on-the-second-meeting-of-the-international-health-regulations-\(2005\)-emergency-committee-regarding-the-outbreak-of-novel-coronavirus-\(2019-ncov\)](https://www.who.int/news/item/30-01-2020-statement-on-the-second-meeting-of-the-international-health-regulations-(2005)-emergency-committee-regarding-the-outbreak-of-novel-coronavirus-(2019-ncov)) (Letöltve: 2021.03.26)

BARRIERS OF THE INTERNATIONALIZATION IN SMES IN TRANSITION COUNTRIES: EVIDENCE AND METHODOLOGICAL SUGGESTION IN CASE OF MONGOLIA

Ulziimaa Altnaa¹, Neszmélyi György Iván²

¹PhD student, ²Professor

¹Budapest Business School, Doctoral School of Entrepreneurship and Management

²Budapest Business School, Faculty of Commerce, Hospitality and Tourism
e-mail: Ulziimaa.Altanaa.28@unibge.hu¹, Neszmelyi.Gyorgy@uni-bge.hu²

Abstract

Globally, Small and Medium-Sized Enterprises (SMEs) have been recognized as pivotal contributors to the country's economy. The main goal of this paper is to investigate country specific barriers to the internationalization process in SMEs in the transition country's context. SMEs in transition countries deal with the common challenges that are usually occurred in other economies as well and they also have to overcome challenges of institutional external and internal barriers during their internationalization. We set and suggest a mixed-method research design to explore barriers to the SMEs' internationalization phenomenon in transition countries from various perspectives using diverse approaches as Mongolia as a case. By this paper, we can contribute to the narrow existing literature in the field of the internationalization of SMEs in the transition countries by investigating SMEs in Mongolia so as to provide implications to researchers, practitioners, policymakers, and SME owners or managers.

Kulcsszavak: *Small to medium-sized enterprises, Internationalization, Transition countries, Mongolia*

JEL besorolás: *F23, L25, R12*

LCC: *HD2709-2930.7*

Introduction

All around the world, Small and Medium-sized Enterprises (SMEs) have been recognized as pivotal contributors to the country's economy to a great extent (Toulova et al., 2015, Doojav et al., 2020). As of 2019, SMEs account for more than 90% of all businesses in the world, generate 40% to 50% of GDP and create over 70% of total jobs on average (Lkhagvasuren- Xuexi, 2014, Tuul- Bing, 2019). Considering that SMEs also have crucial roles in creating economic growth, job opportunities, technological advancements, new value-added products, and increase in tax revenues, and alleviating poverty and income inequality, especially in developing countries (Hutchinson et al., 2009, Ngoma et al., 2017). This pattern is to be seen the same in Mongolia, which around 90% of total enterprises running business in Mongolia fall in the category of SMEs in line with the National Statistical Office's 2018's census. In addition to this, SMEs in Mongolia generate 17.8-20% of GDP, create 67-70% of the total job opportunity, and make up 2.3% of total export (Lkhagvasuren- Xuexi, 2014, Ganbold.M, 2016, Zolzaya- Hong 2018). Therefore, SMEs' key features of being resilient to dynamic changes and innovative potential are of interest to many policymakers and researchers in the world who are interested in boosting and thriving their country's economic development (Toulova et al., 2015).

Internationalization is a phenomenon that composes of export, foreign trade activities, cross border clustering, cross border collaboration, establishing subsidiaries, branches, and joint ventures stages, and through which the enterprise expands their business activities and trade

into the different geographical area (Singh et al., 2010 and Mendy-Rahman, 2019). However, as noted in the formerly conducted studies, internationalization phenomenon is considered mainly in conjunction with big companies whose financial power is believed to be sufficient embedding on global markets and competing in fierce competition (Toulova et al., 2015). Yet, in the 21st century, the new pattern of internationalization for firms has been emerged both in the developed and developing countries, in especially, the number of SMEs in the developing countries took action to go international market intensively has increased, even though they have limited resource and capacities compared to the big multinationals. Besides, the rapid globalization and less trade barriers accelerate SMEs internationalization process more than ever before, and policymakers of countries commenced to develop brand new policy approaches supporting domestic SMEs' internationalization process as a vehicle for social and economic prosperity (Al-Hyari et al., 2012). There are many factors that are used to explain SMEs internationalization process, including the proactive and reactive reasons, motives, or drivers. Extant research studied these issues using many approaches, but attention paid to the firm- and context-specific factors is limited, especially concerning SMEs in transition contexts due to most studies conducted in a developed country context. Therefore, we hope that our study will make great contributions to the specifics related to what are the main barriers of the internationalization process in SMEs in the transition country context significantly.

Literature review

In line with the World Trade Organization (WTO) census, the rapid SME's internationalization brought an upsurge in global trade and export rate. Singh et al (2010) pointed out that export activity is concerned as crucial because it increases budget revenue, enhances trade balances, assists in alleviating issues raising from poverty and unemployment. Also, export growth generates employment opportunities in the local economy that might improve standards of living (Kahiya, E.T., 2013). Consistent with it, Organization for Economic Cooperation and Development (OECD) stated that export is the most common entry mode that is used to enter into foreign market for SMEs because exporting process does not require many prerequisites and a large amount of capital investment, yet this kind of entry comes up with less financial and commercial risk compared to other direct investment modes (Al-Hyari et al., 2012, Kahiya, E.T., 2013, Roy et al., 2016). A result of rapid globalization followed by economic, financial, credit crises, and rock-bottom of consumer confidence throughout the world has led to the domestic market saturation phenomenon. Consequently, the local SMEs and MNEs have started to look for new markets to enter and expand their business activities towards abroad as an exporter at first (Gardó et al., 2015). Exporting to different geographical locations enhances a firm's competitive advantage, which brings forward more productivity and efficiency in terms of operations compared to non-exporting firms (Kahiya, E.T., 2013).

There are many influential factors, including motives, drivers, impediment factors, and internal and external capabilities, for the internationalization phenomenon. Among them, investigating the barriers -impediments- is crucial in a regard to speed of internationalization for the reason that it might be helpful to comprehend SMEs' low-level export (Toulova et al., 2015) in Mongolia, which leads to reduce the barriers and increase overall export performance. Mongolian economy is hugely dependent on the resource sector accounting for 90% of total export and 25% of budget revenue. The experts highlighted that there is a huge need to diversify economy by supporting SMEs development (Doojav et al., 2020). Although SMEs produce relatively low level of value-added products/ services and exports in Mongolia, they are dominant in terms of magnitude and employment. As of 2019, SMEs in Mongolia provide 67% of the total job opportunity, produce 20% of GDP, and generate 2.3% of total export (Ganbold.M, 2016, Zolzaya- Hong, 2018). Compared to neighbors' countries, Mongolian

SMEs have contributed less amount of share in export, 2.3%, as Taiwan 31.4%, China 68%, Japan 20.3%, and the Republic of Korea 16% (Yener et al., 2014).

Facing barriers to the internationalization process is different for every country in the context of arising problems, especially, depending on the level of economic development (Toulova et al., 2015). In line with Toulova et al (2015) and Bootink,-Saka-Helmhout (2018), the previous studies mostly focus on MNEs or big, well-established firms in the developed countries. In terms of geographical location, most papers exploring barriers to the export of SMEs has been conducted in the USA, Europe, and some Asian big markets, including China, Singapore, Japan, and South Korea (Hovhannisyanyan-Vasa, 2007, Al-Hyari et al., 2012) or even the examples of the Central Asian countries (Gyene, P. 2020). There have been only a few pieces of research studied barriers impeding the SME's foreign market entry and export related activity from the transition country context, especially choosing Mongolia as a case. Mongolia's possible role and participation in China's trade expansion project called One Belt One Road (OBOR) has already been mentioned in the bibliography, the project was outlined as China-Mongolia-Russia Economic Corridor a trilateral co-operation in 2014 at Dusanbe Summit of the Shanghai Cooperation Organisation (SCO) (Engelberth I. – Sági, J. 2017). But even though there is a number of publications in this field, mentioning opportunities and obstacles as well, but there is still no exact evidence too foresee Mongolia's benefits from this project (Dondokov, Z. 2018; Graceffo, A. 2020) especially in case of SMEs. Erdei – Erdeiné Késmárki-Gally (2019) pointed out the technical obstacles in connecting Chinese and Mongolian (and Central Asian) railway systems as well. A review of the main body of literature regarding SMEs development and internationalization phenomenon in the developing countries has shown that there is a lack of empirical research on this subject.

Moreover, there is a scarcity of research with respect to SME's internationalization in developing countries, particularly encountering barriers, which were transitioned from a centrally planned to a market-led economic system at the beginning of 1990. Therefore, it is crucial to researchers, practitioners, and policymakers as scholarly advances on in a variety of different geographical areas that have been neglected to understand SMEs internationalization phenomenon. The main purpose of this research is to explore what barriers SMEs in transition countries facing during their internationalization process. By this paper, we contribute to the narrow existing literature in the field of the internationalization of SMEs in the transition countries by investigating SMEs in Mongolia in order to provide implications to researchers, practitioners, policymakers and SME owners or managers. First chapter presents the relevant literature review of the SME's internationalization and barriers they may encounter during their internationalization process in general. Secondly, the current SMEs development in Mongolia, key issues in the field of SMEs internationalization is examined. Then, the research methodology adopted in this research is described. Finally, the conclusions and suggestions are presented.

Encountering issues and barriers of the internationalization in SMEs in Mongolia

As of 2017, there were active 78,585 legal entities running business in Mongolia, 67,000 of which were SMEs. As defined in SME law of Mongolia, SMEs are registered business entities with less than 199 employees and 1.5 billion MNT annual turnover. Concerning economic beneficence, the mining sector is the main contributor to the Mongolian economy, which produces 24.5% of GDP individually, wholesale and retail sectors are the second biggest sector, which make up 15.7% of GDP. Following that, agriculture and manufacturing sectors generate 10.2% and 10.5% of GDP, respectively (Boojoo, L., 2019; Kozár, 2012). Zolzaya- Hong (2018) pointed out that SMEs account for 17.8% of the total GDP, 2.3% of the export, and provide

70% of the total employment in Mongolia. In accordance with World Bank report, Mongolia is rated in the place of 74 out of 190 countries in the matter of environments of doing business. Compared to the neighboring countries, it is ranked far below than China, Japan, Kazakhstan, and South Korea in this category. Moreover, being heavily reliant upon the mineral sector is one of the weaknesses for Mongolian economy, which is needed to be diversified by transforming its natural resource wealth into assets that support sustainable growth and prosperity (Doojav et al., 2020). Boojoo.L (2019) stated that there is a shortage of long-term financing means for SMEs in Mongolia, as well the interest rate of the short-term loan that is available on the financial market is sky high. These challenges indicate that the governmental institutions should provide more long-term loan with low minor interest rate in order to sustain SME development in the long run. Yet, in the transition countries, there are some critical problems because of high level bureaucracy, corruption, unstable political situation, the characteristic of transformed into new regime and low level of connection to relevant institutions. Evidence from the Mongolian case would be of high relevance for understanding potential barriers that might encounter in the internationalization of SMEs in the transition countries and lowering barriers to SME development for resource-rich developing countries as well.

Research methodology

The present study is based merely on the bibliographic search that covered all related studies executed in the field of internationalization of SMEs in transition countries. Two eligible touchstones were set from the perception in selecting articles and studies relevant to our study.

- A. The research papers and studies covered topics of SMEs internationalization phenomenon that published or non-published in journals, books, and in conference proceedings.
- B. Conceptual, empirical, methodological, or meta-analysis data, documents, and case studies.

The objective of this study is to outline a possible and effective methodology that will be applicable to Mongolia's case and give another different interpretation of determining methodology. Furthermore, by this paper, we also set a goal to provide methodological suggestions to investigate the key barriers of internationalization in SMEs in the transition countries. As mentioned previously, SMEs are the crucial contributor to the national economy, particularly in developing countries. As far, most countries transited from a centrally planned economy to a market economy at the beginning of 1990 fall in the category of transition economies and developing countries in terms of their economic development. In the research background section, we stated both the problems and barriers that occur during SMEs in transition countries in their internationalization process and methodology that was adopted more commonly in this field.

Research paradigm

Ganbold. M (2016) pointed out that a research paradigm is an ideology to be chosen at the first step of the study by the researcher directing the research at a greater distance. Two kinds of paradigms are used in the research: positivism, and interpretivism. In this study, the positivist paradigm used to understand the barriers to SMEs internationalization in Mongolia. Hence, the research using the positivist paradigm comprehends human behavior based on the experiments and analysis, while the research using the interpretivism paradigm formulate social reality based on the individual's opinion.

Research background

This section provides a statement of all kinds of barriers that may occur during SMEs internationalization process based on previously conducted studies in various countries. A review of the literature reveals that the firm's country of origin, also named as context-specific factors, is one of the crucial factors to the SME's internationalization process. Marinova-Marinov (2017) studied the relevance of context-specific factors for firm internationalization in a transition context using the qualitative method. It is estimated that SMEs in transition countries deal with the common challenges that are usually encountered by SMEs in other economies as well. Also, they overcome challenges caused by institutional external and internal factors during their internationalization.

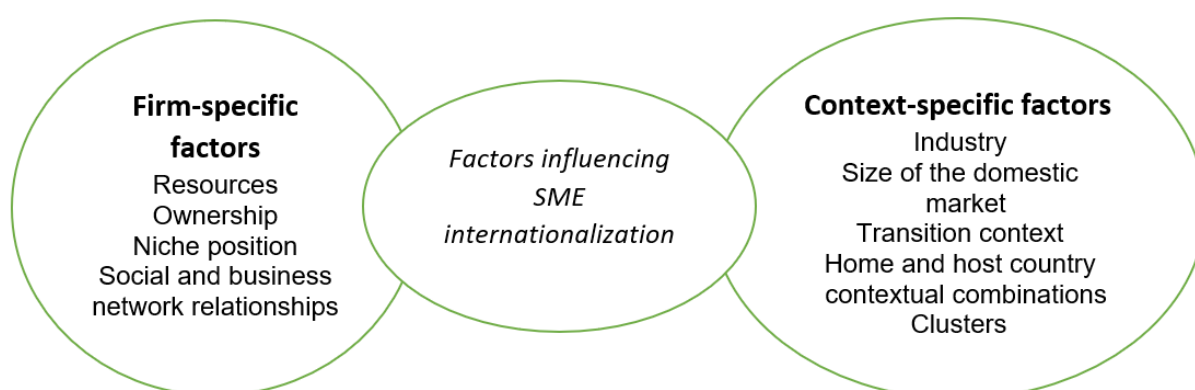

Figure 1. Factors influencing SME internationalization

Source: Marinova- Marinov, 2017

This is consistent with the result of other studies, Thai et al (2013) pointed out most of internationalization theories are not suited for explaining the internationalization of SMEs in transition countries because of distorted information channels, fragile market structures, imperfect property rights conditions, and unstable institutional environments. SMEs in the developed countries already have a good knowledge and experience of their domestic markets as well resources and capabilities that are essential to overcome potential barriers in a new foreign market (Thai et al., 2013). In the light of adopted methods all over the world, Hutchinson et al (2009) identified the initial barriers to the internationalization of small retailers based in the United Kingdom (UK) using qualitative design. Reaching the potential customers, understanding, and serving their needs require new approach to space and market, new methods and algorithms (Sikos T. et al. 2019). Following that, Gardó et al (2015) studied the barriers that are encountered to the retailing SME in Spain internationalization process using qualitative research method as well. In 2010, Al-Hyari et al identified some major barriers that constrain the export and export-related activities of SMEs in Jordan using a quantitative research method. While Rahman-Mendy (2019) adopted the mixed-method design to explore SMEs internationalization from an emerging market perspective. In 2016, Roy et al (2016) used quantitative research method to survey barriers to SMEs internationalization process from Indian context. Two more studies conducted in revealing barriers to SMEs internationalization used the quantitative methods alone, which raised doubts concerning understanding the barriers may be not well explored using single method.

Conclusion

In a broader context, the share of studies in the field of SMEs internationalization that chose quantitative or qualitative research methods individually is comparable high. While the portion

of the research adopted both methods is less in terms of the numbers. Using one single method is not well suited to study the phenomenon like internationalization, so that we set and suggest a mixed-method research design to explore barriers to the SMEs' internationalization phenomenon in transition countries from various perspectives using diverse approaches as Mongolia as a case. Extending this line of inquiry, we also found that extant research has focused on the internationalization of SMEs in the developed countries and the obstacles facing the ongoing process of firm's internationalization, but the barriers to the internationalization of SMEs in the transition countries have received little attention in internationalization literature. The bibliographic evidence revealed in this study provided insight into the different types of actors engaging in SMEs internationalization process and the opportunity to comprehend external and internal barriers faced to the SMEs in the developing countries, especially transition economies. This study attempted to outline the main principles and framework of an effective methodology to examine the internationalization process of the SMEs in Mongolia (which can serve as a pattern for other transition and developing economies. However, we believe that there is still a need for further research in order to elaborate a well-functioning research and monitoring methodology as there is a number of obstacles and local factors that have to be quantified and incorporated into a tailor-made set of methodology.

References

1. Al-Hyari, K. - Al-Weshah, G. - Alnsour, M. (2012): Barriers to internationalisation in SMEs: evidence from Jordan. *Marketing Intelligence & Planning*.
2. Bilguun, S. - Tsolmon, O. - Khuslen, B. - Bilguunzul, S. - Munkhbayar, G. – Elbegjargal, E. (2018), Development and financing of small and medium enterprises
3. Boojoo, L. (2019): Leveraging SME Finance through Value Chains in the CAREC Landlocked Economies: Case of Mongolia.
4. Bootink, L.W. - Saka-Helmhout, A. (2018): The effects of R&D intensity and internationalization on the performance of non-high-tech SMEs. *International Small Business Journal*, 36(1), pp.81-103.
5. Dondokov, Z. (2018): The economic corridor "China-Mongolia-Russia": problems and development prospects. *IOP Conf. Ser.: Earth Environ. Sci.* 190 012052. doi :10.1088/1755-1315/190/1/012052; <https://iopscience.iop.org/article/10.1088/1755-1315/190/1/012052/pdf>
6. Doojav, G.O. - Luvsannyam, D. - Sukhbaatar, B. - Sodnomdarjaa, B. - Otgonbat, T. - Batmunkh, K. - Gantumur, M. - Enkh-Amgalan, E. (2020): Development and Access to Finance of Small and Medium-Sized Enterprises in Mongolia. In: Zhang, Xi - Kwok Tai Chui - Ordez De Pablos (eds.): *Innovative Management and Business Practices in Asia* (pp. 265-294). IGI Global.
7. Engelberth I. – Sági J. (2017): Az Új selyemút kezdeményezés szerepe, céljai (The Role and the Goals of New Silkroad Initiative). *Külügyi Szemle (Foreign Policy Review)*, Vol. 2017, No. 3, pp. 85-104. https://kki.hu/assets/upload/05_Engelberth-Sagi.pdf
8. Erdei A. - Erdeiné Késmárki-Gally Sz. (2019): Kína regionális kapcsolatainak fejlődése a 21. században (The development of China's regional relations). *Annales book series*, Vol. 12, Universitas Budapestiensis de "Metropolitan pp. 243-254. <https://www.metropolitan.hu/upload/c511ab52b7d91e22ee27763f613a555b7a0e6336.pdf>
9. Ganbold, M. (2016): The impact of the small and medium enterprise support programmes on the livelihoods of micro-entrepreneurs using sustainable livelihood framework: a case study of Enterprise Mongolia Project Phase 2 by United Nations

- Development Programme in Mongolia: a thesis presented in partial fulfillment of the requirements for the degree of Master of Philosophy in Development Studies at Massey University, Palmerston North, New Zealand (Doctoral dissertation, Massey University).
10. Gardó, T.F. - García, H.C. - Descals, A.M. (2015): Internationalization of SME retailer: barriers and the role of public support organizations. *International Journal of Retail & Distribution Management*.
 11. Graceffo, A. (2020): Mongolia and the Belt and Road Initiative: The Prospects for the China-Mongolia-Russia Economic Corridor. *ChinaBrief*, Volume 20 • Issue 12 • July 15, 2020, pp 35-39. <https://jamestown.org/wp-content/uploads/2020/07/Read-the-07-15-2020-CB-Issue-in-PDF.pdf?x73670>
 12. Gyene, P. (2020): China's Economic Progress and the Perceptions of the "New Silk Road" in Central Asia. In: Moldicz, C. (ed.) *A Geopolitical Assessment of the Belt and Road Initiative*. Budapest, Budapest Business School University of Applied Sciences (BGE), (2020) pp. 27-40.
 13. Hovhannisyan, V. - Vasa, L. (2007): Armenian Rural Cooperatives and Marketing: Dairy Sector. *Gazdálkodás (Scientific Journal on Agricultural Economics)*, 51(80-2016-569), pp.17-25.
 14. Hutchinson, K. - Fleck, E. - Lloyd-Reason, L. (2009): An investigation into the initial barriers to internationalization: Evidence from small UK retailers. *Journal of Small Business and Enterprise Development*.
 15. Kahiya, E.T. (2013): Export barriers and path to internationalization: A comparison of conventional enterprises and international new ventures. *Journal of International Entrepreneurship*, 11(1), pp.3-29.
 16. Kozár, L. (2012): Rural Development, Based on Market Institutes. *International Journal of Environmental, Cultural, Economic and Social Sustainability*. 7 p 47.
 17. Lkhagvasuren, T. - Xuexi, H. (2014): Analysis of the returns of small and medium-sized enterprises in Mongolia. *Journal of Finance and Accounting*, 2(3), pp.41-47.
 18. Marinova, S. - Marinov, M. (2017): Inducing the internationalization of family manufacturing firms from a transition context. *European Business Review*.
 19. Mendy, J. - Rahman, M. (2019): Supporting SMEs' internationalisation through a deeper understanding of human and technology barriers. *Journal of Organizational Effectiveness: People and Performance*.
 20. Ngoma, M. - Ernest, A. - Nangoli, S. - Christopher, K. (2017): Internationalization of SMEs: does entrepreneurial orientation matter? *World journal of entrepreneurship, management, and sustainable development*.
 21. Rahman, M. - Mendy, J. (2019): Evaluating people-related resilience and non-resilience barriers of SMEs' internationalization. *International Journal of Organizational Analysis*.
 22. Roy, A. - Sekhar, C. - Vyas, V. (2016): Barriers to internationalization: A study of small and medium enterprises in India. *Journal of International Entrepreneurship*, 14(4), pp.513-538.
 23. Singh, G. - Pathak, R.D. - Naz, R. (2010): Issues faced by SMEs in the internationalization process: results from Fiji and Samoa. *International journal of emerging markets*.
 24. Sikos, T. – Kozák, T. – Kovács, A. (2019): New retail models in online and offline space. *Deturope – The Central European Journal of Regional Development and Tourism* Vol. 11 Issue 3 2019, pp 9-28. https://www.deturope.eu/img/upload/content_10435366.pdf

25. Thai, M.T.T. - Chong, L.C. (2013): Dynamic experimental internationalization: Strategy of SMEs from a transition economy. *Journal of International Entrepreneurship*, 11(4), pp. 370-399.
26. Toulouva, M. - Votoupalova, M. - Kubickova, L. (2015): Barriers of SMEs internationalization and strategy for success in foreign markets. *International Journal of Management Cases*, 17(1), pp.4-19.
27. Tuul, O. - Bing, S.J. (2019): Employee training in small and medium-sized enterprises in Mongolia. *Proceedings of the Mongolian Academy of Sciences*, pp.75-84.
28. Yener, M. - Dođruođlu, B. - Ergun, S. (2014): Challenges of Internationalization for SMEs and Overcoming these Challenges: A case study from Turkey. *Procedia-Social and Behavioral Sciences*, 150, pp.2-11.
29. Zolzaya, E. - Hong, Z.X. (2018): The research of Mongolian SMEs human resource recruitment and selection in some problem. *Proceedings of the Mongolian Academy of Sciences*, pp.160-172.

THE EFFECT SYRIAN WAR ON THE TRADE AND THE ROLE OF SME DEVELOPMENT ORGANIZATION

Selim Çörekçiöglu¹, Tahmina Musayeva², Deniz Horuz³, Mark Molnar⁴

^{1,3}PhD student, ²Student, ⁴Associate Professor

^{1,3} Hungarian University of Agriculture and Life Sciences, Doctoral School of Economy and Regional Sciences

²Gaziantep University, Faculty of Science and Literature

⁴Hungarian University of Agriculture and Life Sciences, Institute of Economics

Email: corekcioglu.selim@phd.uni-szie.hu¹, tahmina1.musayeva1@outlook.com², horuz.deniz@hallgato.uni-szie.hu³, molnar.mark@uni-mate.szie.hu⁴

Abstract

In this paper, the effect of the Syrian war on the export of SMEs in Hatay province, located on the Syrian border, is investigated and the role of KOSGEB (SME Development Organization of Turkey) is discussed. For the analysis companies were selected from Hatay. The examined population consists of 1176 exporting enterprises which does export and the sample size was 107 units. Furthermore, an attempt is made to identify the relevant factors causing problems for the SME's, namely if their country of origin, area of activity, export-orientation and export-intensity was a distinctive factor. It was found that export volume and KOSGEB's subsidies was a significant factor in explaining business disruption, but other factors turned out to be irrelevant. This lead to the conclusion that the role and activity of KOSGEB (e.g. detailed company analyses, foreign market analyses, regional research and KOSGEB support) should be expanded to more companies.

Kulcsszavak: SME, Support, International, Trade

JEL besorolás: F13, F23, F42

LCC: HD2340.8-2346.5

Introduction

Before the Arab Spring; Turkey planned various reforms to deepen trade relations with countries such as Iraq, Jordan and Syria to accelerate economic growth. These countries, like other Arab countries, were also planning to liberalise agricultural trade, reduce non-tariff measures, and improve transport logistics with Turkey. These reforms were important for encouraging regional trade and creating a new economic zone (Ianchovichina & Ivanic, 2014). Turkey, Syria, Jordan and Lebanon signed the Close Neighbors Economic and Trade Partnership Council (CNETAC) joint declaration for the establishment of a regional trade agreement in July 2010 (Fattah, 2011).

However, in 2011 political transitions started in most of the Arab countries and riots broke out. Similar events also occurred in Syria. Protest turned into riots that quickly turned into a civil war and caused widespread problems in neighboring countries. The war has created numerous humanitarian, social and economic problems, halted the regional trade integration process and thus undermined development (Özpek & Demirağ, 2014). The province of Hatay, located in the southern part of Turkey on the Syrian border, was similarly to other provinces, affected by the ongoing turmoil in Syria since April 2011. The fact that Hatay was a part of Syria until 1939 implies common ethnic, cultural and religious characteristics, and that many families have relatives on both sides of the border, has a significant effect on the situation. Hatay, the main

beneficiary of the increase in trade between Turkey-Syria over the past decade, faced serious economic downturn. However, in some areas, after two years of turmoil, Hatay started to recover.

One reason for the Turkey-Syria trade was starting newly. The free trade agreement between Turkey and Syria signed in January 2007 and a visa-free regime began in August 2009. Second, Hatay businessmen found new opportunities in the Syrian crisis. Third, Syria's GDP is greater than 30 years ago due to Turkey, Turkey was cheaper than Syria, so they gained habit to visit. KOSGEB is one of the government institutions which provide economic support for SMEs. While providing this support, KOSGEB uses different instrument. It can be counted as support for domestic fairs, international business trips, matching support, consultancy, training, logistic and SME Development Program.

In this study first the background of the political events is discussed. Afterwards an overview of the scope and methodology of the research is given, followed by the results detailing the impact of war on the export of small and medium-sized enterprises operating in the province of Hatay. The conclusions summarize the results obtained.

Literature Review

Akgündüz et al. (2015) make use of an international computable general-equilibrium framework with a new element on six Levant nations, which are the Arab Republic of Egypt, Iraq, Jordan, Lebanon, the Syrian Arab Republic, and Turkey, to quantify the direct and oblique financial impacts of the Syrian conflict and the improvement of the Islamic State at the Levant. Syria and Iraq undergo the brunt of the direct financial prices, at the same time as the alternative Levant nations lose in per capita but not in mixture terms. The spread of the Islamic State harms regional trade. It contributes to varying degrees to direct costs in all Levantine economies and doubles welfare losses in the case of Syria and Iraq. All these countries have obvious opportunities to expand intra-Levant trade and to harvest the associated gains in economic efficiency and diversity. Average welfare effects are not indicative of domestic incidents, which are ranging between workers, landowners, and capitalists.

The civil war in Syria has resulted in a massive refugee crisis in the neighboring countries. By the end of 2013 more than half a million people sought refuge in Turkey's cities and entered refugee camps in Turkey. We examine how the Syrian refugee inflow in Turkey has affected food and housing prices, employment costs, and inner migration patterns in areas of Turkey where refugees are being accommodated. Refugee camps are located near the Syrian border, which allows us to apply the relaxation of nearby Turkey as a management group with a distinction-in-distinction method to research the effect on neighborhood economies. Our findings advise that housing and to a lesser extent food costs increased, however, the employment costs of natives in numerous professions, companies are in large part unaffected. The incumbent indigenous people remain steadfast, considering the limited migration out of the region. There is a significant decrease in immigration to areas hosting refugees. However, the decrease in internal migration is less than tenth of the refugee influx. This shows that there is little evidence of refugees crowding out indigenous people in local labor markets (Esen & Oğuş, 2017). The Syrian civil conflict led to mass migration out of Syria into the neighboring countries. Turkey has acquired the finest quantity of refugees from Syria. The Syrian refugees initially settled in refugee camps in southeastern Turkey. As the Syrian war intensified and lengthened, the variety of Syrian refugees in Turkey extended and the Syrian populace started to move to the neighboring provinces and commenced to have significant impact on the nearby economy. In 2016, Syrian refugees were allowed to get a work permit and to disperse

geographically. This paper investigates the effect of Syrian refugees on the local labor market. Panel statistics for the years 2004 thru 2016 are applied for 26 areas in Turkey. Syrian refugees were found to cause growing unemployment and reduction in casual and formal employment (Carpio et al. 2015).

Civil war has resulted in more than four million refugees fleeing the country in Syria. Turkey hosts 1.8 million of them as refugee. That makes Turkey the largest refugee-hosting country in the world. This article describes how to assess the impact on the labor market conditions in Turkey. Recently available data of Syrian refugees on their 2014 distribution in the lower regions of Turkey is combined with Turkey Labor Force Survey. The influx of refugees additionally creates higher-salary formal jobs, bearing in mind the occupational upgrading of Turkish workers. Average Turkish wages have increased mostly because the employment patterns were modified due to the influx of refugees. (Akgündüz et al. 2018) examined how the Syrian refugee inflows into Turkey affected the organization to access and performance. To estimate the causal effects, we use instrumental variables, difference-in-differences, and artificially manipulated methodologies. The consequences suggest that hosting refugees is favorable for firms. Total company access does now no longer appear to be considerably affected. However, there's a widespread increase in within the variety of recent foreign-owned firms. In line with the growth in new foreign-owned firms, there are a few indications of an increase in gross profits and net sales.

(Bahçekapili and Cetin 2015) examine how the Syrian refugee inflows into Turkey affected the organization to access and performance. To estimate the causal effects, we use instrumental variables, difference-in-differences, and artificially manipulate methodologies. The consequences advocate that hosting refugees is favorable for firms. Total company access does now no longer appear to be considerably affected. However, there's a widespread increase in within the variety of recent foreign-owned firms. In line with the growth in new foreign-owned firms, there are a few indications of an increase in gross profits and net sales. The civil conflict in Syria which started in 2010 has caused a huge migration wave within the region. Many nations neighboring Syria, particularly Turkey, have accommodated a large quantity of immigrants of their lands. Initially conceived to be temporary, with the intensification of warfare in Syria this important flow has turned out to be a considerable economic, political, and social problem. According to official figures, the number of Syrian refugees in Turkey reached 1.7 million in 2015. A substantial percentage of refugees stay in camps close to the Syrian border and massive towns and cities near the camps. Such humanitarian crises have negative effects on both migrants and host countries. The main point of this examination is discussing the economic effects of the Syrian migrant crisis since 2011 on the southeastern Anatolia region. The effects of migration on unemployment, prices, internal migration, and regional foreign trade will be examined (Salloukh, 2017).

Objective, Importance, Scope and of the Research

In the followings we will analyze how the civil war in Syria affects the exports of SMEs operating in Hatay, how SMEs' view this situation, how can the problems be solved, and what role KOSGEB could play in solving these problems. As it is known, exports are important not only for the development of countries but also for the development of cities. Increasing sales in foreign market has a positive effect on both national and regional development in recent times when competition is increasing on a daily basis. The purpose of this research is to examine the current situation of SMEs, to determine the effects of war, to reveal the problems encountered, and to take the opinions of SMEs on what ways KOSGEB should provide support in this regard and to offer a solution.

Foreign trade with Syria has an important place in both economic and social areas in Hatay. However, the outbreak of the civil war in Syria had a number of negative effects on Hatay in foreign trade, as in many other areas. Resolving these adverse effects is important both in terms of increasing exports and stimulating the regional economy. The fact that this study directly reaches the enterprises operating in the Hatay region and can directly express the problems, opinions and suggestions of the enterprises, and the ability to provide rapid solutions by directly communicating to KOSGEB, one of the most authoritative institutions that can produce solutions, shows the importance of this research. Due to the high number of SMEs operating in Hatay and the low possibility of reaching all of these SMEs, the study was limited to 1176 enterprises registered to the Hatay Exporters Union and actively exporting, and these 1176 enterprises were selected as the population. While determining the sample size, considering the population, it was seen that at least 89 questionnaires with 95% confidence level and 10% margin of error would be sufficient, and a total of 107 questionnaires were included in the study.

The method of the research was determined as directing surveys to enterprises registered to Hatay Exporters Union and actively exporting and answering relevant questions by these enterprises. The interpretation of the research is based on the responses of 107 companies that reflect the population. A total of 27 questions were asked to companies and these questions were divided into 5 parts. Questions from 1 to 10 in part 1 are about identifying the companies, question 11 is for understanding if Question 11 in parts 2 is for understanding whether exports to Syria are affected by the war, Question 12-a, b, c in parts 3. Questions, d, e, f, g, and h are the questions of 13-a, b, c, d, e, f and g in parts 4 to understand the problems faced by the operators in exports after the Syrian War. The 14th question in parts 5 to analyze expectations of companies from KOSGEB and to understand their opinions of enterprises on increasing exports from KOSGEB.

The research hypotheses are established as follows:

- H1:** There are differences among the problems of SMEs depending on whether the company origin is Syrian or not.
- H2:** There are differences between the problems of SMEs that have exported to Syria or not in the last 10 years.
- H3:** There are differences between the problems of SMEs according to the sectors.
- H4:** There are differences among the problems according to foreign trade volumes.
- H5:** There is a correlation between the problems faced by the SMEs in exports and meeting the expectations of KOSGEB for increasing exports.

Material and Methods

Reliability analysis of the scales is important to see whether the questionnaires are healthy or not. Reliability is generally denoted by α and the value of α is between 0 and 1. The meanings of the α value are as follows (L. J. Cronbach, 1951) (L. Cronbach & Shavelson, 2004).

- $0 \leq \alpha < 0.4$ is not reliable,
- $0.4 \alpha < 0.6$ reliability is low,
- $0.6 \alpha < 0.8$ is reliable,
- $0.8 \alpha < 1$ is highly reliable.

T Test, ANOVA Analysis and Tukey Analysis are the analysis methods used to understand whether there is a significant difference between groups. T test is the test that compares two means and tells whether the means are different from each other. In other words, it reveals whether the emerging differences occurred by chance or not (Student, 1908).

ANOVA analysis is a method used to see whether there is a significant difference between the averages of two or more groups (Hinkelmann & Kempthorne, 2007). ANOVA analysis generally evaluates whether there is a difference between groups. Tukey analysis is an analysis method that evaluates these groups individually (Lindman, 1974).

Correlation analysis is used to understand the existence of a linear relationship between two variables. If there is a relationship between these two variables, it also gives information about the strength and direction of this relationship. The significance level should be less than 5% for a significant correlation. If the correlation coefficient is negative, there is an inverse relationship between the two variables, and a positive relationship in the opposite case (Soper et al., 1917).

Results

By aiming not to create long pages, descriptive table of companies was not given here. The analysis of other questions can be seen below.

Table 1: Problems faced by SMEs in exports after the Syrian War.

	Decreasing or ending of export		difficulties in finding new markets		Financial problems occurred after the war		logistics costs	
	Fq.	%	Fq.	%	Fq.	%	Fq.	%
Strongly disagree	11	10,3	10	9,3	10	9,3	7	6,5
Disagree	8	7,5	6	5,6	7	6,5	8	7,5
Partially agree	19	17,8	18	16,8	13	12,1	13	12,1
Agree	29	27,1	33	30,8	31	29,0	30	28,0
Strongly agree	40	37,4	40	37,4	46	43,0	49	45,8
Total	107	100,0	107	100,0	107	100,0	107	100,0

Source: Own calculation based available on data

As seen in table 1 and table 2, These questions are for understanding the problems faced by companies after the last Syrian war. Approximately 65% of the companies answered the question "Our exports started to decrease or ended after the war" I agree or strongly agree. Therefore, it can be said that the war that took place in Syria affected a large part of the businesses. To the question "There were difficulties in finding new markets after the war", approximately 68% of the enterprises answered "I agree or strongly agree". This shows that most of the companies had difficulty finding a new post-war market. Companies were asked if they had financial problems after the war. A very small portion of businesses, approximately 10%, stated that they do not have financial problems. This result shows that most of the companies faced post-war financial problems.

Table 2: Problems faced by SMEs in exports after the Syrian War. (Continues)

	raw material and intermediate goods costs increased		Insufficient (financial) government support		unfair competition created by Syrian origin enterprises		low quality product problem produced by Syrian origin companies		sufficient KOSGEB support	
	Fq.	%	Fq.	%	Fq.	%	Fq.	%	Fq.	%
Strongly disagree	10	9,3	33	30,8	11	10,3	10	9,3	34	31,8
Disagree	10	9,3	36	33,6	6	5,6	6	5,6	28	26,2
Partially agree	13	12,1	12	11,2	18	16,8	12	11,2	20	18,7
Agree	37	34,6	13	12,1	27	25,2	38	35,5	15	14
Strongly agree	37	34,6	13	12,1	45	42,1	41	38,3	10	9,3
Total	107	100	107	100	107	100	107	100	107	100

Source: Own calculation based available on data

There were some changes in logistics costs due to the inability to use the Syria line after the war. The enterprises were asked whether these changes "increased the logistics costs after the war". 79 of the 107 participants answered "I strongly agree or agree" to the relevant question and stated that the logistics costs were greatly affected by the war. The enterprises in Hatay were importing cheap intermediate goods or raw materials from Syria. For this reason, the question "whether the intermediate goods costs of raw materials increased after the war" was asked to the enterprises. 34.6% of the enterprises answered this question as I strongly agree, 34.6% of them agree, 12.1% of them partially agree, 9.3% of them do not agree and 9.3% of them strongly disagree. These results show us that the raw material costs of most of the enterprises have increased. Businesses were asked whether "enough (financially) state support was received after the war". 64.4% of the enterprises stated that they could not get enough state support after the war. After the war, Turkey has established a company originating in Syria. These companies create unfair competition due to reasons such as unregistered employment of the company, illegal employment and tax evasion. Therefore, enterprises with "After the war, the companies established in Turkey not originating in Syria is causing unfair competition" was asked. Only 15.8% of the enterprises participating in the survey indicate that there is no unfair competition, and the majority, excluding this group, think that it is unfair competition. Products produced by companies of Syrian origin are generally cheaper. This is because the products are generally of poor quality. The question "After the war, low-quality products manufactured by the Syria originating companies established in Turkey affected exports negatively and damaged the country's image and create a bad reputation. " was asked to companies. 74.8% of the companies answered strongly agree or agree to the survey, and the general opinion was that Syrian companies created a bad reputation by damaging the image of the country for exports. The enterprises were asked whether they received enough KOSGEB support after the war. 31.8% of the enterprises strongly disagree, 26.2% disagree, 18.7% partially agree, 14% agree, 9,3% answered strongly agree. The results showed that the enterprises did not have enough government KOSGEB support.

Table 3: Expectations from KOSGEB for increasing exports

	detailed company analysis		conduct market analyzes		special support Hatay		Increasing the scope and amount of logistics support	
	Fq.	%	Fq.	%	Fq.	%	Fq.	%
Strongly disagree	10	9,3	5	4,7	5	4,7	4	3,7
Disagree	5	4,7	6	5,6	2	1,9	5	4,7
Partially agree	27	25,2	20	18,7	14	13,1	14	13,1
Agree	27	25,2	38	35,5	30	28,0	26	24,3
Strongly agree	38	35,5	38	35,5	56	52,3	58	54,2
Total	107	100,0	107	100,0	107	100,0	107	100,0

Source: Own calculation based available on data

Table 4: Expectations from KOSGEB for increasing exports (Continues)

	Preparing reports by conducting research in the region		Facilitating The process of benefiting from support		increasing the promotion of support	
	Fq.	%	Fq.	%	Fq.	%
Strongly disagree	4	3,7	4	3,7	6	5,6
Disagree	5	4,7	2	1,9	13	12,1
Partially agree	14	13,1	12	11,2	19	17,8
Agree	26	24,3	25	23,4	25	23,4
Strongly agree	58	54,2	64	59,8	44	41,1
Total	107	100,0	107	100,0	107	100,0

Source: Own calculation based available on data

In the table 3 and table 4, it was aimed to analyze the expectations of the enterprises for the solution of the problems from KOSGEB. For this purpose, the enterprises were asked to evaluate the "doing detailed company analysis by KOSGEB, determining the needs of the companies and providing suggestion to companies". More than half of the enterprises, that is about 60%, answer this question as I partially agree or agree, and they welcome the idea of detailed analyzes conducted by KOSGEB. More than half of the enterprises, that is about 60%, answer this question as I partially agree or agree, and they welcome the idea of detailed analyzes conducted by KOSGEB. Another question is the idea of market analyzes conducted by KOSGEB and giving recommendations for exports. Only about 7% answered this idea as strongly disagree or disagree. Therefore, supply analyzes to be made by KOSGEB are important for businesses. Hatay is one of the provinces most affected by the war, as it is a province adjacent to the Syrian border. Therefore, it is important to give some extra support to this city. In this context, the enterprises were asked whether there is a need for special support (credit, machinery equipment, etc.) in Hatay for increasing exports by KOSGEB. Approximately 80% of the participants gave the answer "I partially agree or agree" to this question and leaned towards the idea of providing special support to Hatay. Another issue is how to find a solution for increasing the logistics costs of SMEs. For this reason, the question "whether to increase the scope and amount of logistics support or not" has been asked to the enterprises. 58 enterprises answered strongly agree, 26 companies agree, 1 enterprise partly agree, 5 businesses disagree, 4 enterprises strongly disagree with the idea of increasing the scope and amount of logistics support. Most of the enterprises think that expanding the scope of logistics support and increasing its amount would be beneficial for them. It is important to work on the problems that arose in the region due to the war in order to resolve the problems quickly. In this context, the issue of "Preparing reports by KOSGEB by conducting research in the region" was asked to the enterprises. Approximately 79% of the enterprises answer this question as I definitely agree or agree and think that the preparation of reports by KOSGEB will solve their problems. 64 of the 107 enterprises that answered the questionnaire definitely think that the process should be facilitated, while 25 think it should be facilitated. This result shows that most of the enterprises experience some difficulties in the process of getting support. Finally, the enterprises were asked whether it is necessary to increase the promotion of KOSGEB supporters (TV, newspaper, etc.). 5.6% strongly disagree, 12.1% disagree, 17.8% partially agree, 23.4% agree, and 41.1% strongly agree with the idea of increasing support promotions, and the general opinion is to increase KOSGEB promotions.

Reliability analysis

When we look at the table 5 below, it can be said that the questions are quite reliable since the α value is 0.915.

Table 5: Reliability Analysis

Cronbach's Alpha	Number of Questions
,915	16

Source: Own calculation based available on data

T Test Results

In the Analysis of the problems according to whether the Companies is of Syrian origin or not, SMEs were divided into 2 groups according to whether they originate from Syria or not. However, no significant difference was detected between the 2 groups.

In the Analysis of the problems of SMEs according to exporting or not exporting to Syria in the last 10 years, SMEs divided into 2 groups as exporting / not exporting to Syria within 10 years

and their problem were analyzed. However, no significant difference was detected between the 2 groups.

ANOVA Test and Tukey Test

After the Syrian War, the problems which companies faced in exports were examined by considering the sectors in which the companies operate. However, in terms of sectors, no significant difference was detected in the problems encountered.

Table 6: Analysis of SMEs' problems according to their foreign trade volume (ANOVA)

		N	Mean	Std. Deviation	Std. Error	f	p
Decreasing or ending of export	0-.499.000\$	60	41,833	0,98276	0,12687	6,515	0
	500.000- 999.999 \$	22	29,545	155,769	0,3321		
	1.000.000- 4.999.999\$	20	34	150,088	0,33561		
	5.000.000\$ and more	5	32	0,83666	0,37417		
	Total	107	37,383	131,276	0,12691		
difficulties in finding new markets	0-.499.000\$	60	41,833	0,96536	0,12463	5,194	0,002
	500.000- 999.999 \$	22	30,909	154,023	0,32838		
	1.000.000- 4.999.999\$	20	36,5	142,441	0,31851		
	5.000.000\$ and more	5	32	0,83666	0,37417		
	Total	107	38,131	125,991	0,1218		
Financial problems occurred after the war	0-.499.000\$	60	42,667	0,89947	0,11612	5,404	0,002
	500.000- 999.999 \$	22	30,909	160,087	0,34131		
	1.000.000- 4.999.999\$	20	38	157,614	0,35244		
	5.000.000\$ and more	5	34	0,89443	0,4		
	Total	107	38,972	128,808	0,12452		
logistics costs	0-.499.000\$	60	42,333	0,90884	0,11733	4,681	0,004
	500.000- 999.999 \$	22	31,818	153,177	0,32657		
	1.000.000- 4.999.999\$	20	40,5	131,689	0,29447		
	5.000.000\$ and more	5	44	134,164	0,6		
	Total	107	39,907	121,698	0,11765		
raw material and intermediate goods costs increased	0-.499.000\$	60	41,5	0,91735	0,11843	7,114	0
	500.000- 999.999 \$	22	28,182	153,177	0,32657		
	1.000.000- 4.999.999\$	20	35,5	143,178	0,32016		
	5.000.000\$ and more	5	40	122,474	0,54772		
	Total	107	37,57	128,004	0,12375		
sufficient (financial) government support	0-.499.000\$	60	24,167	138,137	0,17833	0,323	0,809
	500.000- 999.999 \$	22	25	133,631	0,2849		
	1.000.000- 4.999.999\$	20	22	139,925	0,31288		
	5.000.000\$ and more	5	28	130,384	0,5831		
	Total	107	24,112	135,948	0,13143		
unfair competition created by Syrian origin enterprises.	0-.499.000\$	60	42,167	0,97584	0,12598	6,632	0
	500.000- 999.999 \$	22	29,091	154,023	0,32838		
	1.000.000- 4.999.999\$	20	38,5	153,125	0,3424		
	5.000.000\$ and more	5	32	0,83666	0,37417		
	Total	107	38,318	131,383	0,12701		
low quality product problem produced by Syrian origin companies	0-.499.000\$	60	42,167	0,88474	0,11422	4,788	0,004
	500.000- 999.999 \$	22	31,364	152,114	0,32431		
	1.000.000- 4.999.999\$	20	38	150,787	0,33717		
	5.000.000\$ and more	5	34	134,164	0,6		
	Total	107	38,785	124,923	0,12077		
sufficient KOSGEB support	0-.499.000\$	60	27,167	132,884	0,17155	2,488	0,065
	500.000- 999.999 \$	22	21,364	116,682	0,24877		
	1.000.000- 4.999.999\$	20	19	125,237	0,28004		
	5.000.000\$ and more	5	24	151,658	0,67823		
	Total	107	24,299	131,832	0,12745		

Source: Own calculation based available on data

After the Syrian War, the problems companies faced in exports were analyzed according to the foreign trade volumes of the companies. Except for the question of whether enough (financially) government support was received after the war and whether enough KOSGEB support was received after the war, a significant difference was found between the groups in other questions. This significant difference is at the level of 1%. Although there was a significant difference between the groups, tukey analysis was applied to see which groups had a significant difference. The problems with significant differences between the groups were given below. After the Syrian War, the problems companies faced in exports were analyzed according to the net sales revenues of the businesses. However, in terms of sectors, no significant difference was detected in the problems encountered.

Table 7: Analysis of SMEs' problems according to their foreign trade volumes. (Tukey)

		N	Mean	Std. Error	Sig
Decreasing or ending of export	0-.499.000\$	500.000- 999.999 \$	41,833	,12687	.001
	500.000- 999.999 \$	0-.499.000\$	-1,22879*	.30431	.001
difficulties in finding new markets	0-.499.000\$	500.000- 999.999 \$	1,09242*	.29690	.002
	500.000- 999.999 \$	0-.499.000\$	-1,09242*	.29690	.002
Financial problems occurred after the war	0-.499.000\$	500.000- 999.999 \$	1,17576*	.30273	.001
	500.000- 999.999 \$	0-.499.000\$	-1,17576*	.30273	.001
logistics costs	0-.499.000\$	500.000- 999.999 \$	1,05152*	.28866	.002
	500.000- 999.999 \$	0-.499.000\$	-1,05152*	.28866	.002
raw material and intermediate goods costs increased	0-.499.000\$	500.000- 999.999 \$	1,33182*	.29457	.000
	500.000- 999.999 \$	0-.499.000\$	-1,33182*	.29457	.000
sufficient (financial) government support	0-.499.000\$	500.000- 999.999 \$	1,30758*	.30412	.000
	500.000- 999.999 \$	0-.499.000\$	-1,30758*	.30412	.000
unfair competition created by Syrian origin enterprises.	0-.499.000\$	500.000- 999.999 \$	1,08030*	.29590	.002
	500.000- 999.999 \$	0-.499.000\$	-1,08030*	.29590	.002

Source: Own calculation based available on data

In the Tukey analysis, it was seen that the significant differences were between companies which have foreign trade of 0-.499.000 \$ and 500.000- 999.999 \$.

Correlations Analysis

In this context, in order to increase exports, it has been analyzed whether there is a relationship between the average of the expectations from KOSGEB and the average of the problems faced by the enterprises in exports.

Table 8: Correlations Analysis

Correlations			
		The average of expectations from KOSGEB for increasing exports	average of problems faced by companies in exports
The average of expectations from KOSGEB for increasing exports	Pearson Correlation	1	,423**
	Sig. (2-tailed)		.000
	N	107	107
average of problems faced by companies in exports	Pearson Correlation	,423**	1
	Sig. (2-tailed)	.000	
	N	107	107

** . Correlation is significant at the 0.01 level (2-tailed).

Source: Own calculation based available on data

As a result of the analysis, at the level of 1% significance, it was seen that there is a relationship between the average of expectations from KOSGEB and the average of the problems faced by the companies in export, and this relationship was positive. 1 unit improvement made by KOSGEB to increase exports will provide a 42.3% improvement in the problems faced by enterprises in exports.

The results of the research hypotheses are as follows.

Table 9: Results of the Research Hypotheses

Hypothesis	Result
H ₁ : There are differences among the problems of SMEs depending on whether the company origin is Syrian or not.	Rejected
H ₂ : There are differences between the problems of SMEs that have exported to Syria or not in the last 10 years.	Rejected
H ₃ : There are differences between the problems of SMEs according to the sectors.	Rejected
H ₄ : There are differences among the problems according to foreign trade volumes.	Accepted
H ₅ : There is a correlation between the problems faced by the SMEs in exports and meeting the expectations of KOSGEB for increasing exports.	Accepted

Source: Own calculation based available on data

Conclusion

The civil war emerged in Syria affected Turkey as it affected other countries both economically and socially. In order to eliminate the negative effects of the war, KOSGEB, like many public institutions, needs to take responsibilities. The fact that there is a correlation between the problems faced by the enterprises in exports and meeting the expectations of KOSGEB for increasing exports shows that KOSGEB plays a key role in solving the problems. The civil war emerged in Syria affected Turkey as it affected other countries both economically and socially. In order to eliminate the negative effects of the war, KOSGEB, like many public institutions, need to take responsibilities.

KOSGEB generally provides financial support and has a system based on companies to choose the appropriate support for themselves. However, in the surveys conducted, most of the enterprises think that business analyzes should be made by KOSGEB. Considering that most of the companies operating in Hatay are small, it was found that enterprises need consultancy services. Therefore, consultancy service offered by KOSGEB in the region is important. Professional consultancy services will help companies to choose the most effective support for themselves. The analysis of the survey revealed that one of the biggest problems faced by companies operating in the province of Hatay was the problem of finding new markets. Although KOSGEB supports international business trips, it seemed that this was not sufficient. Therefore, as mentioned previously, analysis should be carried out to find appropriate markets where companies can sell their product.

It is another fact that companies in Hatay experience financial problems after the war in Syria. Therefore, it is important to provide support such as credit subsidies for companies that really need it and will make investments. Subsidies should not be provided unconditionally as some companies do not need these and would simply spend it inefficiently.

It was not possible for some of the companies exporting to different countries to transit through Syria after the war. Therefore, companies tried to deliver their products either by finding different routes or by different means of transportation. This created extra costs for companies

and this cost was a major problem. Therefore, companies operating in the region had problems with their logistics costs and think that the expansion of the scope and amount of logistics subsidies provided by KOSGEB would be beneficial.

Apart from the individual problems of the enterprises some problems became common in the region and cannot be resolved. For example, Syrian enterprises operating in the region and working informally create unfair competition as they avoid taxes. Similarly, Syrian companies producing cheap but poor quality products can adversely affect companies that can already find new markets. These and similar common problems need to be solved. KOSGEB is the institution that can prepare the most comprehensive and effective report on this issue due to its skilled personnel and thorough knowledge of the market. Therefore, regional companies expect KOSGEB to carry out studies on this issue and to report this problem to the relevant authorities. Considering that KOSGEB is such an effective and powerful institution, it should be considered quite normal for companies to expect a solution from KOSGEB. However, companies participating in the survey stated that they have difficulties in benefiting from KOSGEB support. Therefore, the support process should be facilitated for businesses in the region.

The enterprises that answered the questionnaire were of the opinion that it is also important to improve KOSGEB's public presence. Therefore, increasing KOSGEB promotions, placing billboard, TV and radio advertisements will contribute to the revival of the regional economy. The analysis found that the volume of foreign trade is an important distinguishing factor when business operation disturbances are analyzed. Therefore, grants or subsidies should be prioritized and given to companies with larger foreign trade volumes. The fact that there is a correlation between the problems faced by the enterprises in exports and meeting the expectations of KOSGEB for increasing exports shows that KOSGEB plays a key role in solving the problems.

References

1. Akgündüz, Y. E., van den Berg, M., & Hassink, W. (2018). The Impact of the Syrian Refugee Crisis on Firm Entry and Performance in Turkey. *The World Bank Economic Review*, 32(1), 19–40. <https://doi.org/10.1093/wber/lhx021>
2. Akgündüz, Y., van den Berg, M., & Hassink, W. H. J. (2015). The Impact of Refugee Crises on Host Labor Markets: The Case of the Syrian Refugee Crisis in Turkey. <https://papers.ssrn.com/abstract=2564974>
3. Bahçekapili, C., & Cetin, B. (2015). The Impacts of Forced Migration on Regional Economies: The Case of Syrian Refugees in Turkey. *International Business Research*, 8(9), p1. <https://doi.org/10.5539/ibr.v8n9p1>
4. Cronbach, L. J. (1951). Coefficient alpha and the internal structure of tests. *Psychometrika*, 16(3), 297–334. <https://doi.org/10.1007/BF02310555>
5. Cronbach, L., & Shavelson, R. (2004). My Current Thoughts on Coefficient Alpha and Successor Procedures. *Educational and Psychological Measurement - EDUC PSYCHOL MEAS*, 64, 391–418. <https://doi.org/10.1177/0013164404266386>
6. Carpio, D., Ximena, V.; Wagner, M. C., 2015. The impact of Syrian refugees on the Turkish labor market : The impact of Syrians refugees on the Turkish labor market (English). Policy Research working paper; no. WPS 7402 Washington, D.C. : World Bank Group. Retrieved 8 January 2021, from
7. <http://documents.worldbank.org/curated/en/505471468194980180/The-impact-of-Syrians-refugees-on-the-Turkish-labor-market>

8. Esen, O., & Oğuş Binatlı, A. (2017). The Impact of Syrian Refugees on the Turkish Economy: Regional Labour Market Effects. *Social Sciences*, 6(4), 129. <https://doi.org/10.3390/socsci6040129>
9. Fattah, S. A. (2011). The Changes in the Arab Policy of Turkey from 2002-2010: With a special reference to the Turkish Policy towards Syria (MSc Thesis). American University in Cairo.
10. Hinkelmann, K., & Kempthorne, O. (2007). *Design and Analysis of Experiments, Volume 1: Introduction to Experimental Design, 2nd Edition* | Wiley (2nd ed.).
11. Ianchovichina, E., & Ivanic, M. (2014). Economic Effects of the Syrian War and the Spread of the Islamic State on the Levant. The World Bank. Retrieved 14 January 2021, from <https://www.worldbank.org/content/dam/Worldbank/document/MNA/extended-summary-impact-of-ISIS.pdf> (Accessed: 14 January 2021)
12. Lindman, H. R. (1974). *Analysis of variance in complex experimental designs* (1st edition). W. H. Freeman.
13. Özpek, B. B., & Demirağ, Y. (2014). Turkish foreign policy after the ‘Arab Spring’: From agenda-setter state to agenda-entrepreneur state. *Israel Affairs*, 20(3), 328–346. <https://doi.org/10.1080/13537121.2014.922806>
14. Salloukh, B. F. (2017). The Syrian War: Spillover Effects on Lebanon. *Middle East Policy*, 24(1), 62–78. <https://doi.org/10.1111/mepo.12252>
15. Soper, H. E., Young, A. W., Cave, B. M., Lee, A., & Pearson, K. (1917). On the distribution of the correlation coefficient in small samples. Appendix ii to the papers of “student” and r. A. Fisher. A cooperative study. *Biometrika*, 11(4), 328–413. <https://doi.org/10.1093/biomet/11.4.328>
16. Student. (1908). The Probable Error of a Mean. *Biometrika*, 6(1), 1–25. <https://doi.org/10.2307/2331554>

CHANGES IN THE TERRITORIAL DISTRIBUTION OF POPULATION AND JOB SEEKERS WITH HIGHER EDUCATION IN HUNGARY

Tímea Győri

PhD student

Hungarian University of Agricultural and Life Sciences, Doctoral School of Economics and Regional Sciences

e-mail: gyoritimi05@gmail.com

Abstract

The study uses different statistical methods to examine the change in the territorial distribution and concentration of the tertiary-educated population and the unemployed between 2001 and 2019. Among the known regional inequality indicators measuring regional disparities, the Dual index and the Hoover index were used. With the help of the location quotient (LQ), the representation of those with higher education in relation to the average was explored and represented at the settlement level. Territorial autocorrelation was performed to more complexly examine the distribution and concentration of tertiary graduates within the population and the unemployed. Spatial neighborhood impact was analyzed using the Global and Local Moran Index. The autocorrelation confirmed regular spatial arrangements in the spatial distribution of tertiary graduates. The study explores whether different weighting of raw data affects the result of autocorrelation, furthermore determines the differences between the location quotient and the GIS representation of Local Moran I.

Kulcsszavak: higher education, unemployed, location quotient, territorial autocorrelation

JEL besorolás: J64, R23

LCC: HD5701-6000.9

Introduction

Human capital appears as an important factor in modern theories of economic growth (Romer 1990, Aghion – Durlauf 2005, Acemoglu 2008, Varga 2009, Nagy et al. 2017). Harmonious territorial development is also determined by the labor market situation (Egri-Tánczos 2016, Egri-Kőszegi 2018). One of the basic indicators of the labor market situation is unemployment, which on the one hand should be interpreted as a social spatial structure indicator as the proportion of the unemployed, and on the other hand - from the perspective of economic spatial structure analyzes - as a potential labor reserve (PLR). The potential labor reserve is made up of the unemployed, the underemployed and the inactive, their quantity and quality can be considered as endogenous factors (Romer 1994, Capello 2007, Lengyel 2010), therefore it is justified to analyze its composition when examining competitiveness. According to Central Statistics Office (CSO) data, in 2019 approximately 50% of the labor force reserve was unemployed, 40% inactive and 10% underemployed.

According to NES data, the average number of registered jobseekers in 2000 was 329,628, and the relative ratio to the active age population was 9.4%. The working age population fell by 7.2% between 2000 and 2019, while the number of jobseekers fell by 35.7%. The number of unemployed in 2019 was 252,550, which 43.2% had primary or less school, 25.2% a skilled worker certificate, 25.4% a high school diploma and 6.2% a higher education degree. At the NUT2 level, the relative number of jobseekers is outstanding in the Northern Great Plain and Northern Hungary regions (Hajdú, 2020). The change in the number of unemployed with higher

education (Δ UNE with higher education) compared to 2000 followed the same trend as the change in the total number of unemployed (Fig. 1). The effect of the economic crisis of 2008 can be clearly seen in the examined interval; from 2009 a jump-like growth took place. The pre-crisis level was reached again in 2014, with 441,936 jobseekers that year.

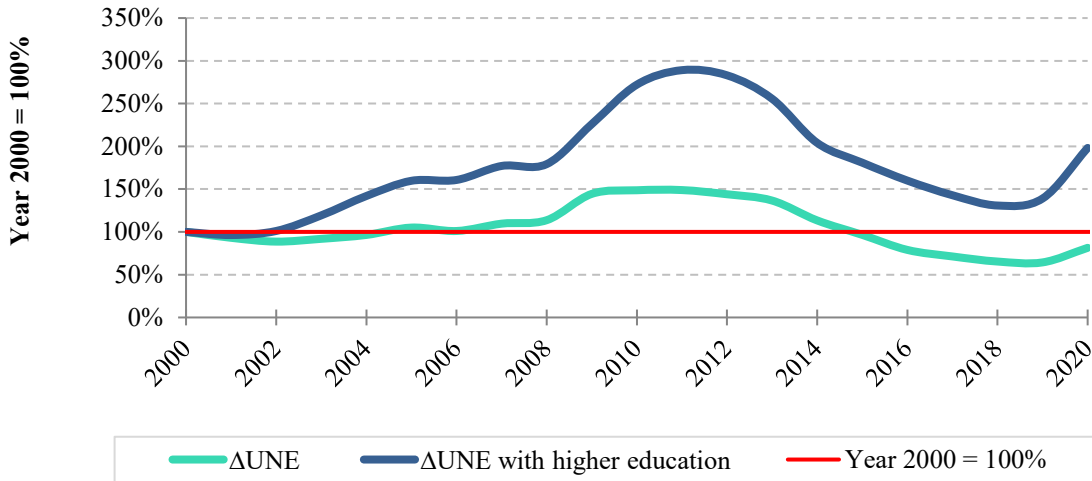

Figure 1. Change in the number of registered jobseekers (2000 = 100%)

Source: Own calculation and editing based on NES data, 2000-2020

The coronavirus epidemic that will appear in 2019 it has an impact on the economy and the labor market. The Hungarian labor market is experiencing its third shock after the turn of the 1990s and the 2008 global economic crisis. As a result of the economic recession caused by the restrictions associated with the epidemic, unemployment it visibly rise again.

In Hungary, after 1980, the educational attainment of the population increased steadily (Kiss et al. 2008, Sánta et al. 2015, Szakálné et al. 2018); in 2011, 1,382,000 people already had a college or university degree (Fig. 2). The regression lines designated the expected 2021 values based on data from previous years; the coefficient of determination for both age groups is approximately 98%. Based on the regression lines, in 2021, the estimated number of the population with tertiary education will reach 1,603 thousand in the 25-x age group, and 1,361 thousand in the 25-64 age group.

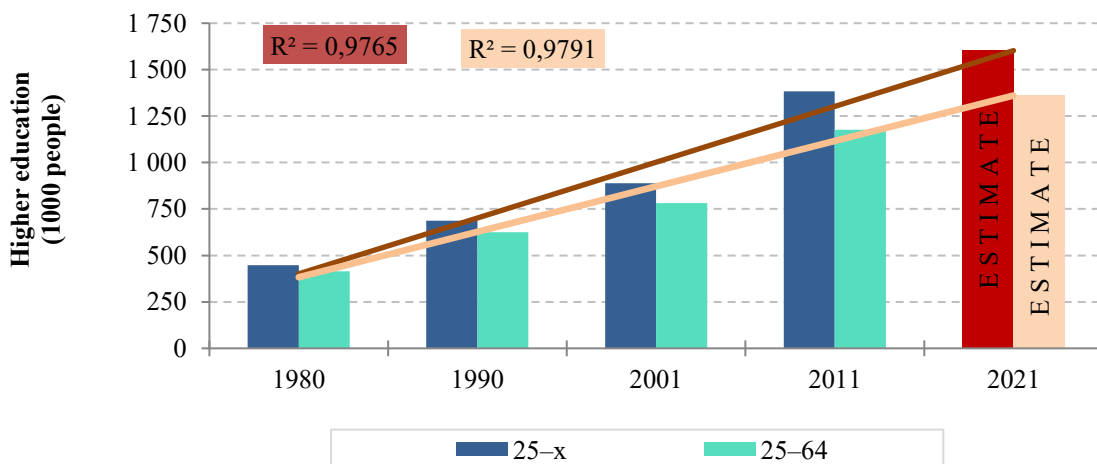

Figure 2. Number of people with tertiary education (1000 people)

Source: Own calculation and editing based on CSO data, 1980-2011

The general increase in the level of qualifications also had an effect on the distribution of the unemployed by educational attainment (Fig. 3). Within the surveyed interval, the proportion of registered jobseekers with a primary or lower education and a vocational certificate decreased slightly, while the proportion of those with a high school diploma and higher education increased. The proportion of people with tertiary (college and university) education has significantly increased with more than doubling reaching 7% in 2020.

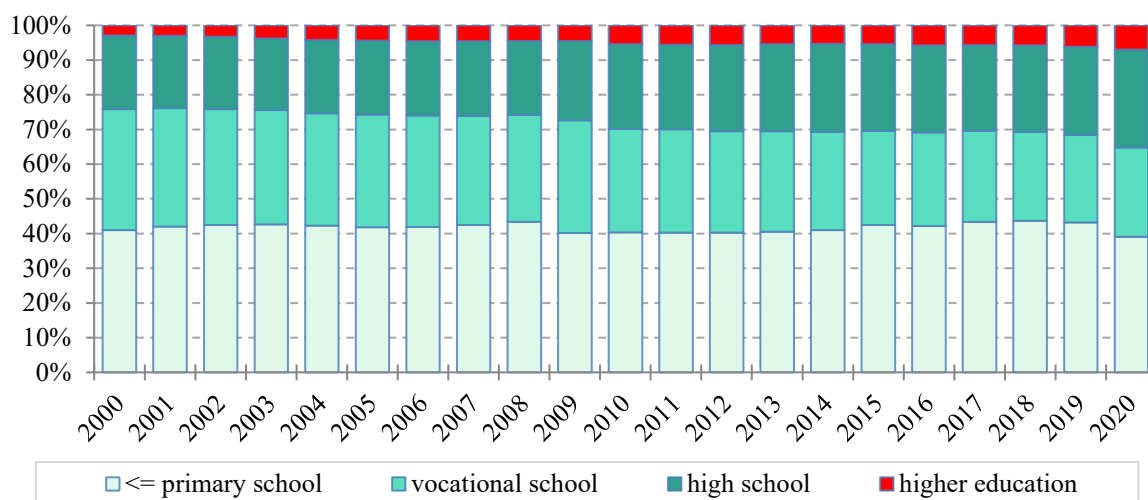

Figure 3. Distribution of the unemployed by educational attainment (%)

Source: Own calculation and editing based on NES data, 2000-2020

The study used different statistical methods to map the regional distribution and concentration of the tertiary-educated population and the registered unemployed as a highly qualified potential labor reserve in 2001, 2011, and 2019. In the framework of the research, I was looking for the answer to the question of whether regular territorial arrangements able to discovered in the territorial distribution of those with higher education.

Material and method

The basis of the spatial concentration study was the settlement level determined according to the LAU statistical zoning system. The territorial basis of the analysis was provided by the settlements of Hungary. To analyze the spatial location of the population with tertiary education, I used data from the two most recent censuses (2001 and 2011). For the unemployed, I performed my calculations with November 2001, 2011, and 2019 data. The source of the data is the databases of the CSO, the National Spatial Development and Spatial Planning Information System (NSDPIS) and the NES.

In the framework of the research, I revealed the direction and strength of the relationship between the graduate population and the number of unemployed by Pearson's correlation calculation. The coefficient is strong in absolute terms in the range of 0.7-1; medium at 0.3-0.7 intervals; and indicates a weak correlation at 0–0.3 intervals (Nemes Nagy 2005). In the framework of the research, I examined using a coefficient of determination what percentage of one criterion explains the variance of the other criterion. The coefficient of determination is equal to the square of Pearson's correlation coefficient (Zhang 2017).

In the study, the population with higher education and jobseekers with higher education (HI_UNE, HI_POP) was mapped by calculating the location quotient at the settlement level.

With the help of LQ we can get an answer as to whether the proportion of people belonging to a given group in a given settlement is under-represented or over-represented compared to the average of the group. The index can be well applied to the study of Hungarian regions (Vas et al., 2015). The method is most often used in the mapping of potential pulling sectors and clusters in Hungary (Gecse - Nikodémus 2003, Vas 2009). If $LQ = 1$, it can be interpreted as the same percentage distribution of people with higher education in the examined settlement as in the national average. I interpreted the index according to the following scale: no concentration below 1, moderately concentrated between 1.00-1.25, moderately concentrated between 1.26-1.50, and strongly concentrated above 1.50. The indicator expresses the regional distribution of the selected criterion with the following formula:

$$LQ = \frac{\frac{HI_UNE_i}{UNE_i}}{\frac{HI_UNE}{UNE}}$$

HI_UNE_i	Unemployed with high education in settlement i"
UNE_i	Unemployed in settlement „i"
HI_UNE	Unemployed with high education
UNE	Total number of unemployment

Territorial differences in the distribution of the unemployed with tertiary education were also assessed using simple inequality indicators. These simpler inequality indicators determine the extent of spatial differences regardless of the spatial location of the data. The Dual Index is the quotient of the average of the values above the mean of the total distribution and the mean of the values below the mean of the total distribution. The Hoover index is a commonly used distribution-type indicator (Kiss - Németh 2006).

For a more complex study of the rate (Rate%) and concentration (LQ) of tertiary graduates, I used spatial autocorrelation, which is simply a correlation between values close to a variable in space (Dusek 2013). As part of my research, I also produced Global and Local Moran I statistics. Global Moran's I value change between -1 and +1, the closer it is to +1, the more significant the phenomenon of positive autocorrelation, values close to 0 indicate a random spatial distribution of the data (Dusek 2004).

Local Moran I is a spatial autocorrelation research that informs about the spatial distribution of inequalities together with GIS visualization (Tóth 2003), ignoring the extent of the differences. Local Moran's I assigns a numerical value to each settlement, the expected value of which is 0, so if we get a value significantly different from 0, it indicates a regularity that can be discovered in the spatial arrangement. Local Moran statistics are suitable for showing areas that are similar or different from their neighbors. We distinguish two types of regular arrangement (Anselin 1995). In the case of a positive autocorrelation, the data of the adjacent area units are similar to each other, in the case of a negative one; the adjacent areas differ from each other (Nemes Nagy 2005). In the case of non-autocorrelation, the individual values are distributed randomly; the spatial differences do not draw a regular spatial shape.

The Moran scatter plots together represent the standardized values of the variables and their associated Local Moran's I values. The four plane quarters of the resulting scatter diagram represent the High-High, Low-Low, High-Low, and Low-High clusters (Tóth 2003). Interpretation of clusters:

- High-High: Settlements with a high value, where the settlements defined as neighboring also have a high value.
- Low-Low: Settlements with a low value, where the settlements defined as neighboring also have a low value.
- High-Low: Settlements with a high value, where settlements defined as neighboring have a low value.

- Low-High: Settlements with a low value, where settlements defined as neighboring have a high value.

In the study, I used different weight matrixes to operationalize neighborhood relations. Weight matrixes included the queen and rook contiguity taking into account common borders, furthermore distance-based (considers all territorial units within a given distance as neighbors) and also conceptualization based on the number of nearest neighbors. (Szakálné Kanó 2011, 2017, Dusek – Kotosz 2016, Egri 2017). The weight matrixes were parameterized separately in .gal, .gwt, and .swm files before running the Moran's I statistics.

Results

As the first step of the research, the correlations between the number of active age population at the settlement level (ACT_POP), the number of unemployed (UNE), the number of people with higher education (HI_POP, HI_UNE), and the values of location quotients calculated from raw data of higher education their strength was explored by Pearson's correlation calculation. The working age population and the number of unemployed have, of course, a strong positive correlation, as are the correlations between the unemployed with tertiary education and the total unemployed (UNE - HI_UNE) and the number of tertiary graduates (HI_UNE - HI_POP).

In contrast to the above, the values of the territorial concentration of those with tertiary education show a very weak positive correlation. While the correlation between the headcount data of tertiary attainment people in 2011 was $r = 0.983$, the correlation between their concentration was only $r = 0.494$. According to the coefficient of determination, the concentration of the tertiary population explained only 24.40% of the concentration of the unemployed with tertiary education.

Table 1. Examining the relationship between selected indicators

Indicators	Pearson's coefficient (r)	Significance (p)	Determination coefficient % (R ²)
ACT_POP – UNE 2001	0,891**	0,000	79,39
ACT_POP – UNE 2011	0,962**	0,000	92,54
UNE – HI_UNE 2001	0,940**	0,000	88,36
UNE – HI_UNE 2011	0,972**	0,000	94,48
HI_UNE – HI_POP 2001	0,956**	0,000	91,39
HI_UNE – HI_POP 2011	0,983**	0,000	96,62
LQ_HI_UNE – LQ_HI_POP 2001	0,318**	0,000	10,11
LQ_HI_UNE – LQ_HI_POP 2011	0,494**	0,000	24,40

** Significant at $p < 0.01$ level

Source: Own calculation and editing based on NES and CSO data, 2001, 2011

Examining the concentration of the graduate population (Fig. 4), it can be stated that in 2001 in 25 settlements and in 2011 in 37 settlements the location quotient indicated a strong ($LQ > 1.5$) concentration, so the proportion of graduates in these settlements was overrepresented to the average compared to. In both years, there is a significant concentration in Budapest and its catchment area, as well as in the county capitals and some larger cities where the proportion of people with higher education is higher than average.

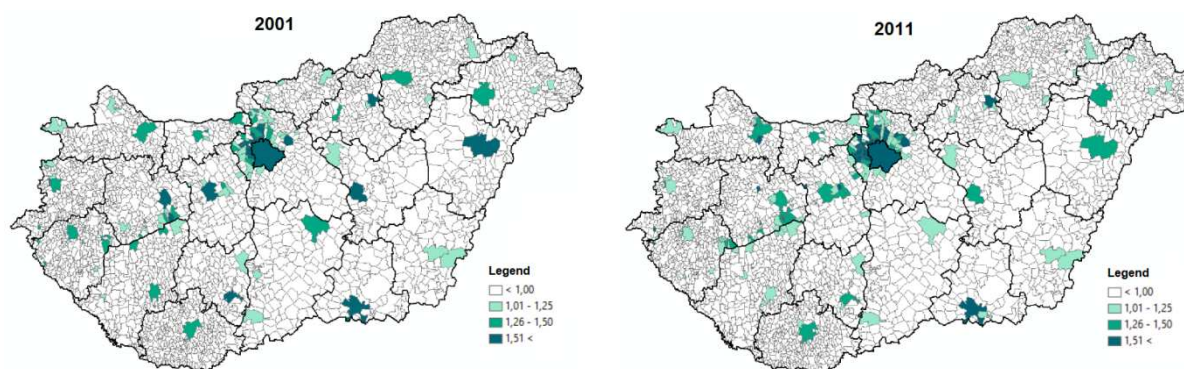

Figure 4. Concentration of the population with tertiary education over 25 (LQ)

Source: Own calculation and editing based on Census data, 2001, 2011

Almost all of the first 20 settlements with the highest concentration value belong to the Budapest agglomeration (Tab. 2), with the exception of some smaller settlements, where the concentration is due to the very low population.

Table 2. Settlements with the highest HI_POP concentration (2011)

Place	Settlement	LQ	Place	Settlement	LQ
1.	Telki	2,946	11.	Diósd	1,904
2.	Nagykovácsi	2,438	12.	Leányfalu	1,877
3.	Sima	2,340	13.	Sukoró	1,845
4.	Budajenő	2,129	14.	Bakonykúti	1,838
5.	Üröm	2,122	15.	Budapest	1,795
6.	Budakeszi	2,099	16.	Németbánya Pilisborosjenő	1,780
7.	Szentendre	2,048	17.	ö	1,778
8.	Solymár Tornakápoln	2,046	18.	Gödöllő	1,763
9.	a	1,974	19.	Ispánk	1,709
10.	Budaörs	1,974	20.	Budakalász	1,695

Source: Own calculation and editing based on Census data, 2011

The territorial concentration of the unemployed with higher education increased between 2001 and 2019 (Fig. 5); the over-representation of graduates in 2019 affected several settlements. The location quotient exceeded the 1.5 limit value in 359 settlements in 2001, 358 in 2011, and in 2019 already in 370 settlements. The concentration of the unemployed with higher education was also clustered in Budapest and its catchment area, furthermore accumulated around the university cities (Nyíregyháza, Debrecen, Szeged, Pécs, Győr, Kecskemét) and along Lake Balaton.

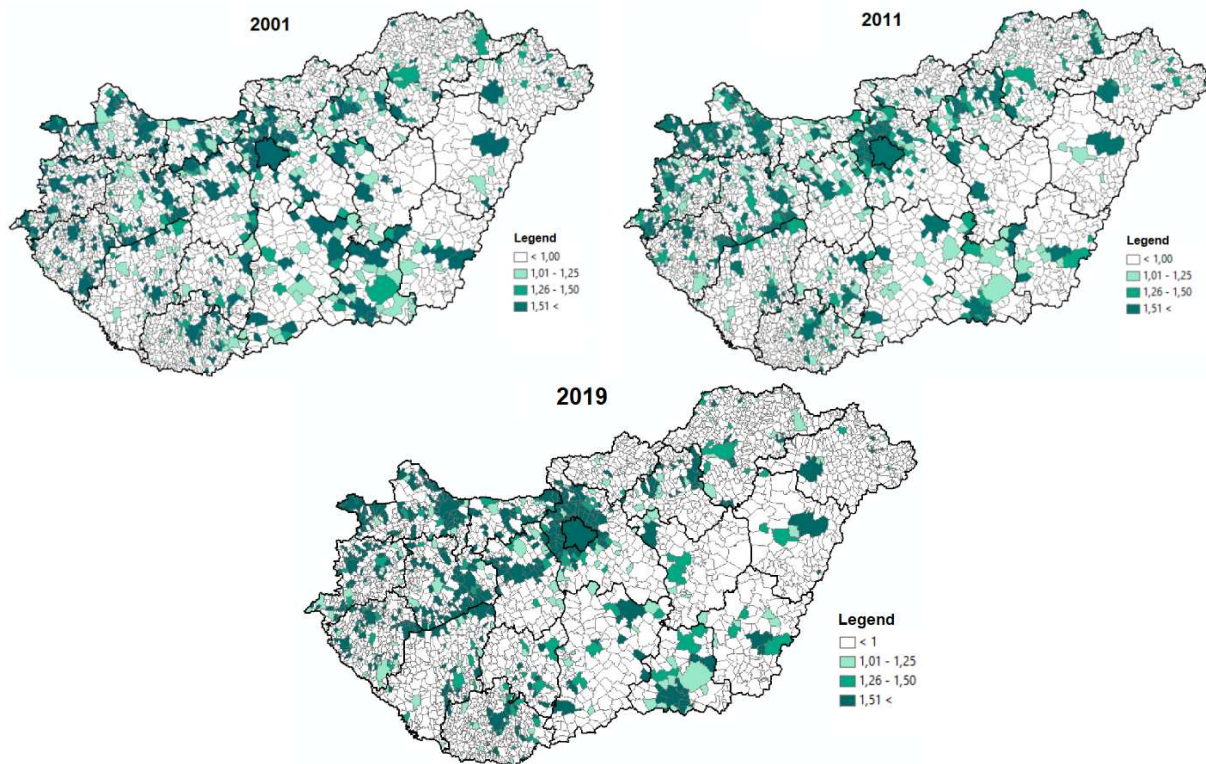

Figure 5. Concentration of the unemployed with higher education (LQ)

Source: Own calculation and editing based on NES data, 2001, 2011, 2019

I also evaluated the spatial polarization with the Dual index and the differences in the spatial distribution using the Hoover index. The regional differences in the distribution of the unemployed with higher education show a leveling off in the examined period, the value of the Dual indicator decreased to 19.02 by 2019 compared to the value of 24.18 in 2001. I also examined the relationship between the unemployed with tertiary education and the total unemployed using the Hoover index, which measures the difference in territorial distributions for the 2019 data. As a result of the study, it can be stated that 43.62% of the unemployed with higher education would have to be mobilized at the settlement level in order for their territorial distribution to be the same as the distribution of jobseekers.

The simpler inequality indicators used so far in the research (location quotient, Dual index and Hoover index) determined the extent of spatial differences regardless of the spatial location of the data. The spatial autocorrelation can provide information on the spatial distribution of inequalities, regardless of their magnitude.

In the rest of the research, I analyzed the raw and calculated data (Rate%, LQ) using the Global and Local Moran's I methods in order to be able to identify exactly the territorial units that are outstanding in terms of the proportion and concentration of tertiary graduates.

Moran's I values were also calculated for the simple percentage of the tertiary-educated population and graduate unemployed and for LQ values (Tab. 3). By examining population and unemployment indicators, I sought to answer whether weighting of raw data in different ways affects the value of Moran's I obtained. In this phase of the analysis, I used queen contiguity weight matrix to determine the neighborhood relationships, the number of permutations was 499. Table 3 shows the results of the calculations conceptualized according to the previous parameters. The calculated Moran's I and Z values can be considered significant at the $p < 0.001$

level. The Moran I value calculated as a percentage of the graduate population was 0.390 in 2001 and 0.474 in 2011. All values had a statistically significant positive Z value, indicating clustering. Although the Moran's I values calculated for the proportion of unemployed graduates are lower (I = 0.165 in 2019); but the positive Z values here again suggest, that the spatial pattern is different such as we would expect as result of random spatial processes.

For 2011, I also obtained a higher positive spatial autocorrelation for the population and the unemployed than for 2001, so that during the equalization process, the neighboring territorial units became more and more similar to each other. The Moran's I value of the unemployed in 2019 indicates an increase in the heterogeneity of neighboring settlements, which, however, did not reach the 2001 level.

The analysis was also performed for the values of the location quotient with the same parameters. The values of the Moran I and Z-score, calculated to three decimal places, were the same as those obtained for the percentages.

Table 3. Moran's I values calculated for the ratio of graduates and LQ values

Indicators	Rate (%)			LQ		
	Moran I	Z-score.	Sign. (p)	Moran I	Z-score	Sign. (p)
HI_POP_2001	0,399	38,509	0,000	0,399	38,509	0,000
HI_POP_2011	0,478	46,100	0,000	0,478	46,100	0,000
HI_UNE_2001	0,072	7,148	0,000	0,072	7,148	0,000
HI_UNE_2011	0,193	18,666	0,000	0,193	18,666	0,000
HI_UNE_2019	0,165	16,029	0,000	0,165	16,029	0,000

Source: Own calculation based on NES data 2001, 2011, 2019

Figure 6 shows the LISA indicators calculated for the 2011 data on the distribution of the population with tertiary education. The settlements that contributed the most to the value of the Moran index indicating high spatial autocorrelation can be identified on the map. In hot spot (High-High) settlements, in addition to their high tertiary education rate / concentration, they have similar neighbors with higher than average tertiary education rate / concentration (Fig.6). Settlements with a lower than average high tertiary education and neighboring settlements also appear as true cold spots (Low-Low). In 2011, there were 359 hot spots and 281 cold spots in Hungary. The hot spots are represented by the Budapest agglomeration and the settlements surrounding Lake Balaton, supplemented by some large rural cities. The location of the hot spots shows a high degree of similarity to the high concentration indicated by the location quotients shown in Figure 4.

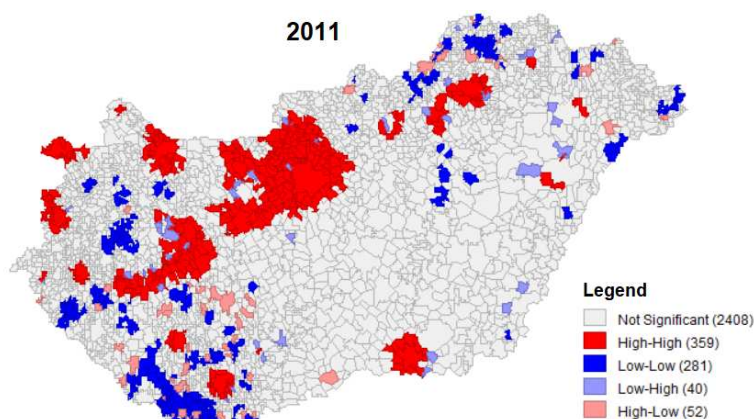

Figure 6. LISA map HI_POP– Queen contiguity

Source: Own calculation and editing based on Census data, 2001, 2011

Global Moran's I statistics were also performed for the 2019 settlement-level ratios and location quotients (Rate%, LQ) of the unemployed with higher education using different types of weight matrixes. I made the calculations for 2001 and also 2019, so the changes over time could also be evaluated.

The obtained I, Z and Significance (Sign.) values as well as the information on clustering are given in Table 4. Statistics were run with 499 and 999 permutations. As the number of permutations increased, with the exception of Euclidean distances, Moran I values decreased.

Overall, it is true for the obtained results in both examined years that the Z values – with the exception of the given number of nearest neighboring weight matrixes – are significant at the $p < 0.001$ level. The probability that the results are due to chance is minimal. For the given number of nearest neighbors, the results obtained are not significant, the spatial distribution is random, so the distribution is not area and neighborhood dependent.

The variables showed clustering when using the queen, rook, and distance-based weight matrixes, the Z value is positive in all cases, so similar values are clustered in the territory.

Although the obtained Moran indexes are low for the weight matrixes producing a positive Z value, in spite of this the spatial autocorrelation is significant. Significant I values ranged from 0.02 to 0.072 in 2001 and from 0.051 to 0.165 in 2019. The highest Moran I values in both years studied ($I_{max2001} = 0.072$, $I_{max2019} = 0.165$) were given by the queen contiguity weight matrix with 499 permutations. The highest index was associated with $Z = 7.148$ in 2001 and $Z = 16,029$ in 2019.

I also obtained a high autocorrelation in relation to the research results using the rook contiguity weight matrixes. Euclidean distance-based weight matrixes gave significantly lower Moran index values. As the distance gradually increased (15 km, 30 km, 40 km, 50 km, 60 km), the Moran's I values decreased while the Z values increased. High Z values coupled with a low I value confirm the existence of a spatial autocorrelation.

Global Moran's I values increased in all cases between 2001 and 2019, so the territorial homogeneity of some spatial units increased, compared to 2001, the number of settlements belonging to the High-High and Low-Low clusters was higher in 2019 (Table 4.).

I also examined the spatial pattern of the proportion of the unemployed with tertiary education using the local test $f(x)$ function of the territorial autocorrelation with the Local Moran I statistics. I made LISA maps about models which the highest Global Moran's I values. The models in Figure 7 included a queen neighborhood, a bastion neighborhood, and two distance-based (15 km, 30 km) weight matrices. I determined the number of permutations in 999. With the help of the map representation, it was possible to identify the spatial units in which the above-average values of the proportion / concentration of the unemployed with higher education are clustered. The maps shown only those settlements which the Local Moran I values were considered significant ($p < 0.05$) at the 95% level.

Maps depicting LISA indexes, regardless of weighting, show more and more of both cold spot and hot spot in 2019 (Figure 7) while the number of spatial outliers (High-Low, Low-High) decreased, which certifies the Moran indexes growth, so a kind of equalization process took place. In the case of the Queen contiguity, 91 High-High and 134 Low-Low settlements can be identified in 2001, as well as 160 settlements, between which there is a sharp contrast in the

case of the selected criterion. In 2019, we can already consider 177 settlements as hot spots, 193 settlements as cold spots and a total of 136 settlements can be identified as outliers.

Table 4. Global Moran's I values calculated on the data of the proportion/concentration of the unemployed with higher education at the settlement level (2001,2019)

2001					
Spatial Weights	Perm. 499				Perm. 999
	Moran I	Z-score	Sign. (p)	Pattern	Moran I
Queen contiguity	0,072	7,148	0,000	Clustered	0,071
Rook contiguity	0,072	7,067	0,000	Clustered	0,072
Nearest neighbors 4	-0,003	-0,218	0,827	Random	-0,005
Nearest neighbors 5	-0,008	-0,659	0,510	Random	-0,008
Nearest neighbors 6	-0,012	-1,101	0,271	Random	-0,010
Nearest neighbors 7	-0,015	-1,438	0,150	Random	-0,012
Euclidean distance (15 km)	0,046	10,298	0,000	Clustered	0,051
Euclidean distance (30 km)	0,031	13,509	0,000	Clustered	0,034
Euclidean distance (40 km)	0,026	14,950	0,000	Clustered	0,029
Euclidean distance (50 km)	0,022	15,794	0,000	Clustered	0,025
Euclidean distance (60 km)	0,020	17,104	0,000	Clustered	0,023
2019					
Spatial Weights	Perm. 499				Perm. 999
	Moran I	Z-score	Sign. (p)	Pattern	Moran I
Queen contiguity	0,165	16,029	0,000	Clustered	0,164
Rook contiguity	0,159	15,270	0,000	Clustered	0,159
Nearest neighbors 4	-0,005	-0,330	0,742	Random	-0,001
Nearest neighbors 5	-0,006	-0,483	0,629	Random	-0,003
Nearest neighbors 6	-0,006	-0,508	0,612	Random	-0,003
Nearest neighbors 7	-0,013	-1,263	0,207	Random	-0,008
Euclidean distance (15 km)	0,111	24,304	0,000	Clustered	0,126
Euclidean distance (30 km)	0,082	34,980	0,000	Clustered	0,094
Euclidean distance (40 km)	0,071	39,432	0,000	Clustered	0,080
Euclidean distance (50 km)	0,058	40,133	0,000	Clustered	0,067
Euclidean distance (60 km)	0,051	41,414	0,000	Clustered	0,057

Source: Own calculation based on NES data, 2019

The high proportion / concentration of the unemployed with higher education in 2001 affected Budapest and its catchment area, Tatabánya, Győr, Veszprém, Siófok, Zalaegerszeg, Sopron, Eger and Gyöngyös towns and their agglomerations. Most of the settlements in the western part of the country appeared as hot spots. Most of the cold spots are located in the northern part of Borsod-Abaúj-Zemplén County, and a smaller clustering can be observed in the triangle delimited by the settlements of Pápa-Zalaegerszeg-Szombathely.

In addition to Borsod-Abaúj-Zemplén County, by 2019 Low-Low clusters also appeared in Szabolcs-Szatmár-Bereg, Baranya and Somogy counties. Between 2001 and 2019, the neighborhood effect became stronger, with hot spots covering an ever-increasing the area. The number of High-High settlements increased by 86 by 2019, new clusters appeared near Szeged and Székesfehérvár, and the existing clustering continued to expand. Overall, it can be stated that in 2019 the number of unemployed graduates was increase in Budapest and in the north-western counties of the country.

Using the rook contiguity neighborhood weight matrix, I obtained almost identical results in both years studied.

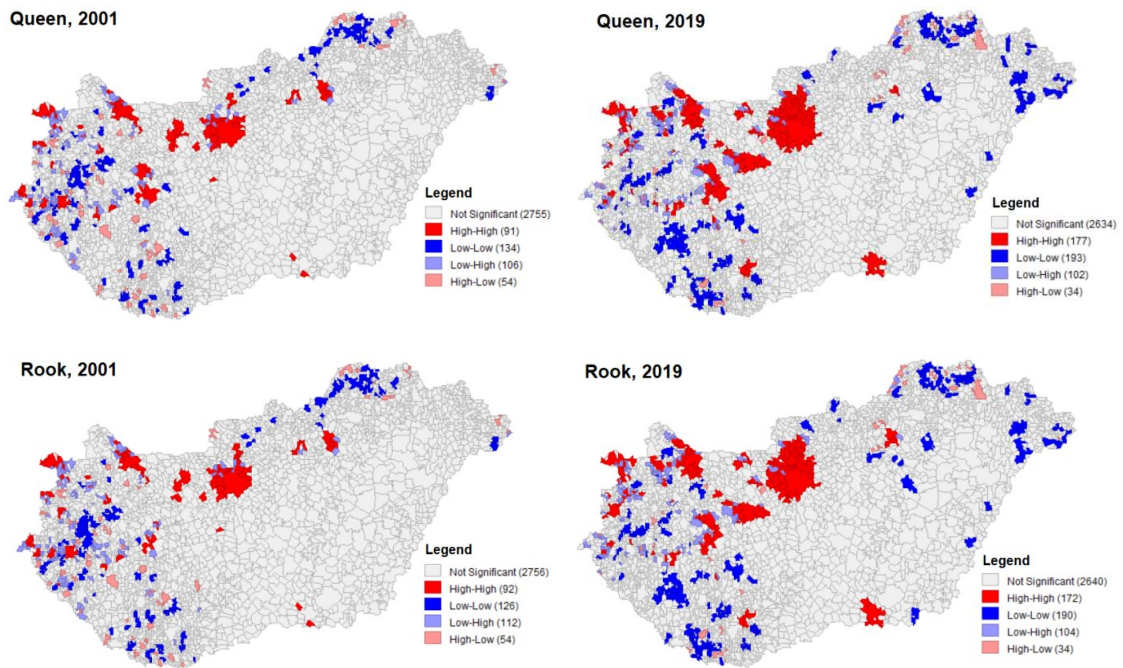

Figure 7. LISA maps with queen and rook contiguity

Source: Own calculation and editing based on NES data, 2019

Based on the obtained Global Moran's I values, it can be stated (Tab. 4) that the degree of spatial autocorrelation varies as a function of distance. I also illustrated the effect of distances on autocorrelation for 2 distance-based weighting models (15 km, 30 km) on LISA maps (Fig. 8). It can be stated that as the distances increase, the neighborhood relations also become more extensive, creating larger contiguous hot / cold spot units. However, we have to reckon with the fact that the settlements closer to each other are the most similar.

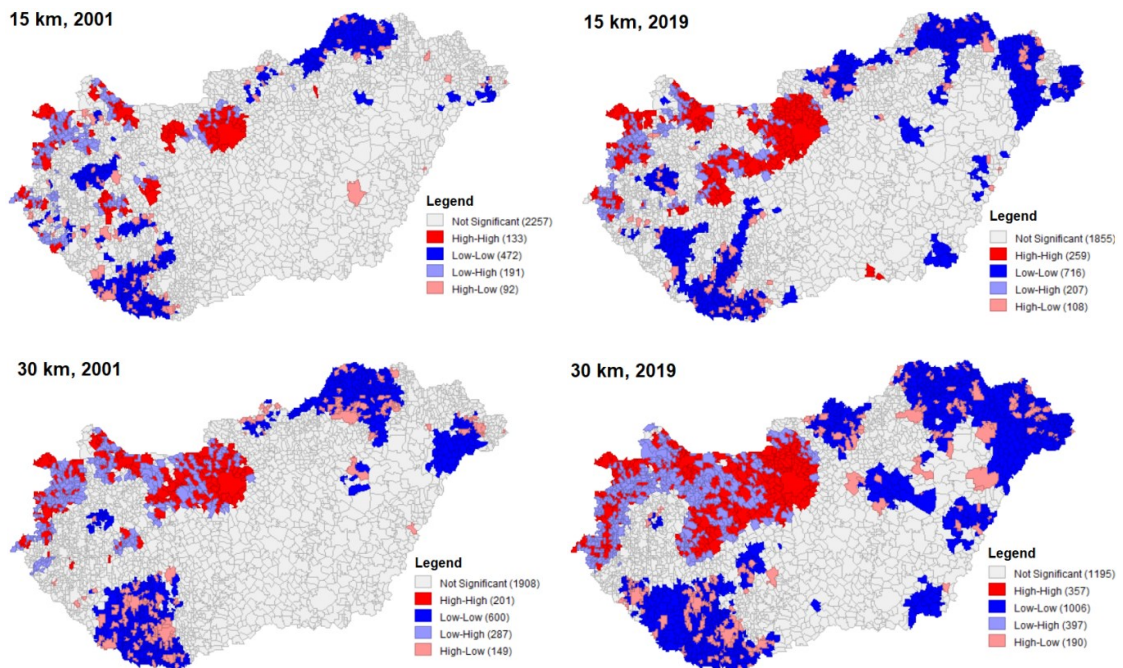

Figure 8. LISA maps with different distances

Source: Own calculation and editing based on NES data, 2019

Conclusion

The aim of the study was to analyze the territorial change in the proportion and concentration of the population with higher education and the unemployed in 2001, 2011 and 2019. In the framework of the research, we sought the answer to the question of what territorial processes took place in terms of the proportion of people with higher education. I used statistical methods widely used in regional sciences to study territorial processes and inequalities.

A correlation study of the population with tertiary education and the number of the unemployed naturally showed a close positive correlation. However, the concentration of the examined spatial criteria according to the LQ indexes showed only a moderate positive correlation. The concentration of the population with tertiary education in 2011 explains only 24.4% of the concentration of the unemployed with tertiary education.

Several previous studies have shown that a slow, territorial leveling rate can be observed in the proportion of the population with tertiary education. The process of equalization of territorial inequalities for the unemployed with higher education was also confirmed by the values of the Dual Index and the Hoover Index used in the research.

Examining the graduate population and the concentration of the unemployed (LQ), I came to the conclusion that in those settlements where the concentration of the graduate population is high, the concentration of the graduate unemployed is also high. Almost all of the TOP20 settlements with the highest concentration value belong to the Budapest agglomeration. It can be stated that there was a significant increase in the proportion of the population with higher education, mainly in those spatial units where higher education institutions are located. However, in many more settlements we find above-average concentrations in terms of unemployment. The concentration of graduate unemployed was also clustered in Budapest and its catchment area, and accumulated around the university cities (Nyíregyháza, Debrecen, Szeged, Pécs, Győr, Kecskemét) and along Lake Balaton.

I examined the percentage of graduates (Rate%) and their concentration (LQ indexes) using the Global Moran's I method. I was looking for the answer to whether weighting the raw data by different methods affects the value of Moran's I values obtained. The Moran I and Z-score values of the population and job seekers, calculated to three decimal places, were also the same for the Rate% and the Location quotient (LQ). Thus, I ultimately concluded that the I and Z values of the spatial autocorrelation are not affected by whether the data are expressed as a percentage or as a location quotient.

The spatial pattern of the ratio / concentration of the population with higher education and the unemployed was also examined with the local test $f(x)$ function of the territorial autocorrelation with the Local Moran's I statistics. I compared the obtained results with the map of the LQ indexes in relation to the proportion of the population with higher education in 2011. If the non-concentration expressed by the LQ values is interpreted only in the range $LQ < 1$, then the representation on the maps only allows the spatial representation of the concentration-density. In turn the Local Moran statistics also make cold spots identifiable in addition to hot-spots; and also give an opportunity of GIS representation of spatial units with sharp contrasts.(spatial outliers: High-Low and Low-High spaces).

Global and Local Moran I statistics were also performed for the 2001/2019 graduate unemployment rate / concentration using different weight matrices. Different neighborhood matrices (the way in which neighborhood relationships are defined) influenced the Moran I

values obtained. The variables showed clustering when using the queen, rook and distance-based weight matrices, the Z value is positive in all cases, so similar values are clustered in the space. Global Moran's I values increased in all cases between 2001 and 2019, so the territorial homogeneity of some spatial units increased. The neighborhood effect has become stronger, with hot spots covering an ever-increasing area. The number of High-High settlements increased by 86 by 2019, new clusters appeared near Szeged and Székesfehérvár, and the existing clustering continued to expand. Overall, it can be stated that in 2019 the number of unemployed graduates was increase in Budapest and in the north-western counties of the country.

Based on the Global Moran's I values obtained, the research confirmed that the degree of spatial autocorrelation varies as a function of distance. As distances increase, neighborhood relationships also become more extensive, creating larger contiguous clusters. However, we have to reckon with the fact that the settlements closer to each other are the most similar. Therefore, although the clustering settlements shown on the map cover larger spatial units, they were still associated with lower Moran's I indexes overall.

References

1. Acemoglu D. (2008): Introduction to Modern Economic Growth. Princeton University Press, New Jersey, ISBN 9781400835775
2. Aghion de B. A. – Durlauf, J. (2005): Handbook of Economic Growth. Elsevier. Amsterdam, ISBN 9780444520418
3. Anselin L. (1995): Local Indicators of Spatial Association—LISA. Geographical Analysis. Vol. 27. No. 2. DOI: <https://doi.org/10.1111/j.1538-4632.1995.tb00338.x>
4. Capello R. (2007): A forecasting territorial model of regional growth: the MASST model. The Annals of Regional Science. Vol. 41. No. 4. 753–787. p. DOI: <http://doi.org/c5wxvk>; ISSN 1742-1780
5. Dusek T. (2004): A területi elemzések alapjai. In: ELTE TTK Regionális Földrajzi Tanszék, Regionális Tudományi Tanulmányok 10., Budapest.
6. Dusek T. (2013): A területi statisztika egyes térparamétereket használó elemzési eszközei. In: Széchenyi István Egyetem, Regionális- és Gazdaságtudományi Doktori Iskola, Habilitációs értekezés, Győr.
7. Dusek T. – Kotosz B. (2016): Területi statisztika. Akadémiai Kiadó, Budapest, ISBN 9789634540014
8. Egri Z. (2017): Magyarország városai közötti egészségügyenlőtlenségek. Területi Statisztika. 2017, Vol. 57. No. 5. 537–575. p. DOI: 10.15196/TS570504; ISSN 2064-8251
9. Egri Z. – Kőszegi I. R. (2018): A gazdasági-társadalmi (komplex) térszerkezet kelet-közép-európai képe. Területi Statisztika. Vol. 58. No. 1. 27–56. p., DOI: 10.15196/TS580102; ISSN 2064-8251
10. Egri Z. – Tánczos T. (2016): Spatial Layers and Spatial Structure in Central and Eastern Europe. Regional Statistics. Vol. 5. No. 2. 34–61. p. ISSN 2064-8251
11. Gecse G. – Nikodémus A. (2003): A hazai klaszterek lehatárolásának problémái – lokációs hányados. Területi Statisztika. Vol. 6. No. 6. 507–522. p. ISSN 0018-7828
12. Hajdú D. (2020): A munkanélküliség és felnőttképzés területi eloszlása az Észak-magyarországi régióban. Észak-magyarországi Stratégiai Füzetek. Vol. 17. No. 2. 62-69. p. DOI: <https://doi.org/10.32976/stratfuz.2020.14>; ISSN 2560-2926
13. Kiss J. P. – Németh N. (2006): Fejlettség és egyenlőtlenségek – Magyarország megyéinek és kistérségeinek esete. In: Magyar Tudományos Akadémia Közgazdaságtudományi Intézet, Budapest. 40. p. ISBN 9789639588929

14. Kiss J. P. – Tagai G. – Telbisz E. (2008): A szürkeállandó területi különbségei – katedrán innen és túl. *Területi Statisztika*. Vol. 48. No. 3. 315–333. p. DOI: 10.15196/TS580602
15. Lengyel I. (2010): Regionális gazdaságfejlesztés. Versenyképesség, klaszterek és alulról szerveződő stratégiák. Budapest, Akadémiai Kiadó. ISBN 9789630588379
16. Nagy H. – Illes B. – Kaposzta J – Donnik I. (2017): Clusters and concentration of businesses in regions of some european countries as tools for economic development. In: 16th International Scientific Conference – Engineering for Rural Development. 248–253 p. DOI: 10.22616/ERDev2017.16.N048; ISSN 1691-5976
17. Nemes Nagy J. ed. (2005): Regionális elemzési módszerek. In: ELTE Regionális Földrajzi Tanszék, Budapest. (Regionális Tudományi Tanulmányok, 11.)
18. Romer, P. M. (1990): Endogenous Technological Change. *Journal of Political Economy*. Vol. 98. No. 5. S71–S102. p.
19. Romer P. M. (1994): The origins of endogenous growth. *The Journal of Economic Perspectives*., Vol. 8. No. 1. 3–22. p., DOI: <http://doi.org/bbs8mn>; ISSN 1944-7965
20. Sánta É – Szakálné Kanó I. – Lengyel I. (2015): Csökkennek az iskolázottság területi egyenlőtlenségei? A felsőfokú végzettségűek területi eloszlása a népszámlálások adatai alapján. *Területi Statisztika*. Vol. 55. No. 6. 541-555. p.
21. Szakálné Kanó I. (2011): A gazdasági aktivitás térbeli eloszlásának vizsgálati lehetőségei. *Statisztikai Szemle*. Vol. 89. No. 1. 77–100. p.
22. Szakálné Kanó I. (2017): Gazdasági tevékenységek térbeli eloszlásának vizsgálata. JATEPress, Szeged, ISBN 9789633153376
23. Szakálné Kanó I – Kazemi-Sánta É – Lengyel I. (2018): A felsőfokú végzettségűek területi eloszlásának alakulása Magyarországon. In: Lengyel I. (ed.) 2018: Térségek növekedése és fejlődése. JATEPress, Szeged, 174–196. p.
24. Tóth G (2003): Területi autokorrelációs vizsgálat a Local Moran I módszerével. *Tér és Társadalom*. Vol. 17. No. 4. 39-49. p. ISSN 2062-9923
25. Vas Zs. (2009): Közelség és regionális klaszterek: a szoftveripar Szegeden. *Tér és Társadalom*. Vol. 23. No. 3. 127–145. p. DOI: 10.17649/TET.23.3.1261.; ISSN 0237-7683
26. Vas Zs. – Lengyel I. – Szakálné Kanó I. (2015): Regionális klaszterek és agglomerációs előnyök: feldolgozóipar a magyar városrégiókban. *Tér és Társadalom*. Vol. 29. No. 3. 49-72. p., DOI: 10.17649/TET.29.3.2697.;ISSN 0237-7683
27. Varga A. (2009): Térszerkezet és gazdasági növekedés. Akadémiai Kiadó, Budapest. ISBN 0109002625423
28. Zhang D. (2017): A Coefficient of Determination for Generalized Linear Models. *The American Statistician*. Vol. 71. No. 4. 310-316. p. DOI: 10.1080/00031305.2016.1256839

THE IMPACT OF POPULATION PROCESSES ON ADULT TRAINING IN BORSOD-ABAÚJ-ZEMPLEN COUNTY BETWEEN 2010 AND 2019

Dávid Hajdú

PhD student

Hungarian University of Agriculture and Life Sciences, Doctoral School of Economy and Regional Sciences

E-mail: hajdu.david91@gmail.com

Abstract

The study examines the population processes of Borsod-Abaúj-Zemplén County and the correlations of the participants in adult training between 2010 and 2019. The County's resident population is steadily declining, with the decline exceeding 110,000 over the past 20 years. The number of deaths each year exceeded the number of live births. The County has a slow process of depopulation and is characterized by aging. The county is characterized by significant migration losses, due to high unemployment and a relatively low employment rate. The solution to reducing unemployment can be adult training, which can respond quickly to changes in the labor market, thus reducing the emigration caused by unemployment. Research seeks to answer the question of how declining resident population affects participation in adult training.

Kulcsszavak: population processes, adult training, disadvantage, emigration

JEL besorolás: I26, J24, M53

LCC: HD5701-6000.9

Introduction

Demographic processes show very well-studied differences at different territorial levels, which thus have an impact on economic development, but also summarize well the effects of persistent favorable or unfavorable development trends. At the settlement level, the socialist industrial cities and mining settlements that have been declining in recent decades can provide a negative example of this in the Region (Gubacsi, 2017). The most positive phenomena were observed and the suburban municipalities that have been close to the larger cities, human resource replenishment (Szűcs, 2014).

The appearance of territorial differences can be considered a natural corollary of development processes. With the accumulation of socio-economic advantages and disadvantages, different levels of centers and peripheries are fixed in space. Differences between these can be reduced through social interventions, which is a fundamental objective of regional policy (Enyedi, 1996; Kiss-Németh, 2006; Faragó, 2016). The focus of the research is on the delimitation of development centers and axes, as well as on the delimitation of disadvantaged settlements and areas from the point of view of territorial policy (Matolcsy – Csizmadia – Csordás, 2007; Nagy et al., 2015; Péntes, 2015).

Measuring the territorial differences of the country can be considered as a thoroughly researched topic, based on both more general socio-economic aspects and aspects of individual narrower fields (Nemes-Nagy, 2004; Obádovics–Bruder 2011). Economic and social differences in the regional approach can be examined partly on the basis of the range of data available at the settlement level, but still on the basis of several aspects. Researchers in regional

science compile complex indicators based on various aspects from the available data in order to more accurately describe developmental processes (Dunnell, 2009; Lipták 2017).

The development of centers that accommodate spectacular investments in Hungary is fundamentally influenced by the availability of resources (internal) and the ability to attract them (external). Foreign-invested capital investment also favors larger cities where adequate accumulation of human capital has been or can be achieved in the near future. After all, the basis of these investments is the availability of the right workforce. The shortage of skilled labor is a growing problem across Central Europe. And in the future, with the development of the knowledge-based society, the importance of human capital will only increase (Lux, 2017).

The analysis of population processes, the exploration of the causes of changes, the connection of demographic phenomena with the fields of economics - labor market, spatiality, economic development - are essential in order to draw well-founded conclusions. All this presupposes that from time to time we stop, look back, evaluate the processes that took place over time, and shed light on the changes and the deeper causal relationships behind the phenomena (Koncz et al., 2018).

The primary subject of traditional demography is four phenomena: fertility, mortality, international migration, internal migration (Kapitány et al., 2015). In my study, fertility and internal migration were highlighted, which is due to the fact that the most significant changes took place here in Borsod-Abaúj-Zemplén County during the study period.

The concept of internal migration is closely linked to the concept of natural and actual reproduction. Natural weight loss results from death in excess of live births, while actual weight loss takes into account the difference between domestic and foreign migration in addition to births and deaths. However, the comparison of the two concepts is not only methodologically important, but also in terms of its impact and intensity influencing economic and social processes. Births and deaths have a slow, gradual effect, while migration can change the number and structure of the population in a relatively short period of time (Földvári, 2014).

Since the change of regime, market participants have increasingly turned to the research and training market (Rédei, 2006), in parallel with the decline in public funding for training, which has included the analysis of the educational characteristics of demography in a completely different aspect. The increasingly complex nature of economic and social processes has also expanded the methodology used by demography. In recent decades, empirical research and the methods for analyzing have become more prominent.

The main motives for internal migration are primarily economic, of which the labor market plays a significant role (Bába, 2008). Due to the expanding job opportunities, cross-border emigration from rural settlements is also increasing. The pattern of migration and mobility is different in the case of the unemployed, those with a university degree, those living in the County seat (Gödri – Feleky, 2013) and, we assume, also those living in peripheral areas.

In the counties of the Northern Hungary region, the dominant demand in the labor market has been the industry for more than 40 years. The number of commuters from geographically peripheral areas to industrial centers has been steadily increasing in the region. By the end of the 1970s, more than half (51.8%) of the large-scale industrial workers in Borsod-Abaúj-Zemplén County worked in the heavy industry sector (Dabasi-Halász – Hegyi-Kéri, 2015).

The close link between economic performance and education has also been recognized by the government and has launched catch-up programs for disadvantaged children, which generally provide financial and learning support for students (Rajnai, 2012). The objectionability of the education system has created catching-up programs, as family disadvantages are not reduced but conserved by the Hungarian education system (Csapó et al., 2009). Parents of a disadvantaged child have limited financial means, usually no educational experience, and as a result enroll their child in the nearest school (Sucharita, 2014).

Marginalized groups face skills disadvantages that prevent them from stabilizing their position in the labor market. Unemployment has become a way of life in the lives of the unemployed, the unskilled or otherwise disadvantaged, to the detriment of their children, i.e. the next generations as well. Although adult training is not a direct solution to the problems caused by exclusion, poverty, it can lead to the reduction of these conflicts (Hangya, 2013). Adult training is a key factor in combating social and labor market discrimination (Farkas, 2013; Hangya, 2013). The issue of equal opportunities and equity must be a priority in modern and innovative education policy. Today, training is not only a national but also a global issue, it can be considered a factor of competitiveness of the European Union member states (Hangya, 2013).

Access to education is unequal due to the type of residence and geographical location, as a disadvantaged individual living in a city has a much better chance than living in a peripheral village. Of course, this is also true at the regional level, it does not matter whether someone lives in the north-west of the country or in the north-east (Híves, 2015). Often, huge differences can also be detected between schools located within a settlement, i.e., territorial inequality can be detected at all territorial levels and in all forms of education (Rolleston-James, 2015). The expansion of competencies is closely related to the accelerating changes in labor market needs. There is a very close relationship between unemployment, employment and basic skills (Farkas, 2013; Győri – Járdány, 2019). In the field of preferred competencies in the labor market, a similar difference can generally be detected between the above and lagging regions as in the case of qualification levels, with the proviso that outside some schools there is not as much difference in competences that can be acquired in “real life”. It is more pronounced in the case of foreign language skills (Tésits – Alpek, 2013).

Material and method

As a basis for the secondary research, I reviewed the available domestic and international textbooks and journal articles on the topic. After getting to know them, I studied and downloaded the data of the Hungarian Central Statistical Office, National Employment Service and the databases available on the OSAP 1665 Statistical Interface. The analysis was performed on the population processes of Borsod-Abaúj-Zemplén County and on the participants in adult training. The research covers the last 10 years. For the spatial analysis of the calculated statistical data and for the mapping of the obtained results ArcGIS 10.6.1. I used GIS software. Time series analyzes were performed using Microsoft Excel.

To examine the spatial dimensions of the square value of the proportion of participants in adult training (2010 and 2019) per settlement, I used a spatial autocorrelation study. I used Local Moran I statistics to detect similar spaces. Given the high number of neighborhood degrees, I chose a “queen contiguity” conceptualization for the spatial weight matrix. I set the permutation level to 499. The significance level was determined at $p < 0.10$.

For 2010 and 2019, I calculated the ratio of the number of participants in adult training to the number of resident population, and aggregated the result at the LAU 2 level. To examine the

aggregates from a territorial point of view, I performed a Hotspot analysis based on General G statistics. For the analysis I used a “queen contiguity” weight matrix, for which the significance level was determined at $p < 0.05$.

Based on the examination of the socio-economic indicators of the county, in recent years there has been a catching up and a decreasing backlog from the national averages. At the same time, districts within the County are characterized by different economic and social data. Within the County, the areas that have started to catch up can be well distinguished from those that can be classified as permanently depressed (Koncz et al., 2018). I put this County at the center of my study because it was characterized by a persistently high unemployment rate and high participation in training over the time interval of the research. There are 16 districts in Borsod-Abaúj-Zemplén County with different unemployment and economic situations. Based on its socio-economic indicators, the district of Miskolc stands out in a positive direction, which is of course due to the dominant role of the city with County status (Koncz et al., 2018).

Among the rural districts of Borsod-Abaúj-Zemplén County, those with a stable industrial center are in a better position, however, only the districts of Miskolc and Tiszaújváros do not count as beneficiary districts in any respect 290/2014 on the classification of beneficiary districts. Based on a government decree. Thus, the implementation of the objectives of territorial equalization and catching up, ie cohesion, is a particularly important task in the County. Adult training can play an important role in this. training is the only form of education that is able to react the fastest to changes in the labor market, so it can reduce and slow down the emigration caused by unemployment.

Results

Borsod-Abaúj-Zemplén County has experienced a drastic decrease in its resident population in the last 10 years (Figure 1). The negative change is due to the aging of the County, emigration from the County and the declining number of live births. During the period under review, the population of the County decreased by more than 49 thousand people, which is 7.11% of the population in 2010, which corresponds to the current population of the two largest district centers of the County.

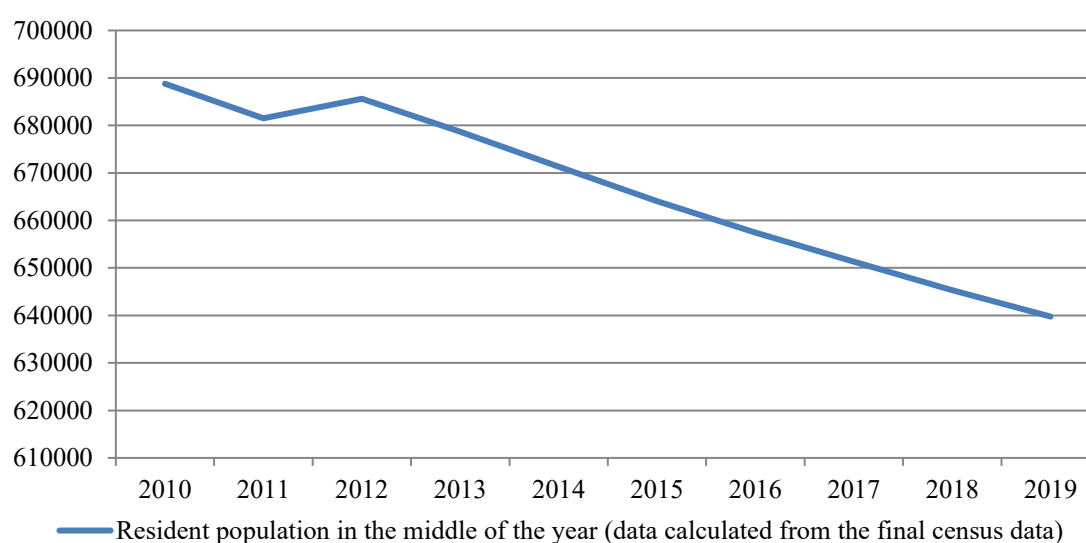

Figure 1: Change of the resident population in Borsod-Abaúj-Zemplén County (2010-2019) (persons)

Source: Based on the data of my own creation (www.ksh.hu)

The number of live births did not exceed the number of deaths in any of the years under study, which also shows that the County is struggling with aging. The biggest difference was in 2010, when the number of deaths exceeded the number of live births by 3,191. On average over the past 10 years, 27.5% more people die than are born (Figure 2).

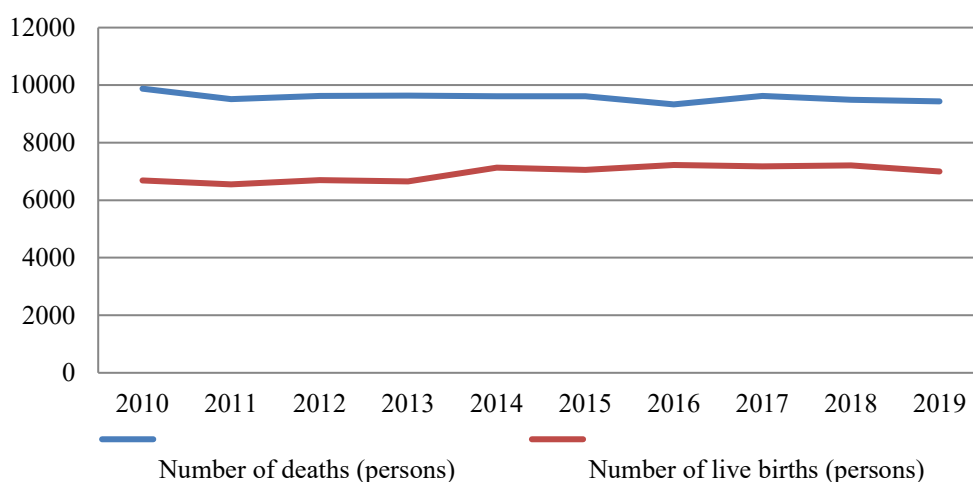

Figure 2: Number of deaths and live births in Borsod-Abaúj-Zemplén County (2010-2019)

Source: Based on the data of my own creation (www.ksh.hu)

For the past 18 years, emigration has been dominant in the County. Most migrants were in 2019 and the fewest migrants were in 2013. Examining the migration balance over time, we can state that it reached its maximum in 2007 (19%) and its minimum in 2002 (12.6%). The average migration balance of the studied period was -15.6%, due to which the population of the County is drastically decreasing from year to year.

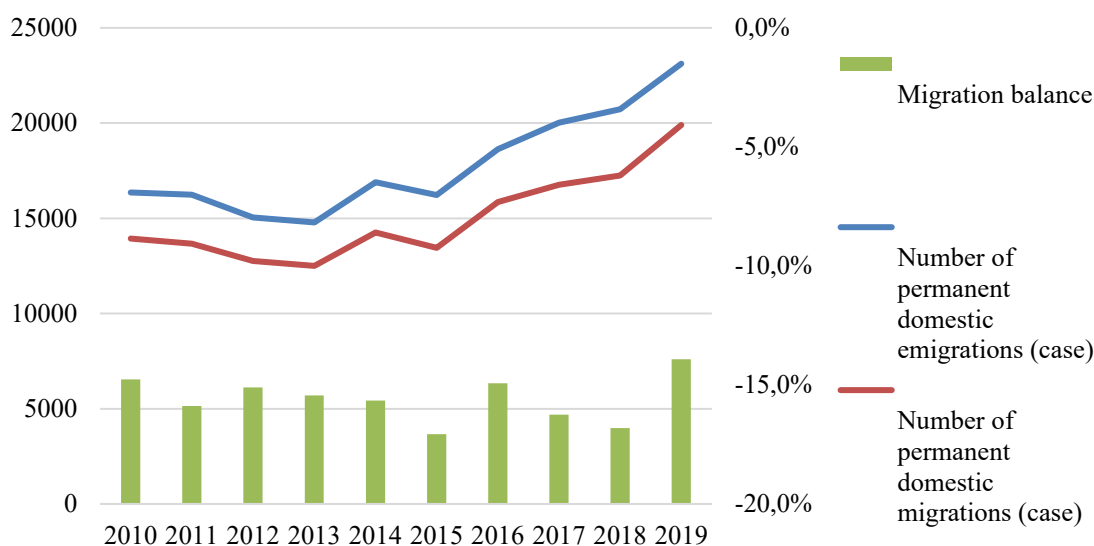

Figure 3: Development of migration balance in B-A-Z County (2010-2019)

Source: Based on the data of my own creation (www.ksh.hu)

Borsod-Abaúj-Zemplén County, with the exception of the capital, has the second largest number of participants in terms of adult training. By gender, the proportion of women in BAZ County is higher than in any NUTS 3 region in the country. The ratio of participants in adult training to the total resident population is steadily increasing. The highest ratio occurred in

2018, while the lowest occurred in 2016. The decline was due to the closure of the application rounds. The majority of participants in adult training in the County (89.1%) participate in free education, ie the willingness to pay for education is low. The trainings financed by the European Union and the state apply to disadvantaged regions, including the County. Figure 4 also illustrates well that in the last 2 years more than 10% of the County’s resident population has participated in adult training.

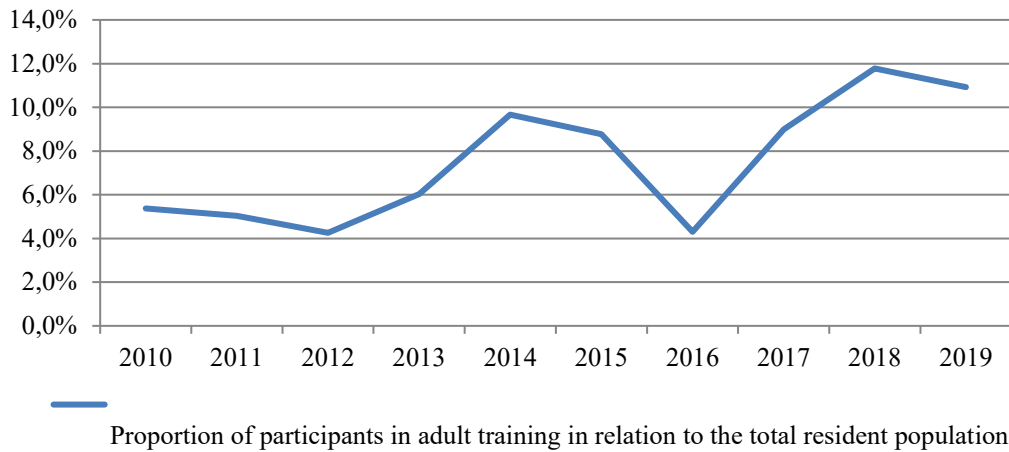

Figure 4: Proportion of participants in adult training in relation to the total resident population of B-A-Z County (2010-2019)

Source: Based on own data (www.osap.mer.gov.hu; www.ksh.hu)

In the baseline ratio study, I considered 2010 as the base and, as a result, examined the next nine years. During the study, the resident population shows a continuous linear decline over the observed period. The change in the number of participants in adult training compared to the resident population shows a rather hectic picture. The proportion of participants in adult training has doubled in the last 10 years. The biggest decline was in 2016. Figure 5 also perfectly illustrates that the resident population does not influence the proportion of participants in training, because the declining trend of the resident population did not affect the increasing direction of adult training in each year examined.

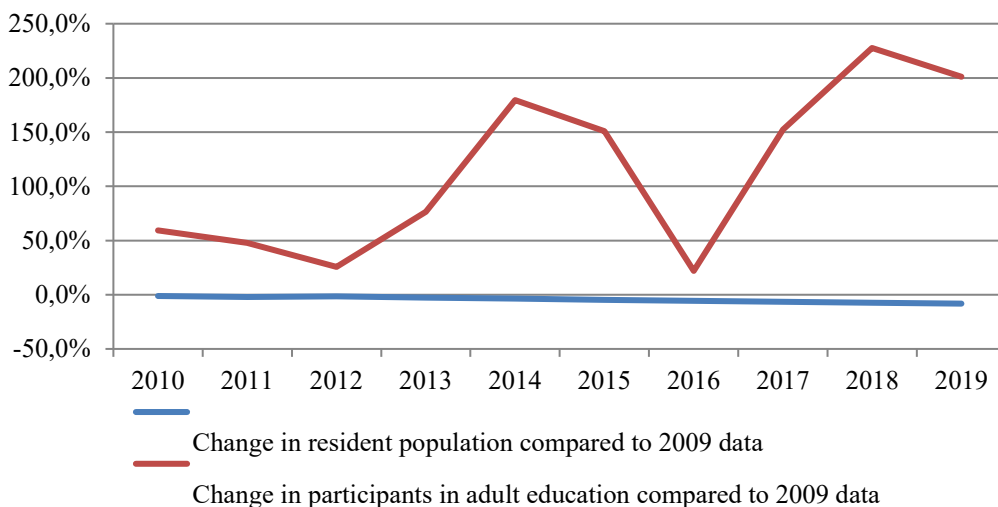

Figure 5: Change in the resident population and participants in adult training compared to 2009 data (2009-2019)

Source: Based on own data (www.osap.mer.gov.hu; www.ksh.hu)

In Borsod-Abaúj-Zemplén County, the number of unemployed shows a continuous decreasing trend. Most job seekers were in 2011, the fewest in 2018. For absolute jobseekers, emigration has a positive effect, as the number of unemployed decreased during the period under review. The proportion of jobseekers relative to the resident population is also declining year by year, due to emigration, aging, public employment and multinational companies involved in the region (Figure 6).

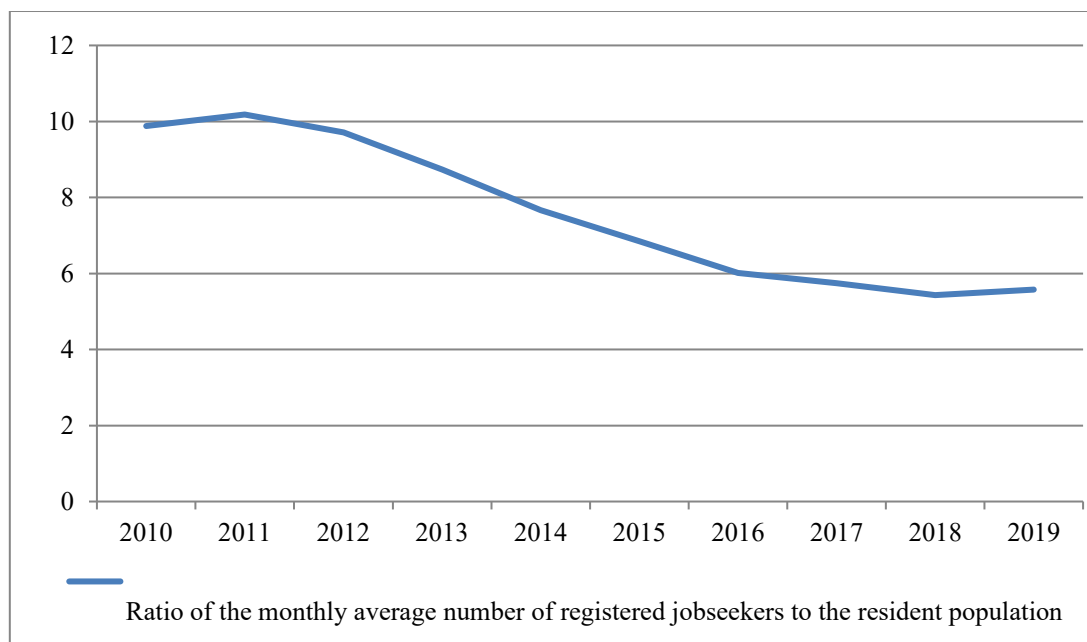

Figure 6: Ratio of the monthly average number of registered jobseekers to the resident population in Borsod-Abaúj-Zemplén County (%)

Source: Based on own data (www.nfsz.munka.hu; www.ksh.hu)

Compared to 2010, the number of participants in adult training increased by 188% in Borsod-Abaúj-Zemplén County. In both years studied, women participated in several trainings. The participation of men increased by 182.4%, while the enrollment of women increased by 194.8% over the 10 years. In the two years analyzed, the largest change occurred in the 60-64 age group and the 65-year age group. Students appeared in these two age groups. The most dynamic increase in the number of students took place in the under-18 age group and in the 18-19 age group, with more than 300% increases in the number of students. From the point of view of the composition of the County's population, it is important to note that 11.28% of the population is over 65, which is the age group with the highest proportion in the County. The second largest age group is under 17, making up 19 percent of the County overall. (Figure 7). The age tree of Borsod-Abaúj-Zemplén County has undergone changes in the last 10 years. In the County, female residents are in the majority (51.65%). For three age groups, the population increased in the 40-49 age group, the 60-64 age group, and the 65-year-old age group. In all age groups, which showed a larger increase, the number of men increased the most (Table 1).

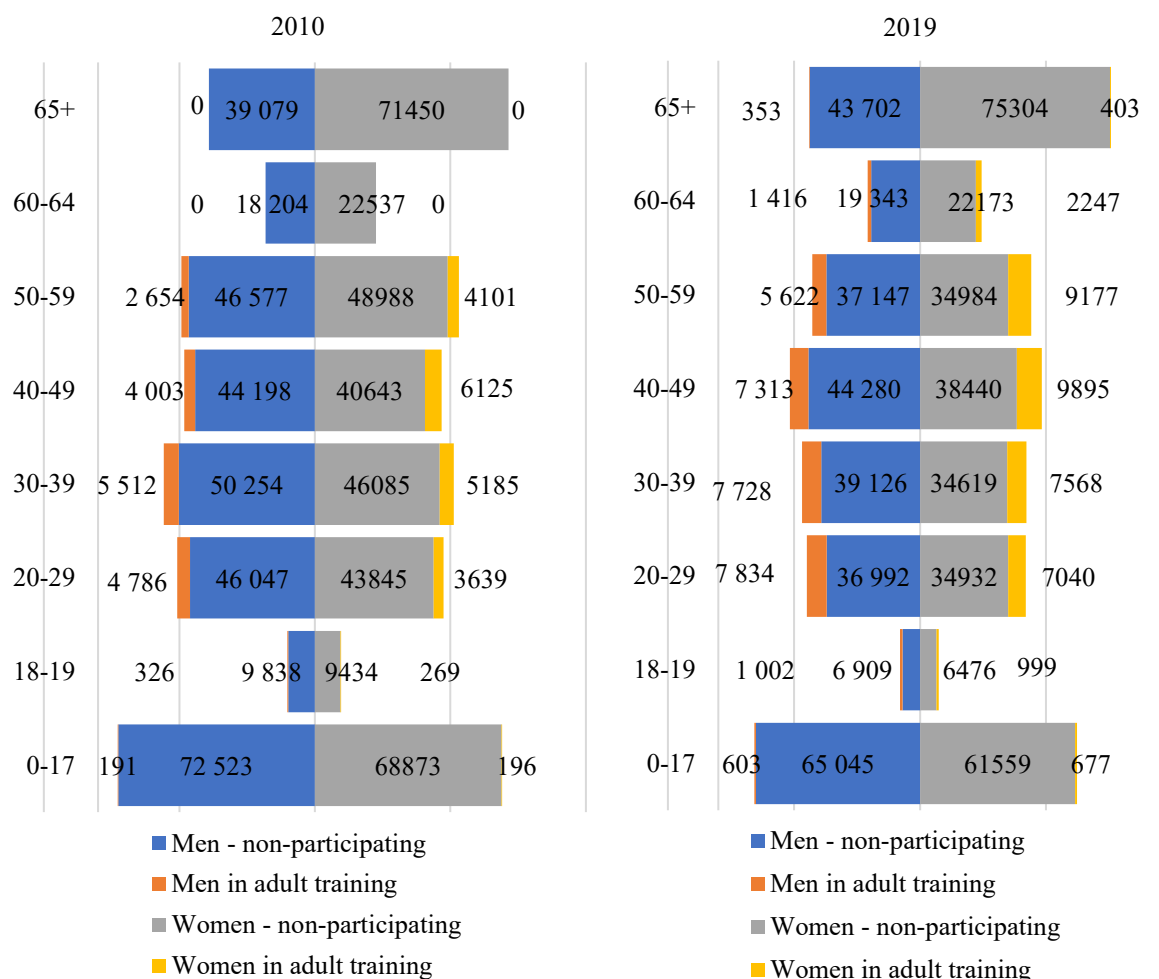

Figure 7: Borsod-Abaúj-Zemplén County age group and composition of participants in adult training (2010-2019)

Source: Based on own data (www.osap.mer.gov.hu; www.ksh.hu)

Table 1: Gender change of the resident population in Borsod-Abaúj-Zemplén County (2010-2019)

Age	Change		
	Men	Women	Sum
0-17	-9,72%	-9,89%	-9,80%
18-19	-22,17%	-22,96%	-22,55%
20-29	-11,82%	-11,61%	-11,72%
30-39	-15,98%	-17,72%	-16,81%
40-49	7,04%	3,35%	5,22%
50-59	-13,13%	-16,82%	-15,04%
60-64	14,04%	8,36%	10,89%
65+	12,73%	5,96%	8,35%

Source: Based on own data (www.ksh.hu)

In 2010, 92 out of 358 settlements in the County had adult training courses, while in 2019 there were 194 settlements. The chief town of the county, Miskolc had an outstanding number of students in the County, in both years. In rural areas, the number of participants in adult training

and the attainment of trainings increased (Figure 8). Education in rural settlements is usually trainings for jobseekers initiated by the Borsod-Abaúj-Zemplén County Government Office.

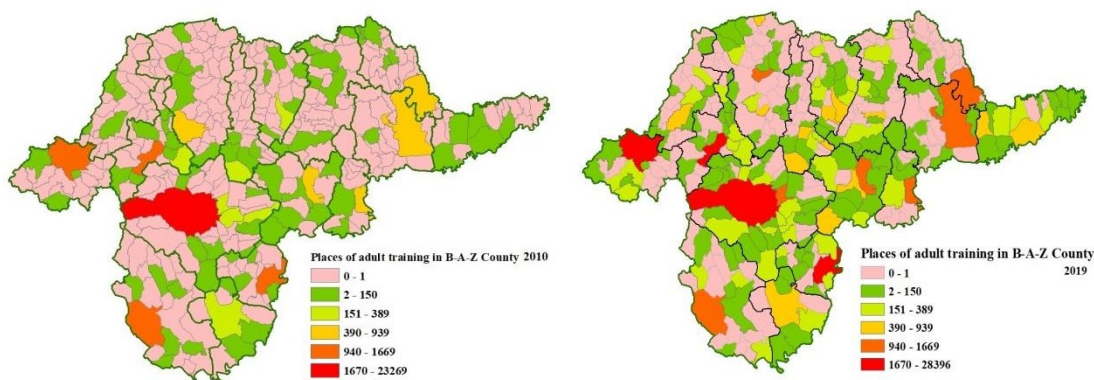

Figure 8: Adult training courses in the settlements of Borsod-Abaúj-Zemplén County (2010, 2019)

Source: Based on own data (www.osap.mer.gov.hu)

Local Moran I statistics yielded an image of a negatively autocorrelated area. The -0.275470 Moran index (z -score = -1.723730 , p -value = 0.084757) obtained in the spatial autocorrelation study on adult participation rates showed a negative autocorrelation. By 2019, Low-Low clusters appeared in the northern areas of Borsod-Abaúj-Zemplén County, next to the Slovak border and in the longitudinal section of the Szikszó district, from which we can conclude that adult training in these spatial units was reduced in the 10 years studied. The trainings and, at the same time, the participants in the adult training are grouped together. In peripheral areas, adult training rates declined (Figure 9).

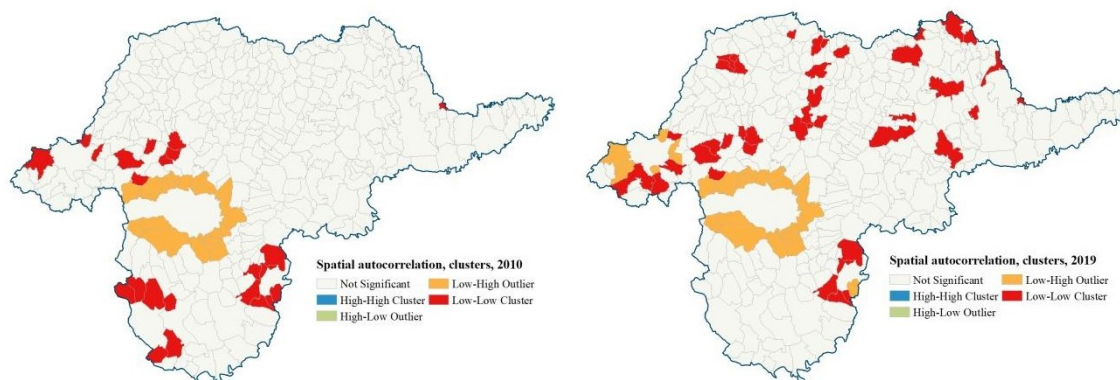

Figure 9: Spatial autocorrelation report on the territorial distribution of adult training in Borsod-Abaúj-Zemplén County (2010, 2019)

Source: Based on own data (www.osap.mer.gov.hu)

General G hotspot analytics (2010 General G: 0.305070 , z -score: 2.090048 , p -value: 0.036614 , while by 2019 General G: 0.365366 , z -score: 1.823220 , p -value: 0.068270 data) in 2010 the Szikszó and Szerencs districts showed high Hotspot clustering, while in 2019 the Szikszó, Encs and Edelény districts, which shows that the participants in adult training its indicator shifted to the north pole of the County. It was found that the focus of adult training in the County in relation to the 100 resident population shifted to the rural areas of the County (Figure 10).

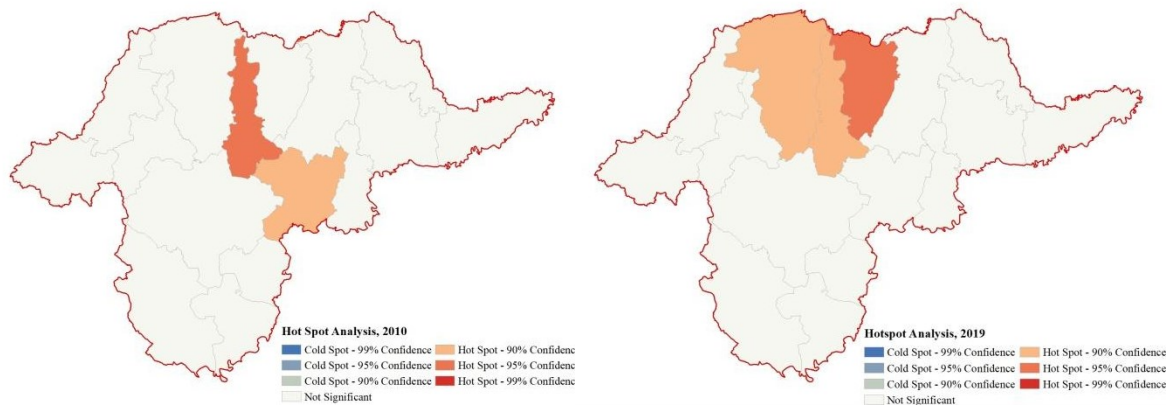

Figure 10: Hotspot analysis in the districts of Borsod-Abaúj-Zemplén County in the proportion of participants in training compared to the resident population standardized to 100 people 2010, 2019

Source: Based on own data (www.osap.mer.gov.hu, www.ksh.hu)

Conclusions, suggestions

Borsod-Abaúj-Zemplén County is characterized by aging; the number of deaths far exceeds the number of live births. The population has shown a dynamic decline over the last 10 years, representing the population of a city of 49,000. In the County, emigration is very high, compared to other regions of the country. The average migration balance of the study period was -15.6%. Emigration has a positive effect on unemployment, as the absolute number of jobseekers has decreased as a result of continuous emigration.

The proportion of participants in adult training compared to the resident population shows an increasing trend. In the last two years, more than 10 percent of the population has participated in some form of adult training. Borsod-Abaúj-Zemplén County is one of the most backward counties in the country, characterized by a high unemployment rate and a low employment rate. Most people in the County participate in European Union and state-funded adult training.

The decrease in the resident population during the study period did not affect those in adult training. Despite the steady decline in the resident population, the proportion of participants has increased in the County.

In my opinion, working with multinational companies involved in the region could stop the emigration of workforce. Thanks to the joint cooperation of training institutions, the support sector and corporate decision-makers, a strong, educated, demographically stagnant County could be created in the region, where those living there have marketable qualifications and are able to adapt to economic changes.

The number of participants in adult training increased dynamically during the study period, in which those over 60 years of age also appeared in education. This is also due to the fact that the regions are aging and are retraining to secure a livelihood in order to keep their jobs.

From the spatial correlation study of the proportions of participants in adult training, it can be concluded that from 2010 to 2019 the sinter of adult training places was concentrated in the district centers, in this respect the peripheral zones of the district centers lost adult training positions.

In the Hotspot analysis, in the years under review, from 2010 to 2019, the standardized focus of adult training participants per 100 inhabitants shifted northwards, mainly due to the training of jobseekers at the Borsod-Abaúj-Zemplén County Government Office, which was weighted by high unemployment.

References

1. Bába K. (2008): Földrajzi mobilitás, migráció. Új Ifjúsági Szemle, nyár–ősz, 117 p.
2. Csapó, B.–Molnár, Gy.–Kinyó, L. (2009): A magyar oktatási rendszer szelektivitása a nemzetközi összehasonlító vizsgálatok eredményeinek tükrében Iskolakultúra, 19 (3-4), pp. 3-13.
3. Dabasi-Halász Zs. – Hegyi-Kéri Á. (2015): „Fel/eltörekvő” generáció migrációja Miskolcon. Észak-magyarországi Stratégiai Füzetek 1., pp. 17–26.
4. Dunnell, K. (2009): National Statistician’s article: measuring regional economic performance. = Economic & Labour Market Review 3(1), pp. 18–30.
5. Enyedi Gy. (szerk.) (1996): Társadalmi-területi egyenlőtlenségek Magyarországon. KJK, Bp., 390 p.
6. Faragó L. (2016): Társadalmi-területi egyenlőtlenségek. Tér és Társadalom 30(3), pp 118–123.
7. Farkas É. (2013): A láthatatlan szakma. Tények és tendenciák a felnőttképzés 25 évéről. typiArt Médiaműhely Kft., Pécs, pp. 185-240.
8. Földvári E. (2014): Magyarország népességének várható alakulása 2060-ig, különös tekintettel a nemzetközi vándorlásra. Demográfia. 57(4), pp. 241-269.
9. Gubacsi F. (2017): A gazdaságfejlesztés új irányai Recsk nagyközségben. In: Tánczos T. – Csugány J. (szerk.) Gazdaság- és Társadalomtudományi Kar Tudományos Diákköri Konferencia Tanulmánykötete. EKE Líceum Kiadó, Eger, pp. 128-141.
10. Gödri I. – Feleky G. A. (2013): Migrációs tervek megvalósulása egy követéses vizsgálat tükrében. Az előzetes migrációs szándék, a várakozások és a külső elvárások szerepe. Demográfia, 4., pp. 281–332.
11. Györi, T. – Járdány K. (2019): Comparison of Hungarian labor market databases In: Egri, Z. – Krajcsovicz, M. – Molnárné Paraszt M. (szerk.) Digitization in Rural Spaces – Challenge and/or Opportunity? 3rd International Scientific Conference on Rural Development, Conference Proceedings, SZIE AGK, Szarvas, pp. 77-85.
12. Hangya, D. (2013): "Esélyegyenlőségi útmutató" Fogyatékosággal élők és megváltozott munkaképességűek esélyei és lehetőségei a felnőttképzésben “A Guide to Equal Opportunities” – Opportunities for People with Disabilities and Decreased Work Ability in Adult Education. In: Szabó Ferenc: International Conference on Vocational and Adult Education, SZTE JGYPK, Szeged, pp. 271-281
13. Híves T. (2015): Területi oktatáskutatás. Vizsgálatok az iskolázás területi folyamatairól. Doktori disszertáció. Pécsi Tudományegyetem, 216 p.
14. Kapitány B. – Pakot L. – Rohr A. – Szabó L. – Tóth G. – Vargha L., (2015): Demográfiai Fogalomtár Budapest, Magyarország: KSH Népszégtudományi Kutatóintézet, 78 p. ISBN: 9789639597365
15. Kiss J. P. – Németh N. (2006): Fejlettség és egyenlőtlenségek. Magyarország megyéinek és kistérségeinek esete. Budapesti Munkagazdaságtani Füzetek, 2006/8.
16. Koncz G. – Szűcs A. – Nagyné Demeter D., (2018): A gazdaság térszerkezetének változásai Észak-Magyarországon az ezredforduló után. Jelenkori Társadalmi és Gazdasági Folyamatok 13(1-2), pp. 139-149.
17. Lipták K. (2017): Települési humán potenciál vizsgálata Magyarországon. = Észak-magyarországi Stratégiai Füzetek 14(2), pp. 55-64.

18. Lux G. (2017): A külföldi működő tőke által vezérelt iparfejlődési modell és határai Közép-Európában. = *Tér és Társadalom* 31(1), pp. 30-52.
19. Matolcsy Gy. – Csizmadia N. – Csordás L. (2007): A magyar gazdaság térszerkezeti változásai. Térbeli dimenziók, fejlődési tengelyek, övezetek. Magyar Gazdaságfejlesztési Intézet
20. Nagy E. – Timár J. – Nagy G. – Velkey G. (2015): A társadalmi-térbeli marginalizáció folyamatai a leszakadó vidéki térségekben. = *Tér és Társadalom* 29(1), pp. 35-52.
21. Nemes-Nagy J. (2004): Elements of regional disparities in the new regional pattern. In: Enyed Gy.-Tózsá I. (ed.) *The Region. Regional development, policy, administration and e- government.* Akadémiai Publ., Bp., pp. 62–79.
22. Obádovics Cs. – Bruder E. (2011): A vidéki Magyarország területi egyenlőtlenségei különböző nézőpontokból. = *Gazdaság & Társadalom* 3(2), pp. 74-92.
23. Péntes J. (2015): A kedvezményezett térségek lehatárolásának aktuális kérdései. = *Területi Statisztika* 55(3), pp. 206-232.
24. Rajnai, J. (2012): Lehet másképp?!: Avagy pedagógiai alternatívák a hátrányos helyzetű roma fiatalok nevelésében. *Új Pedagógiai Szemle* 62(11-12), pp. 54-75.
25. Rédei M. (2006): *Demográfiai ismeretek.* Budapest, 6. p.
26. Rolleston, C. – James, Z. (2015): After access: Divergent learning profiles in Vietnam and India *Prospects* 45 (3), pp. 285-303. <https://doi.org/10.1007/s11125-015-9361-2>
27. Sucharita, V. (2014): Negotiating between Family, Peers and School. *Understanding the World of Government School and Private School Students Compare* 44 (3): 379-393. <https://doi.org/10.1080/03057925.2013.792671>
28. Szűcs A. (2014): A residential satisfaction examination in the micro region of Gyöngyös. = *Journal of Central European Green Innovation* 2(4), pp. 151-162.
29. Tésits, R. – Alpek, B. L. (2013): A képzettség, mint területi differenciáló faktor a leghátrányosabb helyzetű álláskeresői körében. *Szakképzési Szemle* 29(1), pp. 21-33.

SPATIAL ANALYSIS OF CERTAIN POPULATION PROCESSES IN THE DANUBE WINE REGION

Krisztián Járdány

PhD student

Hungarian University of Agriculture and Life Sciences, Doctoral School of Economy and Regional Sciences,

E-mail: krisztian@borvar.hu

Abstract

Bearing in mind that five of the seven priority initiatives of the Europe 2020 Strategy deal with demographic criteria, I largely think that it is important to present some of the population processes of the Danube wine region, the largest viticulture and wine region in Hungary. I have chosen 10 years between 2010-2019 as the studying period. My aim was to place the examined demographic processes in territorial dimensions and paying attention to spatial contexts. Data from secondary sources were analyzed using the Herfindahl – Hirschman index, location coefficient, and spatial autocorrelation. Studies have shown that the wine region is experiencing population decline and an aging process. However, the spatial structure of this process shows an unbalanced picture that differs from age group to age group. With the help of the methods used, a strong clustering of population process could be detected for the examined age groups. The identified demographic trends could have a serious negative impact on several social and economic phenomena in the future, regarding the labor supply of the wineries operating in the area.

Kulcsszavak: Danube Wine Region, demography, population

JEL besorolás: J11, J13

LCC:HB848-3697

Introduction

Population processes have an impact on the development of all socio-economic dimensions and play particularly important role in employment, social policy, health care and migration. Five of the seven flagship initiatives of the Europe 2020 Strategy pay special attention to the demographic dimension (Koncz, 2017). The word demography studying the composition of human groups, the processes of population and behavior consists of the Latin words demos (people) and graph (description). According to contemporary records, about 4,000 years ago, the Chinese were also involved in formulating population characteristics. (L. Rédei, 2006). Every society is made up of members of a given population, and the quantitative and qualitative characteristics of that population influence social processes. Demography and population processes are dealt with in the science of demography (Andorka, 2006). The demographic science is related to several different social spheres. On the one hand, this is related to the fact that one examines man in his versatility, time, and space, and on the other hand, its conclusions can be directly interpreted in several disciplines. (L. Rédei, 2006). There are four phenomenas for the primary subject of traditional demography: fertility, mortality, international migration, internal migration [Kapitány (ed.), 2015]. One of the basic characteristics of the development of population processes is the natural reproduction or depopulation. The increases or decreases of the population can be characterized by the number of births and deaths and their differences, ignoring the migration process (Lados, 2014). Reproduction can be calculated from fertility and mortality, meaning “reproduction” of the population, i.e., how the number and composition of

the population develop in the long run under the combined effect of mortality and fertility (Andorka, 2006). In Hungary, two types of population are distinguished during censuses. Accordingly, I can speak of a permanent population and a resident population (Andorka, 2006). The permanent population includes persons who mark a given territorial unit as their place of residence. Resident population refers to the totality of people who report only one address as their home address and have no place to live elsewhere; and persons who have only a place of residence. In most Hungarian settlements, it is typical that the number of the resident population is higher than that of the permanent one (L. Rédei, 2006). A well-known concept in demography is also the census resident population, also known as the actual population. This concept covers persons whose only place of residence is the place of the census or, if they have more than one place of residence, the place of the census is a way of life (Bajmócy, 2007). In Hungary, after the change of regime, a gradual change in demographic patterns were observed (Spéder, 2006), which manifested itself in the approach to Western European countries and in the field of family formation and childbearing. Youth childbearing has declined, and with it the age of mothers' first childbearing has shifted. Population decline and aging are due to a combination of childbearing, mortality, and the international migration balance (Obádovics, 2018).

The spatial development of demographic changes is nuanced by the volume of territorial capital. An important aspect in internal migration is the possibility of employment. Spatial units with higher employment potential are more attractive to the population. This is especially evident in agglomeration zones, where territorial capital is higher, and productivity is higher. Overall, higher regional output results in higher income levels, so these spatial units have a better ability to attract population (Zsibók, 2020).

Comparison over time is a key issue in the territorial analysis of demographic indicators. Spatial mergers, and thus the spatial increase in the level of analysis, also mean the homogenization of spatial characteristics. The average value obtained for larger territorial units also includes a regional variation for a significant internal unit. The principle of territorial 'encapsulation' requires that the units do not overlap and form, as far as possible, a coherent regional unit. This may make the analysis possible in the case of any territorial division (L. Rédei, 2006). One of the basic questions of regional science is how similar or different the appearance of a phenomenon on a given territorial unit is compared to the values of neighboring territorial units. Based on the quantification of the similarities, conclusions can be drawn about the spatial correlation system of the studied phenomenon and its nature (Tóth, 2014).

The aim of the paper is to present the changes of certain demographic processes in the Danube Wine Region between 2010-2019, with special regard to the spatial connections and regional differences.

Material and method

The examined territorial unit is the Danube Wine Region located in the Great Plain. Most of its territory is in the Southern Great Plain region, and a smaller part in the Central Hungarian region, with 1 settlement belonging to the wine region (which joins the wine region as an exclave) in the Northern Hungary region and 9 in the south-western part of the Northern Great Plain region. (Figure 1). The Danube Wine Region consists of three wine subregions according to 127/2009. (IX. 29.) of the Ministry of Agriculture and Rural Development: Csongrád, Hajós-Baja and Kunság wine subregions (wine subregion: the totality of the settlements listed in the demarcated production area chapter in the Protected Designations of Origin (PDO) product descriptions)

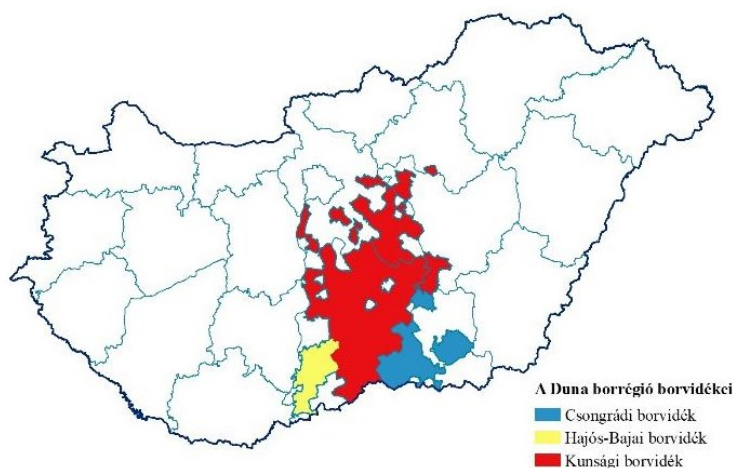

Figure 1: Location of the wine subregions (PDOs) of the Danube Wine Region in Hungary

Source: own calculation and construction based on DSPIS data, 2021

There are a total of 147 settlements in the area, of which 111 settlements (75.5%) are in the Kunság wine subregion, 19 settlements (12.9%) in the Csongrád wine subregion, and 17 settlements (11.6%) in the Hajós-Baja wine subregion. In 2019, 28.81% of the wineries with a wine production license registered in Hungary, 2130, are in the Danube Wine region. 90% (1917) of these wineries are in the Kunság, 7.9% (168) in the Hajós-Baja and 2.1% (45) in the Csongrád wine region. During the preparation of the dissertation, I conducted secondary research, based on several Hungarian and international literature related to the topic and methodology. After learning about these, I processed the public information obtained from the website of the Government Office of Pest County (GOPC), the databases of the Regional Development and Spatial Planning Information System (DSPIS) and the databases of the Hungarian Central Statistical Office (HCSO) for the period 2011-2019. The collected data are processed and evaluated in ArcGIS 10.6.1. software. I used several mathematical-statistical methods for the deeper analysis related to the population processes of the studied area, as well as for the measurement of the spatial concentration of the variables. I combined these methods with each other. In the first step, I used the Herfindahl – Hirschman Index (HHI) to measure the spatial distribution of the resident population. The HHI was calculated for the resident and permanent population of the study area, and for 2010 and 2019 I also applied the method to three cohorts of the permanent population (0-19; 20-64; 65+). The Herfindahl – Hirschman index shows the degree of concentration of a natural variable between territorial units (eg municipality, district, county, region).

$$HHI = \sum_{i=1}^n V_{mi}^2$$

where n is the number of elements, V_{mi} is the area fraction of the i -th natural variable. The index decreases with equalization of the spatial concentration of the studied variable and reaches its minimum value when the studied phenomenon is evenly distributed among the territorial units. Maximum value when the phenomenon is concentrated in one area. The minimum of the indicator depends on the development of the number of elements (Kozmarek, 2012). Given that the HHI data from the above formula took very small values, I reported the square value of a hundred times the ratio of the indicators included in the calculation for the easier interpretation. In my case, the number of examined elements is $n = 147$, the corresponding minimum HHI, i.e. the value for a completely uniform distribution: 68.03. To

examine the spatial density analysis of demographic data obtained from secondary databases, I calculated location quotients (LQ) for 2010 and 2019 at the settlement level for the 0-19, 20-64, and 65+ age groups of the permanent population. The location quotient can be calculated using several basic data (Vas et al, 2015). From the obtained value I can deduce the degree of concentration of a social or economic phenomenon observed in the studied area.

$$LQ = \frac{\left(\frac{E_{ij}}{E_j}\right)}{\left(\frac{E_{in}}{E_n}\right)}$$

In the present dissertation, E_{ij} is the population of age i in settlement j , E_j is the population of j settlement, E_{in} is the total population in age group i in the Danube Wine Region, E_n is the total population in the Danube Wine Region. I can talk about concentration if the value of the location quotient is greater than 1 (Patik and Deák, 2005). In this case, I can conclude a higher geographical concentration of the measured phenomenon compared to the totality of the examined territorial unit. I determined the following concentration levels based on the calculated LQ values: $LQ < 1$: no concentration, $LQ 1.01 - 1.25$: moderate concentration, $LQ 1.26 - 1.5$: medium concentration, $LQ > 1.5$: strong concentration.

In the case of some data obtained from secondary sources, and using the calculated LQ values, I performed a spatial autocorrelation study using Local Moran statistics to explore the spatial correlation system.

$$I = \frac{n \sum_{i=1}^n \sum_{j=1}^n \delta_{ij} (y_i - \underline{y})(y_j - \underline{y})}{2A \sum_{i=1}^n (y_i - \underline{y})^2}$$

where n is the number of area units, y_i and y_j are the values of the examined variable in each area unit, \underline{y} is the arithmetic mean of the examined indicator, A is the number of neighborhood relations, and the value of δ_{ij} is 1 if i and j are adjacent, otherwise n is indicating the number of items (Tóth, 2014). If $I > -1 / n - 1$, then the autocorrelation relationship is positive, if $I < -1 / n - 1$, then the autocorrelation relationship is negative. If $I = -1 / n - 1$, there is no autocorrelation relationship between the individual territorial units (Egri, 2017). To describe the spatial patterns, I used the local test function of spatial autocorrelation, the univariate Local Moran I method developed by Anselin in 1995. This method is suitable for detecting areas that are similar or different from their neighbors (Tóth, 2014). The formula for Local Moran I is:

$$I_{i,t} = z_{i,t} \sum_i W_{ij} z_{j,t}$$

where $z_{i,t}$ and $z_{j,t}$ are the standardized values of the observation units at time t . For a univariate Local Moran, $z_{i,t}$ and $z_{j,t}$, t refer to the same database. W_{ij} is the area weight matrix (Anselin, 1995). The obtained result classifies the settlements into four groups:

1. High–High: area units with a high value, where the neighborhood also has a high value.
 2. High–Low: area units with a high value, where the neighborhood has a low value.
 3. Low–Low: area units with a low value, where the neighborhood also has a low value.
 4. Low–High: area units with a low value, where the neighborhood has a high value.
- (Tóth 2014, Egri 2017).

I determined the significance filter of the local Moran below 0.05 and the number of permutations in 499.

Results

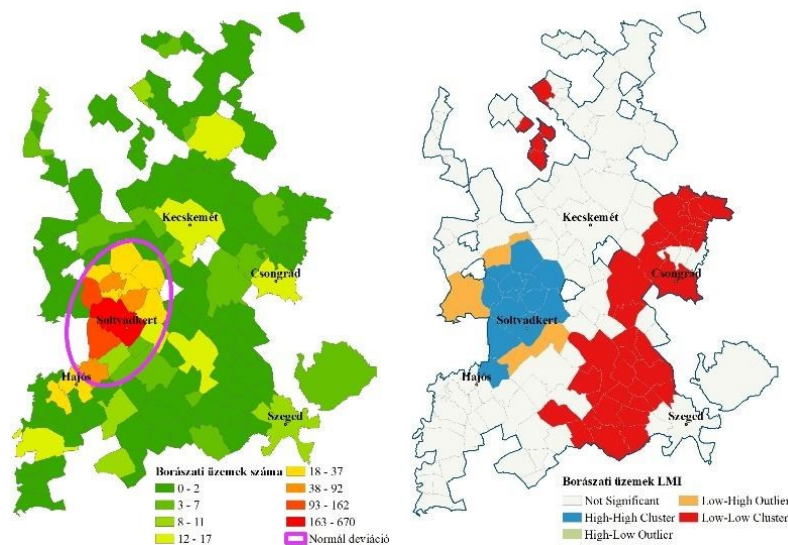

Figure 2: Territorial distribution and clustering of wineries in the Danube Wine Region
 Source: own calculation and construction based on GOPC data, 2021

The spatial distribution of wineries in the wine region is uneven. The density of the region’s wineries extends to the area of the Kiskőrös district, including the Kiskőrös and Soltvadkert centers (Figure 2). The 0.428 Moran index (z-value = 10.98, p = 0) obtained during the spatial autocorrelation study on the number of wineries showed a positive autocorrelation and confirmed the presence of high-high clustering related to the location of wineries in the Kiskőrös district. In addition, a remarkable low-low clustering was detected in the Csongrád wine subregion of the wine region, as well as in the south-eastern quarter of the Kunság wine subregion. Demographic analyzes are carried out primarily considering the clusters identified.

In the Danube Wine Region, the resident population decreased by 3.44% from 1,053,274 in 2010 to 46,819 in 2019. However, in addition to this decrease, a small but trend-like territorial equalization process can be detected according to the annual HHI values calculated to measure the spatial distribution of the resident population (Figure 3).

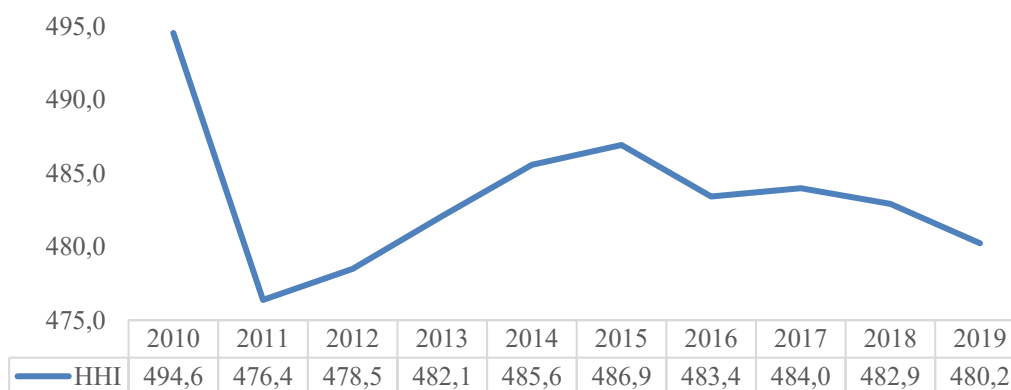

Figure 3: Changes in the HHI values of the residential population in the Danube Wine Region between 2010 and 2019

Source: own calculation and construction based on DSPIS data, 2021

The clear explanation for the population declines between 2010 and 2019 is that the number of births remains below the number of deaths from year to year (Figure 4), as 43,301 fewer births were registered in the settlements of the Danube Wine Region than deaths in the ten years studied. As the domestic migration balance took on an additional value of 111, the remaining decrease of 3,629 can be explained by the negative international migration balance affecting the area.

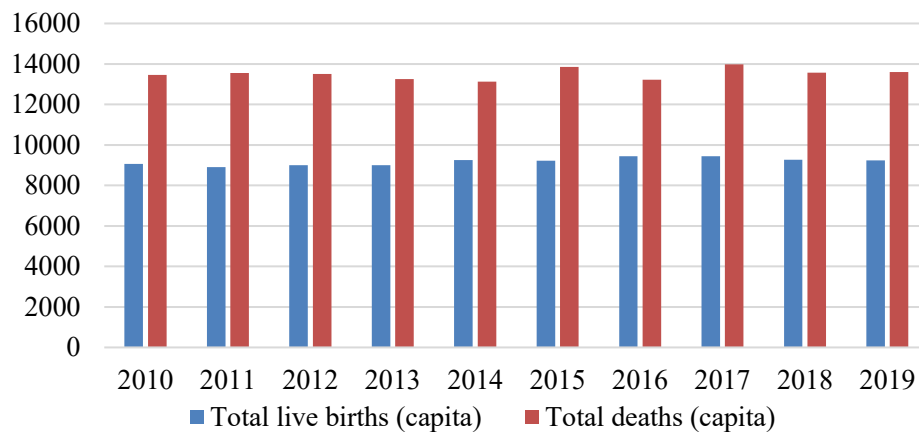

Figure 4: S Birth and deaths in the Danube Wine Region, 2010-2019

Source: own calculation and construction based on DSPIS data, 2021

The change of the resident population between 2010 and 2019 occurred in different proportions in the settlements of the studied area (Figure 5). The spatial autocorrelation analysis based on the calculated data gave a clearly positive autocorrelated area at a strong significance level with $I = 0.23$, $z = 7.670$, $p = 0$ values. The results show that the population clearly increased around Budapest and in the south-eastern catchment area of Kecskemét during the study period, while a large population decline cluster was measurable in the less urbanized areas south of Soltvadkert and further from the agglomeration of large cities. The biggest loser of the wine region in terms of population change is the Hajós-Baja wine subregion, in which nearly two-thirds of the area has been depopulated.

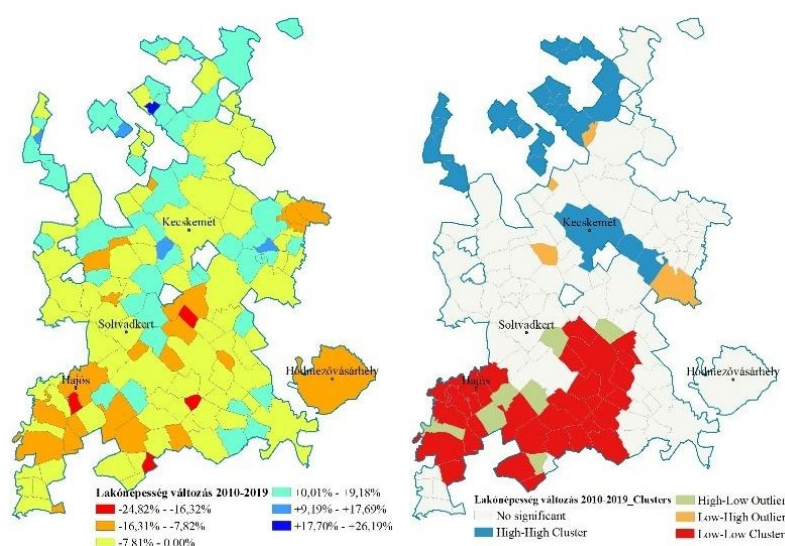

Figure 5: Extent (%) of the change in the resident population and the territorial autocorrelation analysis of the change in the Danube Wine Region, 2010-2019

Source: own calculation and construction based on DSPIS data, 2021

The permanent population of the wine region decreased by 1.91% between 2010 and 2019, which means 20,146 people. For this indicator, the rate of decline is nearly half the rate of decline in the resident population. The HHI values calculated in the context of the resident population are also trend-like for this variable and suggest only a small degree of territorial equalization (Figure 6).

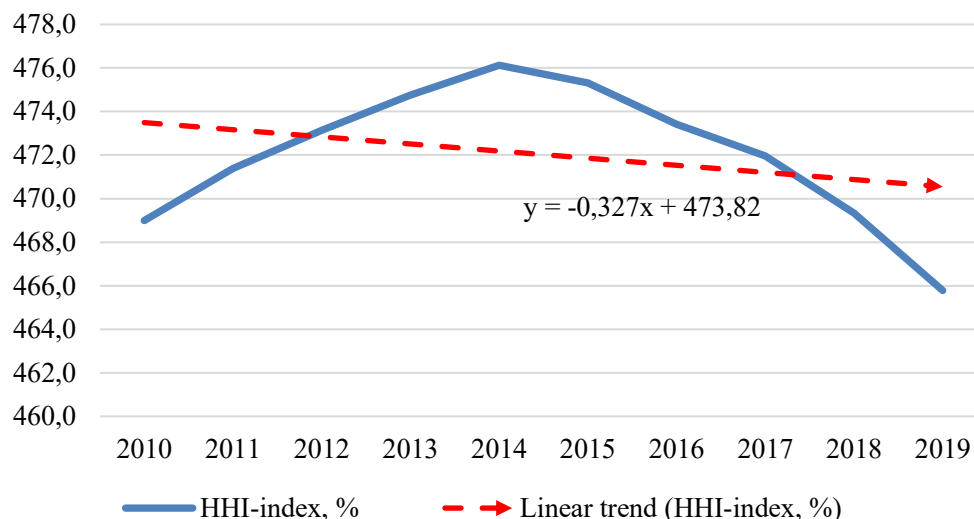

Figure 6: Change in the HHI values of the resident population between 2010 and 2019 in the Danube Wine Region

Source: own calculation and construction based on DSPIS data, 2021

Examining the change in the age composition of the permanent population, it was found that except for the 40-49 age group and the age group over 59, the share of those belonging to other age groups decreased for both men and women (Figures 7 and 8). The extent of the change is illustrated in Table 1.

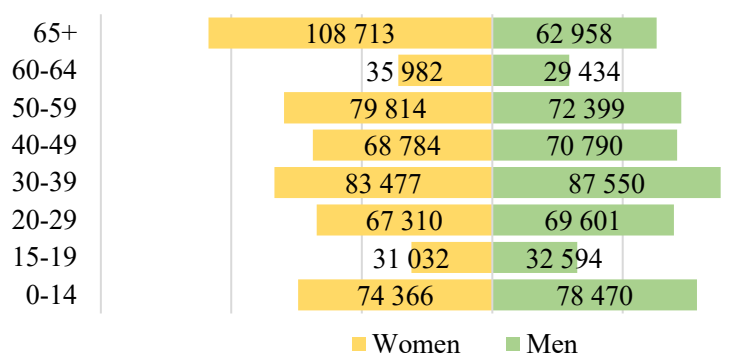

Figure 7: Age tree of the permanent population in the Danube Wine Region, 2010 (persons)

Source: own construction based on DSPIS data, 2021

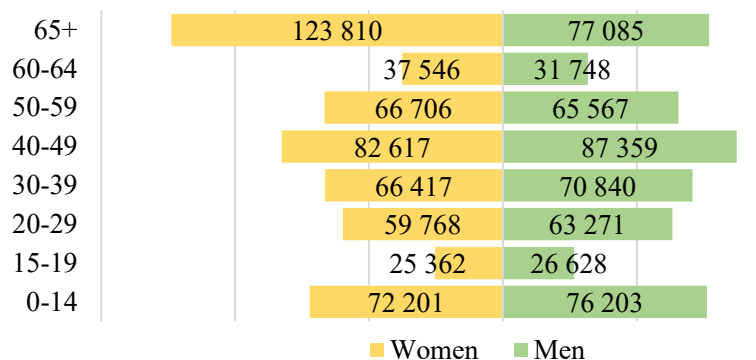

Figure 8: Age tree of the permanent population in the Danube Wine Region, 2019 (persons)

Source: own construction based on DSPIS data, 2021

Table 1: Age Groups number of changes in the Danube Wine Region in 2010-2019 between

Age	Women	Men	Total
0-14	-2,9%	-2,9%	-2,90%
15-19	-18,3%	-18,3%	-18,29%
20-29	-11,2%	-9,1%	-10,13%
30-39	-20,4%	-19,1%	-19,75%
40-49	20,1%	23,4%	21,78%
50-59	-16,4%	-9,4%	-13,10%
60-64	4,3%	7,9%	5,93%
65+	13,9%	22,4%	17,02%

Source: own construction based on DSPIS data, 2021

Within the permanent population, the HHI for the 0-19 age group increased from 434.51 to 431.49 between 2010 and 2019, and the HHI for the 20-64 age group decreased from 485.28 to 469.17. However, the HHI for the 65+ age group increased from 455.24 to 495.11 over this period. Thus, inequality in the spatial distribution of age groups younger than 65 years decreased slightly, while inequality in the spatial distribution of age groups older than 64 years increased. Based on the change in the territorial concentration of the above three age groups, both examined years showed a strong positive value in the examined period and for each examined age group (Table 2).

Table 2: spatial autocorrelation values of location quotients (LQ) by age group

Age group (years)	Moran index	z-value	p-value
2010			
0-19	0.12	4,179	0.000029
20-64	0.22	7,236	0
65+	0.26	8,457	0
2019			
0-19	0.22	7,453	0
20-64	0.22	7,426	0
65+	0.31	10,131	0

Source: own calculation

Each of the results obtained is significant at the $p < 0.001$ level, there is less than a 0.1% probability that the results are due to randomness.

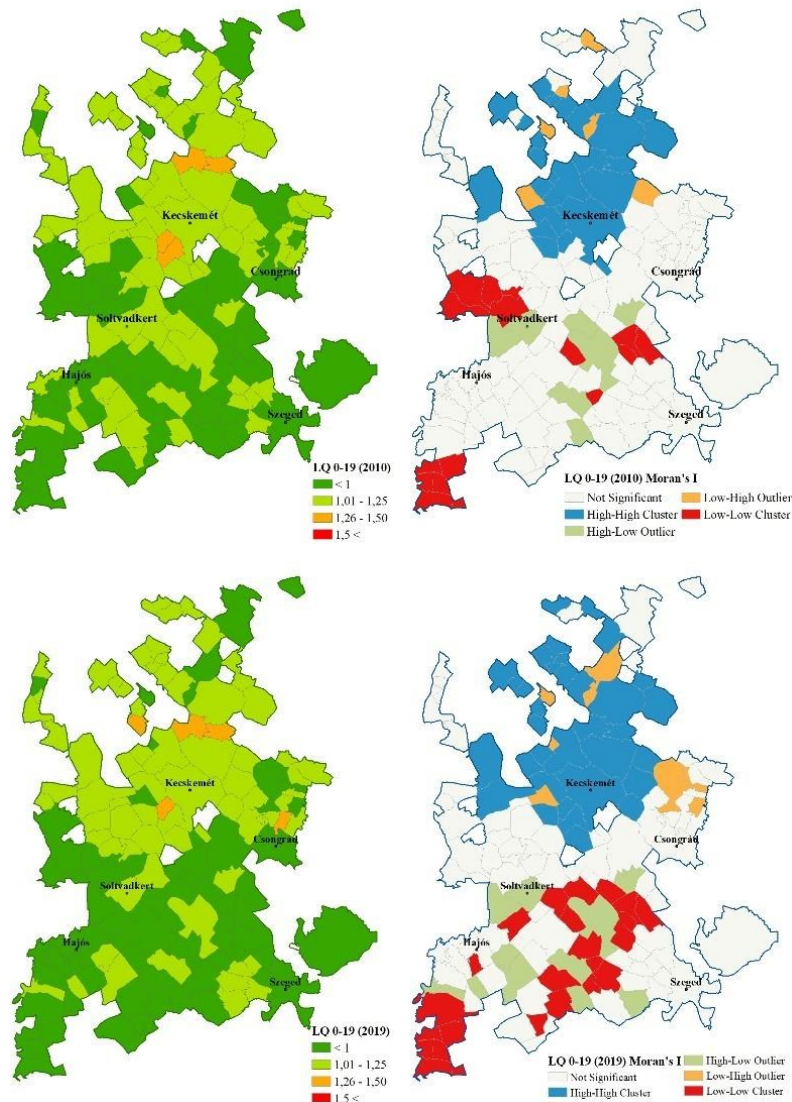

Figure 9: LQ values of the 0-19 age group per settlement and their territorial autocorrelation in 2010 and 2019 in the Danube Wine Region

Source: own calculation and construction based on DSPIS data, 2021

Based on the settlement-level LQ values of the 0-19 age group in 2010 and 2019, it can be stated that the members of the age group did not appear at a high concentration level in the examined area either in 2010 or 2019. $LQ_{20100-19min} = 0.717$; $LQ_{20100-19max} = 1.313$; $LQ_{20190-19min} = 0.555$; $LQ_{20190-19max} = 1.337$ (Figure 9). The territorial autocorrelation study showed that in the examined period the territorial concentration of the 0-19 age group strengthened in the Kecskemét catchment area and expanded towards Budapest. The decrease in concentration was mostly measured in the Hajós-Baja wine subregion of the wine region and southeast of the town of Soltvadkert, where we can observe the widening and appearance of Low-Low clusters. It is noteworthy that the settlements of Soltvadkert and Kecel maintained their high-low outlier position in the spatial structure, even though their environment underwent a significant change in terms of the examined indicator.

According to the LQ values of the 20-64 age group, which is the most relevant for the labor market, no strong concentration was detected in the wine region, but not even a moderate one (Figure 10).

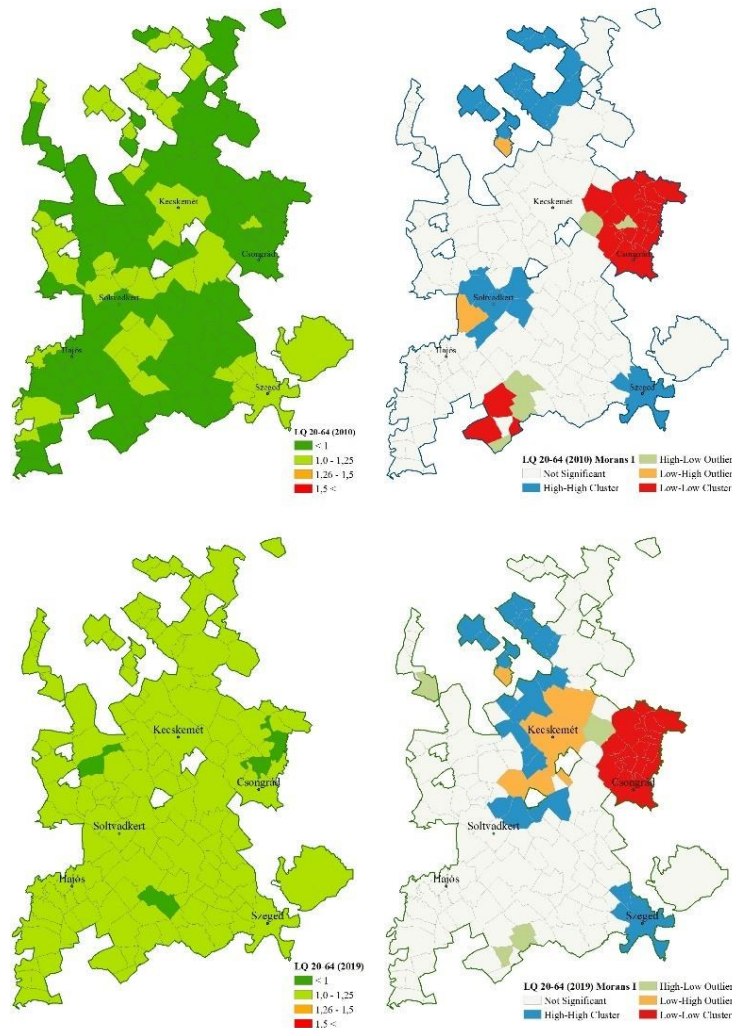

Figure 10: LQ values per settlement of the 20-64 age group and their territorial autocorrelation in 2010 and 2019 in the Danube Wine Region

Source: own calculation and construction based on DSPIS data, 2021

However, examining the LQ values (and the HHI values for the 20-64 age group), it can be concluded that a territorial equalization took place for the age group, while the average age of the age group increased. $LQ_{2010}20-64min=0.857$; $LQ_{2010}20-64max=1.068$; $LQ_{2019}20-64min=0.912$; $LQ_{2019}20-64max=1.101$. According to the regional autocorrelation results, the high-high cluster of the age group concentration disappeared from the Kiskőrös subregion and from the catchment area of Budapest in the northernmost areas of the wine region during the ten years examined. At the same time, a high-high cluster developed in the agglomeration of the city of Kecskemét, while in the cities of Nagykovács and Kecskemét, and in the southern catchment area of the latter, a low-high outlier appeared. The low-low cluster measured in the area east of Kecskemét and north of Csongrád narrowed away from Kecskemét, and a high-low outlier appeared in Szentkirály. Deconcentration can be observed in the Csongrád wine region in the most important age group from the point of view of the labor market.

LQ extreme values for the age group of 65 years and older: LQ 2010 65+ min = 0.857; LQ 2010 65+ max = 1,584; LQ 2019 65+ min = 0.597; LQ 2019 65+ max = 1.497 (Figure 11).

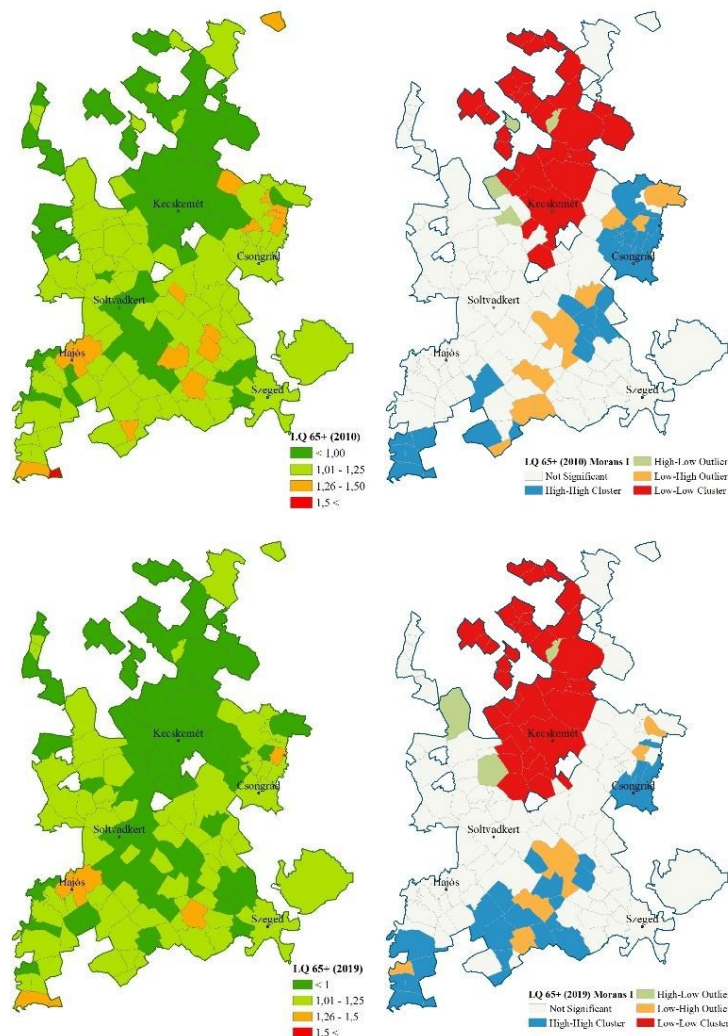

Figure 11: LQ values of the 65+ age group per settlement and their territorial autocorrelation in 2010 and 2019 in the Danube Wine Region

Source: own calculation and construction based on DSPIS data, 2021

Territorial autocorrelation calculated using LQ values showed that high-high clustering appeared in the southern areas of the Kunság wine subregion of the wine region during the study period. In the Hajós-Baja wine subregion, the high-high cluster, which already existed in 2010, expanded almost entirely to the territory of the wine region. In the eastern outcrop of the Kunság wine region bordering the Csongrád wine region, this cluster has narrowed strongly. The low-low clustering changed towards the southern agglomeration of Kecskemét.

Conclusions

Based on the indicators calculated from the demographic data between 2010 and 2019, the decrease in the resident population, both in proportion and in nominal terms, significantly exceeded the decrease in the permanent population in the Danube Wine Region. From this I can conclude that I am facing an intensive population decline process in the studied spatial unit. This process could have serious negative effects on many social and economic phenomena in the long run, especially regarding labor supply. The areas most affected in this respect are

located south of the horizontal center line of the wine region. Significant population decline is exacerbated by the aging trend. This not only delays the biological reproduction of society, but also leads to a shortage of workers in the rural agricultural areas of the wine region, who typically perform manual labor, moderately heavy or heavy physical work. These demographic trends can clearly have a negative impact on the labor-intensive viticulture of the study area.

The applied methods were used to explore clusters within the wine region where the permanent population is growing. All of these occurred either in a metropolitan area or in a county town and agglomeration, in areas further away from the wine region's wine-growing and winemaking center. It should be noted that the results of the spatial autocorrelation study of the LQ values of the 0-19 age groups also support the study of population change.

My conclusions are that the young generation living or growing in these spaces and socializing in urban subculture cannot be considered as a future human resource available either in agriculture or in the viticulture of the wine region. Based on the obtained data, the Danube Wine Region was divided into two parts along the Dunapataj - Pálmonostora axis in terms of population processes. In areas further north, the decline in demographics paints a much more moderate picture than population decline trends in areas further south of the imaginary axis. This fact could severely affect the wine sector, as the supply of human resources to be employed in viticulture may dwindle. A significant proportion of the wine region's vineyards are in the southern areas of the wine region.

According to my research, the higher-than-average rate of population decline in the Hajós-Baja wine region and the under-representation of the 0-19 age group and the 65+ age group are because cities with higher labor absorption capacity relatively closer to the wine region for the elderly population.

The more even concentration indicators of the 20-64 age group compared to the other age groups are also since members of this age group are less "lump-bound" and more socially and economically mobile, easier to change their place of residence or work for a more stable existential background.

The willingness to move in the 65+ age group is low, which can be traced back to several reasons. On the one hand, they are typically inactive from the labor market point of view, and on the other hand, their clustering has been shown in rural areas where income levels from smaller territorial capital can be a barrier to migration to more developed regions. This factor also makes it difficult for the 20-64 age group to find mobility. It should also be mentioned that with age, local patriotism also becomes more and more important in the subjective value judgment of the individual.

References

1. ANDORKA R. (2006): *Bevezetés a szociológiába*. Osiris Kiadó, Budapest, 786 p. ISBN: 9789633898482
2. ANSELIN, L. (1995): Local Indicators of Spatial Association – LISA Geographical Analysis 27 (2): 93–115.
3. BAJMÓCY P. (2007): A népességszám változás települési és megyei szintű egyenlőtlenségeinek néhány mérési lehetősége Magyarországon. *Tér és Társadalom*. 2007 (1) pp. 85–102.
4. EGRI Z. (2017): Magyarország városai közötti egészségyenlőtlenségek. In: *Területi Statisztika*, 57 (5): pp. 537–575; DOI: 10.15196/TS570504

5. KAPITÁNY B. (szerk.) (2015): Demográfiai fogalomtár. KSH Népeségtudományi Kutatóintézet, Budapest, 7., 15. o. ISBN 9789639597365
6. KOMAREK L. (2012): A magyar ipar makroszintű specializációjának kérdései. PhD értekezés. Nyugat-magyarországi Egyetem Közgazdaságtudományi Kar Széchenyi István Gazdálkodás- és Szervezéstudományok Doktori Iskola, Sopron, pp. 89.
7. KONCZ G. (2017): Demográfiai folyamatok és humán erőforrások Észak-Magyarország vidéki térségeiben In: Koncz, Gábor (szerk.) Mérföldkövek a gyöngyösi agrárkutatásban. Gyöngyös, Magyarország: Károly Róbert Kft. 81 p. pp. 75-81., 7 p.
8. L. RÉDEI M. (2006): Demográfiai ismeretek. RegInfo Kft, Budapest, 248 p.
9. LADOS M. (szerk.) (2014): A gazdaságszerkezet és vonzáskörzet alakulása. Universitas Győr Nonprofit Kft, Győr, 279 p.
10. OBÁDOVICS Cs. (2018): A népesség szerkezete és jövője. In: MONOSTORI J. – ŐRI P. – SPÉDER Zs.: Demográfiai Portré, 2018. KSH NKI Bp., pp. 271-294.
11. PATIK R. – DEÁK SZ. (2005): Regionális klaszterek feltérképezése a gyakorlatban. In: Tér és Társadalom, 3–4., pp. 139–170. DOI: 10.17649/TET.19.3-4.1023
12. SPÉDER Zs. (2006): Mintaváltás közben. A gyermekvállalás időzítése az életútban, különös tekintettel a szülő nők iskolai végzettségére és a párkapcsolati státusára. Demográfia, 2006. 43. évf. 2-3. pp. 113-149.
13. TÓTH G. (2014): Térinformatika a gyakorlatban közgazdászoknak. Miskolci Egyetem, Miskolc. 107 p. ISBN 9789633580592
14. VAS ZS., LENGYEL I., SZAKÁLNÉ KANÓ I. (2015): Regionális klaszterek és agglomerációs előnyök: feldolgozóipar a magyar városrégiókban. In: Tér és Társadalom (29) 3, pp. 49-72. DOI:10.17649/TET.29.3.2697
15. ZSIBÓK ZS. (2020): A nemzeti szintű bruttó hazai termék regionális leskálázása rendszerdinamikai keretben. In: Tér, Gazdaság, Ember 8:(3) pp. 9-26.

ANALYSIS OF CONSUMPTION BEHAVIOR RELATED TO LOCAL PRODUCTS AND THEIR ONLINE DISTRIBUTION

Zsolt  Adam Orbn

PhD student

Hungarian University of Agriculture and Life Sciences, Doctoral School of Economics and Regional Science

E-mail: orban.zs.adam@gmail.com

Abstract

While the literature and the EU's agricultural policy emphasize the role of local products and short supply chains (SSC), the market opportunities for small farmers are increasingly barren due to the price-depressing effect of large multinational firms, which can also be seen in local networks. The main goal of the paper was to examine how the local market as a classic form of the short supply chain can be characterized and whether its operation could be helped by modern solutions. The involved primary research has focused on the opinion of the farmers and costumers about Hungarian and local products in the Kecskemét micro region as a traditionally agricultural area. Using questionnaires and in-depth interview method the shopping habits and preferences of the costumers and the experience of the farmers concerning to local food and SSC were analyzed on the local market of the micro regional center in Kecskemét city. During the research there was a focus on the communication channels and the information flow between the producers and consumers. Based on the results the consumers consciously buy and prefer local agricultural products creating a good economical basis for local farmers. However there is a definite need for better communication and more information in SSC. Modern solutions and marketing channels (e.g. web shops, direct websites, Facebook profiles and other IT solutions) have been identified as key factors.

Kulcsszavak: *local product, agriculture, competitiveness, short supply chain, marketing channels*

JEL besorolás: *Q19, R19*

LCC: *S539, HD1501*

Introduction

Caused by the price-depressing effect of the large global chains smaller producers and distributors are slowly but gradually being pushed out of the market, their market position is declining more and more. Small farmers have long been in a vulnerable position as purchasers have a significant influence on prices. Local markets are also in a vulnerable position because it is difficult to compete with the marketing activity of large global chains.

The biggest issues of Hungarian agriculture are the low level of cooperation, the untapped potential of rural tourism and the low level added-value production of small agricultural enterprises, causing many times economical and social problems. At the same time the potential of the sector as well as the still living agricultural traditions can be clearly classified as local values (see Ritter, 2014 and 2018). The preservation of these values is a key task for the rural development in Hungary.

The interests of those involved in direct sales - such as producers and end-users - are the same. Therefore - based on the literature - there is a great chance to establish joint marketing channels

between the actors, and thus it is easier to connect supply and demand (see Péter and Illyés, 2019).

From this point of view the need for a system where the information (such as new product sales, new products or other important marketing data which are currently difficult or impossible to reach by the customers) can flow more easily or even where the products could be purchased has come to the fore side.

Literature review

According to Lehota and Csíkné (2012) three basic forms can be distinguished between commodity exchange forms:

1. The producer is “not in motion”: e.g. during rural tourism activities or open days there is the opportunity to visit rural producers on their own farms and buy products directly there.
2. The customer is “not in motion”: producers transport their products with their own vehicles or with mobile devices that allow them to transport and sell their goods safely (most typically meat and bakery products are sold with this method in Hungary - see Juhász and Szabó, 2013).
3. The customer and the producer “meet halfway”: for example producer markets, fairs, and other places where both supply and demand side actors move for exchange. According to Benedek et al. (2013) the popularity of producer markets describes an increasing curve, despite the fact that prices in such marketplaces - especially for premium products - are particularly high and that the product range is limited compared to the supermarkets.

According to Juhász (2012) the last form is significant for more conscious consumers. motivated by higher social and environmental orientation - e.g. green thinking, trust-based shopping and patronage of local producers. Local purchases also have a much more complex impact on the local community and economy, which may even include local funds (see e.g. Varga 2016 or 2017). Local production and consumption of local products are key factors of local economy that address the topic of short supply chains and direct sales.

According to an OECD (1995) study or results of Ritter (2008) direct food sales could be a development tool for peripheral rural areas. Using direct sales and short supply chains the unfavorable effects of wholesalers' pricing policies could be avoided, while diverse sources of revenues might stabilize the financial balance of local firms (Benedek, 2014).

According to Kotler and Keller (2006), the members of the sales and advertising channel are autonomous organizations whose purpose and task is to release the produced goods for sale. A model of this sales and advertising channel is shown in Figure 1.

According to Póla (2014) the difference between direct sales and short supply chains can be summarized as follows: In producer markets direct exchange of goods is common, and in all purchases in which the producer sells the product directly to the end user it is called direct sales. If a retailer is included in the process it is already short food chain. So the short food chain does not refer to the availability of the product nearby, it really means the presence of at least one retailer in the process.

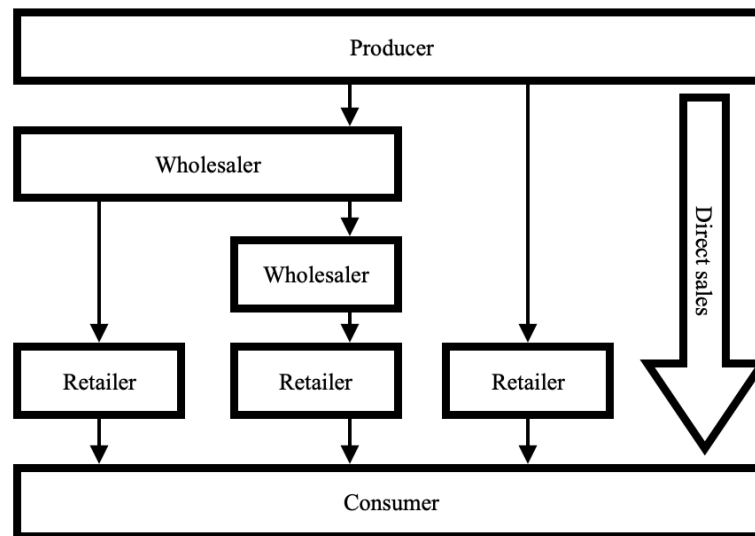

Figure 1: Distribution channels for goods

Source: own edition based on Imreh et. al (2013), 2021

According to the literature (eg Póla 2014; Gorotyák 2013 or Balázs, 2012) direct and short supply chains include the following typical sales methods: farm sales, roadside sales, pick-up promotions, host shops, point-of-sale and delivery, customer circles, consumer associations, internet sales, sales at events and products sold in rural tourism.

Based on Kuslits and Kocsis (2018) customers who want to receive information about the products in SSC can choose from two systems. In the first case the product description (written on it) could help consumers to identify the origin, composition and other important characteristics of the product. Products certified as local, organic or other special origin generally have these kinds of indications (Kuslits - Kocsis, 2019). Usually these certifications are given by an independent actor (Gallastegui, 2002). In the other case the consumer asks directly the producer about the origin or other details and characteristics of the product during the process of direct sales.

Material and method

Based on the above mentioned the aim and inspiration of the introduced primary research based on questionnaires and in-depth interviews was to examine how consumers obtain information about producers' products and the reality of a system where they can access product information in an alternative - easier and faster, or more reliable - way, and the product themselves. Further goal was to map the customer behavior in the Kecskemét city market (as the micro regional central market for local farmers) as well as the opinions of the local producers regarding the trends and selling opportunities of their goods.

Based on the literature and previous research experience three hypotheses were set up:

1. As a general feature (i.e. not only on the market) consumers participating in the research consciously buy local and Hungarian products.
2. Only a small proportion of the consumers are willing to pay more for a proven local or Hungarian product than for a cheaper product of foreign - or without proven - origin.
3. Consumers and local producers would definitely use a system that makes it easier to access product information and local products themselves.

The anonymous questionnaire survey was repeatedly conducted in January and February 2020 with random method in the Kecskemét producer market, and a total sample of 410 participants was achieved.

In addition to the questionnaire survey structured in-depth interviews were made with 43 local producers selling on the selected market, using direct sampling technique .

The analyzed market is located in Kecskemét city, the center of Kecskemét micro-region (see Figure 2.). The selected micro-region and the city itself located in the middle part of Hungary in the Great-Plane macro region, which is the most important agricultural area in Hungary (that was the reason for the selection indeed).

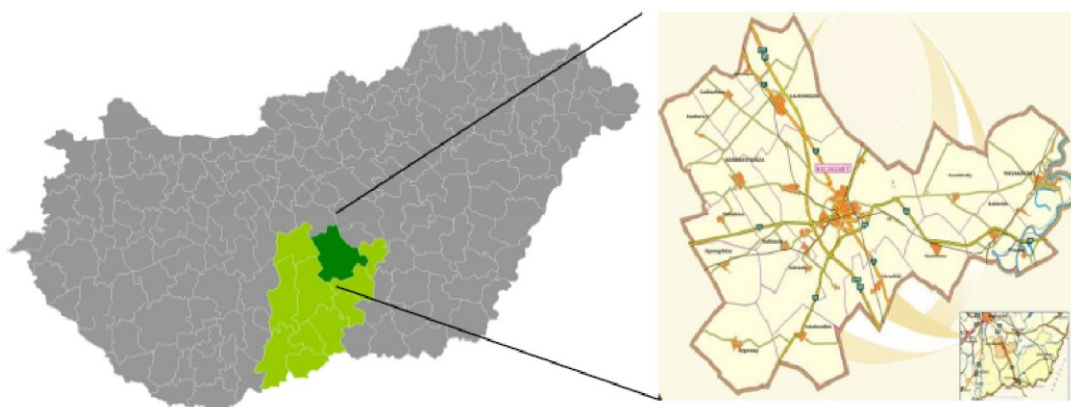

Figure 2: Location of Kecskemét micro-region and city of Kecskemét in Hungary

Source: own edition, 2021

The development of the city and the region is traditionally based on animal husbandry, crop production and especially on vegetable and fruit production from the middle of the 19th century. The level of development is closely related to the central trading function due to the city's excellent geographical location. In the economic structure of Kecskemét, the agricultural and agricultural-related processing (canning) industry and the trade have always played an important role. The central market in Kecskemét - where the questionnaire was made - nowadays also serve as a place for selling local food produced by small farmers within 30-40 kilometres range and for buying fresh goods by the locals.

Results and discussion

The questionnaire included traditional questions (such as gender, age, education, and occupation) and the following topics: shopping habits, consumer preferences, price sensitivity, market evaluation, own (home) production concentrating on local products, their sales and the relevant information system. This paper focuses only on the most important research results.

The age composition of the respondents is shown in Figure 3. Nearly 80% of them are between 25 and 65 years old. Unsurprisingly, those under 25 make up less than 5% of all respondents, as this age group is not yet "market preferring" according to local vendors.

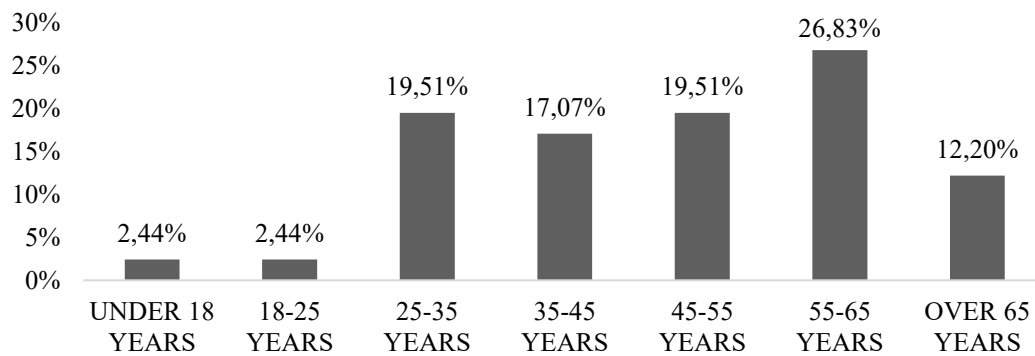

Figure 3: Distribution of respondents by age group (%)

Source: Own research and editing, 2021

It can also be observed that the 25-35 age group is presented with a high share of almost 20%. This age group is already consciously entering the market in order to buy quality and probably local product. However it can also be observed that the market is still the most attractive shopping option for older age groups, as evidenced by the fact that almost 38% of the respondents are in the age over 55.

The respondents can be divided into two major groups examining their education (Figure 4). 44% of respondents have a college or university and 42% have a secondary school or grammar school degree. The proportion of primary school degree was 7%, similar to those with a vocational education.

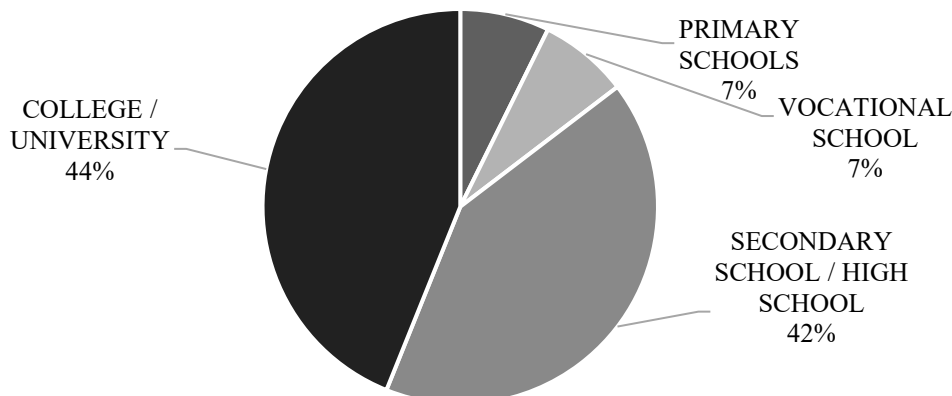

Figure 4: Distribution of questionnaire respondents by education (%)

Source: Own research and editing, 2021

As for profession (Figure 5) the leaders with intellectual profession present only 2.4% of the total sample. Students, the unemployed and middle managers in manual occupation present a total of nearly 15% (all three groups with 5%), while both middle managers and primary producers with intellectual professions are represented by almost 7%. Retirees accounted for 12% and intellectuals for subordinates by 17%. The largest professional group who filled the questionnaires was the group of businesspersons with a total share of 22%.

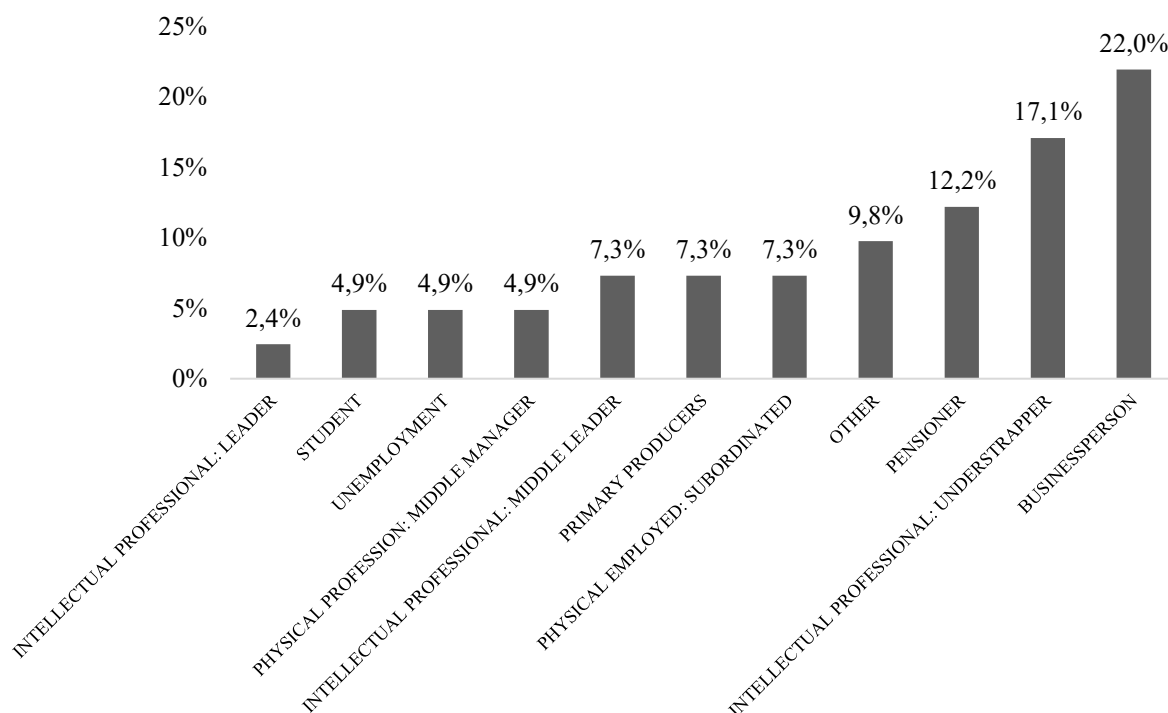

Figure 5: Distribution of questionnaire respondents by profession (%)

Source: Own research and editing, 2021

It was investigated whether the respondents consciously buy Hungarian products (see Figure 6). Only 2.4% of the respondents do not consider it important to buy directly Hungarian products. The rate of those who do not pay attention to what product (Hungarian or foreign) they buy is 19.5%. 78% of the total indicated that they consciously buy directly Hungarian products, although this high amount is might be influenced by the location of the research.

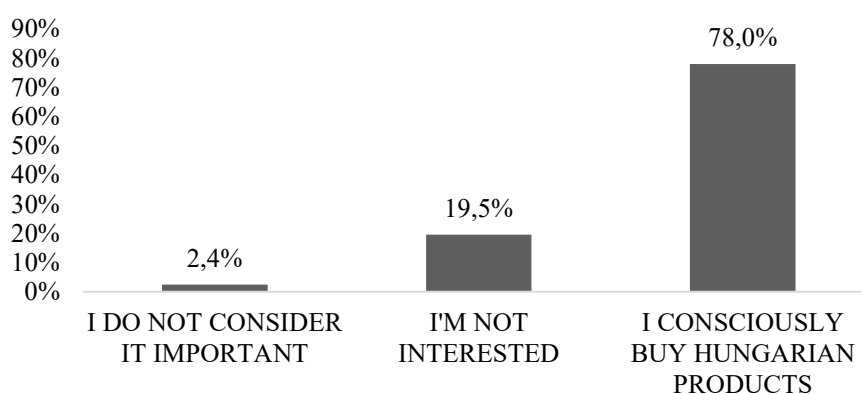

Figure 6: Distribution of respondents to the questionnaire according to the assessment of conscious Hungarian product purchase (%)

Source: Own research and editing, 2021

One of the most significant bases of the spread and wider purchase of local and Hungarian products is the price. According to local producers and small shop owners operating on the Kecskemét market, Hungarian customers are still price sensitive. This was also proved by Nagy (2019) in a representative research. Based on the results of his online questionnaire research it

can be stated that for every fifth customer product pricing is the most important variable. Ergo a significant proportion of buyers follow price-sensitive or price-conscious buying habits.

It was also examined what percentage of the respondents would be willing to pay more for local and Hungarian products with a reliable origin (Figure 7). Based on the results, those who would pay between 5% and 15% more for that kind of products are almost 80% of the respondents. Within the total sample 36% of the respondents would be willing to buy at least 5% and at most 10% more expensive. The proportion of those who would pay 20% or more was close to 18%. In contrast with the literature on price sensitivity and the opinion of the asked local producers only 2.6% of the sample would certainly not pay more in this case.

According to local farmers it is often not only the price that makes it difficult to sell their products but also the lack of sharing information, promotions and other marketing materials. Moreover this is usually a bigger problem than the higher average price compared to supermarkets according to the interviews.

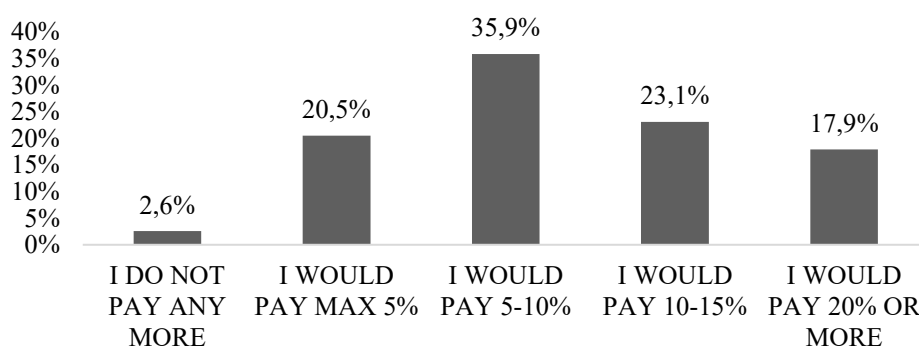

Figure 7: Distribution of respondents according to the degree of willingness to pay extra for guaranteed local/Hungarian products (%)

Source: Own research and editing, 2021

In this regard research participants identified friends with a share of nearly 60% (Figure 8) as the primary source of information about producers’ actions and information. The second highest value was achieved by the Internet (almost 24%) thanks to the Kecskemét market’s own website , which is sufficiently updated and has a lot of information for those interested.

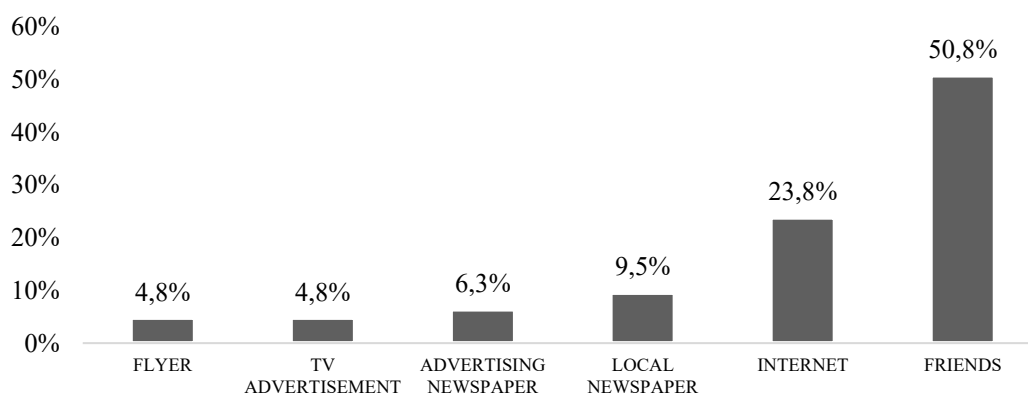

Figure 8: Distribution of respondents based on how they receive information about local products (%)

Source: Own research and editing, 2021

On Google Maps website the Kecskemét market reviews category has more than 1,500 reviews. This is very important for the millennial generation, as this generation checks everything on Google (or other websites), where the assessment of such markets could also be checked.

The customers were asked if they would be interested in a system that would make it easier to find information directly about local products / producers / promotions. Based on the results (Figure 9.) 56% of respondents would be willing to use such system. Nearly 20% of those who found the idea interesting and would probably try it. The proportion of those who might try it was 17%, and only 7.3% were those who do not even want to try it.

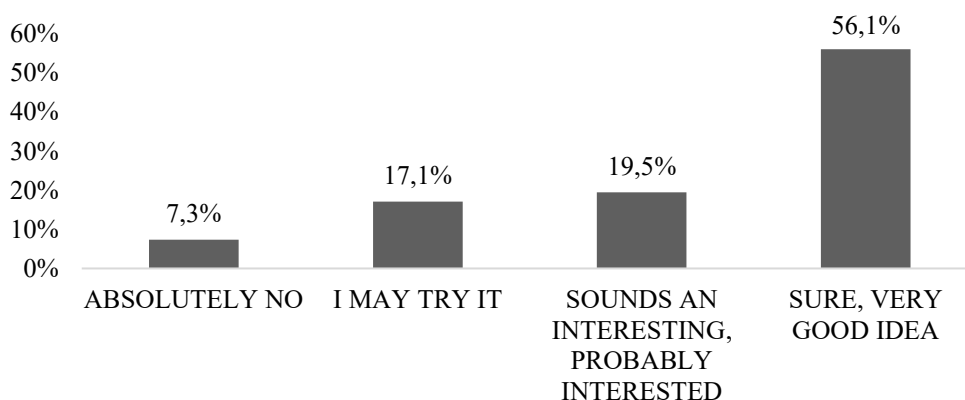

Figure 9: Distribution of respondents based on their willingness to use a new product information system (%)

Source: Own research and editing, 2021

Finally the intention to buy from a system providing direct and reliable information about producers and their products was examined (Figure 10.). In this case 34% of respondents would be willing to buy from this system and find it a very good idea. Nearly 27% of respondents find it interesting and would probably buy from such an opportunity. 24% might try it out and it was 14% of those who wouldn't try it in any way. Taking the fact that 40% of those surveyed are over 55 into consideration, the results can be evaluated quite positive, as older generation generally tend to be less inclined to innovation and “new” things.

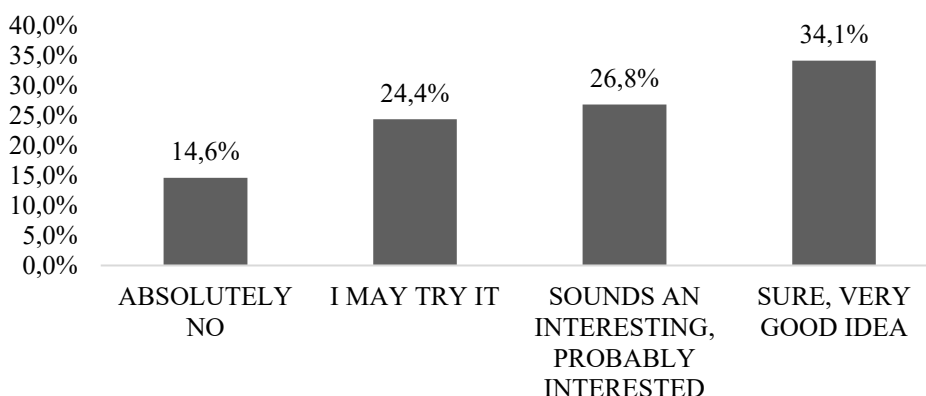

Figure 10: Distribution of respondents based on their willingness to buy from an online system (%)

Source: Own research and editing, 2021

The results of the questionnaire can be amended by the qualitative results of the structured in-depth interviews with local producers. These interviews were conducted along the following topics:

- Experience with products sold in the market;
- Competition with the big traders;
- Motivations of their customers;
- Cooperation between producers;
- Stability of the demand;
- EU and national regulations;
- Communication channels and public relations.

The producers/farmers included in the research are characterized by the following activities: animal husbandry, horticulture, pomiculture and selling raw material or processed food (e.g. pickles, jams, milk products etc.).

Producers have good selling experience on the market in general. They don't have to explain much about their own products, customers look for their products directly. The environmental conditions of the farmlands, the excellent (bio)quality of the product, the better taste and content were identified as competitive advantages compared to other similar products sold by supermarkets.

As for competition local producers "fight" with the concurrency on the producer market and with multinational corporations/supermarkets as well. There are lots of vendors selling not their own but from the wholesale market bought products on the market. Based on the producers' comment it would be necessary for primary producers to be allocated in a separated part of the market, and new regulation is needed.

Regarding wholesale chains, producers are of the opinion that competition cannot be interpreted in same dimension: a) the products are not similar, and b) wholesalers have serious marketing budgets and use different marketing channels and mass media opportunities. Therefore it is very hard to compete for the same niche.

In terms of consumer motivation almost all the producers commented that the reliability of the products and their constant presence in the market means guarantee that customers would buy from them. Many of them have certain customers that has been spreading for generations, which means a solid base.

There was only one producer who had some form of cooperation during the research period. According to most farmers there is no cooperation, which makes it difficult to really almost everything. There is no actor who brings farmers together.

There would be a need for a specialist who would bring them together and represent their interests. Based on the interviews young producers should be gathered first. Establishment of small collaborations at settlement level, meetings in certain forums, and establishment of common product names should be encouraged, which. Producers should not see each other as competitor but rather as a partner.

In terms of competitive advantages quality, authenticity and personal contact (which is even the best advertising method) came to the fore. Disadvantages included prices controlled by

traders and not by producers, the difference in volume compared to wholesalers and the lack of marketing activity.

The asked producers have identified a stable customer base of between 45% and 95% of their customers in relation to their activities. In case of all producers it can be stated that they have a stable customer base and they do not fear that it will decrease in the future.

As the Chamber of Agriculture still has nothing to do with the concept of family farms, primary producers and family primary producers, in terms of regulation the Chamber of Agriculture should first be operated better to follow the producers' needs and then these needs should be interpreted towards the government and the EU. The government and the EU should distinguish the producer from the trader in regulation policy, that is the main key.

The idea of a new system that would make it easier to get information about local products / producers / promotions and where the product could be bought from was considered a good idea by every interviewed producer. The need for innovative solutions, new marketing channels and better communication with the customers are also identified reasons for that. As people become more comfortable any new feature that could make shopping more convenient (in this case, among local products) fits to the new needs on the market and could be useful for both buyers and producers.

Conclusions

At the beginning of the research three hypotheses were set up. The first one supposed that the consumers participating in the research consciously buy local/Hungarian products as a general feature (i.e. not only on the market). This hypothesis has been verified as almost 80% of the respondents indicated conscious buying of those products. People involved pay a lot of attention to where they buy products from. In case of a subsequent research, it would worth examining a place where products of both foreign and local origin can be found and comparing the results with data from current research.

Second hypothesis supposed that the consumers in the research are only willing to pay a small amount more for a reliable local product. This hypothesis couldn't be verified as more than 97% of the respondents would be willing to pay more for those products. If more accurate data are to be obtained, a more precise methodological, comparative study should be conducted. This is definitely an important direction for continuing research.

The last hypothesis supposed that research subjects would use a system through which they could more easily access information and buy local products. It was verified, as nearly 93% of respondents declared they would use this system in some form, and 86% of respondents showed some positive willingness according to the possibility to buy products via this system.

During the deep interviews, it became clear that there are many opportunities for producers to take advantage of, but this is not easy. Regarding modern options / tools, the producers mentioned the problems caused by the lack of modern communication and marketing channels e.g. webshop / website and Facebook profiles. It is strongly suggested to move in this direction, as it is already important to grab these opportunities. Facebook as a marketing channel and IT techniques could be great for providing the producer, followers, and acquaintances with local promotions, newer products, publishing locations, or other useful information.

However it is not an easy task. The operation of a webshop or a Facebook profile must be under constant supervision, which means that either the producer himself or an employee or a company engaged in such a job has to take care of it. This can be too burdensome for a producer, both financially and in terms of time, especially in older age.

Based on the results the main motivations of the customers for buying local products are the reliability of the products, the exact knowledge of their place of origin, and the outstanding quality.

The question whether they would be willing to use a system where information, promotions, and other marketing data related to the products available for purchase, was answered in the affirmative. The research experience was a positive attitude from producers on the same topic as well.

Asking whether they would be willing to buy through this system, a high proportion of respondents indicated willingness. Similar opinions were expressed by producers, as they could alleviate growing competitive disadvantages and provide a means of diversification and revenue opportunities.

Overall a number of new issues have emerged during the preparation of the research. Further research is needed in locations (and surfaces) where not only local products can be purchased, and where it is more representative and more generally possible to assess whether consumers are actually willing to pay more for a local/Hungarian product than for a foreign product. It is also necessary to ask even more producers what could be done to improve their current situation.

References

1. Balázs, B. (2012): Local food network development in Hungary. *International Journal of Sociology of Agriculture and Food* 19 (3) 403-421. p.
2. Balázs, B. – Simonyi, B. (2009): Együtt a helyi élelmiszer rendszerekért (Together for local food systems) – Civil összefogás a kistermelői rendelet módosítására. Védjegylet, ESSRG, Budapest.
3. Benedek Zs. (2014): A rövid ellátási láncok hatásai (Impacts of short supply chains.). MTA Közgazdaság- és Regionális Tudományi Kutatóközpont, Budapest
4. Benedek Zs. – Fertő I. – Baráth L. – Tóth J. (2013): Hogyan kapcsolódhatnak a mezőgazdasági termelők a modern élelmiszerláncokhoz? (How can farmers connect to modern food chains?) A rövid ellátási láncok működésének hazai sajátosságai: egy empirikus vizsgálat tapasztalatai. *Vidékkutatás 2012-2013, NAKVI*, Budapest
5. Gallastegui G. I. (2002): The Use of Eco-Labels: A Review of the Literature. *European Environment* 12 (6) 316–31. p.
6. Gorotyák I. (2013): Rövid élelmiszerellátási láncok és vidékfejlesztés (Short food supply chains and rural development). Szakdolgozat. EJF, Szeged
7. Imreh Sz. – Deák I. - Kosztopulosz A. – Kürtösi Zs. – Lukovics M. – Prónay Sz. (2013): Gazdasági alapismeretek I. (Basic of economics I.), online oktatási csomag, <https://u-szeged.hu/tamop412e-0011-belso/digitalizalt-tananyagok/digitalizalt-tananyagok?folderID=26601&objectParentFolderId=26601>Letöltve: 2020.02.18.
8. Juhász A. (Edit.) (2012): A közvetlen értékesítés szerepe és lehetőségei a hazai élelmiszerek piacra jutásában (The role and opportunities of direct sales in the market access of domestic foods) – Élet a modern kiskereskedelmi csatornákon kívül? Agrárgazdaságtani Kutató Intézet, Budapest.

9. Juhász A. – Szabó D. (2013): Piacok jellemzői fogyasztói és termelői szemmel (Characteristics of markets from the perspective of consumers and producers). Agrárgazdaságtani Kutató Intézet, Budapest
10. Kotler P. - Keller K. L. (2006): Marketingmenedzsment (Marketing Management). Budapest: Akadémiai Kiadó, 921. p.
11. Kuslits B. – Kocsis T. (2018): Körforgás, visszacsatolás a fenntartható élelmiszerpiacon (Circulation, feedback in the sustainable food market). Lépések 23 (2) 6–7. p.
12. Kuslits B. – Kocsis T. (2019): Visszatérés a piachoz: fenntartható élelmiszer fogyasztás Budapesten (Return to the market: sustainable food consumption in Budapest). Magyar Tudomány 180 (6) 884–893. p.
13. Lehota J. – Csíkné M. É. (2012): Értékesítési sajátosságok - közvetlen értékesítési csatornái (Sales Features - Direct Sales Channels). 117-155. p. In: Szakály Z. (Edit.): Agrártermékek közvetlen értékesítési marketingje (Direct sales marketing of agricultural products). Magyar Agrárkamara, Budapest, 251. p.
14. Nagy Sz. (2019): Az ár, a minőség, a márkanév és a környezetbarátság fontossága a vásárlói döntések során (The importance of price, quality, brand and environmental friendliness in customer decisions). 252-264. p. In: „Mérleg és kihívások” - XI. International Scientific Conference. (11.)(2019)(Miskolc-Lilafüred). University of Miskolc, Faculty of Economics, Miskolc
15. OECD (1995): Niche Markets as a Rural Development Strategy. OECD, Paris
16. Péter E. - Illyés L. (2019): A helyi értékesítés szerepe Csíkszereda és vonzáskörzetében (The role of local sales in Miercurea Ciuc and its agglomeration). Gazdálkodás, 63 (3) 204-217. p.
17. Póla P. (2014): Rövid Élelmiszer láncokkal a vidék fejlesztéséért (Short Food Chains for Rural Development). <http://www.mvh-hacs.hu/tanulmanyok> Letöltve: 2020.02.18.
18. Ritter K. (2008): A helyi fejlesztés esélyei – agrárfoglalkoztatási válság és területi egyenlőtlenségek Magyarországon (Possibilities of local development - agricultural unemployment and territorial disparities). Területi Statisztika 48. (5) pp. 554-572.
19. Ritter K. (2014): Possibilities of local economic development (LED) in lagging rural areas. Acta Carolus Robertus 4 (1) pp. 101-108.
20. Ritter K. (2018): Special features and problems of rural society in Hungary. Studia Mundi - Economica 5. (1) pp. 98-112. doi: 10.18531/Studia.Mundi.2018.05.01.98-112
21. Varga J. (2016): A helyi pénzek megjelenése és szerepe a gazdaságban (The appearance and role of local money in the economy). 161-207. p. In: Kerekes S. (Edit.): Pénzügyekről másképpen: Fenntarthatóság és közösségi pénzügyek. Budapest: CompLex Wolters Kluwer, 303. p.
22. Varga J. (2017): A Chiemgauer, mint sikeres helyi pénz működése (Chiemgauer as a successful local money). Közép-Európai Közlemények 10 (2) 91-100. p.

OVERVIEW OF IPA HU-SRB CROSS BORDER PROJECTS IN THE AGRICULTURE SECTOR IN NORTHERN PART OF SERBIA

Nikolina Petrović¹, Krisztián Ritter²

¹PhD student, ²Associate professor

¹Hungarian University of Agriculture and Life Sciences, Doctoral School of Economy and Regional Sciences

²Hungarian University of Agriculture and Life Sciences, Department for Sustainable Rural Development

E-mail: petrovicnikolina7@gmail.com¹, ritter.krisztian@uni-mate.hu²

Abstract

The paper is presenting an overview of six cross-border projects realized between Hungary and Serbia in the agricultural sector in the period 2010-2013. The aim of the research is to interpret projects' goals, achievements, weaknesses, and contributions in socio-economic development of the northern bordering region of Serbia. The analysis was carried out using the benchmarking method, focusing on three aspects: projects' impact on the market, social integrity, and project sustainability, with each dimension containing a set of indicators defined based on the conducted interviews with leads/beneficiaries.

Kulcsszavak: cross-border cooperation, agriculture, Hungary-Serbia, IPA, benchmarking

JEL besorolás: R0, R58, O1, O18, O22

LCC: HD72-88, HD2330, HT390-395

Introduction

Serbia is a developing country (as it has one of the lowest GDP in Europe), currently in the process of joining the European Union (EU) with the status of potential candidate country. Accession to the EU is a voluntary decision of one country but the decision about acceptance is made by the Member States (MS) countries. As every newly joined country has different socio-economic features that might cause regional disparities, the EU is providing financial support helping potential MS countries to synchronize policies, objectives and achieve coherent regulations to prevent potential harness of the EU as a big region itself. There were several programmes like CARDS, PHARE and IPA. The subject of this analysis is IPA (Pre – accession Assistance) which represents one of the Cohesion policy's tools that aimed to strengthen regional economic and social cohesion before joining the EU. IPA was for the first time introduced in Serbia in 2007 when the first Programming period started (2007 – 2013) with Hungary. CBC has two main Pillars: Sustainable socio – economic development and Technical Assistance implemented under one of the following four Axes: (1) Improving cross-border water management and risk poverty system; (2) Decreasing bottleneck of cross border traffic; (3) Encouraging tourism and cultural heritage cooperation; (4) Enhancing SMEs' economic competitiveness through innovation-driven development (IPA HU-SRB Project Catalog, 2016).

Before giving a projects' overview presented in this research paper it is important to understand what a cross-border region means and how it is defined. There are several definitions but one of the most common is defining borders as physical lines which make clear borderline between two or more countries. In terms of the physical appearance of border areas, they can be defined as an edge on the national space interfacing neighboring countries (Grundy, 1997). Sousa evaluates cross-border cooperation in the EU purchasing definition which does not define cross-

border regions as „territory of two or more neighboring countries divided by a fixed jurisdictional line that separates them” (Sousa, 2013: pp. 2-3.). He defines regions as areas of social, cultural, economic, and political exchange and where many transaction activities take place. Sousa provides a simpler definition stating borders as a „set of sociocultural practices, symbols, institutions, and networks “. In the EU, borders are open - meaning not only free movement of people, goods, services, capital, and transactions, but also regional co-operation which has been gaining more significance after the Second World War.

Sousa (2013: 5. p.) although states that “co-operation is a voluntary process in which states or sub-national territorial units act together in order of getting common benefits”. According to the author, co-operation in terms of operational function can be any activity between public and/or private institutions in the border regions brought together by geographic, socio-economic, cultural, or political factors with the common aim of maintaining a good neighborhood relation, and mutually finding solutions for overcoming common problems.

Enhancing regional co-operation is not an easy task. Based on Schiff and Winters (2002), some of the factors can slow down or break the co-operations - such as political tensions, lack of trust, the misbalanced share of costs and allocation of benefits, high costs of administrative coordination between countries involved in co-operation process, regional agreements - are more difficult to establish, involve effort and time, with the language barrier making the process even more difficult. Cross-border obstacles have been divided into four groups by the cited authors: 1. Poor economic performance, higher unemployment rate, marginalized agriculture production, lack of business services, distortion of trade; 2. Lack of social services, lower welfare systems, lower income per capita; 3. Poor infrastructure and communication networks; 4. Poor natural resources endowments. The obstacles emerged due to the unfavorable territorial position of cross-border regions, peripheral location, isolated position, and distance from urban centers. Some of the authors analyzed the impact of cross-border program on the economic, social, and environmental dimensions of sustainable development.

Cappelo et al. (2017) state that border regions have similar features and resources as other regions. They usually interact through CBC projects as they find similar interests and have alike features characterized by sharing the same history and culture. Common characteristics are employment, industry, human capital, innovation. A segment in which border regions prevail is the diversity of cultural events which improve the quality of life. Negative features are low accessibility, population density, the internal trust which can be explained by the historical and geographical trust. As CBC regions have peripheral status according to AEBR (Association of European Border Regions), they are structurally weak areas with undeveloped transport structure – roads and railways, employment, culture, and demographic density.

The northern part of Serbia can be described similarly, as per Cvejic (2010), some of the main issues are: unfavorable demographic structure, “brain drain”, undeveloped communal infrastructure, weak business infrastructure, financial poverty, and settlement deprivation. According to Molnar (2013), greater territorial disparities and negative effects are more visible in the larger extent in smaller territorial units e.g. settlements rather than bigger cities. The Program Development Plan AP Vojvodina 2014 - 2020 (2013) shows that level of development for 13 municipalities out of the total number of 45 municipalities is under average, with 3 municipalities targeted as underdeveloped and the others reaching the stage of average development.

In the Vojvodina region, around 43 % (approx. 796.500) of the total population is settled in rural areas (Hungary – Serbia IPA Cross – border Co-operation Program, 2015), where

agriculture represents the main economic activity characterized by small-scaled households (up to 5 ha), with other sectors active in lower extent, such as manufacturing, trading, and services. According to Pejanovic and Njegovan (2011), almost 400 villages in Vojvodina have disappeared because of the rapid demographic abandonment. Vojvodina covers around 1.65 million ha of arable land mainly in possession by village estates, farmers, or farming cooperatives. Around 13% of the total population is engaged in the agriculture sector. According to the Statistical Office of the Republic of Serbia, the average number of people who are engaged actively in the agriculture sector are employees at legal entities, persons individually running businesses, unincorporated enterprises, and the number of employees in the agriculture sector in 2017 in the Vojvodina region was 18.852 while the number of employed people was 132.600.

Figure 1: Location of Serbia (Vojvodina Region) in Europe

Source: commons.wikimedia.com, 2021

Some of the reasons for that unfavorable situation regarding socio-economic conditions is, as per Devetakovic (2002), Miljanovic et al. (2009), state incapacity to manage regional development and its policy maintenance in an adequate manner. Serbia was not prepared to answer the challenges which industrialization, urbanization, and deagrarianization (Devetakovic, 2002) brought in the 1990s and early 2000s, which consequences can be felt even nowadays. This is just the brief view of the challenges that the region is facing these days, but by taking part in the EU programmes there is a belief that Serbia can follow the right track towards better and more sustainable development.

Materials and methods

The main aim of the research is to evaluate the Cross-border projects between Hungary and Serbia run during the first Programming period. The analysed projects are in the time frame from 2010 to 2013 (as the first part of the programming period was focused mainly on the formulation of the development plans and infrastructure, with projects focused on the entrepreneurial sector starting from 2010) presenting their impact on the development of the agriculture sector. The subject of the analysis are projects which belong to the Axes 4: Enhancing SMEs' economic competitiveness through innovation-driven development. Axis 4 is enforcing the growth capabilities and employment potential of SMEs through the development and adaptation of new technologies, processes, products, or services in the agriculture sector.

The research is based on the evaluation of primary and secondary data. Primary data are collected by conducting face-to-face and phone interviews with Leader/Project Partners (project coordinators) in Serbia in 2017 in order to collect data about the projects and in 2020

to confirm visibility and sustainability of the achieved results. The Secondary data were collected from the internal reports, brochures, and HU-SRB programme and projects' websites. In total six projects were evaluated. The main method used for evaluation is Benchmarking methodology measuring socio-economic impact of the project activities with the focus on its sustainability. For this purpose, a set of indicators (criteria) were established by the authors grouped into 3 categories: Project impact on the market, Social Integration and Project's sustainability (see Table 1).

Table 1: Project's Criteria (Benches)

I - Project Impact on the market		
Criteria	Criteria Description	Data Source
1. Number of entities benefiting from the project (expanding business)	Number of entities directly benefiting from the project (registered active agricultural producers, SMEs, or individual farmers)	Interview, web database
2. Categories that participants belong to	Diverse of participants categories benefiting from the project (Individual farmers, Agricultural Associations, SMEs (food processing, food trade), companies, R&D)	Interview, project websites, web database
3. Enhancing the competitiveness of farm households/SMEs	Improving competitiveness introducing innovations in terms of improvement of quality of the products and/or promotion (during the production of raw agricultural products or processed)	Interview, project website, secondary data (reports)
4. E-Business infrastructure	Level of the business infrastructure (e-business base) improvement and its usage	Project web sites
5. Supporting the education of the participants through workshops, training, vocational schools, etc.	Supporting the education of the participants through workshops, training, vocational schools etc.	Interview, web database
II - Social Integration		
Criteria	Criteria Description	Data Source
1. Community building (through meetings, conferences)	Number of activities that support community building exchanging participants in the bordering region through activities like fairs, conferences, study visits.	Interview
2. Region covered by the project	Number of municipalities involved in the project and location of municipalities in the NUTS II bordering region.	Project web database, project websites
3. Involved Project partners and stakeholders	Number of projects that have been realized after the finalization of the examined projects.	Interview, project websites
4. Inclusion of women/young people/farmers	Number of involved individual farmer producers gaining lower income/women entrepreneurs/	Interview, web database, project's websites
III - Project Sustainability		
Criteria	Criteria Description	Data Source
1. Cooperation between project participants and local stakeholders (number of engaged partners and intensity of partnerships)	Number of activities that have been carried out by the project partners/local stakeholders after the finalization of the examined project.	Interview, project's web sites, Project Partners' websites
2. Interconnection between projects	Number of projects that have been carried out before the examined projects and their interconnection.	Interview, project's websites, Partner's websites
3. Budgetary and institutional support	Covered costs, participation of the project partners and local stakeholders	Project database, interview, secondary data (reports), project's website.

Source: Authors' edition, 2021

Results and discussion

As it was mentioned above, the analysis includes six projects in total. The analyzed projects were mainly focused on building the co-operation and capability of farmers to gain additional income through educational workshops, building databases for online trading, building up cluster cooperation, innovative way of breeding, and crop production. The projects' topic must be in line with the cohesion problem, and agriculture is one of the topics that seek attention in both countries. The programming period lasted for one year. In the next section of the paper, the comparison between projects' performance will be presented using the Benchmarking method. Projects are going to be compared by each dimension according to the previously defined criteria. In Table 5, the scores that each project achieved for each criterion and dimension are presented. Scoring was conducted on a scale from 1 - (the lowest achievement/performance) to 5 - (the highest achievement/performance). Projects which were subject of the analysis are the following:

1. Project: *“New farming models in backyards as possible solutions for generating additional income and self-employment in the rural cross-border area”* (code FARMADDIN/project no. HUSRB/1203/213/122), launched in 2013. The project's aim was to provide possible solutions for generating additional income and self-employment in the rural cross-border area to deliver knowledge to the agricultural producers and SMEs due to improving the production of vegetables in the open field and greenhouses at their households. The project involved 30 participants, individual farmers, and representatives from three Producer Unions and representatives from food processing sector. The main activities conducted during the project realization were conducting a study about vegetable production in the open field and greenhouses which is transferred to the Guideline available online and as physical copy, organized workshops, and seminars, as well as updating e-platform for knowledge transfer.
2. Project: *“Joint farm diversification strategy in the Hungarian – Serbian borderline”* (code RURALNET – HU/ project no. HUSRB/1203/213/085) released in 2013 – 2014. The project's aim was diversification strategy in the Hungarian – Serbian borderline, including elaborated study visits which presented the base for business plan creation and picturing example how the agriculture production can be transformed to processing and tools for gaining additional income. The project was about sharing the knowledge and good practice through seminars and practices. The project involved 50 people from different municipalities.
3. Project *“Cluster Building by Cooperation in the Agro-Food sector Project acronym: CBC Agro – Food”* (code CBC Agro – Food/project no. HUSRB/1002/211/101) was launched in the year of 2012 – 2013. Project aimed to create cluster-based cooperation between agri-food producers in Hungary and Serbia, introducing clusters and creating business cooperation between agricultural producers and agri-food companies.
4. Project *“Joint SMEs Co-operation for Strengthening Export Capability”* (code JCoSEC/project no. HUSRB/1002/213/175) was carried out in the year of 2012 – 2013. The project's aim was to increase the synergy and cooperation between SMEs in bordering regions, increasing the number of cross-border business contacts between enterprises and their cooperation for strengthening export capabilities on the third markets, and strengthening joint ventures.
5. Project *“Business Linkages Among Women Living in Rural Areas”* (code Business Women/project no. HUSRB/1203/211/228), started in 2013 and ended in 2014. The project aimed to support women living in rural areas to start their own businesses. Project activities conducted during the project were research study about the position of the businesswomen in the rural area, creating web portal, consulting sessions about

start-ups, training on managing the business, and promo activities to increase the visibility of the group.

6. Project “*Enhancing economic cooperation in the field of integrated agricultural supply of goods along the Serbian – Hungarian border*” (code ECO – COOP/project no. HUSRB/0901/211/159) was realized in 2010 – 2011. The project’s goal was enhancing economic cooperation in the field of integrated agricultural supply of goods along the Serbian – Hungarian border with the aim to enhance the integrated agricultural supply of goods and agro-trade potential of the Subotica – Szeged border economic region in the interest of increasing economic the competitiveness of the region.

As per the presented results in Table 2, it can be concluded the best performance is achieved by the project “*Business Linkages Among Women Living in Rural Areas*” which leads with high scores according to all sets of indicators.

Table 2: Scores by each dimension/criteria per project

Dimensi on	Crite ria	PROJECT NAME					
		FARMAD DINC HUSRB/12 03/213/122	RURAL NET – HU, HUSRB/ 1203/213/0 85	CBC Agro – Food HUSRB/10 02/211/101	JCoSEC HUSRB/10 02/213/715	ECO - COOP HUSRB/09 01/211/159	Business Women HUSRB/12 03/211/228
Project Impact on the market	I-1	3	5	4	3	5	4
	I-2	3	3	4	4	3	2
	I-3	2	2	2	2	3	3
	I-4	4	3	1	1	4	4
	I-5	4	4	5	2	4	4
Total		16 (80 %)	17 (68 %)	16 (64 %)	12 (48 %)	19 (76 %)	17 (68 %)
Social Integration	II-1	2	2	3	3	4	5
	II-2	3	5	3	5	2	4
	II-3	1	3	4	5	5	5
	II-4	2	4	2	2	3	5
Total		8 (40 %)	14 (70 %)	12 (60 %)	15 (75 %)	14 (70 %)	19 (95 %)
Project Sustainability	III-1	1	1	2	3	5	5
	III-2	1	2	2	1	3	5
	III-3	1	1	3	4	4	4
Total		3 (20 %)	4 (27 %)	7 (46 %)	8 (53 %)	12 (80 %)	14 (93 %)
Grand total		27	35	35	35	45	50

Source: Authors’ evaluation and edition, 2021

All three dimensions showed positive results while Social Integration and Project Sustainability, have significantly higher scores comparing to the other projects. As one of the main objectives of the IPA programme is strengthening co-operation between partners on the local level this project fulfilled this criterion, as women in rural areas were empowered to create networks, as per the confirmation of the interviewed project partners. The project succeeded in bringing women entrepreneurs together and create strong co-operation. Moreover, they managed to extend the project duration for one additional year without IPA Programme. In the practice, the extension of the projects is not common as once the project is finalized and there

is no more funding coming from the EU side, most of the project activities would end. But this project has proven the opposite. Some of the possible reasons might be the recognized importance of the networking established between stakeholders and women in rural areas. With the common forces and support from the local stakeholders', the activities had been organized further. The network of the businesswomen still can be found but in much lower extent. The other positive fact about the project is fulfilment of the IPA specific objectives which is: "enforcing the growth capabilities and employment potential of SMEs through the development and adaptation of new technologies, processes, products, or services" (<http://www.interreg-ipa-husrb.com/>). One of the advantages of the project is the conducted research about the needs of businesswomen in rural areas as this topic does not draw much attention in Serbia. On the additional note, inviting research and innovation centres to advise on how products/services could be improved would have added value to the project. The disadvantage of this project is lower impact on the local/regional market and diversity. The project was focused only on the SMEs and home-made activities in the agriculture sector without involving other entities like trade SMEs, entrepreneurs from the service sector, etc. Agriculture plays the most important economic activity but despite this fact it is not the only existing sector in the northern part of Serbia. As IPA programme is not specifying what business sector should be supported it is up to the local and regional stakeholders to decide; still emphasizing only one sector is not advisable.

The next project which performed well is "*Enhancing economic cooperation in the field of integrated agricultural supply of goods along the Serbian – Hungarian border*", scoring 75% in total. The Project Impact on the Market is higher compared to the other projects in terms of food supply chain and creating the connection between supply and demand in cross-border region connecting agricultural producers, trade SMEs, as well as supporting online marketing are in the centre of attention in this project. The project had a high impact on the market promotion and strengthening distribution channels. This project managed to achieve an active, updated, and functional web platform. Online customers could easily check demand and find all necessary information about sales and goods. This is very favourable as online trade of agri-food products is not much popular in Serbia and presents an innovative way of reaching out to the market and consumers, as in some areas traditional way of trading is still present due to lack of the IT skills and knowledge.

When it comes to sustainability, a strong relation between project partners and stakeholders is important as well. However, it is noted in the case when project partners/stakeholders have known each other and had co-operation before, they did not have major difficulties in the project realization and would keep the co-operation in the future. This project has proved this, as the web market platform still exists, though it should have been upgraded and extended by including a wider range of producers.

Three projects, "*Joint SMEs Co-operation for Strengthening Export Capability*", "*Cluster Building by Cooperation in the Agro-Food sector*" and "*Joint farm diversification strategy in the Hungarian – Serbian borderline*" have the same performance achievement of 58 %.

Project Impact on the Market in the case of two projects "*Cluster Building by Cooperation in the Agro-Food sector*" and "*Joint farm diversification strategy in the Hungarian – Serbian borderline*" is just above the average while in the case of the project "*Joint SMEs Co-operation for Strengthening Export Capability*" is below the accepted limit and it is marked as non-satisfactory, The weakest points in all three cases were cooperation between project participants and local stakeholders as per the interviewees.

The main objective of the project “*Joint SMEs Co-operation for Strengthening Export Capability*” was to increase the synergy and cooperation between SMEs in border areas, increase the number of business contacts between enterprises, and their cooperation for strengthening export capabilities on the markets. One of the main activities was introducing Serbian SMEs to the Hungarian market. Unfortunately, the project did not reach objectives fully as defined. Activities were much more focused on increasing awareness among public institutions to support cooperation between SMEs in the cross-border region which is important, but there is a long and slow road toward it, as it requires well-constructed measures and tailored solutions, as well as active participation of the legal authorities from both countries. The project was not focused on providing activities where SME representatives would have had the opportunity to meet each other’s face to face and work on strengthening the future trade cooperation, neither guidance on how the international business co-operation works. According to the project coordinator, only four (out of sixty) SMEs from Serbia succeeded to make the cooperation with the Hungarian trade company. Once the project was finished the SMEs were not getting any further assistance and guidance. Establishing an organization or giving the role to some of the existing institutions e.g., the Chamber of commerce in Serbia to assist and support SMEs in the border area in Serbia could have had more fruitful results in the field of international business co-operation. There are real examples where co-operation between SMEs in the cross-border region on both sides was beneficial, like in the cross-border region in the West Ukraine (Isakova et. al., 2012), between the Czech Republic and Poland (see Kurowska – Pysz, 2016), or between Macedonia and Greece where quality control of the exported goods in an international and export system where regulations are bit more complex was simplified what presented a big step for Macedonia as a non-EU country (Smallbone et.al, 2009).

Although the third dimension Project Sustainability is marked as dissatisfactory, the performance is 53 %, and it is very close to crossing the line of acceptance. The reason why this dimension achieved a low score is due to the lack of co-operation between project partners and stakeholders. The project participants did not have any relation in the past but neither had they succeeded to establish and maintain business co-operation. As per the interviews with the project lead, all partners worked in a high extent individually and desynchronized. This is not the way how business co-operation should be carried out, especially not when we talk about international export, as both sides should be involved equally and at the same organizational level.

It is hard to motivate SMEs in the Serbian side to take part in the international export as there are many regulations which must be taken into consideration: different tax systems, different currencies, customs control, etc. At this point involving institutions and local leaders to provide adequate support to the SMEs in order to overcome legislative barriers is highly needed.

The next project which had achieved acceptable performance is “*Cluster Building by Cooperation in the Agri-Food sector*” which scored only 35 points in total (out of 60). The dimension Project Sustainability is below the average, and the reason is weak networking between project partners and stakeholders. Partners did not have any cooperation in the past. The other negative feature is the low budget. In the opinion of one of the interviewees, they were underpaid. Other shared remarks are insufficient project management skills among project coordinators as the cause of the additional pressure on the other project members. The project scored well in the Social Integration dimension, as the main participants were farmers who are actively engaged in the farming and are economically stable. Although the performance was good, the chance should have been given to the participants coming from less affluent economic background. The participants were not diversified, as diversification is one of the objectives of the IPA Programme. One of the main goals of the project was sharing the knowledge and good

practice from Hungary about clusters, and after the project was finalized, participants were supposed to network and organize clusters by themselves, considering that participants had the skills at leading the business, however, this did not happen. The exact reason is unknown, but in the end of the last century, many of the public agricultural co-operatives were crushed. Nowadays, in the mind of the farmers there are barriers when it comes to the joined co-operation and establishment of the membership with some of the agricultural organizations as they are afraid of investing in it and losing capital as they had unpleasant experiences in the past. Project activities should have been designed in a better way, and in our opinion, the project coordinators had lack of experience when it comes to the topic clusters, what factors influence their establishment and what environment needs to be created in launching them.

The dimension Internal Project Impact on the market is evaluated as satisfactory meeting the average of the whole project. In general, activities were organized in a good manner, with many face-to-face meetings that provided the chance for the farmers to create direct connections, and participants visiting clusters in both countries through organized study visits. Anyhow, after the finalization of the project direct connection between clusters and potential founders in Serbia did not happen. But still, there was the initiation of co-operation with one of the clusters which were not taking part in this program. The assumption is that participants were motivated to create cooperation with clusters but not particularly with the ones from the project, which is still fine as each entity has different business motives.

The last project evaluated as positive is *“Joint farm diversification strategy in the Hungarian – Serbian borderline”*. The project achieved good performance in two dimensions: Project Internal Impact on the Market and Social Integration, while the Project Sustainability failed. The Project Impact on the Market and Social Integration are above the average performance.

The strong point of the Project Impact on the Market is that the project focused on strengthening the soft skills of the participants through many activities such as workshops, study research, study visits, presentation of the good practices, and knowledge transfer. The project was focused only on the future start-up's founders. One activity according to the project coordinator that should have been achieved is legalizing traditional home-made products and providing permission to local producers to sell their products at the local markets. In order to officially enter the food market, agri-food producers need to obtain certain quality certifications which require investments that most of those engaged in the agriculture sector cannot afford. On the other hand, as confirmed by the interviewee, providing support to the locals' producers in the process of business registration and raising start-up would help them to become more visible and recognizable in the market. Here as well entrepreneurs face one of the biggest obstacles - high fees and taxes that local producers cannot afford with the low income. But in Serbia, this is a very complex process which should be carried out by local authorities as well, and the government should allocate the certain budget for those activities, support of the start-ups in the agriculture sector. Although there is no agriculture advisory service that could guide farmers on how to establish the business, usually they are left on their own. This project tried to provide the solution but unfortunately, it was not achieved according to the words of the project coordinator, and a certain level of dissatisfaction was present.

The last project and unfortunately the project which had the lowest performance with only 27 points out of 60 is *“New farming models in backyards as possible solutions for generating additional income and self-employment in the rural cross-border area”*. The project achieved positive performance thanks to the dimension Project Internal Impact on the Market which got 64% but unfortunately, the performance of other dimensions, Social Integration and Project Sustainability, are below the accepted level, especially the Project Sustainability.

The project Sustainability is evaluated as dissatisfactory as the partnership between the project and leader partner was very weak, they worked pretty much independently as two individual teams each in their own country. Based on the interviewee, the business communication and cooperation were very weak, the lead partner was unsatisfied with the cooperation in all and was not planning to renew it in the future. Budgetary and Institutional support was very poor. The Lead partner involved a very low number of stakeholders and the budget was just enough to cover basic costs. In the project coordinator's opinion, they did not have enough experience in project management and budgeting. On the other hand, the project coordinator did not have planned participants' profile, although they had difficulties with finding enough participants. It could have been seen that they were focused rather on carrying out the project activities while in that sense they lost focus on achieving project results. The other example is also project *"Joint farm diversification strategy in the Hungarian – Serbian borderline"* where project coordinators needed to cut down some of the activities due to overcoming the gaps during project realization which led to the delivery of the poor results. Although, as per the interviewee, neither higher future networking between participants was achieved nor co-operation between project's leaders and partners.

As it can be seen, the relations between project partner's matter. If the relation is stronger it could lead to the extension of the projects, and better sustainability. Project leaders should carefully choose their project partners to avoid the situation of the independent work rather than dependent which is in line of the IPA Programme. Some modifications regarding the programme itself are needed, like measuring the competence of the project leaders, beneficiaries, and partners, and having a database of project partners. Project coordinators are providing reports to the IPA HU-SRB but seem this is more administrative part rather than quality point control.

Conclusions

According to the examined projects run under IPA CBC 2007 – 2013 it is concluded that not all the Programme objectives have been fulfilled but there are still some positive results. In general project activities were mainly focused on supporting networking between two countries in the business sector mainly in agriculture, introducing new production processes, improvements in distribution and market. During the evaluation, some of the problems were recorded and local and regional authorities should have found a way how to overcome them together with IPA HU-SRB. The first remark is the presence of a low level of cooperation between stakeholders, project partners, and the project's targeted group (participants). Some of the main barriers were insufficient project management skills, low budget, language barrier, low level of predicting and response to the risks, insufficient background about the project topic and/or participants, and lack of motivation. Those difficulties are something that prevents project sustainability and further co-cooperation. In most cases, project activities do not last for a long time after the project finalization. The sustainability of the project activities should have been improved significantly to extend their impact in the long term. Some of the answers to these problems could be establishments of the points (hubs) that would work in the line with IPA HU-SRB and help project co-ordinators to launch the projects in the most efficient way and educate local actors on how to absorb project activities, valorize and utilize them in the best possible way. Such hubs could help project coordinators to strengthen their skills, match the right project partners, strengthen their partnership relations. In the future, the project coordinator should screen participants' profiles and target them better. They should focus as well on the people who have leadership skills and could raise initiatives for action and improvement of socio-economic development in their own settlements. Raising awareness

about co-operation in the cross-border region and its opportunities among local stakeholders, citizens and business entities is of high importance too.

Last but not least, a much deeper evaluation regarding projects' impact on development is needed, as well as the creation of the valuable set of indicators that currently does not exist under the IPA (Interreg) Programme is something that deserves much more attention in the future.

References

1. Capello, R. - Caragliu, A. - Fratei, U. (2017): Measuring Border Effects in European Cross-border regions. *Regional Studies* vol. 52 (7). 986 – 996 p., <http://doi.org/10.1080/00343404.2017.1364843>.
2. Cvejić, S. - Babovic, M. - Petrovic, M. - Bogdanov, N. - Vukovic, O. (2010): *Socijalna isključenost u ruralnim oblastima Srbije*. UNDP Srbija, SeCons, Belgrade, Serbia, ISBN: 978-86-7728-137-3.
3. ISBN: 978-86-7728-137-3.
4. DP - Development Program AP Vojvodina 2014 – 2020 (2013): Republic of Serbia, AP Vojvodina, Provincial Government, Serbia (Retrieved from: <http://programrazvoja.vojvodina.gov.rs/> - January 2021).
5. Devetakovic, S. (2002): Razvoj i perspective regionalne politike evropske unije. *Ekonomski anali* 43 (155) 129 – 142. p., <http://doi.org/10.2298/EKA0205129D>.
6. Grundy, W. C. (1997): *Eurasia: World Boundaries*, vol. 3. Routledge, New York.
7. ISBN 0-415-08834-8.
8. Hungary Serbia IPA Cross Border Cooperation Programme (2015): Interreg – IPA CBC Hungary – Serbia Programme, Draft (Retrieved from: <https://ec.europa.eu/transparency/regdoc/rep/3/2015/EN/3-2015-9488-EN-F1-1-ANNEX-1.PDF> - December 2020)
9. Isakova, N. - Gryga, V. - Krasovska, O. (2012): Cross border co-operation and innovation in SMEs in Western Ukraine. 135–156. p. In: Smallbone, D. - Welter, F. - Xheneti, M. (Eds): *Cross-Border Entrepreneurship and Economic Development in Europe's Border Regions*. Edward Elgar Publishing, Cheltenham <http://doi.org/10.4337/9781781952160.00017>.
10. Kurowska, Z. - Pysz, J. (2016): Opportunities for Cross Border Entrepreneurship Development in the Cluster Model Exemplified by the Polish – Czech Border Region. 1-21. p. In: Jablonsky, A. (Ed.): *Sustainable Business Model*. MDPI, Basel. ISBN: 978-3-03897-561-8.
11. Mihailovic, B. - Cvijanovic, D. - Parausic, V. (2013): Analiza performansi primarne poljoprivredne proizvodnje i prehrambene industrije Srbije. *Agroknowledge* vol.14. (1) 77-85. p., <http://doi.org/10.7251/AGRSR1301077M>.
12. Milanovic, D. - Miletic, R. - Djordjevic, J. (2010): Regional inequality in Serbia as a development problem. *Acta geographica Slovenica*, vol. 50. (2) 253-275. p., <http://doi.org/10.3986/AGS50204>.
13. Molnar, D. (2013): Dinamika i struktura regionalnih dispariteta u Srbiji tokm perioda 2001 – 2010 *Ekonomski vidic*, vol. 28. (2-3) 175-188. p., ISBN: 978-3-03897-561-8.
14. Pejanović, R. - Njegovan, Z. (2011): *Principi ekonomije i agrarna politika*, monografija, Univerzitet u Novom Sadu, Poljoprivredni Fakultet, Departman za ekonomiku poljoprivrede i sociologiju sela, Novi Sad. ISBN: 978 - 7520 - 212 - 7.
15. Project Catalog, Interreg IPA CBC Hungary – Serbia (2016), Hungary Serbia IPA Cross-border Cooperation Programme, Joint Technical Secretariat, Budapest, Hungary. ISBN: 978 - 963 - 12 - 2866 - 3.

16. Schiff, M. - Winters, A.L. (2002): Regional Cooperation, and the Role of International Organizations and Regional Integration. Policy Research working paper. The World Bank Development Research Group Trade. DOI:10.1596/1813-9450-2872.
17. Sousa, D.L. (2013): Understanding European Cross-border Cooperation: A Framework for Analysis. *Journal of European Integration* vol. 35. (6) 1-19. p., <http://doi.org/10.1080/07036337.2012.711827>.
18. Smallbone, D. - Xhenti, M. - Welter, F. (2009): Enterprise Cross Border Co-operation as a Form of International Entrepreneurship. 1-20. p. In: Rent XXIII Conference "Entrepreneurial Growth of the Firm", Budapest, Hungary. ISSN: 2219 - 5572.
19. Statistical Yearbook of Republic of Serbia (2018). Statistical Office of Republic of Serbia, Belgrade, Serbia.